

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
УКРАЇНИ**

**ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНСТИТУТ ПРИРОДОЗНАВСТВА
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ**

**ХЕРСОНСЬКИЙ ВІДДІЛ УКРАЇНСЬКОГО
ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА**

**МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМ. Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

**БІОСФЕРНИЙ ЗАПОВІДНИК «АСКАНІЯ-НОВА»
ІМ. Ф.Е. ФАЛЬЦ-ФЕЙНА НААН**

**РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:
ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК
ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ**

Збірник наукових праць

**ХЕРСОН
2011**

УДК 910.001(911.0+528.9(477))

ББК 26.8 (4 УКР)

Р 32

Регіональні проблеми України:

Р32 Географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. праць.
– Херсон: ПП Вишемирский, 2011. – 408 с.

У збірнику наукових праць опубліковані результати суспільно-географічних, природничих, геоекологічних досліджень, які висвітлюють різноманіття України в контексті постановки проблем регіонального розвитку та пошуку шляхів їх вирішення. Викладені досліджені в галузі методики викладання природничих і географічних дисциплін.

Для науковців, аспірантів, студентів, вчителів та всіх, хто цікавиться проблемами регіонального розвитку.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: **Топчієв О.Г.**, доктор географічних наук, професор (голова редакційної колегії); **Балабанов Г.В.**, доктор географічних наук, професор; **Барановський М.О.**, доктор географічних наук; **Бейдик О.О.**, доктор географічних наук, професор; **Вишневський В.І.**, доктор географічних наук, професор; **Воровка В.П.**, кандидат географічних наук, доцент (заступник голови оргкомітету); **Гавриленко В.С.**, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник (заступник голови оргкомітету); **Гладкий О.В.**, доктор географічних наук; **Лісовський С.А.**, доктор географічних наук, старший науковий співробітник; **Мальчикова Д.С.**, кандидат географічних наук, доцент (відповідальний секретар); **Мезенцев К.В.**, доктор географічних наук; **Немець К.А.**, доктор географічних наук, професор; **Немець Л.М.**, доктор географічних наук, професор; **Палеха Ю.М.**, доктор географічних наук; **Пилипенко І.О.**, кандидат географічних наук, доцент (заступник голови оргкомітету); **Підгрушний Г.П.**, доктор географічних наук; **Ходосовцев О.Є.** – доктор біологічних наук, професор; **Чорний С.Г.**, доктор сільськогосподарських наук, професор;

УДК 910.001(911.0+528.9(477))

ББК 26.8 (4 УКР)

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету (протокол №1 від 05.09.2011 р.)

Друкується за ухвалою Вченої ради Біосферного заповідника «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна НААН (протокол №7 від 06.09.2011 р.)

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради природничо-географічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького (протокол №1 від 31.08.2011 р.)

ISBN 978-966-8912-61-0

©Херсонський державний університет, 2011

©Херсонський відділ українського географічного товариства, 2011

©Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна НААН, 2011

©Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Богдана Хмельницького, 2011

ЗМІСТ

А. Ш. Абдураман, О. В. Котова, О. В. Непша, Г. П. Суханова, В. С. Ушаков ОСОБЛИВОСТІ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В МЕЖАХ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	9
В. Н. Андерсон, Е. Л. Белова СТРУКТУРНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ НА ОСНОВЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО АНАЛИЗА ДАННЫХ	13
Volodymyr Anderson COMPETITIVENESS AND CLUSTERIZATION POTENTIAL OF UKRAINE'S REGIONAL ECONOMIES: METHODOLOGICAL ASPECT	15
Г. В. Балабанов РОЛЬ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ У ВИРІШЕННІ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ АПК УКРАЇНИ.....	21
М. О. Барановський ТЕРИТОРІАЛЬНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ, ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ	25
О. О. Бейдик, Н. О. Новосад СПОЖИВЧА ЦІННІСТЬ В'ЇЗНОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ.....	29
Л. М. Богасьорова РОЛЬ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ У РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	36
В. В. Бондар ОСОБЛИВОСТІ ЕКІСТИКО-ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ ВЕЛИКИХ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ У ПЕРЕДМІСТІ СТОЛИЦІ.....	40
В. І. Вишневецький ОБ'ЄКТИ ІСТОРІЇ ТА АРХІТЕКТУРИ НА БЕРЕГАХ ДНІПРА	45
В. П. Воронка АКУМУЛЯТИВНІ КОСИ У СТРУКТУРІ ПРИАЗОВСЬКОЇ ПАРАДИНАМІЧНОЇ ЛАНДШАФТНОЇ СИСТЕМИ (НА ПРИКЛАДІ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИАЗОВ'Я).....	50
В. С. Гавриленко СУЧАСНА СИТУАЦІЯ З ФУНКЦІОНУВАННЯМ ЕКОМЕРЕЖІ ХЕРСОНЩИНИ І РЕАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЕКОКОРИДОРІВ ПТАХАМИ	55
Б. Б. Гавришок РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ЗМІН ЛІСИСТОСТІ ПОДІЛЬСЬКИХ ТОВТР (У МЕЖАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	60

Т. В. Галич ТРАНСФОРМАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ НА ЕТАПАХ СТАНОВЛЕННЯ ЇЇ ДЕРЖАВНОСТІ.....	67
О. В. Гладкий ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ МЕНЕДЖМЕНТУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЯК НОВОГО НАПРЯМУ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	73
В. В. Гнедашев МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КАРТОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ НА ПОЛЬОВІЙ ПРАКТИЦІ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.....	78
В. М. Гнедашев «ЕФЕКТ ЖЮЛЬВЕРНІЗМА» – НОВИЙ ПІДХІД ЩОДО ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ КАРТОГРАФІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ.....	82
В. С. Грицевич МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ДЕМОГЕОГРАФІЧНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ РЕГІОНУ В СВІТЛІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ДАНИХ.....	88
С. В. Гришко ЗНАЧЕННЯ ЛІСОСМУГ ДЛЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИАЗОВСЬКОГО СТЕПУ.....	96
А. В. Давыдов ВЛИЯНИЕ РАЗЛОМОВ В ЗЕМНОЙ КОРЕ НА РАСПОЛОЖЕНИЕ АККУМУЛЯТИВНЫХ ФОРМ В ПРЕДЕЛАХ СЕВЕРНОГО И СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО ПОБЕРЕЖЬЯ АЗОВСКОГО МОРЯ.....	99
О. І. Єргіна ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ СУЧАСНОГО ҐРУНТОУТВОРЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ АРАБАТСЬКОЇ СТРІЛКИ.....	110
С. Запотоцький СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ПАРАДИГМИ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ.....	113
С. А. Зубрицька ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ГЕОЕКОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ.....	121
Є. В. Ігнатенко УКРАЇНА В МІЖНАРОДНОМУ ТРАНЗИТІ НАФТИ ТА ПРИРОДНОГО ГАЗУ.....	126
Ю. О. Кисельов ПРО "ЗОВНІШНІЮ" ТА "ВНУТРІШНІЮ" УКРАЇНСЬКУ ГЕОПОЛІТИКУ.....	130

Л. В. Ключко, І. І. Кучер, Ю. Ю. Заволока ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ НАУКОМЕТРИЧНОГО АНАЛІЗУ У СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	133
К. І. Ковальова ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ.....	135
О. Кононенко ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПІДХОДУ У ДОСЛІДЖЕННІ РЕГІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ.....	139
В. Ю. Коріневська ОЦІНКА ГЕОЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ЗА ДОПОМОГОЮ КОМПЛЕКСНИХ ПОКАЗНИКІВ	144
О. Кравець ОРГАНІЗАЦІЯ ТВОРЧОГО САМОЗРОСТАННЯ УЧНІВ ПІД ЧАС ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ УЧНІВ З ГЕОГРАФІЇ.....	148
С. Б. Куделіна ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНОГЕННОГО ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ	156
В. В. Кузьмін, М. І. Ромащенко, Д. П. Савчук, А. М. Шевченко, О. А. Бабіцька, М. П. Рябцев СИСТЕМА ЗАХИСТУ ВІД ПІДТОПЛЕННЯ ТА ЗАТОПЛЕННЯ ТЕРИТОРІЇ МІСТА СКАДОВСЬКА ТА ПРИЛЕГЛИХ ЗЕМЕЛЬ	161
В. В. Кузьмін, М. І. Ромащенко, Д. П. Савчук, А. М. Шевченко, О. А. Бабіцька, М. П. Рябцев СТАН ТА ПРИЧИНИ ПІДТОПЛЕННЯ ТА ЗАТОПЛЕННЯ ТЕРИТОРІЇ МІСТА СКАДОВСЬКА ТА ПРИЛЕГЛИХ ЗЕМЕЛЬ	167
О. М. Левада, О. А. Марченко, А. І. Кондратенко МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ З КРАЇНАМИ СНД	171
Ф. Н. Лисецкий, Л. В. Марциневская, А. Г. Нарожняя, О. А. Маринина, О. И. Григорьева ПОЧВОВОДООХРАННОЕ ОБУСТРОЙСТВО АГРОЛАНДШАФТОВ В КОНТЕКСТЕ БАССЕЙНОВОЙ КОНЦЕПЦИИ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ.....	176
С. А. Лісовський ОБМЕЖУЮЧІ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ФАКТОРИ ПРИ ВИБОРІ ПУНКТІВ ЙМОВІРНОГО РОЗМІЩЕННЯ НОВИХ АЕС В УКРАЇНІ	185
В. О. Мартинюк, Р. І. Савчук ЛАНДШАФТНА СТРУКТУРА ВОДОЗБОРУ ОЗЕРА ЗАОЗІР'Я (ПРОЕКТОВАНИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПАРК “НОБЕЛЬСЬКИЙ”)	190

О. А. Марченко, О. Ф. Діко СУЧАСНИЙ СТАН АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ПОКРАЩЕННЯ	194
О. В. Машкова МАРКЕТИНГОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ М. ХЕРСОНА	199
К. Мезенцев, Н. Мезенцева, І. Браде МІГРАЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ УРБАНІЗОВАНИХ РЕГІОНІВ В УКРАЇНІ.....	205
Т. Л. Меліхова ПРИРОДНІ РЕСУРСИ І РОЗВИТОК МІСТ	210
А. Л. Мельничук, О. М. Гнатюк, М. О. Растворова ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МІСТ ЗАПОРІЖЖЯ, ВІННИЦІ ТА КИЄВА	212
І. І. Мойсієнко ПРОСТОРОВО-ЕКОЛОГІЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЛУЧНОЇ РОСЛИННОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКУ «КІНБУРНЬСЬКА КОСА».....	223
К. А. Немец, Н. В. Грищенко К ВОПРОСУ О ВОЗНИКНОВЕНИИ ИННОВАЦИОННЫХ ГОРОДОВ	226
Л. М. Немець, О. О. Носирєв , Г. О. Кулєшова ЕКСПОРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК УМОВА І ФАКТОР ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО СИСТЕМИ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА	229
В. Д. Олійник РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ: ЦЕНТР — ПЕРИФЕРІЯ	233
Ю. М. Палеха, М. В. Зеркаль, А. В. Олещенко, І. В. Соломаха МЕТОДОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ МІСТОБУДІВНОГО АНАЛІЗУ ПРИ РОЗРОБЦІ СХЕМИ ПЛАНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	237
О. В. Петришина СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	246
І. О. Пилипенко ТОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ГЕОПРОСТОРУ ЗА ОЗНАКАМИ «ЦЕНТР -ПЕРИФЕРІЯ».....	250
Г. П. Підгрушний СУТНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА, ЇЇ ЗАКОНОМІРНОСТІ, ПРОЦЕСИ ТА ФОРМИ.....	253
В. І. Пічура ВИКОРИСТАННЯ НЕЙРОННИХ МЕРЕЖ ДЛЯ ПРОГНОЗУВАННЯ ДИНАМІКИ ПІДГРУНТОВИХ ВОД НА ПРИКЛАДІ ГОСПОДАРСТВ СКАДОВСЬКОГО РАЙОНУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	259

К. А. Поливач	
СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ У ГАЛУЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ.....	266
В. С. Сайчук	
ТЕРИТОРІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ.....	269
А. Ю. Саркісов	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ У ДОСЛІДЖЕННІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО АПК.....	275
Л. С. Сломінська	
МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ: ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГЕОГРАФІЧНІЙ НАУЦІ	279
В. В. Смаль	
ВИТРАТИ НА НАУКУ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОСОЮЗУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ	284
О. М. Соболев	
ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ТА ШКОЛЯРІВ В ПРОЦЕСІ КІННО – СПОРТИВНИХ ЗАНЯТЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО НАПРЯМКУ В ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ.	289
Ю. В. Стащук	
УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ МІЖДЕРЖАВНІ ПРИКОРДОННІ СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ЧИННИКИ, ЩО ЇХ ФОРМУЮТЬ	296
О. В. Стрельбицкая	
ТУРИСТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НА ТЕРРИТОРИИ ТИЛИГУЛЬСКОГО РЕГИОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ.....	301
Г. В. Тамбовцев, А. В. Ерёмин	
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЗАПОРОЖСКОЙ ОБЛАСТИ.....	306
В. И. Тимашова	
ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ И ПУТЕЙ ИХ РЕШЕНИЯ СО СТАРШЕКЛАССНИКАМИ	309
З. В. Тітенко	
ТУРИСТИЧНИЙ РЕГІОН УКРАЇНСЬКОГО ПРИДУНАВ'Я: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	313
О. Г. Топчієв, Д. С. Мальчикова, А. М. Шашеро	
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИЧНА СХЕМА ГЕОПЛАНУВАННЯ РЕГІОНІВ	318
К. В. Ухаль	
ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІЇ».....	329

З. В. Філончук МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕОГРАФІЇ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ «ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ».....	338
О. Є. Ходосовцев, М. Ф. Бойко, І. І. Мойсієнко, О. А. Пономарьова, Д. С. Мальчикова, І. О. Пилипенко ТЕРИТОРІАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗАПРОЕКТОВАНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «НИЖНЬОДНІПРОВСЬКИЙ»	348
І. М. Цуркан ГЕОТУРИЗМ: ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ	352
Л. В. Хомич ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСАТАННЯ ТРАНЗИТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОРСЬКИХ ПОРТІВ УКРАЇНИ	360
С. Г. Чорний, О. В. Письменний, О. В. Пилипенко ПРОТИДЕФЛЯЦІЙНА СТІЙКІСТЬ ҐРУНТІВ СТЕПУ УКРАЇН: МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ТА ДЕЯКІ РЕЗУЛЬТАТИ.....	363
Л. Ю. Шабашова СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ НАРОДЖУВАНOSTІ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ.....	369
В. В. Шаповал, С. С. Звєгінцов РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ГІДРОГЕННИХ ФЛУКТУАЦІЙ У ПОДАХ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО СТЕПУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МОНІТОРИНГУ ЗАТОПЛЕНЬ ВЕЛИКОГО ЧАПЕЛЬСЬКОГО ПОДУ).....	373
І. О. Шахман ВОДНІ РЕСУРСИ НИЖНЬОГО ПОДНІПРОВ'Я В УМОВАХ ЗРОШУВАЛЬНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА.....	381
А. М. Шашеро МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ І СКЛАДУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ГЕОІНФОРМАЦІЙНИХ БАЗ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ.....	386
Л. Г. Шилова ВАЖЕЛІ ЗБІЛЬШЕННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІВДНЯ УКРАЇНИ.....	391
С. Г. Ярьоменко ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТРУКТУРУВАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ	397
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	400

*А. Ш. Абдураман, О. В. Котова, О. В. Непша,
Г. П. Суханова, В. С. Ушаков*

*Мелітопольський державний
педагогічний університет
ім. Б. Хмельницького
fiz_geo@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В МЕЖАХ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

В умовах розбудови української держави рекреація може бути і повинна стати дійовим засобом формування ринкового механізму господарювання, надходження значних коштів до державного та місцевого бюджетів. Передумовою цьому є значні рекреаційні ресурси, як України в цілому, так і Запорізької області окремо, а найважливішою складовою їх – природні ресурси та створені на їх основі об'єкти природно-заповідного фонду.

Станом на 01.01.2010 року природно-заповідний фонд Запорізької області мав 312 об'єктів і територій загальною площею 70966,115 га (2,58 % території області). Останнім об'єктом, який був проголошений на початку 2010 р., стала найбільша за площею в Запорізькій області природозаповідна територія - Приазовський національний природний парк (78126,92 га). З появою Приазовського НПП площа природно-заповідного фонду області збільшилася майже вдвічі і становила на 1.01.2011 р. 149093,035 га (%).

Сучасний природно-заповідний фонд області складає 313 об'єктів і територій. По кількості об'єктів ПЗФ Запорізька область займає 10 місце в Україні, по площі – 13-14 місце. Частка природоохоронних територій по відношенню до площі області становить менше 5,5 %, що менше, ніж в Україні.

Склад категорій природно-заповідного фонду був встановлений Законом України «Про природно-заповідний фонд України» у 1992 р. Сучасний природно-заповідний фонд України складається з 11 категорій – природоохоронних об'єктів і територій, які мають загальнодержавне або місцеве значення і становлять майже 6 % території країни. Просторове розміщення об'єктів і територій ПЗФ в нашій країні нерівномірне: їх кількість зменшується з заходу на схід і південний схід. Зміни в часі в структурі ПЗФ характеризуються тенденцією збільшення полі функціональних природоохоронних територій (національних природних парків та регіональних ландшафтних парків).

З 11 затверджених категорій ПЗФ України в Запорізькій області функціонують 8:

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

- 1) природний заповідник – 1;
- 2) національні природні парки – 2;
- 3) заказники загальнодержавного значення – 12;
- заказники місцевого значення – 198;
- 4) пам'ятки природи загальнодержавного значення – 7;
- пам'ятки природи місцевого значення – 74;
- 5) парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 1;
- парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення – 14;
- 6) заповідні урочища – 2;
- 7) дендрологічний парк місцевого значення – 1;
- 8) зоологічний парк місцевого значення – 1.

Об'єкти природно-заповідного фонду області мають значний рекреаційний потенціал. Під рекреаційним потенціалом території ми розуміємо його здатність надавати людині можливість різноманітного використання з метою задоволення фізичних і духовних потреб.

Кожна категорія територій та об'єктів природно-заповідного фонду має свій статус та завдання і виходячи з цього і різний ступінь їх рекреаційного використання. Розглянемо кожну із категорій територій та об'єктів ПЗФ Запорізької області з метою визначення частки їх рекреаційного використання.

Природні заповідники. На території Куйбишевського району знаходиться частина філії Українського степового державного природного заповідника “Кам'яні могили” 100 га, решта території філії – 254 га знаходиться на території Донецької області. Основним завданням природного заповідника є збереження природних комплексів та об'єктів на їх території, які повністю виключаються з господарського використання, тому рекреаційна діяльність на їх території заборонена.

Національні природні парки. На території Запорізької області створений національний природний парк “Приазовський”. Стосовно рекреаційного природокористування на національні природні парки покладається виконання наступних завдань:

- створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з дотриманням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів;

- проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та ефективного використання природних ресурсів [3, с.1137-1138].

Одним із самих перспективних та мало затратних, беручи до уваги економічне становище країни, видів господарської діяльності на територіях НПП являється розвиток сільського зеленого туризму (rural

green tourism). В багатьох концепціях, законодавчих та нормативних документах підкреслюється пріоритетний розвиток сільського зеленого туризму (СЗТ), як одного із шляхів виходу українського села із кризи, а також при утворенні рекреаційної інфраструктури на заповідних територіях. Виділяють 3 різновиди сільського зеленого туризму в Україні [2, с. 18-21] :

- агротуризм – пов’язаний з використанням підсобних господарств населення або земель сільськогосподарських підприємств, які частково не використовуються;

- відпочинок на селі – основою його розвитку являються капітальний житловий фонд в садибах господарів (частіше всього родичів) та існуючі природні, рекреаційні, історико-архітектурні, культурно-побутові та інші визначні об’єкти;

- екотуризм – науково-пізнавальний вид сільського туризму, де передбачені відповідні обмеження по навантаженням на територію та регламентовані види розважального відпочинку.

Регіональні ландшафтні парки. Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами, що створюються з метою збереження в природному стані природних комплексів та об’єктів. Одним із завдань регіонального ландшафтного парку є створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з дотриманням режиму охорони заповідних природних комплексів і об’єктів [1, с.31]. Перший і на цей час єдиний в області природний ландшафтний парк “Панай” знаходиться у Василівському районі, займає площу 1025 га. Він є місцем короткочасного відпочинку мешканців м. Дніпрорудного.

Заказники. Заказники провадяться без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об’єктів у їх власників або користувачів. В області 12 заказників загальнодержавного і 194 місцевого значення. Рекреаційне використання цих територій проводиться у повному об’ємі, як короткочасному так і довготривалому відпочинку у всі пори року. Так наприклад гідрологічний заказник “Молочний лиман”, лісовий заказник “Радивонівський”, зоологічний заказник “Алтагірський” в районі с. Богатир використовуються як місця для довготривалого відпочинку дітей та юнацтва в літній період. В осінній та весняний період використовуються як місця сімейного короткочасного відпочинку в кінці тижня (уїк-енд). На території цих заказників проводяться такі рекреаційні заняття: ловля риби, збирання грибів та ягід, активний відпочинок на узбережжі та в лісі (гра в волейбол, футбол, рухливі дитячі ігри) і т.д. В літній період це купання, прийняття сонячних ван, парусний спорт і т. ін. Ландшафтний заказник “Старобердянський” використовується мешканцями м. Мелітополь для короткочасного відпочинку в кінці тижня.

Пам’ятки природи. Оголошення пам’яток природи провадиться без вилучення земельних ділянок, водних та інших ділянок у їх

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

власників та користувачів. В області знаходиться 7 пам'яток природи загальнодержавного і 82 місцевого значення. Природні пам'ятки мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення. Наглядним прикладом рекреаційного використання цієї категорії ПЗФ є геологічна пам'ятка природи "Кам'яна Могила на річкою Молочною", площею 15 га, в 1 км від с. Терпіння Мелітопольського району, ботанічна пам'ятка природи "Дуб Патріарх" в с. Терпіння. Вони являються важливими туристично-екскурсійними центрами Мелітопольського району та області.

Заповідні урочища. Ними оголошуються лісові, степові, болотні та інші ландшафти, що мають важливе природоохоронне і естетичне значення, з метою збереження їх у природному стані. Заповідні урочища "Лісонасадження Яковенко" та ліс в заплаві колишньої р. Великий Утлюк використовуються як місця короточасного відпочинку кінця тижня мешканцями м. Кам'янка-Дніпровська.

Зоологічні парки. Вони створюються з метою екологічної освітньо-виховної та науково-дослідної роботи. На території області знаходиться 1 зоологічний парк "Таврія" на площі 290 га. Де в природних умовах мешкають багато видів копитних тварин. Він є важливим туристсько-екскурсійним центром області.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Парки пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення є природоохоронними рекреаційними установами. В області 1 парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення в м. Мелітополі, парк відпочинку ім. Горького. Він головним центром відпочинку населення міста у всі пори року. Також в області 8 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення [4, с.6-15].

В Запорізькій області, як і по Україні в цілому, гостро стоїть проблема збереження об'єктів ПЗФ, що пов'язана в основному з недостатньою організацією на місцях забезпечення охоронного режиму. Це ставить під загрозу існування таких об'єктів взагалі. Ситуація також погіршується процесами приватизації земельних ділянок та стихійним рекреаційним використанням об'єктів ПЗФ області. Згідно з внесеними в 2003 році змінами в с. 39 (є) I розділу Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" ПЗФ Запорізької області потребує негайного перегляду. Насамперед потрібно:

- збільшити площі територій всіх категорій ПЗФ області;
- переглянути всі об'єкти, що входять до ПЗФ та відібрати найбільш вагомі з них;
- вжити негайних практичних заходів щодо охорони та відтворення видів тварин і рослин, перш за все тих, що знаходяться під загрозою зникнення угруповань в межах об'єктів ПЗФ області;
- вжити сучасні економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища.

Список використаних джерел

1. Василенко Л.І. Аналіз потенціалу об'єктів природно-заповідного фонду // Проблеми раціонального використання, охорони і відтворення природно-ресурсного потенціалу України: Тези доповідей Другої всеукраїнської науково-методичної конференції. –Чернівці: Рута, 2000. с. 30-31.
2. Відпочинок на селі. Порадник організатору відпочинку та власнику садиби // Туризм сільський зелений, 1999. -№4. – 28 с.
3. Закон України “Про природно-заповідний фонд України” // Відомості Верховної ради України. 1992. -№34.
4. Заповідне Запоріжжя. Збірка. –Запоріжжя: Поліграф, 2004. –108 с.

В. Н. Андерсон, Е. Л. Белова

*Одесский национальный университет
им. И.И. Мечникова
anderson@paco.net*

СТРУКТУРНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ НА ОСНОВЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО АНАЛИЗА ДАННЫХ

Территориальные социально-экономические системы (ТСЭС) уже давно являются объектом исследования в общественной географии, региональной экономике и регионалистике. Часто под этим термином понимаются «региональные системы» – территориальные народно-хозяйственные комплексы различного пространственного масштаба (территориальные общности), имеющие фиксированные политико-административные границы, либо выделяемые на основе эмпирического анализа пространственно-распределенных данных с помощью методов т.н. «объективного районирования».

Главными методологическими особенностями ТСЭС являются:

- *комплексный, разнородный* характер атрибутивных переменных (признаков, показателей, индикаторов), отражающих демографические, социальные, экономические, природно-экологические особенности географических переменных - территориальных образований, фигурирующих в процессе моделирования и анализа в качестве «операционных территориальных единиц» (ОТЕ);

- *качественный* характер данных: атрибутивные и географические переменные представлены (измерены), как правило, в качественных шкалах (порядковой и номинальной). В случае географических (пространственных) переменных это означает переход от абсолютной географической метрики к топологической (соседству, близости), что предполагает использование генерализированных картосхем и картограмм в качестве картографической основы;

- *нестационарный и нелинейный* характер статистических зависимостей между атрибутивными переменными,

детерминационная неустойчивость связей в различных диапазонах и комбинациях наблюдаемых и факторных переменных, наличие латентных переменных;

- *локальный (региональный)* характер связей и закономерностей, как во времени, так и в пространстве. Это позволяет проводить процедуру метарайонирования – выделять группы ОТЕ, в которых эти связи и закономерности проявляются, интерпретируя их как особые метарайоны, которые в дальнейшем можно рассматривать как самостоятельные объекты дальнейшего структурного моделирования;

- наличие *синергетических* связей и зависимостей, обусловленных «нерефлексной» (по терминологии Н.Н. Моисеева) природой социально-экономических систем, когда сам факт наличия некоторого знания о выявленных объективных закономерностях может повлиять на существование этих закономерностей в будущем.

Предлагается четыре концептуальные параметрические схемы структурного моделирования и анализа ТСЭС:

1. Фиксированная территория (отдельная ОТЕ), для которой существуют (могут быть составлены) временные ряды *фиксированного* множества атрибутивных переменных (параметрическая концепция *фиксированного* пространства и *нефиксированного* времени).

2. Фиксированный момент (интервал) времени, для которого существуют (могут быть составлены) пространственные (региональные) выборки ОТЕ с *фиксированным* множеством атрибутивных переменных (параметрическая концепция *фиксированного* времени и *нефиксированного* пространства).

3. Множество ОТЕ, для которого существуют (могут быть составлены) временные ряды *фиксированного* множества атрибутивных переменных (параметрическая концепция *нефиксированного* пространства и *нефиксированного* времени).

4. Фиксированная территория (отдельная ОТЕ) и фиксированный момент (интервал) времени для которых существует достаточно большой (заранее не фиксированный) набор атрибутивных переменных и связей между ними (параметрическая концепция *фиксированного* пространства-времени с *нефиксированным* множеством атрибутивных переменных).

В случае каждой из рассмотренных концептуальных параметрических схем может быть использована группа специальных моделей *структурного моделирования*. Структурное моделирование, как методологическое средство, сформировалось на основе методов многомерного статистического анализа (причинно-следственный анализ, факторный анализ, моделирование ковариационной структуры, модели структуры средних, моделирование кривых изменений, анализ многоуровневых структур, межгрупповые сравнения, анализ трехмерных массивов). Существенным недостатком перечисленных видов структурного моделирования применительно к

ТСЭС является *концепция усреднения по выборке* (пространственной и/или временной), приводящая к операциям над фиктивными величинами (типа средней заработной платы и уровня жизни по регионам и периодам времени). Они могут быть полезны для проверки заранее сформулированных гипотез (*verification-driven data mining*) и для "грубого" разведочного анализа ТСЭС на основе т.н. оперативной аналитической обработки данных (*online analytical processing, OLAP*). В основу современной технологии *интеллектуального анализа данных* (*discovery-driven data mining*) положена концепция шаблонов (паттернов), отражающих *фрагменты* многоаспектных взаимоотношений в данных. Эти шаблоны представляют собой закономерности, *свойственные пространственно-временным подвыборкам данных*, которые могут быть компактно выражены в понятной человеку форме. Поиск шаблонов производится методами, не ограниченными рамками априорных предположений о структуре выборке и виде распределений значений анализируемых показателей ТСЭС.

Volodymyr Anderson

*Odesa I.I.Mechnikov National University
anderson@paco.net*

COMPETITIVENESS AND CLUSTERIZATION POTENTIAL OF UKRAINE'S REGIONAL ECONOMIES: METHODOLOGICAL ASPECT

Factors of national and regional competitiveness

With continuous progress in theoretical and empirical economic research, the methodology used by the World Economic Forum to assess national and regional competitiveness has inevitably evolved over time. The latest step in this evolution is the Global Competitiveness Index (GCI), which was first introduced in 2004. Since then, the GCI has been the World Economic Forum's main vehicle for assessing competitiveness. The GCI is designed to assess the potential of countries to grow over the medium to longer term, taking into account the present level of development, based on the understanding that competitiveness is "the set of institutions, policies and factors that determine the level of productivity of a country".

The GCI encapsulates the latest thinking on competitiveness and captures the complexity of the economic growth process by taking into account a weighted average of many different components, each of which reflects one aspect of the complex reality of competitiveness.

The components are grouped into 12 different factors of competitiveness described below [6]:

1st factor: Institutions. Institutions form the framework within which individuals, firms and governments interact to generate income and wealth

in the economy, and therefore have a strong bearing on competitiveness and growth.

2nd factor: Infrastructure. High-quality infrastructure is critical to ensuring the efficient functioning of the economy. It is also an important factor determining the location of economic activity and the kinds of activities or sectors that can develop in an economy. Well-developed transport infrastructure reduces the effect of distance between regions, thereby truly integrating the domestic market and connecting it to other markets.

3rd factor: Macroeconomic stability. Although macroeconomic stability alone cannot increase the productivity of a nation, macroeconomic disarray seriously harms the economy. Firms cannot make informed decisions in the absence of price stability, the financial sector cannot function if the government runs huge deficits, and the public sector cannot provide services efficiently if it has to make large interest payments on its past debts.

4th factor: Health and primary education. A healthy and educated workforce is vital to a country's competitiveness and productivity. Poor health produces significant costs for business, as sick workers are often absent or less productive. Investment in the provision of health services is therefore critical for clear economic, as well as moral, considerations.

5th factor: Higher education and training. Good quality higher education and training is crucial for economies that want to move up the value chain beyond simple production processes and products. To capture this concept, this factor measures secondary and tertiary enrollment rates as well as the quality of education.

6th factor: Goods market efficiency. Efficient goods markets allow countries to produce the right mix of products and services given supply and demand conditions, and ensure that these goods can be most effectively traded. Healthy market competition, both domestic and foreign, is important in driving market efficiency and thus business productivity.

7th factor: Labor market efficiency. The efficiency and flexibility of the labor market are critical for ensuring that workers are allocated, or easily re-allocated, to their most efficient use in the economy and provided with incentives to give their best effort in their jobs.

8th factor: Financial market sophistication. An efficient financial sector allocates the resources saved by a nation's citizens, or those invested from abroad, to its most productive uses. It channels resources to the entrepreneurial or investment projects with the highest expected rates of return, rather than to the politically connected, based on a thorough assessment of risks.

9th factor: Technological readiness. This factor measures the readiness of an economy to adopt and use – but not necessarily to develop – new technologies to enhance the productivity of its industries. In today's interconnected world, the ability to adopt and use new technologies has become an important competitive advantage of firms.

10th factor: Market size. The size of the market affects productivity because large markets allow firms to exploit economies of scale. Traditionally, the markets available to firms have been constrained by a nation's borders. In the era of globalization, international markets have become a substitute for domestic markets, especially for small countries.

11th factor: Business sophistication. Business sophistication concerns the quality of a country's overall business networks, as well as the sophistication of the operations and strategies of individual firms. This is conducive to higher efficiency in the production of goods and services, leading to increased productivity and enhancing a nation's competitiveness.

12th factor: Innovation. The last factor of competitiveness is technological innovation. In the long run, efficiency gains can be achieved and standards of living expanded only through technological innovation. Innovation is particularly important for more advanced economies. These tend to operate at the technology frontier, so that the possibilities of integrating and adapting exogenous technologies, as captured in the ninth factor of technological readiness, are limited. Firms in these countries must design and develop cutting-edge products and processes to maintain a competitive edge. This requires an environment that is conducive to innovative activity, supported by both the public and the private sectors.

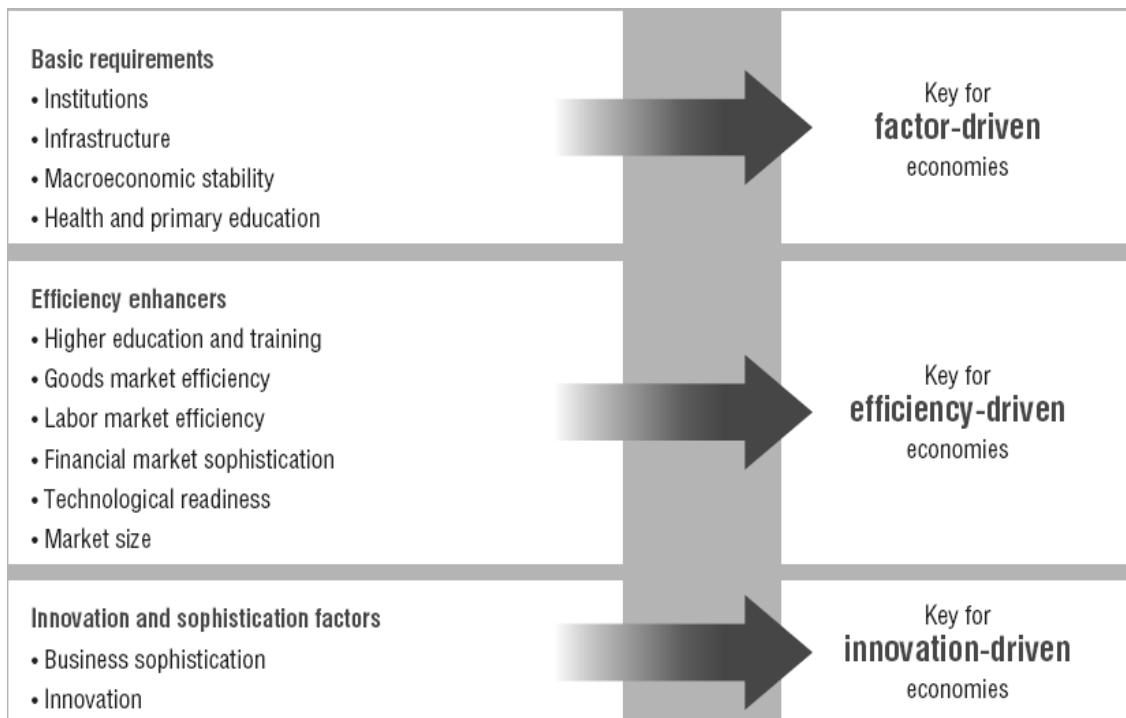

Figure 1. Structured 12 factors of global and regional competitiveness

Source: GCI Ukraine 2009-2010 [6]

Interrelationship of 12 factors: Although the 12 factors of competitiveness are discussed separately, this should not obscure the fact that they are interdependent: they are related to each other and also tend to reinforce each other. For example, businesses will not innovate at a large

scale (12th factor) if institutions (1st factor) that protect intellectual property rights are not in place or if the labor force is poorly educated and trained (5th factor). Although the actual construction of the Index will involve the aggregation of the twelve factors into a single index, measures are reported for each factor separately, thereby offering an analysis of the competitive strengths and weaknesses of countries. By highlighting and prioritizing areas for improvement and strengths to build upon, this analysis provides a basis for policy formulation.

Global and regional competitiveness of Ukraine's regions

GCI methodology enables both regional and global comparisons. This comparative framework is possible because the GCI analyzes competitiveness on both the national level, and with minor modifications, the regional level.

In 2010 Ukrainian regions placed more densely in the GCI compared to the last year [6]. As in the previous years, Kyiv leads the group with 4.21 points. Placing 59th in the international ranking, the city stands close to Hungary and Panama. The Dnipropetrovsk oblast closely follows Kyiv with a score of 4.12. The Zakarpattya oblast and the Lviv oblast follow, placing in the 67th and the 69th positions globally, at the same level as Uruguay and Romania, while Crimea and Donetsk place in the 72nd and the 73rd positions, between Kazakhstan and Latvia. The Kharkiv oblast scored 4.04 points and occupies the 76th position (between Columbia and Egypt), placing last among this leading group of oblasts.

The second group of oblasts contains those with competitiveness indexes that are equal to or slightly lower than the average of the twenty oblasts (3.97). Poltava, Cherkasy and Khmelnytsky follow one another, having placed 87th, 88th and 89th in the GCI, respectively. Zaporizhzhya, Odesa, Luhansk and Kherson also rank similarly, with scores ranging from 3.90 to 3.95. Kherson placed 100th in the GCI, on par with Libya and Argentina.

The six oblasts with the lowest scores comprise the third group; Volyn, Rivne and Ivan-Frankivsk all placed within the 102-104th positions in the GCI, next to Argentina and Honduras. Sumy, Zhytomyr and Vinnytsya scored lowest on the regional competitiveness index, with Vinnytsya placing 111th position globally between Senegal and Serbia. In the international index for 2010, the gap between high-ranking and low-ranking regions was 52 positions: an improvement from the 70 positions calculated the previous year. The highest and lowest scores of the regional competitiveness index differ from the average score by 6.0% and 5.0%, respectively. This is less visible than the difference calculated in the GRP per capita, which reaches 35-100% (not taking into account Kyiv). This is likely due to the underestimation of regional discrepancies, as the national figures for a number of indicators were used for calculating regional indexes.

Clusters as the accelerators of regional competitiveness

Economic (regional, industrial) clusters are the most effective way to raise competitiveness of a region's economy [3,4,5,7]. In simplest terms, clusters are a geographic concentration of establishments, encompassing both large and small firms – of interrelated companies and the institutions that 'feed' them producing similar products and competing in similar markets comprising the competitive advantage for the region.

An economic cluster may reflect:

1). *Comparative Advantage/Division of Labor*: industries that derive their stability from the comparative advantage of the region; i.e. firms share resources: a specialized labor pool; access to capital or technology resources; readily available suppliers and support services; or ease of transportation or communications.

2). *Agglomeration*: collections of industry in close physical proximity intended to capture external economies of scale through such efforts as strategic alliances, subsidiary acquisition; supply chain management, web-based procurement and other modern business practices.

3). *Growth Poles/Propulsive Firms or Industries*: the dominance of a single or a few firms, often termed "propulsive" industries indicated by broad territorial aggregations "heavily dependent upon" and intertwined because of purchase and sales of buyers and sellers. This encompasses companies at the initial portion of the value-added chain that supply the inputs – intermediate goods, services, and raw materials – that are used in the assembly of final goods and services.

4). *Input-Output Linkages*: interdependent firms including suppliers, service providers, and final product manufacturers; this is the buyer-supplier cluster: one industry produces another industry's key components. This also encompasses companies at earlier stages in the value-adding chain that supply the inputs – intermediate goods, services, and raw materials – that are used in the assembly of final goods and services.

5). *Path Dependent Industrial Districts*: the localization of industry, information, skilled employees, relationships, and infrastructure, currently with a large critical mass for circular and cumulative growth of the particular field, that fortuitously located in the region as once nascent industry.

6). *Comparative Advantage/Shared Resources*: a geographic concentration of establishments, encompassing both large and small firms, producing similar products and competing in similar markets. This cluster of industries derives its stability from the comparative advantage of the region.

7). *Flexibly Specialized Industry*: groups of highly flexible and specialized firms, both small and large, that come together for the production of a unique good or service i.e. the flexibly specialized firm as exemplified by Silicon Valley.

8). *Italianate Districts*: a cluster structure, consisting of companies that produce the same or similar goods and services at a specific level in

the value chain, existing because competitors unintentionally but frequently share information about product and process innovations and market opportunities.

These companies may, in fact, formally collaborate to develop such innovations in pre-competitive or strategic alliances.

When clusters are dynamic (meaning they are responsive to local and to global market opportunities) the entire regional economy becomes more dynamic and successful resulting in self-sustaining growth.

Many structural properties of clusters are mentioned in the definitions and descriptions in the cluster literature. These are presented as either constitutive or complementary and can also be used to characterize clusters. The identification of clusters across geographies however remains difficult. Structural properties of a cluster may include:

- Sophisticated local customers and downstream-industries
- Competitive related industries
- Suppliers of complementary goods and services
- Capable locally-based specialized suppliers of goods and services
- Accessible financial services
- Innovative core companies and original equipment manufacturer (OEM)
- Locally-based competitors
- Sophisticated local labour market
- Involvement of the local education system
- Research and development and knowledge transfer infrastructure
- Trade and labour associations
- State actors and regional economic development
- Critical mass of organizations

Today a number of measures to identify and compare clusters exist [1,5,7]. However there is no universally applicable measure or cluster identification process available today and each measure and approach has its limitations.

Literature

1. Aroche-Reyes, Fidel. 2003. 'A qualitative input-output method to find basic economic structures,' *Papers in Regional Science*, 82, 581-590.
2. Krugman, Paul. 1995. *Development, Geography, and Economic Theory*. Cambridge Mass., Massachusetts Institute of Technology press.
3. Porter, Michael E. 1990. *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
4. Porter, Michael E. 1998. *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: Free Press.
5. Steinle, Claus and Holger Schiele. 2002. 'When do industries cluster? A proposal on how to assess an industry's propensity to concentrate at a single region or nation,' *Research Policy*, 31, 849-858.
6. The Ukraine Competitiveness Report 2010. Towards Sustained Growth and Prosperity. Published by the Foundation for Effective Governance (www.feg.org.ua).

Г. В. Балабанов

Національний авіаційний університет

gennady@balabanov.kiev.ua

РОЛЬ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ У ВИРІШЕННІ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ АПК УКРАЇНИ

Україна є потужною аграрною державою. За даними Держстату України, у виробництві сільськогосподарської продукції підприємства і громадяни використовують 36,5 млн. га сільськогосподарських угідь (61% території України). В аграрному секторі працює 16% зайнятого населення. У 2010 р. частка сільського господарства, мисливства та лісового господарства у загальному обсязі валової доданої вартості всіх галузей національної економіки склала 8,2%. Частка України у світовому виробництві соняшнику становить 21%, ячменю – 8%, цукрових буряків – 6%, ріпаку – 5%, пшениці - 4%, молока коров'ячого – 3%. У 2010 р. було експортовано продукції сільського господарства і харчової промисловості на 9,9 млрд. дол. США, що становило 19% загальної вартості експорту товарів з України. Підкреслимо, що ці результати отримані за умов низької ефективності використання природного агроресурсного, працересурсного, науково-технічного потенціалу держави. Можливо і необхідно суттєво підвищити продуктивність сільського господарства, збільшити обсяги виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, підвищити якість продуктів харчування. Це дозволить покращити забезпечення продовольством власного населення і зміцнити позиції України на світових агропродовольчих ринках. Помітну роль у науковому обґрунтуванні вирішення складних проблем розвитку АПК України повинна зіграти і суспільна географія.

Географія сільського господарства є загальновизнаною і досить "консервативною" складовою суспільної географії. В центрі уваги економіко-географів традиційно знаходяться територіальні особливості використання земель, чинники і закономірності розміщення сільськогосподарського виробництва, проблеми районування галузі, наукове обґрунтування вдосконалення територіальної спеціалізації сільського господарства. До провідних методів економіко-географічного дослідження сільського господарства належать історичний, статистичний, картографічний, експедиційний, порівняльно-географічний, виробничо-територіальної типізації сільськогосподарських підприємств, районування та ін. Сучасні теоретико-методичні засади наукової дисципліни сформовані працями А.Ракитникова, І.Мукомеля, К.Іванова, В.Крючкова, М.Пістуна, В.Нагірної та інших учених. Роль картографічного методу

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

в географічному вивченні сільського господарства глибоко розкрита М.Нікішовим, А.Золовським, В.Шоцким, І.Левицьким та ін.

Водночас тлумачення географії сільського господарства як суто галузевої наукової дисципліни у 70-80 роках ХХ ст. увійшло у протиріччя з інтенсивним розвитком міжгалузевих зв'язків аграрного виробництва, збільшенням обсягів і глибини промислової переробки сільськогосподарської сировини. В результаті закономірно зросла увага до формування сировинних зон підприємств харчової промисловості, виявлення територіальних диспропорцій між виробництвом сільськогосподарської сировини і потужностями з її переробки, зменшення втрат сировини та її якості на стадіях вирощування, збирання, транспортування, зберігання і промислової переробки. Завдяки працям М.Паламарчука, К.Іванова, В.Тюрина, Р.Язініної, М.Пістуна, Т.Худякової, В.Нагірної, Т.Козаченко, Г.Балабанова та інших дослідників відбулося розширення предметного поля географії сільського господарства до наукових основ територіальної організації АПК.

Логічним продовженням цієї тенденції стала поява на рубежі століть перших географічних робіт, присвячених дослідженню продовольчих ринків. Сутність геомаркетингового підходу до розвитку продовольчого ринку полягає в наступному: визначення територіальної диференціації у попиті на продукти харчування; регіональний та регіонально-галузевий аналіз пропозиції (виробництво, місцеві резерви, обсяги, структура та динаміка пропозиції продовольчих товарів на регіональних ринках); вивчення географії цін і факторів, що їх обумовлюють; аналіз міжрегіональної диференціації рівня споживання продуктів харчування, виявлення залежності між обсягами, динамікою товарообороту продовольчих товарів та рівнем соціально-економічного розвитку регіонів; аналіз географічного розподілу товарообороту; обґрунтування прогнозу розвитку регіональних продовольчих ринків; оцінка конкурентних позицій України та регіональних продовольчих комплексів на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Іншим перспективним напрямом еволюції теоретичних засад географії сільського господарства (на перетині з предметним полем географії населення) стало формування в останній чверті ХХ ст. географії сільської місцевості. Головною метою наукових досліджень послідовників даного напрямку (С.Ковальов, О.Алексєєв, В.Максимов, А.Доценко, В.Загородній, Т.Нефедова та ін.) є комплексне вивчення сільської місцевості з урахуванням усіх виконуваних нею функцій: соціодемографічної, розселенської, агровиробничої, лісогосподарської, промислової, транспортно-комунікаційної, рекреаційної, історико-культурної тощо. Про важливість такого підходу свідчать глибинні взаємозв'язки між станом сільського соціуму, агроландшафтів і результатами господарювання на селі.

За роки незалежності у сільському господарстві України відбулися кардинальні соціально-економічні перетворення. Докорінно перебудовуються майнові і земельні відносини, створено нові організаційно-правові виробничі структури на основі приватної власності на землю і майно. Власниками земельних паїв стали 6,9 млн. громадян. Україна має потужний природний агроресурсний потенціал, віковий досвід хліборобської праці, в умовах глобальної продовольчої кризи складається сприятлива для нашої країни кон'юнктура на світових агропродовольчих ринках. Проте сучасні обсяги виробництва продукції сільськогосподарського походження і споживання продовольства абсолютно не задовольняють суспільних потреб. Необхідні критична оцінка отриманих результатів, виявлення причин й наслідків соціальних та економічних втрат, а головне – обґрунтування раціональної траєкторії подальшого розвитку.

Високу наукову цінність має дослідження Інституту соціології НАН України на замовлення Держкомзему України «Оцінювання проведення земельної реформи в Україні» (Київ, 2010), яке охопило 1600 власників земельних паїв з 12 різних регіонів України. Зокрема, було встановлено наступне: середній вік опитаних власників паїв становить 53,7 роки, 39,8% респондентів є пенсіонерами; 25,3% респондентів відносять свої сім'ї до категорії бідних, ще 3,8% – до злиденних; 83,8% респондентів здали власні паї в оренду; лише 9,5% опитаних обробляють земельний пай самостійно. Літні і незаможні люди неспроможні ефективно використовувати землі сільськогосподарського призначення. Звідси випливає необхідність розгортання наукових досліджень географічних особливостей орендних відносин в Україні, розвитку кооперування в сільському господарстві, підвищення рівня концентрації і спеціалізації виробництва.

Класичні наукові підходи до обґрунтування територіального поділу праці в сільському господарстві передбачають аналіз структури товарної продукції сільськогосподарських виробників. Тривалий період в колишньому СРСР джерелами такої інформації були статистичні річні звіти сільськогосподарських підприємств. Втім реалії сучасної України свідчать про те, що саме господарства населення перетворились на провідний сектор сільськогосподарського виробництва (понад 55% валової продукції галузі у 2010 р.). В окремих регіонах частка господарств населення є панівною: Закарпатська область – 96,1%, Чернівецька – 78,9%, Рівненська – 77,9%, Івано-Франківська – 77,3%, Львівська – 73,7%, Волинська – 73,3%, Житомирська – 72,9%. Кардинально змінилися пропорції між основними товаровиробниками продукції рослинництва і тваринництва. Якщо у 1990 р. господарства населення забезпечили виробництво 35,2% всієї продукції тваринництва, то у 2010 р. їхня частка зросла до 55,3%. Наприклад, за даними Держстату України, понад 80% молока виробляється у господарствах населення, саме вони

формує і товарну пропозицію на ринку. Таким чином, один метод виробничо-територіальної типізації сільськогосподарських підприємств сьогодні не забезпечить отримання коректних висновків про територіальну спеціалізацію сільського господарства. Достовірна інформація про виробництво сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах населення, колективних садах і городах, дачних ділянках відсутня. Органи державної статистики проводять лише вибіркові обстеження сільськогосподарської діяльності господарств населення, результати яких відносно репрезентативні лише на рівні держави в цілому. Враховуючи вкрай обмежені можливості фінансування науково-дослідних робіт, самотійно організувати подібні обстеження навіть на рівні адміністративної області фахівці в галузі географії сільського господарства нездатні. Тому ґрунтовні роботи в галузі сільськогосподарського районування фактично відсутні, суспільство має лише орієнтовну уяву про реальну територіальну спеціалізацію сільського господарства сучасної України.

Тому для фахівців у галузі географії сільського господарства принципово важливе значення має Закон України "Про сільськогосподарський перепис" і розпорядження Кабінету Міністрів України «Про проведення Першого всеукраїнського загального сільськогосподарського перепису» у липні 2012 р. Розвинуті країни світу проводять загальні сільськогосподарські переписи один раз на 5 років (США, Канада) і навіть кожні 4 роки (ФРН, Нідерланди). За рекомендаціями Сільськогосподарської та продовольчої організації ООН один раз на 10 років проводяться Всесвітні сільськогосподарські переписи. Запровадження в Україні регулярних сільськогосподарських переписів за єдиною програмою забезпечить отримання об'єктивної і дуже цінної вихідної інформації про сільськогосподарські підприємства та домогосподарства на всій території держави. Паралельно слід розробляти спеціалізовану ГІС, придатну для використання результатів, отриманих в процесі проведення сільськогосподарських переписів. Це створить надійну основу для обґрунтування державної політики у галузі вдосконалення територіальної спеціалізації сільського господарства.

Новим перспективним напрямом прикладних економіко-географічних досліджень може бути обґрунтування стратегій територіального розвитку великих агрохолдингів – вертикально інтегрованих компаній, що успішно конкурують на вітчизняному та зарубіжних ринках. Наприклад, ВАТ «Миронівський хлібопродукт» об'єднує всі технологічні ланки агропромислового циклу (від вирощування зерна, виробництва комбікормів до індустріального птахівництва і реалізації м'яса бройлерів та інших м'ясопродуктів через власну торговельну мережу). Станом на початок 2011 р. холдинг мав у власності та як орендар земельний фонд загальною площею 280 тис. га, розташований у різних регіонах України.

ТЕРИТОРІАЛЬНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ, ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Постановка проблеми. Сільський сектор України упродовж двох останніх десятиліть зазнав суттєвих змін, що знайшло прояв як у розвитку аграрного виробництва, так і в розвитку сільських територій. Ці зміни є неоднозначними, їх вивчення ще не викристалізувалося у самостійний напрямок дослідження, а тому вони потребують ґрунтовного наукового аналізу та узагальнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти трансформації різних сфер економічної діяльності у регіонах України, економічного простору загалом розкриті у дослідженнях Г. Балабанова, В. Гейця, Б. Данилишина, Т. Пепа, Г. Підгрушного, В. Смалья, М. Фащевського. Трансформаційні процеси у розселенні населення висвітлені у роботах А. Доценка, Л. Альтгайма, Г. Заваріки, Л. Заставецької, аграрного сектора та його підсистем – у наукових працях О. Бородіної, І. Прокопи, В. Юрчишина. Водночас дослідження трансформаційних змін і структурних зрушень у сільському розвитку України не набули системного характеру, вони є фрагментарними і не охоплюють усіх аспектів життєдіяльності сільського населення.

Головним **завданням** даного дослідження є визначення просторових аспектів трансформації сільських територій України, встановлення їх причин з метою розробки системи заходів подолання існуючих диспропорцій.

Виклад основного матеріалу. Сільські території є комплексним утворенням, яке включає аграрну економіку, сільський соціум та поселенську мережу з її інфраструктурними об'єктами. У 90-х роках ХХ ст. відбулася руйнація радянської, колгоспно-радгоспної, системи аграрного виробництва, що не просто вплинуло на розвиток сільських територій, а зумовило суттєву трансформацію їх головних підсистем. У різних науках термін “трансформація” має неоднакове тлумачення. З економічної точки зору, трансформація є “...процесом перетворення, видозміни явищ, ... економічної структури, що супроводжується відмиранням одних елементів, рис, властивостей і появою нових” [2, с. 13].

У широкому сенсі можна говорити про щонайменше п'ять видів трансформацій, які мають місце у сільських регіонах України – структурну, функціональну, організаційну, управлінську та просторову. У контексті даного дослідження, яке має суспільно-

географічну природу, більш детально зупинимося на просторовій (територіальній) трансформації сільського простору України.

Немає сумніву у тому, що більшість змін, які тепер відбуваються у сільських регіонах, у т.ч. міжрайонна диференціація аграрного виробництва, скорочення щільності сільського населення, зростання безробіття тощо детерміновані географічними чинниками. Наприклад зростаючі диспропорції у виробництві сільськогосподарської продукції між поліськими і лісостеповими районами північних областей України викликані відмінностями їх агрокліматичних і ґрунтових ресурсів.

В узагальненому вигляді можна говорити про три головні територіальні аспекти трансформації сільських територій України: 1) посилення поляризації сільського простору; 2) фрагментація сільської місцевості; 3) стиснення сільських територій.

Кожен із напрямків трансформації може відобразитися за допомогою певних показників, хоча існуюча статистична звітність, особливо на рівні низових адміністративних районів, не дає можливості дослідити їх повноцінно.

Пошукам причин трансформації сільських територій присвячено чимало, переважно економічних досліджень. Варто зауважити, що ці причини є комплексними, а підґрунтя для їх прояву формувалося упродовж багатьох років існування радянської аграрної політики. Домінуючою парадигмою розвитку сільських територій у той час був так званий “агроцентризм”, який зводився до повного ототожнення села та сільського господарства. Якби, як справедливо зауважує Т. Нефьодова, “...гроші вкладалися не в “гектари“, а в людей, у культуру господарювання на землі, у побутове облаштування села, результати могли б бути зовсім іншими” [3, с. 7].

Поряд із концептуальними прорахунками аграрної політики, існують й інші вагомі причини трансформаційних змін у розвитку сільських територій. Головними з них є: 1) руйнація традиційних форм і методів просторової організації сільського господарства; 2) монофункціональність сільської економіки; 3) нееквівалентний обмін між промисловою і сільськогосподарською продукцією, перекачування ресурсів, створених в аграрній сфері, в інші сектори економіки; 4) відсутність залежності між доходами новостворених агроформувань і доходами сільських мешканців; 5) ігнорування державою соціально-демографічних аспектів сільського розвитку; 6) слабе врахування при реформуванні аграрного сектора природних, історичних та інших територіальних відмінностей у розвитку сільського господарства країни, а також соціально-психологічних особливостей сільського населення різних регіонів країни.

Негативні наслідки економічних перетворень в аграрному секторі та у розвитку сільських територій почали проявлятися ще на початку 90-х років ХХ ст. Проте через значну інерційність демографічних і розселенських процесів, сільськогосподарського виробництва

територіальні аспекти трансформаційних змін набули більш-менш чітких рис лише в кінці ХХ ст. і на початку ХХІ ст. Характеризуючи наслідки трансформаційних зрушень у сільському просторі, варто зауважити, що вони, по-перше, не завжди носять негативний характер, по-друге, сформувалися під впливом різних чинників, а тому інколи важко встановити механізми та направленість їх дії.

Загальні проблеми сільських територій добре відомі – це депопуляція, скорочення щільності сільського населення та людності сільських поселень, безробіття, бідність, архаїзація економічних відносин тощо.

Більш детального огляду потребують ті наслідки трансформаційних процесів, які мають просторову природу й узагальнені у трьох названих вище видах територіальної трансформації сільських територій.

Поляризація сільського простору охопила здебільшого два головні його сегменти – аграрну сферу та сільський соціум. Окремі аспекти зазначеної тематики уже розглядалися автором даного дослідження [1]. Слід зазначити, що в аграрному секторі поляризація полягає у зростанні концентрації сільськогосподарського виробництва навколо великих міст, а також у регіонах із більш сприятливими природними передумовами. Причому у різних регіонах України вона має свої особливості прояву і буде неоднаковою для, наприклад, Київської та Чернігівської областей.

Аналогічні тенденції спостерігаються і в поляризації сільського населення, яке також все більше концентрується у приміських районах, свідченням чого є зростання їх частки у загальній кількості населення відповідних адміністративних утворень.

Можна по-різному оцінювати саму поляризацію сільського простору – і як закономірність, і як результат невдалих аграрних реформ, проте однозначно негативними є її наслідки. Йдеться насамперед про знелюднення периферійних сільських районів, яке веде до втрати державою соціального контролю над територією, традиційного способу життя сільських мешканців, унеможлиблює розвиток як галузей аграрної, так і позааграрної економіки.

Уособленням фрагментації сільських територій є їх розчленування на основі стадійності розвитку. Як і в попередньому випадку, фрагментація проявляється в аграрній сфері та у соціально-економічних аспектах життя сільських мешканців. Приміські, напівприміські та периферійні території можуть перебувати ніби на різних стадіях соціально-економічного та регіонального розвитку – перші, на сучасній, постіндустріальній, останні – на аграрній.

Стиснення сільського простору тісно пов'язане з його поляризацією. Воно проявляється у згортанні площі сільськогосподарських угідь у периферійних регіонах, у загальному скороченні освоєних в аграрному відношенні територій. При збереженні існуючих тенденцій сільське господарство поступово

може перетворитися із “фонові”, континуальної в дискретну галузь, із чітко визначеними ареалами росту і депресивними регіонами.

Подолання регіональних диспропорцій, у т.ч. тих, які склалися у сільській місцевості, є важливим завданням державної регіональної політики. Загальні засади активізації розвитку сільських територій визначені у “Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 р.”, а також у затвердженій 2010 р. “Державній цільовій програмі сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р.”. Проте лише в останньому із документів вказується на необхідність вибіркового підходу до формування системи заходів стимулювання розвитку сільських територій для різних типів районів. Саме “ексклюзивний” підхід, насамперед за рахунок розробки різних моделей розвитку окремих сільських територій, має стати ключовим при подоланні негативних наслідків трансформаційних змін у сільському просторі України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Трансформаційні процеси, які відбуваються у сільських територіях України, мають чітко окреслені територіальні аспекти. До найважливіших із них належать поляризація, фрагментація та стиснення сільського простору. Пізнання механізмів їх формування та тенденцій подальшого розвитку, мають важливе значення для розробки системи заходів подолання існуючих диспропорцій, для забезпечення сталого розвитку сільських територій на перспективу. Відносна новизна дослідження трансформаційних процесів у розвитку сільських територій України визначає широке коло перспективних напрямків наукового пошуку. Проте найважливішим із них є розробка сучасних моделей розвитку сільських територій у різних типах адміністративних районів України.

Список використаних джерел

1. Барановський М.О. Демографічні та розселенські зміни у розвитку сільських територій України / М.О. Барановський // Економічна та соціальна географія. – Наук. зб. / [Ред. кол.: С.І. Ішук (відп. ред.) та ін.]. – 2011. – Вип. 1 (62). – С. 65-73.
2. Пепа Т.В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України: [монографія] / Т.В. Пепа. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 440 с.
3. Нефедова Т.Г. Соціальна географія сільського господарства / Т.Г. Нефедова // Региональные исследования. – 2006. - №4(10). – С. 3-22.

СПОЖИВЧА ЦІННІСТЬ В'ЇЗНОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Об'єктивне формування туристських потреб – вихідний пункт тієї економічної системи, якою є сучасна сфера туризму. Туристські потреби в загальноекономічному аспекті формують інтереси туристів. З точки зору ринкових відношень ці потреби лежать в основі споживчого попиту на туристський продукт. Розбудова сучасної туристичної індустрії в Україні вимагає наукового підходу до розв'язання проблем в'їзного туризму і в тому числі до виявлення, гнучкого та ефективного використання природно-рекреаційних ресурсів. Особливою задачею є комплексна оцінка споживчої цінності в'їзного туризму України, що сприятиме узагальненню сильних та слабких сторін розвитку в'їзного туризму України, створенню моделі його перспективного розвитку.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Просторові економічні моделі, засновані на функції споживчої цінності, їх сутність та класифікація розглядаються у роботах Г. Госсена, В. Парето, Д.Рикардо, Ф. Візера, В. Лексиса, А.Сміта та ін.[1-10].

У 1854 р. побачила світ книга "Розвиток законів суспільного обміну і витікаючих звідси правил людської діяльності» Германа Генріха Госсена (перевидана у 1927 р., [6]). До скарбниці економічної думки увійшли два постулати, які згодом, за ініціативою Ф. Візера і В. Лексиса, стали називатися першим і другим законами Госсена. Перший закон Госсена — закон насичення потреб: зі збільшенням кількості даного блага гранична цінність його зменшується, а за умови повного задоволення потреб споживача вона дорівнюватиме нулю. Другий закон Госсена: оптимальна структура споживання досягається за умов рівності відношення граничних цінностей до цін для усіх благ, що споживаються. Продовжив систему уявлень про споживчу цінність англійський економіст Адам Сміт. Він привів витончений доказ, який одержав назву «Парадокс Сміта» сутність якого полягає в тому що «цінність для споживача» не може стати основою обмінюваності. Якби обмінюваність визначалася корисністю товару для споживача, то найкорисніша річ повинна була б мати і найбільшу вартість. Але в такому випадку як пояснити парадоксальну ситуацію, при якій вода, найвища корисність якої незаперечна, коштує

дуже мало чи взагалі нічого не коштує, а алмази, корисність яких, незважаючи на їх властивості, у порівнянні з водою значно менша, коштують надзвичайно дорого. Отже, корисність не може бути основою обмінюваності. Економічні теорії Г. Госсена, В. Парето, Д.Рикардо, А.Сміта актуальні і в дослідженні моделей територіальної організації ринків збуту міжнародного туризму. В цьому випадку акцент переноситься на зміну об'єму туристських потоків залежно від споживчої цінності туристсько-рекреаційного ресурсу.

Мета статті полягає в дослідженні споживчої цінності в'їзного туризму України в розрізі країн-реципієнтів туризму.

Виклад основного матеріалу. Споживча цінність товару — це співвідношення між перевагами, які отримує споживач в результаті придбання і використання товару, і витратами на його придбання та використання. Споживча цінність туристських ресурсів виявляється в їх функціональній придатності для оздоровлення, лікування, задоволення професійних і духовних потреб; вона проявляється в комфортності цих ресурсів, в їх естетичних і етичних якостях. Всесвітня туристська організація традиційно виділяють шість основних цілей мандрівників і туристів: 1) дозвілля, рекреація, оздоровлення; 2) відвідування знайомих і родичів; 3) ділові і професійні цілі; 4) лікування; 5) релігія і паломництво; 6) інші цілі, які, у свою чергу, містять багатий спектр фізичних, економічних і духовно-моральних потреб людей. Особливість туристського споживання полягає в тому, що споживча цінність продукту з точки зору самого туриста, країни його постійного мешкання, країни, в яку турист приїхав, і з точки зору ринку різна. Споживчі цінності у всіх цих суб'єктів різні і якісно, і кількісно.

Для дослідження споживчої цінності в'їзного туризму України було обраховано інтегральний коефіцієнт споживчої цінності (G) ринку в'їзного туризму України у розрізі країн-реципієнтів в'їзного туризму за формулою:

$$G = \sum_{i=1}^n x_i \cdot k_i,$$

де G – інтегральний коефіцієнт споживчої цінності, x_i – кількісна експертна оцінка i -показника споживчої цінності, визначена в балах; k_i – ваговий коефіцієнт i -показника споживчої цінності; n – кількість показників споживчої цінності.

Для проведення дослідження за допомогою метода експертних оцінок було визначено 12 показників споживчої цінності ринку міжнародного туризму, кожному з яких був наданий ваговий коефіцієнт в залежності від рівня значення цього показника. Оцінка проводилась в системі тризначного ранжування (низький - 0, середній - 1, високий - 2 рівні), переведеного в кількісні характеристики явища (табл.1).

Таблиця 1. Кількісна оцінка показників споживчої цінності в'їзного туризму

№ п/п	Показник споживчої цінності	Ваговий коефіцієнт	Кількісна оцінка, бали
1	Економічний і соціальний рівень розвитку країни	0.05	0 - низький; 1 - середній; 2 - високий.
2	Конкурентна цінність ринку в'їзного туризму України для країни-реципієнта	0,2	0 – низька; 1 - середня; 2 – висока.
3	Рівень розвитку ділових інтересів з Україною	0.1	0 – низький; 1 – середній; 2 - високий.
4	Рівень спрощення прикордонного контролю	0.05	0 – низький; 1 – середній; 2 - високий.
5	Рівень спрощення митного контролю	0.05	0 – низький; 1 – середній; 2 - високий.
6	Рівень візовою доступності	0.05	0 – низький; 1 – середній; 2 - високий.
7	Транспортна доступність	0.15	0 – низька; 1 - середня; 2 – висока.
8	Рівень розвитку родинних зв'язків з Україною	0.1	0 – низький; 1 – середній; 2 - високий.
9	Рівень розвитку культурно-історичних зв'язків з Україною	0.1	0 – низький; 1 – середній; 2 - високий.
10	Інформаційна доступність України	0.05	0 – низька; 1 - середня; 2 – висока.
11	Рівень конкурентної вартості наземного обслуговування	0.05	0 – низький; 1 – середній; 2 - високий.
12	Рівень спільності мови	0.05	0 – низький; 1 – середній; 2 - високий.

Інтегральний коефіцієнт споживчої цінності (G) показує рівень споживчої цінності в'їзного туризму для громадян країн-реципієнтів в'їзного туризму України. Його значення < 1 свідчить про низький рівень досліджуваного показника у певній країні, якщо показник > 1 –

можемо говорити про оптимальне рівень споживчої цінності для в'їзних туристів з країни-реципієнта.

Одержані умовні одиниці дозволяють порівняти між собою країни за коефіцієнтом споживчої цінності країн-реципієнтів в'їзних туристів. Відповідно до значення інтегрального показника було виділено 3 градації територіальної організації країн-реципієнтів в'їзних туристів.

Показник G до 0,50 включно вважався низьким (III тип), від 0,51 до 0,99 – середнім (II тип), від 1,0 - 2,0 – високим (I тип) (табл.2).

Таблиця 2. Інтегральний коефіцієнт споживчої цінності в'їзного туризму по країнам-донорам

Тип	Країна	Економічний і соціальний рівень розвитку країни	Конкурентна цінність ринку в'їзного туризму України для країни-реципієнта	Рівень розвитку ділових інтересів з Україною	Рівень спрощення прикордонного контролю	Рівень спрощення митного контролю	Рівень візовою доступності	Транспортна доступність	Рівень розвитку родинних зв'язків з Україною	Рівень розвитку культурно-історичних зв'язків з Україною	Інформаційна доступність України	Рівень конкурентної вартості наземного обслуговування	Рівень спільності мови	Інтегральний коефіцієнт споживчої цінності
I	Російська Федерація	0	2	2	2	1	2	2	2	2	2	1	2	1,8
	Білорусь	0	2	2	2	1	2	2	2	2	1	1	1	1,7
	Румунія	0	2	2	1	1	2	2	2	2	1	0	1	1,6
	Молдова	0	2	2	1	0	2	2	2	2	1	0	1	1,6
	Словаччина	0	1	2	2	1	2	2	2	2	1	1	1	1,5
	Угорщина	0	1	2	2	1	2	2	2	2	1	1	1	1,5
	Польща	1	1	2	0	0	2	2	2	2	1	1	1	1,4
	Естонія	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1,1
	Латвія	0	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1,0
	Литва	0	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1,0
II	Німеччина	2	0	1	0	0	2	2	1	1	0	2	0	0,9
	Канада	2	0	0	0	0	2	1	2	1	0	2	1	0,8
	США	2	0	1	0	0	2	1	1	1	0	2	0	0,8
	Ізраїль	2	0	1	0	0	2	1	1	1	0	0	1	0,7
	Нідерланди	2	0	0	0	1	2	2	0	0	0	2	0	0,7
	Узбекистан	0	1	0	1	0	1	1	0	1	0	1	1	0,7
	Грузія	0	1	1	0	0	1	0	0	1	1	1	1	0,6
	Франція	2	0	0	0	0	2	2	0	0	0	2	0	0,6
	Швейцарія	2	0	0	0	0	2	2	0	0	0	2	0	0,6
	Велика Британія	2	0	0	0	0	2	2	0	0	0	2	0	0,6

ГЕОГРАФІЧНІЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВІРШЕННЯ

	Австрія	2	0	0	0	0	2	2	0	0	0	2	0	0,6
	Швеція	2	0	0	0	0	2	2	0	0	0	2	0	0,6
	Вірменія	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	1	1	0,6
	Болгарія	0	0	1	0	0	2	1	0	1	0	1	1	0,6
III	Італія	1	0	0	0	0	2	1	1	0	0	2	0	0,5
	Іспанія	2	0	0	0	0	2	1	0	0	0	2	0	0,5
	Норвегія	2	0	0	0	0	2	1	0	0	0	2	0	0,5
	Кіпр	2	0	0	0	0	2	1	0	0	0	2	0	0,5
	Фінляндія	2	0	0	0	0	2	1	0	0	0	2	0	0,5
	Ірландія	2	0	0	0	0	2	1	0	0	0	2	0	0,5
	Данія	2	0	0	0	0	2	1	0	0	0	2	0	0,5
	Греція	1	0	0	0	0	2	1	1	0	0	0	0	0,4
	Бельгія	2	0	0	0	0	2	1	0	0	0	1	0	0,4
	Словенія	1	0	0	0	0	2	1	0	0	0	1	0	0,4
	Чехія	1	0	0	0	0	2	1	0	0	0	1	0	0,4
	Португалія	1	0	0	0	0	2	1	0	0	0	1	0	0,4
	Азербайджан	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	1	1	0,4
	Туреччина	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	2	0	0,3
	Казахстан	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1	1	1	0,3
	Хорватія	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	1	0	0,3
	Республіка Корея	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0,3
	Японія	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0,3
	Боснія і Герцеговина	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	1	0	0,3
	Туркменістан	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0,2
	Киргизстан	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0,2
	Таджикистан	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0,2
	Лівія	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0,2
	Туніс	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0,2
	Китай	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0,2
	Австралія	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,2
	Сербія	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0,1
	Південна Африка	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,1
	Бразилія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,1
	Іран	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,1
	Йорданія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,1
	Македонія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,1
	Ліван	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,1
	Єгипет	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,1
	Монголія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,1
	Кабо-Верде	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,1
	Сірія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,1
	Марокко	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,1
	Малайзія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,1
	Індія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,1
	Мексика	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,1
	Пакистан	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,1
	Нігерія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,1
	В'єтнам	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,1
	КНДР	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0,1

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

Згідно наведеної шкали, до III типу (з низьким G) відносяться Італія (0,5), Іспанія (0,5), Норвегія (0,5), Кіпр (0,5), Фінляндія (0,5), Данія (0,5), Ірландія (0,5), Греція (0,4), Бельгія (0,4), Словенія (0,4), Чехія (0,4), Португалія (0,4) та ін. для яких характерні низькі показники споживчої цінності в'їзного туризму України. Для цих країн характерний високий рівень тільки одного показника споживчої цінності – економічно-соціальний рівень розвитку країни постійного проживання туристів і за рахунок цього середні показники рівня транспортної доступності. Але такі показники, як конкурентна цінність ринку в'їзного туризму України, рівень розвитку родинних зв'язків та рівень розвитку культурно-історичних зв'язків з Україною мають найнижчі показники. Тобто Україна для цієї групи країн має низький рівень конкурентних переваг для потреб в'їзного туризму (рис.1).

Рис. 1. Розподіл країн за коефіцієнтом споживчої цінності в'їзного туризму

До II типу (з середнім G) потрапили Німеччина (0,9), Канада (0,8), США (0,8), Ізраїль (0,7), Нідерланди (0,7), Узбекистан (0,7), Грузія (0,6), Франція (0,6), Великобританія (0,6), Швейцарія (0,6), Австрія (0,6), Швеція (0,6) та ін. Для цих країн характерні середні показники споживчої цінності в'їзного туризму України, а також високий рівень таких показників споживчої цінності як транспортна і візова доступність, для деяких високий рівень родинних зв'язків (США, Ізраїль, Німеччина, Канада). Але такі показники, як конкурентна цінність ринку в'їзного туризму України, рівень

розвитку культурно-історичних і ділових зв'язків мають низькі значення. Тобто Україна для цієї групи країн має середній рівень конкурентних переваг для потреб в'їзного туризму.

До I типу (з високим G) відносяться Росія (1,8), Білорусь (1,7), Румунія (1,6), Молдова (1,6), Словаччина (1,5), Угорщина (1,5), Польща (1,4), Естонія (1,1), Латвія (1,0) і Литва (1,0). Для цих країн характерний високий рівень таких показників споживчої цінності, як транспортна і візова доступність, конкурентна цінність ринку в'їзного туризму України (Київ, АР Крим), рівень розвитку ділових інтересів з Україною, рівень спрощення прикордонного і митного контролю, інформаційна доступність, рівень розвитку родинних, культурно-історичних і ділових зв'язків. Але такий показник, як економічно-соціальний рівень розвитку країни постійного проживання туристів низький. Тобто Україна для цієї групи країн має високий рівень конкурентних переваг для потреб в'їзного туризму.

Туристичний ринок України вимагає наукового підходу до розв'язання проблем в'їзного туризму і в тому числі до виявлення та ефективного використання природно-рекреаційних ресурсів. Саме тому розуміння сильних та слабких сторін туристського попиту і споживчої цінності в'їзного туризму ринку України дозволить створити ефективні моделі його розвитку.

Висновки. Аналіз туристського попиту і споживчої цінності в'їзного туризму ринку України показав наступне:

- споживча цінність в'їзного туризму виявляється в показниках функціональної придатності для рекреації, задоволення професійних і духовних потреб;

- в'їзний туризм України має найбільш високі показники споживчої цінності для країн-сусідів з низьким рівнем соціально-економічного розвитку та високим рівнем родинних, культурних та ділових зв'язків (Росія, Білорусь, Польща, Румунія, Молдова, Словаччина, Угорщина);

- країни - світові лідери за постачанням туристів, т.з. «донори» (США, Німеччина, Швейцарія, Франція, Великобританія) мають середній рівень попиту до українського туристичного ринку.

Список використаних джерел

1. Преображенский В.С., Квартальнов В.А. Основные концепции и модели рекреологии // Теоретические проблемы рекреационной географии. - М.: 1989. - С.14.
2. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах. – М.: Прогресс, 1966. – 659 с.
3. Липец Ю. Г. География мирового хозяйства. - М.: Владос, 1999.
4. Гальперин В.М., Игнатъев С.М., Моргунов В.И. Микроэкономика. Т. 1. - Спб.: 2000.
5. Туган-Барановский М.И. Учение о предельной полезности хозяйственных благ как причина их ценности. Юридический вестник. № 10. -М.: 1890.
6. Gossen H. H. Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus fließenden Regeln für menschliches Handeln. Berlin: 1927.

7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: 1962.
8. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогообложения // Соч. Т. 1., - М.: 1955.
9. Осипова Е.В. Социологическая система Вильфредо Парето // М.: Наука, 1979.

Л. М. Богадьорова

Херсонський державний університет

РОЛЬ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ У РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

На території України в останні роки знайшли розвиток такі нетрадиційні види туризму, як сільський зелений туризм, агротуризм, екотуризм, кінний, екстремальний та інші. Всі дані види туризму в більшій чи меншій мірі пов'язані з сільською місцевістю.

Сільський зелений туризм – відпочинковий вид туризму, сконцентрований на сільських територіях. Його головним завданням є надання послуг відпочинку для жителів міста та ознайомлення іноземних туристів з традиціями та побутом місцевих жителів [1].

В умовах перебудови сільського господарства на ринковій відносини, в сільській місцевості, вивільнилась значна кількість працівників, що спричинило високий рівень безробіття. Враховуючи відсутність капіталовкладень на створення нових робочих місць у сільській місцевості України, на загальнодержавному рівні більше уваги варто приділяти тим галузям, які не потребують для свого розвитку великих коштів. До таких галузей належить сільський туризм, який давно практикується в Україні. Саме розвиток сільського зеленого туризму та розвиток агротуризму може значно, якщо не повністю знизити соціальну напругу на селі. Адже в селах з відповідною рекреаційною базою завжди було багато відпочиваючих. Найбільше це стосується сіл, що розташовані на берегах морів, річок та в гірській місцевості.

Агротуризм – відпочинковий туризм, який передбачає використання дворового господарства та часткову або повну участь відпочиваючих у власному обслуговуванні [1]. Головною метою відпочиваючих в агрооселях є, крім власне відпочинку, знайомство з способами ведення господарства.

При державному і суспільному сприянні господарства населення значною мірою впливають на соціальний розвиток села. При вирішенні питань подальшого розвитку ОГН необхідно враховувати ті економічні й соціальні зміни, які характерні для функціонування сільської місцевості. Зокрема, поступове нарощування обсягів надання соціально-культурних послуг, що виступить фактором збільшення доходів селян зокрема, завдяки "зеленому" туризму, агротуризму та іншим видам рекреації, а також згладжування протиріч між освітньо-кваліфікаційним рівнем і професійним

спектром пропонованої робочої сили та можливістю працевлаштування бажаючих проживати на селі.

Господарства населення виконують властиві лише їм економічні і соціальні функції щодо створення умов для продуктивної зайнятості, розширеного відтворення трудових ресурсів, задоволення матеріальних, духовних та інших потреб членів сім'ї та суспільства в цілому. Наголосимо, що останнім часом активно відбувається диверсифікація діяльності в ОГН, зокрема, отримують розвиток такі напрямки діяльності як агротуризм і зелений туризм. Агротуризм розглядають як туристичну діяльність, що є профілюючою в певному сільськогосподарському середовищі [4]. Агротуризм має свою специфіку, яка полягає у мінімізації витрат, перш за все на харчування та проживання у сільській місцевості (майже у 2-2,5 рази). Крім того, відкриваються значні можливості ознайомлення широких верств населення, до речі соціально незахищених студентів, учнів - старшокласників, пенсіонерів тощо, з природно-туристичним і культурно-історичним потенціалом країни або місцевості у вільний від агропраці час. Перебування у селянському господарстві, в іншому менш техногенно-навантаженому середовищі заспокійливо впливає на жителя агломерацій, забезпечуючи його новими враженнями, чистим повітрям, натуральною домашньою їжею, спілкуванням з тваринами тощо.

До видів аграрного туризму найчастіше відносять збирання овочів і фруктів, лікарських рослин, дарів лісу, розведення дичини як у вольєрах, так і у мисливських угіддях, конярство і кінні мандрівки, риборозведення та рибальство та інші. Доречі, такі види промислів приносять чималі доходи, адже рівень їх рентабельності становить понад 50%. Зауважимо також, що розвиток агротуризму не потребує великих капіталовкладень і може бути альтернативою іншим видам туризму. Його розвиток допоможе підвищити зайнятість сільського населення, призупинить відтік молоді у міста, розширить рекреаційні можливості та покращить соціально-економічні умови в районі, підвищить рекреаційно-туристичну забезпеченість деяких верств міського населення.

Український селянин фермер чи працівник колективного господарства в межах сільського туризму як виду підсобної діяльності може займатися:

- активним туризмом збудувати на своїй території спортивний майданчик, кінний манеж, гірський витяг, ставок для спортивного рибальства, розробити і пропонувати своїм гостям як гід-екскурсовод пішохідні, санні, вело- та кінні (бричкою чи верхи) маршрути і прогулянки;

- екотуризмом організовувати своїм гостям відпочинок в екологічно чистій місцевості, надати їм можливість споживати екологічно чисту продукцію, сприяти у заготівлі лікарських трав, лісових ягід і грибів;

- мисливським туризмом;
- культурно етнічною діяльністю (кустарне вироблення й продаж відвідувачам сувенірної продукції ужиткових народних промислів, залучення туристів до організації й участі у національних обрядах, традиційних ремеслах українського селянина та господарсько-польових роботах сінокіс, бджільництво, випас худоби тощо.

Основою сільського зеленого туризму є власне сам селянин та його підсобне господарство, побут. Передусім, селянин запрошує до своєї оселі: людину з міста, подивитися на сільськогосподарське виробництво як робиться сир, масло, ковбаса тощо, як вирощуються свині, корови, коні; подивитися на майстерність ремісника (як робиться дерев'яний чи глиняний посуд, плететься корзина тощо); побачити особливості національних традицій та самобутньої етнокультури різних регіонів України.

Варто ще раз наголосити: діяльність у сфері сільського туризму не належить до підприємницької діяльності. Тому грошові винагороди за такі послуги не підлягають оподаткуванню. Законодавство також передбачає при певних умовах звільнення отриманих доходів і від податку на доходи фізичних осіб.

Звільнення від оподаткування доходів, отриманих від здачі кімнат туристам, передбачається при таких умовах:

- житловий будинок, в якому здаються кімнати, належить до сільського господарства;
- житлові кімнати здаються відпочиваючим, а не сезонним робітникам або іншим особам на тривалий термін;
- кімнати, які здаються, знаходяться у житловому будинку (чи прибудові) господаря, а не в іншій спеціально пристосованій будівлі;
- житловий будинок розташований на сільській території [3].

Національним законодавством передбачається встановлення пільг щодо оподаткування агротуризму. Проблема полягає у різниці в оподаткуванні гостинних сільських осель, що користуються цими пільгами, та приватних міні-готелів, які оподатковуються на загальних підставах.

Нині необхідно внести доповнення в податкове законодавство стосовно пільгового оподаткування доходів, отриманих громадянами згідно з договорами оренди житла в сільській місцевості. Відповідно до чинного законодавства, цивільно-правові угоди між фізичними особами оподатковуються за ставкою 20 %. Зрозуміло, що такий стан справ зумовлює надзвичайно низьку рентабельність і масову "тінезацію" послуг сільського зеленого туризму. Легальний розвиток зеленого туризму в селах України стане реальністю при узаконенні ставки податку на рівні 2—4 % від ціни договору оренди приміщень агрооселі.

В Україні потрібно законодавчо звільнити агрооселі від сплати готельного збору та обов'язкової державної стандартизації. Для агроосель можливе запровадження катетеризації уповноваженими

представниками Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму або представниками органів місцевого самоврядування. Державна туристична адміністрація України, яка здійснює сертифікацію готельних послуг, задекларувала намір делегувати повноваження з сертифікації нічліжних послуг сільського зеленого туризму як форми підсобної діяльності уповноваженим регіональним осередкам Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні (в Україні категорії та умови здійснення стандартизації агротуристичних послуг та катетеризації агроосель офіційно ще не затверджені).

На перспективу власники агроосель самі будуть зацікавлені в проведенні сертифікації для підвищення рівня своєї діяльності та наближення її до міжнародних стандартів.

Система стандартизації агроосель також необхідна організаціям, які займаються рекламою агроосель і просуванням агротуристичного продукту на ринок тур-оператори, асоціації власників агроосель тощо. Адже вона акцентує увагу потенційного покупця на головних

Отже, існує чимало поглядів стосовно позитивів і негативів стрімкого розвитку ОГН, їх ролі у соціально-економічному розвитку сільської місцевості. Дійсно, великі сільськогосподарські підприємства мають можливість виробляти переважну частину зернових і зернобобових культур, соняшнику, цукрових буряків, інших стратегічно важливих видів сільськогосподарської продукції, максимально механізувати ручну працю працівників тощо. Проте неабиякі переваги мають і господарства населення, а саме: високу мотивацію до праці, відчутне скорочення виробничих витрат, забезпечення прибуткового виробництва трудомісткої сільськогосподарської продукції, і в першу чергу, продукції тваринництва, птахівництва, овочів і т.д.

Необхідно акцентувати, що головне полягає в тому, що ОГН не тільки дають змогу значно пом'якшити проблему зайнятості сільського населення і запобігають стрімкому зниженню рівня життя сільських жителів, але й виконують важливі економічні функції, приймаючи участь у суспільному поділі праці в аграрному секторі економіки.

В сучасних умовах розвитку аграрного сектору економіки проблема малих форм господарювання на селі настільки складна і суперечлива, що дуже складно, на наш погляд, давати певні прогнози подальшого розвитку ОГН. Разом з тим, не викликає сумніву твердження про те, що під час таких прогнозів важливе значення має врахування регіональних відмінностей функціонування ОГН – це положення знаходить підтримку і у економістів-аграрників [2].

Вважаємо, що можливі декілька варіантів розвитку особистих господарств залежно від їх типу та державної політики в сфері агропромислового виробництва. Разом з тим акцентуємо, що незважаючи на невизначеність ситуації щодо подальшого розвитку

ОГН, ці форми господарювання є носіями складних економічних, соціально-психологічних, моральних та інших відносин, тому оцінка доцільності їх створення, діяльності та перспектив розвитку тільки з економічної точки зору неприпустима. З позицій еколого-економічної доцільності ми вважаємо найбільш оптимальною концепцію “двохвекторного розвитку” аграрних господарств, за якою доцільно підтримувати як велике товарне виробництво, так і дрібні господарства споживчо-товарного типу.

Список використаних джерел

1. Рутинський М. Й., Зінько Ю.В. Сільський туризм: Навчальний посібник. - К.: Знання, 2006. - 271 с.
2. Мармуль Л.О., Пінчук Т.А. Методичні підходи до оцінки ефективності туристичних послуг аграрних підприємств.//Таврійський науковий вісник: Зб.наук.пр. – Херсон: ХДАУ. – 2003. – Вип.28. – С.230-235.
3. Мармуль Л.О. Сарапіна О.А. Організаційно-економічний механізм функціонування туристично-рекреаційних підприємств. – К.: ННУ, Інститут аграрної економіки, 2006 – 182с.
4. Ігнатенко М.Г. Питання розвитку рекреації півдня України //Краєзнавство і туризм: освіта, виховання, стиль життя: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. - К.: Реформа, 1998. - С. 118-119.

В. В. Бондар

Інститут географії НАН України

ОСОБЛИВОСТІ ЕКІСТИКО-ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ ВЕЛИКИХ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ У ПЕРЕДМІСТІ СТОЛИЦІ

Постановка проблеми. Останнім часом в соціально-економічній географії та, географії населення зокрема, значна увага приділяється дослідженню розселенських та демографічних процесів у сільських поселеннях приміських зон великих регіональних центрів. При цьому особливе місце тут відводиться приміській зоні Києва, де, станом на 1 січня 2010 року, проживало 376,3 тис. осіб сільського населення, що складає 56,2 % від загальної його чисельності в межах території Київської області. Крім того, із них 240,0 тис. осіб сільського населення безпосередньо мешкає у передмісті, а саме: Бориспільському (52,4), Броварському (50,5), Вишгородському (40,3), Києво-Святошинському (79,2) та Обухівському (17,6) адміністративних районах [9, с. 26].

Аналіз публікацій та досліджень. Суспільно-географічні аспекти дослідження сільської розселенської мережі Київської області та приміської зони столиці найбільш вдало висвітлені в працях Ю. І. Пітюренка [8], В. В. Загороднього [5], Т. А. Гринюк [2], Т. В. Буличевої [1], А. І. Доценко [3], С. І. Іщука, О. В. Гладкого [6], А. В. Ковтуна [7] та ін.

Однак, варто зауважити, що вище зазначені автори, за винятком Т. В. Буличевої, С. І. Іщука, О. В. Гладкого та А. В. Ковтуна, досліджували, як правило, функціонально-територіальну структуру

сільських населених пунктів Київщини, а також динаміку чисельності населення у розрізі різних груп її сільських поселень за період загалом із 1959 по 1989 рр. З того часу, приймаючи до уваги розвиток тут сучасних трансформаційних процесів господарства, функціонально-територіальна структура та екістико-демографічний розвиток сільських населених пунктів зазнали суттєвих змін, в першу чергу це стосується великих сільських поселень передмістя Києва.

У зв'язку із цим, нами було поставлено за мету розглянути особливості територіального розвитку розселенських, демографічних і функціональних процесів даної категорії сільських населених пунктів, які перебувають у зоні найбільш інтенсивного соціально-економічного впливу столиці. Досягнення відповідної мети потребує вирішення наступних завдань:

1) дослідити екістико-демографічні аспекти розвитку великих сільських поселень, особливо із людністю понад 3 тис. осіб, враховуючи при цьому:

- частку їх населення у загальній чисельності сільського населення окремих адміністративних районів;
- значення транспортно-географічного положення сільських населених пунктів по відношенню до м. Києва;
- можливі прояви у найближчій перспективі процесів поступового територіального зростання сільських і міських поселень та формування на їх основі ареальних рурально-урбаністичних утворень;

2) здійснити функціональну типологію великих сільських поселень, чисельність населення яких перевищує 1 тис. осіб, на базі розвитку взаємопов'язаної системи їх територіальних зв'язків із столичним містом.

Виклад основного матеріалу дослідження. У передмісті столиці України, яке в адміністративному відношенні включає до свого складу території Бориспільського, Броварського, Вишгородського, Києво-Святошинського і Обухівського районів та Ірпінської міської ради, на площі лише 6,1 тис. км² розміщується 1/5 усіх міських й сільських поселень Київської області. При цьому 2/3 від загальної їх кількості відводиться саме на руральну поселенську мережу, в структурі якої особливо слід виділити великі сільські населені пункти, у тому числі з людністю понад 3 тис. осіб. На частку останніх, зокрема, у Броварському, Вишгородському і Києво-Святошинському адміністративних районах припадає від 43,4 до 60,0 % чисельності їх сільського населення (таблиця 1).

Переважна більшість відповідних поселень розташована вздовж або поблизу автомобільних шляхів магістрального (Київ – Одеса, Київ – Харків – Довжанський, Київ – Чернігів – Нові Яриловичі) і регіонального (Київ – Суми – Юнаківка, Київ – Іванків - Овруч) значення, а також залізничних магістралей Гребінківського, Миронівського, Ніжинського, Тетерівського та Фастівського

напрянків руху приміських електропоїздів на відстані 5 – 25 км до міської смуги Києва.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика окремих значень екістико-демографічних показників сільських поселень передмістя Києва із людністю понад 3 тис. осіб *

Адміністративний район	Кількість сільських поселень, одиниць	Сільські населенні пункти із чисельністю населення, тис. осіб		у тому числі	
		у тому числі		Людність, тис. осіб **	Відсоток сільського населення в цілому по району
		3,0 – 5,0	понад 5,0		
Бориспільський	43	Вишеньки, Вороньків, Іванків, Гора, Щасливе	-	17,2	32,8
Броварський	42	Богданівка, Гоголів, Красилівка, Семиполки, Шевченкове	Княжичі, Требухів	29,1	57,6
Вишгородський	55	Гаврилівка, Демидів, Старі Петрівці	Нові Петрівці	17,5	43,4
Києво-Святошинський	49	Гатне, Крюківщина, Михайлівка-Рубежівка, Новосілки, Хотів	Білогородка, Горенка, Петропавлівська, Борщагівка, Софіївська Борщагівка, Тарасівка	47,5	60,0
Обухівський	43	Трипілля	-	3,1	17,6
Всього	232	19	8	114,4	-
Київська область	1127	30	8	149,1	-

* Складено за [4;9]

** Людність сільських населених пунктів наводиться станом на 2005 рік

Разом з тим деякі великі сільські населені пункти у правобережній частині передмістя столиці поступово в територіальному відношенні зростаються із міськими поселеннями, як наприклад Петропавлівська Борщагівка – Софіївська Борщагівка – м. Вишневе – Крюківщина – Гатне (до 60,0 тис. осіб). Це стосується й сільських населених пунктів Нові та Старі Петрівці (близько 12 тис. осіб), які також майже зрослися між собою.

Крім того великі сільські поселення передмістя Києва відзначаються не лише зручним по відношенню до нього транспортно-географічним положенням та, як наслідок, розвиненою на його основі системою зв'язків різного призначення (працересурсних, навчально-освітніх, культурно-естетичних, соціально-побутових та ін.), але й також характеризуються відповідною із центральним містом функціональною супідрядністю. Це, в свою чергу, надає можливість визначити функціональні підтипи великих сільських населених пунктів, розвиток яких повинен обов'язково враховуватись у перспективних планах місцевих громад. Отже, серед функціональних підтипів вище зазначених сільських поселень, які знаходяться у зоні безпосереднього соціально-економічного впливу столиці, на нашу думку, слід виділити:

1) сільські населені пункти, які виконують функції своєрідних "розселенських резервуарів" – місць проживання населення м. Києва та його передмістя, зазвичай, у так званих котеджних містечках. Останні, являють собою групи окремих (котеджі) або таких, що блокуються будинків (таун-хаузи), які розташовані на відособлених територіях із централізованими й автономними системами тепло- і водопостачання, міського телефонного зв'язку, кабельного телебачення, власними торговельними та оздоровчими комплексами, охороною тощо. Основна їх кількість (62,0 %) розміщується на відстані 15 км до міської смуги столиці у межах території, як правило, Бориспільського, Броварського, Вишгородського й Києво-Святошинського адміністративних районів. Наприклад, "Парк-Хауз" (Гора), "Сосновий бір" (Мала Олександрівка), "Городчани" (Требухів), "Деснянська хвиля" (Рожни), "Вишгородська брама" (Хотянівка), "Боровик" (Новосілки), "Наше містечко" (Тарасівка), "Зелений гай" (Лісники), "Садок вишневий" (Крюківщина), "Паритет-сервіс" (Бобриця) тощо [10].

2) сільські поселення, які виконують елітарні функції розселенського призначення, на території яких розосереджуються приватні особняки керівників вищих органів державної влади, у тому числі позаміська резиденція президента України "Межигір'я" (Нові Петрівці);

3) сільські населені пункти, де розташовані філіали київських науково-дослідних установ та їх дослідні станції (Литвинівка, Лютіж, Новосілки (Києво-Святошинський р-н), Чубинське);

4) сільські поселення, які найближчим часом цілком можуть виконувати функції позаміських культурно-розважальних і спортивних центрів (Віта-поштова, Музичі, Ходосівка) [6, с. 197-198];

5) сільські населені пункти, на території яких знаходяться центри пам'яток археології, історії та культури Київського Подніпров'я (Головурів, Іванків, Проців, Трипілля, Халеп'я та ін.);

6) сільські поселення, які у своєму розміщенні завдячуючи безпосередній близькості до столиці, виконують функції

моноспеціалізованих центрів промислового виробництва, зокрема, машинобудування і ремонту (Гнідин, Проліски), харчової (Старі Петрівці) і легкої (Гоголів, Літки) галузей промисловості; енергетики (Трипілля), а також навчально-освітньої (Княжичі) та рекреаційно-оздоровчої діяльності (Літочки, Лютіж, Новосілки, Погреби, Рожни, Хотянівка тощо) [6, с.179-180];

7) сільські населені пункти, що є агропромисловими центрами, які спеціалізуються на вирощуванні сільськогосподарської продукції та її переробці, для задоволення продовольчих потреб населення м. Києва (Вороньків, Дударків, Красилівка, Лебедівка, Малютянка, Михайлівка-Рубежівка, Плоске, Рогозів, Требухів, Шпитьки та ін.).

Висновки. Таким чином великі сільські поселення, які розміщуються у передмісті столиці, характеризуються не лише своєрідними й притаманними тільки для них показниками екістико-демографічного розвитку, але й також мають відповідну функціонально-територіальну структуру, що помітно виділяє їх серед інших сільських населених пунктів Київської області.

Список використаних джерел

1. Буличева Т. В. Методичні питання вивчення Київської регіональної системи розселення // Економічна та соціальна географія: Наук. зб. – К., 2000. – Вип. 49. – С. 62 – 64.
2. Гринюк Т. А. Комплексне суспільно-географічне дослідження сільської місцевості адміністративної області (на прикладі Київської області): Автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02. – К., 1997. – 24 с.
3. Доценко А. І. Територіальна організація розселення на Київщині та шляхи її удосконалення // Київський географічний щорічник. Науковий збірник. – Вип. 1. – 2001. – К.: ВГЛ “Обрії”, 2002. – С. 130 – 140.
4. Жежера А. І., Черновол В. П., Клименко О. В. та ін. Адміністративно-територіальний устрій України: Довідник / ДП “Держ. карт-геодез. фонд України”. – К., 2005. – 798 с.
5. Загородний В. В. Особенности сельского расселения в Киевском Приднепровье // Экономико-географические аспекты развития производства и расселения в Киевском Приднепровье: Сб. науч. трудов. – К.: КГПИ, 1985. – С. 38 – 46.
6. Іщук С. І., Гладкий О. В. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту: Монографія. – К.: ВГЛ “Обрії”, 2005. – 239 с.
7. Ковтун А. В. Суспільно-географічні аспекти сільського розселення в Київській області // Економічна та соціальна географія: Наук. зб. – К., 2007. – Вип. 57. – С. 98 – 104.
8. Системы расселения и территориальная организация народного хозяйства / Питюренок Е. И. – Киев: Наукова думка, 1983. – 140 с.
9. Статистичний щорічник Київської області за 2009 рік. – К.: Головне управління статистики у Київській області, 2010. – 543 с.
10. Котеджні містечка // [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайта: < <http://zagorodna.com/>>.

ОБ'ЄКТИ ІСТОРІЇ ТА АРХІТЕКТУРИ НА БЕРЕГАХ ДНІПРА

Перші об'єкти, що належать до історичних та архітектурних пам'яток, розташовані біля самого витоку Дніпра – на лісовій галявині неподалік від с. Бочарово в Сичовському районі Смоленської області. Тут стоять дві дерев'яні альтанки: одна блакитна, інша – червона. Під дахом блакитної альтанки води немає, проте встановлена тут табличка сповіщає, що саме тут починається Дніпро. Трохи води є під червоною альтанкою, що стоїть нижче по схилу. У самому центрі галявини росте велика береза, поряд з якою із землі виступає мармурова плита, на якій викарбовано текст про жорстокі бої, що точилися тут час Другої світової війни, а саме – у жовтні 1941 р.

Численні пам'ятки історії та архітектури, зокрема поряд із Дніпром, зустрічаються в Смоленську. Найвідоміша з них – мур навколо міста, зведений у 1596–1602 рр. Його первісна довжина становила 6,5 км, висота сягала 10–12 м, товщина – 6 м. Відоме ім'я будівничого – Федір Кінь. Поряд із муром стоїть пам'ятник на його честь.

Смоленський мур свого часу перетворив місто на фортецю. Але, незважаючи на свої значні розміри, зробити Смоленськ неприступним він так і не зміг. Через своє розташування на шляху до Москви місто неодноразово зазнавало руйнувань.

До визначних пам'яток Смоленська належить Успенський собор, який добре видно з Дніпра. Його звели в середині XVII ст. на знак героїчної оборони міста від польських військ, що прямували на Москву.

Нижче за течією – в межах Білорусі – досить великим є місто Орша. На лівому березі ріки, в центральній частині міста, виділяється символічний монумент – ракетна установка “Катюша”. Її тут установили тому, що саме біля Орші вперше було застосовано цю зброю.

Найбільшим містом на Дніпрі в межах Білорусі є Могильов. Тут є набережна, поряд з якою встановлено пам'ятник Тарасу Шевченку. Неподалік – меморіал воїнам-афганцям.

Останнім білоруським містом на Дніпрі є Лоєв. У самому його центрі на правому березі височить обеліск на знак форсування Дніпра партизанами. Поряд на пагорбі влаштовано майданчик з військовою технікою.

Нижче за течією Дніпро являє собою кордон між Білоруссю та Україною, а ще нижче починає являти собою Київське водосховище. З пам'яток історії та архітектури на його берегах потрібно виділити Борисоглібський собор, що стоїть у Вишгороді за кілометр від

Київської ГЕС. Його збудовано 1863 року на тому місці, де колись стояла подібна споруда.

Численними є об'єкти історії та архітектури Києва. Поміж них – “Церква на воді” (інша назва – “Чудотворця Миколи”), збудована в 2004 р. Можливо, це єдина у світі церква, що дійсно виростає з води, а не стоїть біля ріки.

За кількасот метрів розташований річковий вокзал, що нагадує велике річкове судно. Його звели у 1961 р. – тоді, коли на Дніпрі було дуже поживавленим судноплавство. Поряд стоїть відбудована церква Різдва Христового, в якій 18–19 травня 1961 р. перебувала труна з прахом Тараса Шевченка на її шляху від Санкт-Петербурга до Канева.

З Дніпра досить добре видно й Андріївську церкву, споруджену в 1747–1753 рр. за проектом архітектора Растреллі.

Перед Парковим мостом звертає на себе увагу пам'ятник Хрещення Русі (колонна білого кольору), зведений на початку ХІХ ст. з нагоди повернення Києву Магдебурзького права. Вважається, що поряд з цим місцем – у Почайні відбулося хрещення киян.

З Дніпра видно і пам'ятник князю Володимирі – один із найстаріших і найвідоміших у Києві. Його спорудили в 1853 р. за проектом архітектора К. Тона і скульптора П. Клодта. Вдалим виявилось й місце встановлення пам'ятника, яке набуло назви “Володимирська гірка”.

Панораму берега Дніпра біля Паркового мосту увінчує металева арка, що є складовою монументального комплексу, збудованого в 1982 р. як символ дружби народів України та Росії.

На лівому березі Дніпра височить Патріарший собор греко-католицької церкви (собор Воскресіння Христового), будівництво якого наближається до кінця.

Нижче за течією Дніпра, на правому березі розташовано монумент засновникам Києва. Його виконано у вигляді великого човна, в якому стоять легендарні брати Кий, Щек, Хорив та їхня сестра Либідь.

Порівняно неподалік від Дніпра, на схилах річкової долини, знаходиться Києво-Печерська Лавра – чи не найвідоміша пам'ятка історії та архітектури Києва та й усієї України. Про її цінність свідчить той факт, що вона належить до об'єктів Всесвітньої спадщини. Тут досить багато будівель, проте найбільшу увагу привертає дзвіниця, що має висоту 96,5 м. Її звели в 1731–1745 рр., і відтоді вона є найвищою подібною спорудою у Східній Європі. Поряд розташовано кілька церков і соборів із золоченими куполами. Найвідоміший із них – Успенський собор, зведений майже тисячу років тому – у 1073–1078 рр. Але, на жаль, у первісному стані він не зберігся – 3 листопада 1941 р. під час окупації Києва його висадили в повітря. Відновили собор у 2000 р. На території Лаври поховано кілька відомих особистостей. Зокрема у Близьких печерах лежать мощі Іллі Муромця – легендарного захисника Київської Русі. Тут же

поховано літописця Нестора – автора “Повісті минулих літ”. На території Лаври розташовано музей історичних коштовностей України, а також музей мініатюр із всесвітньо відомими роботами Миколи Сядристого. У церкві Спаса на Берестові знаходиться могила князя Юрія Долгорукого, якого вважають засновником Москви.

До Лаври майже примикає територія музею Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Найбільшу увагу тут привертає головний монумент, який виконано у вигляді жінки, що тримає щита і меча. Загальна висота монументу – 102 м.

Нижче за течією Дніпра і водночас за великим яром розташована місцевість, відома як “Звіринець”. У 988 р. його прибережна частина набула назву “Видубичі”, оскільки за переказами, саме тут “видибав” скинутий за наказом князя Володимира язичницький ідол Перун. Поблизу цього місця у 1070–1088 рр. зведено Михайлівський собор, який стоїть і донині. На його фасадній стіні написано ім’я будівничого – Петро Мілоніг. Собор належить до складу Видубицького чоловічого монастиря, у межах якого розташовано ще кілька споруд, зведених у різний історичний час: дзвіниця (1727–1733 рр.), Георгіївський собор, трапезна та ін. На території монастиря знаходяться могили Костянтина Ушинського, колекціонерів Варвари і Бориса Ханенків. Тут же стоїть склеп, в якому поховано відомого фахівця у сфері руслових процесів М.С. Лелявського.

Нижче Києва потребує уваги с. Трипілля – одне з найстаріших і найвідоміших в Україні – воно відоме з XI ст. Над селом височить пагорб, що має назву Дівич-гора. З пагорба відкриваються чудові краєвиди Канівського водосховища. У гарну погоду звідси можна бачити три міста: Київ, Українку та Обухів. Поряд з пагорбом на березі Дніпра функціонують два музеї Трипільської культури (приватний і державний), адже саме у цих місцях археолог Вікентій Хвойка наприкінці XIX ст. здійснив свої найуспішніші розкопки. Ці знахідки увійшли до скарбниці людської цивілізації під назвою “Трипільська культура”. Відвідавши це місце, відомий поет Борис Олійник написав:

*Ми тут жили ще до часів потопу.
Наш корінь у земну вростає вісь.
І перше, ніж учити нас, Європо,
На себе ліпше з боку подивись.
Ти нас озвала хутором тихато.
Облиш: твій посміх нам не допече.
Бо ми тоді вже побілили хату,
Як ти іще не вийшла із печер.*

Низку об’єктів історії та архітектури можна побачити і в Каневі. Саме тут – на Чернечій горі 22 травня 1861 р. було перепоховано прах Тараса Шевченка. Відтоді цю гору почали також називати “Тарасова”. З нагоди 125-річчя з дня народження поета – у 1939 р. тут встановлено

пам'ятник, який видно з Дніпра. На плиті біля постаменту викарбовано відомі слова “Заповіту”:

*І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.*

Поряд стоїть музей Кобзаря, який нагадує велику хату. Головну роль у розробці проекту будинку відіграв Василь Кричевський – відомий архітектор і художник. На початку ХХІ ст. музей тривалий час перебував на ремонті, і лише у 2010 р. його відкрили знову.

На Тарасовій горі зроблено оглядовий майданчик, з якого відкриваються чудові краєвиди Кременчуцького водосховища. Звідси видно Канівську ГЕС, річкову пристань, а також кам'яні напівзагати, що захищають правий берег від розмиву.

У центрі Канева стоїть Георгіївський (Успенський) собор. З прикріпленої до стіни таблички можна довідатися, що цю споруду почали зводити в 1144 р. – за три роки до заснування Москви.

Нижче за течією, у Черкасах, на березі Дніпра височить монумент (жінка з піднятою в руці чашею), встановлений на Пагорбі Слави.

У Кременчуці потребує уваги відслонення граніту, розташоване поряд із річковим вокзалом. На одному з гранітних валунів зроблено позначки високих рівнів води. Біля найвищої вибито рік – 1942-й. І справді, тоді на Дніпрі спостерігалася висока повінь.

Численними є об'єкти історії та архітектури Дніпропетровська. Тут потребує уваги набережна – її довжина становить майже 14 км. Найбільша будівля, що стоїть поряд, – багатопверховий готель “Парус”. Цей об'єкт відомий насамперед тим, що його зводять уже понад три десятиліття – з 1977 р. У межах міста є кілька островів, найвідоміший з яких – Монастирський (ще донедавна Комсомольський). На острові розташована частина парку ім. Тараса Шевченка, прикрасою якого є пам'ятник поету. Неподалік – у верхній частині острова – в 1999 р. споруджено храм Святого Миколая.

З Дніпра на високому пагорбі добре видно золочений купол і шпиль Спасо-Преображенського собору. Вважається, що перший камінь в його фундамент у 1787 р., заклала імператриця Катерина II. Поряд із собором розташований Дніпропетровський історичний музей ім. Д.І. Яворницького.

На південній околиці Дніпропетровська в с. Лоцмано-Кам'янка функціонує музей дніпровських лоцманів. Трохи нижче за течією Дніпра, в с. Старі Кодаки, на високому правому березі Дніпра розташовані залишки фортеці Кодак, збудованої у 1635 р.

У с. Микільське-на-Дніпрі біля затопленого нині порога Ненаситець встановлено меморіальну плиту на знак загибелі тут у 972 р. київського князя Святослава.

У Запоріжжі найвідомішим об'єктом є Дніпрогес, який має найкращий вигляд з Хортиці – найбільшого і водночас наймальовничішого острова на Дніпрі. Цей острів разом з кількома прилеглими островами (зокрема Байди або Мала Хортиця) у 1993 р. проголошено Національним історико-культурним заповідником. Більше того, острів визнано одним із семи чудес України. У верхній частині острова створено музей козацтва. Поряд збудовано історико-культурний комплекс “Запорізька Січ”, що імітує колишню.

На правому березі Каховського водосховища біля м. Марганець розташоване узвишся (о. Буцький), що належало до Томаківської Запорізької Січі (1558–1593 рр.). Нині це єдине незатоплене місце розташування Запорозьких Січей. На цьому узвишші встановлено хрест і пам'ятний камінь. Неподалік стоїть стела на знак того, що в 1680 р. тут почив кошовий отаман запорожців Іван Сірко. Нині о. Буцький фактично перестав ним бути, оскільки його з'єднано з рештою суші захисними дамбами. Уздовж протоки Ревун збереглася ділянка заплавної лісу – маленький залишок Великого Лугу.

Приблизно посередині довжини Каховського водосховища стоїть м. Нікополь. Колись тут функціонувала переправа через Дніпро, що звалася “Микитин Ріг”. Вважається, що її влаштував козак Микита. У 1638–1652 рр. поблизу розташувалася Микитинська Січ, в якій 1648 р. Богдана Хмельницького обрали гетьманом. Що ж до поселення, то його спочатку називали “Микитине”. Сучасна назва “Нікополь” з'явилася наприкінці XVIII ст. Вона нагадує первісну і водночас має інший зміст – “місто перемоги”. На дамбі, що захищає стару частину міста, встановлено гармату на знак форсування Дніпра радянськими військами в лютому 1944 р.

Нижче м. Нікополь біля с. Капулівка на правому березі Чортомлицької затоки на кургані розташовано могилу Івана Сірка. Раніше місце поховання знаходилося ближче до ріки. Розмив берега змусив перенести прах отамана трохи далі.

Нижче за течією – на правому березі Каховського водосховища біля с. Республіканець розташовано могилу ще одного відомого запорожця – Костянтина Гордієнка (помер у 1733 р.) – сподвижника гетьмана Пилипа Орлика. Тут встановлено пам'ятник і кам'яний могильний хрест.

Останніми містами, що стоять на берегах водосховища, є Берислав – на правому і Каховка – на лівому. Колись у Бериславі функціонувала переправа через Дніпро. У XVI ст. поряд звели турецьку фортецю Кизи-Кермен (Дівоча фортеця), яку неодноразово здобували запорожці. У 1784–1787 рр. тут було сформоване 20-тисячне Військо Вірних запорожців – майбутнє Чорноморське (Кубанське) військо. Про останнє нагадує меморіальний хрест, встановлений на березі. Отже, саме звідси бере початок коріння багатьох мешканців сучасної Кубані.

Нижче за течією в с. Тягинка на правому березі Дніпра височить монумент “Козацька слава”, встановлений у 1992 р. у зв’язку з 500-річчям українського козацтва. Висока колона увінчана скульптурою Архістратига Михаїла.

Найбільшим містом в нижній течії є Херсон. Його заснували передусім як фортецю у 1778 р. Назву запозичили у Херсонеса – давнього міста, яке колись існувало у Криму. Вибір назви був не випадковим, адже у такий спосіб прагнули не лише згадати про колишню велич Греції, а й про тісні стосунки Русі з Візантією.

У 1783 р. у Херсоні спустили на воду перше велике військове судно Чорноморського флоту – “Слава Катерини”. Про це свідчить монумент на набережній, який певною мірою став символом міста. Активну участь у створенні флоту брав флотоводець Федір Ушаков, на честь якого названо одну з центральних вулиць міста – вона тягнеться саме від Дніпра.

Дещо нижче Херсона, на лівому березі ріки, стоїть місто Гола Пристань – останнє на Дніпрі. Вважається, що назва міста походить від голих, позбавлених рослинності берегів. Місто було засновано запорізькими козаками в 1709 р., тож недавно воно відзначило своє 300-річчя. Варто сказати, що в цьому невеличкому місті є набережна з різноманітними і до того ж цікавими об’єктами. Поміж них – досить незвичний монумент жабі. Промовистими є слова, виписані на постаменті:

*Якби нас “Жаба” не давила
І щоб була у нас ще сила,
Якби ще мудрості додати,
Яку б могли країну мати!*

В. П. Воровка

*Мелітопольський державний
педагогічний університет
ім. Б. Хмельницького*

АКУМУЛЯТИВНІ КОСИ У СТРУКТУРІ ПРИАЗОВСЬКОЇ ПАРАДИНАМІЧНОЇ ЛАНДШАФТНОЇ СИСТЕМИ (НА ПРИКЛАДІ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИАЗОВ’Я)

Приморські геосистеми є особливим типом поєднання парадинамічних і парагенетичних ландшафтних систем. Унікальність будь-якої узбережної парадинамічної системи полягає в особливому типі поєднання природних комплексів, утворених взаємодією двох контрастних середовищ – водного і сухопутного. Ускладнюють таку взаємодію природні фактори довкілля – гірські породи, конфігурація берегової лінії, переважаючі вітри, гирла річок, затоки і лимани, припливно-відпливні і згінно-нагінні явища. Крім природних

факторів, істотного значення у формуванні прибережних зон упродовж 60-90-рр ХХ століття набула антропогенна діяльність.

Натепер дослідження парадинамічних і парагенетичних природних ландшафтних систем у їх єдності і взаємодії є перспективним напрямом географічних досліджень. Про це свідчить той факт, що останнім часом активізувалися наукові дослідження у цьому напрямі, зокрема дослідження ландшафтів морського узбережжя. Твердженням цьому є ряд наукових публікацій і навіть захищені кілька років тому кандидатська дисертація І.В. Агаркової-Лях [1], присвячена дослідженню парагенетичних ландшафтних комплексів чорноморського узбережжя Криму і докторська дисертація Л.О.Беспалової [2], присвячена дослідженню структури донних (у тому числі прибережних) ландшафтів Азовського моря.

Незважаючи на це, дослідження парадинамічних і парагенетичних приморських ландшафтних комплексів залишається досить новим і недостатньо розробленим напрямом ландшафтно-географічних досліджень. Особливо це стосується українського узбережжя Азовського моря, яке має власні унікальні (тобто неповторні у просторі і часі) ландшафтні риси, сформовані внаслідок спільної взаємодії ряду природних факторів. У даній статті ми спробуємо довести функціональну цілісність та унікальність акумулятивних кіс північного узбережжя Азовського моря у складі Приазовської пара динамічної ландшафтної системи.

Дана стаття не має на меті розгляд геолого-геоморфологічних особливостей території – вони досить детально розглянуті у роботах В.П.Зенковича, А.А. Аксьонова, "Геология шельфа УССР. Лиманы", "Геология Азовского моря" та ін. Метою даної статті є географічний аналіз системи акумулятивних кіс як парадинамічного ландшафтного комплексу у складі Приазовської парадинамічної ландшафтної системи.

Основними процесами, які визначають специфіку взаємодії суші і моря та особливості прибережних ландшафтів північного узбережжя Азовського моря є прибійна діяльність хвиль (абразія та акумуляція), вздовжберегові течії з відповідним перенесенням морських відкладів абіогенного і біогенного походження, а також згінно-нагінні явища. Основними факторами, які впливають на формування берегових ландшафтів, є згадані вище: особливості гірських порід корінного берега, просторова орієнтація берегової лінії, почленованість прибережних територій ерозійними формами, переважаючи вітри, наявність лиманів і заток, річкових гирл, діяльність людини.

На геоморфологічну унікальність північного узбережжя Азовського моря у свій час звертав увагу В.П. Зенкович: "В научном отношении, несомненно, наиболее интересен северный берег. Главная его особенность – это целая серия кос, которые узкими песчаными полосами выдвинуты в открытое море на десятки километров. ... теперь их называют косами "азовского типа. ... Косы северного берега

Азовського моря нельзя рассматривать изолированно. Они возникли именно как определенная взаимосвязанная система – система развития берега, расположенного под острым углом к равнодействующей волнового режима" [3].

Специфіка прибіної діяльності північного узбережжя Азовського моря пов'язана з конфігурацією і напрямом берегової лінії та з переважаючим напрямом вітрів над досліджуваною територією. Витягнутість берегової лінії з північного сходу на південний захід фактично співпадає з переважаючими північно-східними вітрами, а відносно східних вітрів берегова лінія розташована під дуже гострим кутом. У відповідності до рози вітрів, у межах досліджуваної території в середньому за рік північно-східні вітри переважають у 24% випадків вітрових днів, а східні – у 21% випадків. За сезонами року північно-східні і східні вітри є панівними у зимовий (у січні – відповідно 25% і 26%), весняний (у квітні – відповідно 24% і 23%) і осінній (у жовтні – відповідно 27% і 24%). У літній період повторюваність вітрів північно-східного напрямку становить 20% водночас з посиленням південно-західних вітрів до таких же показників (20% повторюваності). Хоча останнім часом є наукове твердження того, що система вітрів над територією Азовського моря поступово змінюється у бік зменшення долі вітрів східної чверті [4].

Таким чином, в ідеальному випадку (при прямій лінії берега) внаслідок панування у зимовий, весняний та осінній періоди північно-східних і східних вітрів перенесення наносів має відбуватися з північного сходу на південний захід, а в літній період внаслідок зростання частки вітрів південно-західних румбів прибережні наноси повинні переміщуватися з південного заходу на північний схід. Але такого не відбувається з-за складної конфігурації і почленованості берегової лінії затоками, лиманами, гирлами малих степових річок та основними структурними елементами північного узбережжя, які перешкоджають руху наносів – акумулятивними косами.

На теперішній час у межах північного узбережжя Азовського моря налічується шість акумулятивних кіс – Беглицька, Крива, Білосарайська, Бердянська, Обитічна і коса Федотова. Структуроформуючі процеси подібні у п'яти кіс і відрізняються у Беглицької, що набуло вираження у її конфігурації та морфологічних відмінностях від інших. Водночас різна відстань розгону хвиль і як наслідок – сила прибіного потоку вплинули на довжину акумулятивних утворень, яка збільшується зі сходу на захід разом зі збільшенням сили прибіного потоку: від 3 км довжини Беглицької коси до 45 км довжини Федотової коси з півостровом Бірючим.

У геологічному минулому, на думку В.П. Зенковича, у межах північного узбережжя Азовського моря існувало набагато більше акумулятивних кіс, оскільки берег мав дрібне розчленування, про що свідчить сучасний рисунок ерозійної мережі. Фактично всі вододіли були випуклими частинами берега, у межах яких і формувалися коси.

Геоморфологічний процес їх утворення досить детально описаний у роботах А.А. Аксьонова [5] і В.П. Зенковича [3].

Створені вздовжбереговими потоками наносів при панівних північно-східних і східних вітрах, акумулятивні коси розміщені під кутом до берега і тим самим істотно ускладнюють прибіжний потік і рух наносів, перетворюючи його на відбереговий уздовж східного узбережжя кіс і добереговий уздовж західного їх узбережжя. Особливий тип руху води і наносів – колоподібний спостерігається у затоках, відокремлених косами від основної акваторії Азовського моря. Таким чином, взаємодія суші і води у межах північного узбережжя Азовського моря спричинила формування специфічних акумулятивних форм рельєфу, які, в свою чергу, істотно ускладнили прибережну циркуляцію морських вод.

Панівні вітри сприяють поступовому зміщенню акумулятивних кіс у західному напрямку в результаті розмиву і відступу східного узбережжя та намивання західного берега коси. Свідченнями цього є [3]:

- зменшення відстані від берега до фіксованих об'єктів на поверхні коси – дороги, лісових насаджень, будівель тощо. Так, між Ближньою і Середньою частинами Бердянської коси берег за останні кілька десятиліть наблизився до асфальтованої дороги на критичну відстань і почав її руйнувати;

- відступ корінного берега внаслідок абразії спричинює одночасний відступ основи коси на таку ж відстань у західному напрямку. Характерним прикладом тому є Білосарайська коса;

- характерний рисунок берегових валів у межах трикутної основи коси свідчить про те, що їх частина зрізана косою (точніше – її поступовим зміщенням на захід.

Чергування північно-східних і південно-західних вітрів спричинює поступове зміщення приазовських кіс північного узбережжя на захід, при цьому навітряний (східний) берег є приглибим у зв'язку з переважаючим виносом піщано-черепашкових відкладів північно-східними вітрами, а підвітряний (західний) внаслідок намиву і відкладання осадових товщ є відмілим. Відкладання наносів на західному узбережжі у трикутній основі коси відбувається також під впливом південно-західних вітрів у літній період. При цьому у затоках кіс виникають колоподібні течії з рухом води за часовою стрілкою, внаслідок якого відбувається нарощування не тільки трикутної основи коси, а й всього західного берега кожної коси.

Зміщення кіс у західному напрямку відбувається не паралельно: південна частина кожної коси зміщується з дещо більшою швидкістю, внаслідок чого відбувається поступове витягування кіс уздовж берега. Найяскравіше цей процес виражений на прикладі коси Федотової з півостровом Бірючим. Загальною закономірністю, підміченою

В.П.Зенковичем є та, що чим більша потужність коси, тим повільніше відбувається її зміщення на захід.

Абіогенний матеріал для живлення кіс утворюється і формується внаслідок абразійних процесів у межах північного і західного узбережжя заток внаслідок дії південно-західних і північно-східних вітрів. Тому абіотичне живлення коси визначається переважно довжиною абразійного берега: чим більша протяжність берега, тим потужнішою буде формуватись акумулятивна коса на захід від нього. Свідченням цьому є поступове нарощування відстаней між косами зі сходу на захід і збільшення довжини та потужності кіс північно-азовського узбережжя. При цьому північно-східні вітри впливають більше на інтенсивність абразії віддаленої від коси частини берега однойменної затоки, а південно-західні вітри більше впливають на абразію прилеглої до коси частини берега.

Біогенний матеріал для росту кіс виноситься прибійним потоком з більш глибоких частин моря і представлений переважно черепашками церастодерми зі значною долею мії і мітілястру. Отже, живлення кіс "азовського типу" відбувається одночасно як з берега (абіогенний матеріал), так і з морського дна (біогенний). Це вплинуло на формування просторових закономірностей накопичення акумулятивних відкладів.

Просторово відклади абіогенного і біогенного походження у межах кіс поширені закономірно, що спричинено кількома причинами: по-перше, зустрічними потоками осадових товщ: абіогенних – від берега і біогенних – до берега; по-друге, селективним характером прибійного процесу: відклади з малим розміром частинок концентруються у місцях інтенсивної переробки берегів, а відклади з великим розміром частинок накопичуються у зоні вітрової тіні коси; по-третє, північно-східні вітри здійснюють відберегове перенесення відкладів абіогенного походження, а південні і південно-західні вітри переносять відклади біогенного походження до берега. Першим твердженням цьому є те, що найпотужніші відклади черепашок формуються у межах вітрової тіні їх найвіддаленіших від берега частин. Другим твердженням є те, що східне узбережжя кожної коси та основне тіло складене переважно абіогенними відкладами, представленими кварцовим піском з незначною долею дрібноуламкових частин черепашок, а біогенні відклади сконцентровані уздовж західного узбережжя, на тилкових краях кіс і у межах західних частин їх трикутних основ. Третім твердженням є власне потік наносів: біогенного походження – до берега та абіогенного – від берега.

Таким чином, коси північного узбережжя Азовського моря не можна розглядати ізольовано одна від одної і від тих процесів, які приймають безпосередню участь у їх формуванні. Вони виникли як чітко організована взаємопов'язана система кіс так званого "азовського типу", які відрізняються від подібних утворень інших

ГЕОГРАФІЧНІЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ
регіонів світу і фактично є неповторними у просторі і часі, тобто унікальними. В свою чергу, ускладнення берегової лінії акумулятивними косами спричинило певні трансформації у циркуляції прибережних вод – розвиток відберегових течій уздовж східного узбережжя кіс, доберегових течій уздовж західного узбережжя і особливих кругових течій у затоках, які змінюють свій напрям залежно від переважаючих вітрів.

Список використаних джерел

1. Агаркова-Лях І.В. Парагенетичні ландшафтні комплекси берегової зони моря (на прикладі чорноморського узбережжя Криму). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук 11.00.01 – фізична географія, геофізика та геохімія ландшафтів. - Сімферополь – 2006. – 20 с.
2. Беспалова Л.А. Экологическая диагностика и оценка устойчивости ландшафтной структуры Азовского моря. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора географических наук по специальности 25.00.23-физическая география и биогеография, география почв и геохимия ландшафтов. Санкт-Петербург, 2007. – 30 с.
3. Зенкович В.П. Берега черного и Азовского морей. – М., 1958. – С. 164-168
4. Новейшие экологические феномены в Азовском море (вторая половина XX века / Г.Г. Матишов, М.И. Авраменко, Ю.М. Гаргопа, М.Ф. Буфетова. – Т.У. Апатиты: Изд. КНЦ РАН, 2003. – 441 с.
5. Аксёнов А.А. Морфология и динамика северного берега Азовского моря // Труды океанографического института. Вып. 29. – М., 1955

В. С. Гавриленко

*Біосферний заповідник "Асканія-Нова"
імені Ф.Е. Фальц-Фейна.
askania-zap@mail.ru*

**СУЧАСНА СИТУАЦІЯ З ФУНКЦІОНУВАННЯМ ЕКОМЕРЕЖІ
ХЕРСОНЩИНИ І РЕАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ
ЕКОКОРИДОРІВ ПТАХАМИ**

Практика формування національної екологічної мережі України показала, що сподівання на її успішну розбудову, загрозу якій ми бачили ще на початку її реалізації [1], у значній мірі підтвердилася. Офіційне твердження про зростання чисельності об'єктів природно-заповідного фонду України – кластерних ядер екомережі, на жаль, не відповідає критеріям, за якими вона повинна формуватися. Як не прикро, але ця ситуація простежується і на Херсонщині, колисці сучасної заповідної справи нашої держави, загальна площа об'єктів природно-заповідного фонду якої у процентному відношенні більше середньодержавного показника. Дуже актуальним залишається вираз професора Г.А. Кожевнікова, який, виступаючи в дискусії з питань заповідної справи ще у 1908 році на з'їзді акліматизаторів, посилаючись на приклад Ф. Фальц-Фейна, висловив дуже важливу тезу: "Мало об'явить територію заповідної. Надо добитися того,

чтобы она этому соответствовала!" На сьогодні Херсонщина вже має, де юре, три національні природні парки, з яких фактично два - не оформлені і без спеціальних адміністрацій, а один - лише частково виконує свої функціональні завдання. Функціонує два біосферні заповідники: Асканія-Нова та Чорноморський - з давніми традиціями і проблемами та велика кількість інших об'єктів природо-заповідного фонду, дотримання режиму яких під великим питанням.

Разом з тим, незалежно від волі вчених і законотворців, природні коридори існують, а їх продовжує підтримувати і ними користуватись, перш за все, орнітокомплекс. В певній мірі їх можна порівнювати із артеріями і венами хребетних, якими здійснюється речовинно-енергетичний і генетичний обмін на міжекосистемному і трансконтинентальному рівнях.

Метою нашого дослідження є виявлення і аналіз стану реальних пташиних коридорів на Лівобережжі Херсонщини та визначення перспективи їх збереження, показ найбільш перспективних вузлових пунктів зосередження птахів.

Дослідження базується на результатах щорічних обстежень природних і штучно створених екосистем Дніпровсько-Молочнянського межиріччя, Присивашської зони і частини Чорноморського узбережжя від м. Армянська до с. Лазурне, співпраці з вченими і дослідниками Азово-Чорноморського орнітологічного союзу та міжнародної кооперації при вивченні міграційних шляхів птахів, а також участь у розробці Національних планів дій із збереження окремих видів орнітофауни.

Як показують результати досліджень багатьох вчених, сучасна екологічна ситуація, що склалася в Дніпровсько-Молочнянському межиріччі, сформована інтенсивною господарською діяльністю на Лівобережжі пониззя Дніпра з другої половини ХХ століття шляхом розбудови потужних зрошувальних систем, які на сьогодні є визначальними чинниками регіональних екологічних змін. Дискусія навколо доцільності здійснення таких проектів на сьогодні не є актуальною темою, оскільки нинішнє покоління людей поставлене перед фактом діючих процесів антропогенного походження, які необхідно оцінювати в сучасних умовах і розв'язувати виникаючі питання. Роль води у колись безводному Дніпровсько-Молочнянському межиріччі відчувається особливо гостро. З її появою, та ще й надмірній кількості, порушилися притаманні цій території ритми природної життєдіяльності. Для кола азональних видів створилися надзвичайно сприятливі умови, але при цьому повсюдно зникли екосистеми і ряд видів, характерних південному степу України. На жаль, ми змушені констатувати, що сучасні заповідні території не можуть у повній мірі відобразити весь спектр тваринних і рослинних угруповань, які сформувалися тут протягом тисячоліть і являють собою окремі кластери серед, чи скраю, інтенсивного агроландшафту. В межах заповідних зон двох

біосферних заповідників має місце резерватна сукцесія, напрям якої не завжди співпадає з їх природним розвитком екосистем, оскільки з них випав блок крупних трав'янистих тварин. Птахи, і особливо, представники водно-болотного комплексу, продовжують використовувати давні міграційні шляхи і навіть поширювати свій вплив при настанні сприятливих умов як вздовж коридорів, так і на суміжні території. Цьому сприяє наявність водно-болотних угідь вздовж Північного Присивашся, системи крупних подів в середині материка, з непридатними для рільництва умовами, підвищеним рівнем зволоженості, засоленості, а в окремі роки, довготривалим затопленням. Саме в роки затоплення найбільш сильно проявляється їх екокоридорна функція як відновлювачів локальної (регіональної) екомережі. Амплітуда чисельності мігруючих птахів і, особливо тих, що залишаються на гніздування, між посушливими і вологими роками відрізняється в десятки разів: від повного випадіння із орнітокомплексу окремих видів до його насиченості більше 50 видами. Орнітологи давно визначились, що через Херсонщину проходить два потужних міграційних маршрути: один з яких вздовж Дніпра, а наступний Азово-Чорноморський (Понтичний) вздовж північного узбережжя морів, що, в певній мірі, і було підставою для виділення Дніпровського і Південного екокоридорів при формуванні узагальноної схеми екомережі України.

Разом з тим, через територію Лівобережної Херсонщини простежується відгалуження Дніпровського екологічного коридору, яке розпочинається від нині затопленого Великого луку, проходить у південному напрямку через водорозділ в районі Верхнього Рогачика, виходить до Сірогозької балки і далі, через систему подів: Агайманський, Барнашівський, Великий Чапельський, Малий Чапельський та річкою Каланчак до узбережжя Чорного моря. Міграція птахів цим коридором простежується щорічно, причому ще слід визначитись, яка гілка є головнішою: вздовж Дніпра чи через зазначену систему в середині межиріччя Дніпро-Молочна. Не виключено, що міграційний потік може перерозподілятися в залежності від екологічної ситуації в цій частині суші. Найбільш виражено він працює під час міграції птахів водно-болотного комплексу навесні і восени. Але після сніжних зим, що спричиняють сильне весняне водопілля, в гніздовий період спостерігається поширення з приморських екосистем колоній крячків: білокрилого (*Chlidonias leucopterus* (Temminck, 1815)), чорного (*Chlidonias niger* (Linnaeus, 1758)), річкового (*Sterna hirundo* (Linnaeus, 1758)) та мартинів: жовтоногого (*Larus cachinnans* (Pallas, 1811)) і звичайного (*Larus ridibundus* (Linnaeus, 1766)); сивок, серед яких рідкісні види: кулик довгоніг (*Himantopus himantopus* (Linnaeus, 1758)), дерихвіст лучний (*Glareola pratincola* (Linnaeus, 1766)), кулик-сорока (*Haematopus ostralegus* (Linnaeus, 1758)), кульон великий (*Numenius arquata* (Linnaeus, 1758)) та інші. Тут же формуються і довгий час

перебувають літуючі зграї та зграйки каспійського мартина (*Larus ichthyaetus* (Pallas, 1773), сірого журавля (*Grus grus* (Linnaeus, 1758), коровайки (*Plegadis falcinellus* (Linnaeus, 1766), косара (*Platalea leucorodia* (Linnaeus, 1758), чорного лелеки (*Ciconia nigra* (Linnaeus, 1758), білого лелеки (*Ciconia ciconia* (Linnaeus, 1758). Важливо відмітити, що час міграції Дніпровським коридором не співпадає з часом міграції Азово-Чорноморським, якому орнітологи традиційно приділяють більшої уваги. З року в рік з колегами з Азово-Чорноморської орнітологічної станції ми фіксуємо різницю в часі масового прольоту великої білолобої гуски (*Anser albifrons* (Scopoli, 1769) в районі Молочнянського лиману і в Асканії-Нова. Відрізняється також час масової появи сивок на осінньому прольоті. Так, такий масовий вид як брижач (*Philomachus pugnax* (Linnaeus, 1758) на осінньому прольоті неодноразово з'являвся в подових екосистемах материка на 2 тижні раніше, ніж у Присивашші.

Саме через відгалуження Дніпровського екокоридору йде потужна міграція сірого журавля, що підтверджено методами не тільки наземного, але й супутникового стеження. Встановлено, що поди, особливо Агайманський, Великий Чапельський і, частково, Малий Чапельський - є центрами зосередження східноєвропейських популяцій цього виду перед довготривалими перельотами через Чорне море восени, а також навесні.

Так, за даними фінських орнітологів, у 2010 році, помічена група сірих журавлів біля м. Турку прослідувала через Білорусь Дніпровським коридором до Біосферного заповідника "Асканія-Нова" (повідомлення електронною поштою) і, після довготривалої зупинки, відлетіла до Ізраїлю і далі до середньої течії р. Ніл. Цим же коридором летять журавлі із Рязанської Мещери (Росія). Масовий старт і міграцію сірих журавлів прямо на південь, а не в обхід Чорного моря ми спостерігаємо щорічно у третій - четвертій декадах жовтня.

Привабливість території зазначеного відгалуження для птахів посилюється періодичними спалахами чисельності в подових екосистемах окремих видів хребетних і безхребетних тварин. В роки затоплення подів різко зростає чисельність зеленої жаби (*Bufo viridis* (Laurenti 1768) та інших земноводних. В подах, де існують постійні водойми, наповнювані із артезіанських свердловин, скидів із каналів зрошення та дренажних вод кормову базу для багатьох видів птахів становить сріблястий карась (*Carassius auratus gibelio* (Bloch, 1783), що сприяє перебуванню з ранньої весни і до пізньої осені сірої (*Ardea cinerea* (Linnaeus, 1758) та рудої (*Ardea purpurea* (Linnaeus, 1766) чапель, квака (*Nycticorax nycticorax* (Linnaeus, 1758), малої (*Egretta garzetta* (Linnaeus, 1766) і великої (*Egretta alba* (Linnaeus, 1758) чепур, бугайчика (*Ixobrychus minutus* (Linnaeus, 1766) та бугая (*Botaurus stellaris* (Linnaeus, 1758) і навіть жовтої чаплі (*Ardeola ralloides* (Scopoli, 1769). В посушливі роки, перетоптані свійською худобою поди стають оптимальним біотопом для італійської сарани

(*Calliptamus inalicus* (Linnaeus, 1766), яка, з одного боку, є загрозою для сільськогосподарських культур, з іншого - приваблює птахів не тільки степового, водно-болотного, але й хижого комплексів. Тому значення каскаду ще не розораних подів, як центрів зосередження біоти під час міграцій і актуальність їх збереження, надзвичайно висока. Разом з тим, особливу тривогу викликає чергова хвиля розорювання перелогів на схилах подів, а також залишків цілин вздовж Присивашся, оскільки будуть остаточно втрачені останні рефугіуми багатьох представників регіональної флори і фауни, які є невід'ємною частиною екокоридорів.

З другої половини ХХ століття екокоридорну роль все більше відігравали лісосмуги – основний біотоп для розповсюдження птахів лісостепового і лісового комплексів. Але останні два десятиліття спостерігається їх повсюдне випалювання та вирубування і втрата ними вітрозахисної, снігозатримної і звичайно екокоридорної функцій. Справедливості ради треба відмітити, що роль лісосмуг має двосторонню функцію, адже разом з корисними для людини властивостями, і збільшенням видової насиченості регіону, ми отримали поширення в степову зону невластивих їй видів і навіть створили певну загрозу існуванню заповідним степовим об'єктам їх зачагарниковуванням і заростанням [2].

Висновки

Регіональні і трансконтинентальні екокоридори продовжують існувати навіть в зонах інтенсивного антропогенного впливу.

На Лівобережжі Херсонщини функціонує потужне відгалуження Дніпровського екологічного коридору, роль якого суттєво посилюється у роки з великою кількістю атмосферних опадів.

Ключову роль в збереженні регіональної і мігруючої біоти грає система подів, актуальність збереження яких в міру чергового спалаху розорювання земель зростає.

Існує реальна необхідність приведення юридичного і фактичного стану ключових об'єктів регіональної і планетарної екомережі, розміщених на території Херсонщини до вимог міжнародних конвенцій, стороною яких є Україна: Рамсарська, Боннська, Бернська та Програми ЮНЕСКО "Людина і біосфера".

Список використаних джерел

1. Гавриленко В.С. Реализация программы экологической сети Украины под угрозой//Проблеми охорони генофонду природи Полісся. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – С.25-27.
2. Ткаченко В.С., Гавриленко В.С. Криза регулювання та ефективність регуляторних заходів у степових заповідниках України // Вісті Біосферного заповідника "Асканія-Нова". – 2007. – Т.9. – С.5 – 20.

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ЗМІН ЛІСИСТОСТІ ПОДІЛЬСЬКИХ ТОВТР (У МЕЖАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За різноманітністю будови та силою дії на навколишнє середовище ліс є найскладнішим і найпотужнішим рослинним угрупованням, що позитивно впливає на гідрологічний і кліматичний режим місцевості, ґрунтоутворення, флору та фауну. Особливо важливе еколого-географічне значення мають ліси давно освоєних людиною територій Подільської височини. Вони відзначаються високим природно-ресурсним потенціалом і значною ймовірністю прояву несприятливих природних процесів.

Враховуючи важливі екологічно-стабілізаційні та господарські функції лісу, потребують вивчення процеси пов'язані зі зменшенням площ та погіршенням якості насаджень. Вчасне виявлення і обґрунтування шкідливих наслідків зниження лісистості та розробка заходів щодо покращання ситуації сприятиме формуванню сприятливої геоecологічної ситуації території.

АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченню лісогосподарського землекористування та екологічної ролі лісу присвячені дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема гідрологічна роль лісів розглядається у працях А. Антипова (1989), А. Оліферова (2003) та ін. Згадані автори математично й експериментально довели вплив лісів на перебіг гідрологічних та геоморфологічних процесів. Вивченню лісокористування на теренах Подільських Товтр присвячені публікації В. Онищенко (2000), Г. Оліяр (2003), М. Музики (2003), В. Бондаренка (2006), Ю. Гайди, І. Попадинця та ін. (2008), К. Москалюк (2009), та ін. Проте, вони стосуються переважно території ПЗ «Медобори» і розкривають один аспект – можливість відтворення і збереження корінних деревостанів на заповідних територіях, де раніше фіксувалась інтенсивна господарська активність. Сучасний стан та динаміка величини лісистості Подільських Товтр за останні понад 100 років залишаються мало вивченими. Особливо це стосується територій на північний захід від ПЗ «Медобори».

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Лісогосподарське природокористування в Товтрах за площами зайнятих земель поступається лише сільському господарству. Проте площі ці недостатні як з екологічної, так з економічної точки зору.

Лісові масиви рифової зони і прилеглих до неї територій в межах Тернопільської області входять до складу Тернопільського лісгоспу (Мшанецьке, Збаразьке і Скалатське лісництва) та природного заповідника «Медобори».

Для простеження динаміки лісистості території дослідження використані різночасові карти (1880, 1930, 1991 рр.). Для зручності обчислень вся територія розділена на облікові ділянки площею 4 км², що співпадає з квадратами сітки карти масштабу 1:100 000. Оскільки базовим масштабом дослідження є 1:100000, то австро-угорські карти (М 1:75 000) перед початком картометричних досліджень були зменшені і приведені до базового масштабу. Для вимірювань використано палетку зі стороною квадрата 2 мм. Таким чином один квадрат палетки рівний 1 % площі облікової ділянки.

Такі картометричні дослідження проведені на кожному з трьох часових зрізів. За їх результатами побудовані картограми лісистості на 1880, 1930 і 1991 роки. Після цього визначалась зміна лісистості за період 1880 – 1991 рр., шляхом обчислення різниці значень цього показника для кожної облікової ділянки і будувалась відповідна картограма. На останню накладались пунсони сучасних населених пунктів, що дозволило виявити зв'язок між зниженням лісистості й наближеністю до поселень. Використання карт Генерального штабу Радянської армії, що відображають стан місцевості на 1991 р., зумовлене відсутністю новіших великомасштабних топографічних знімків на території України. З іншого боку, для потреб вивчення лісового господарства ці дані достатньо коректні, адже площі лісництв з того часу практично не змінювались.

Окрім картометричних досліджень, проведено візуальний аналіз карт за зазначеними часовими зрізами та сучасних космічних знімків, отриманих із системи Google Earth. Це дозволило простежити зміну конфігурації лісових масивів, проаналізувати сучасні тенденції експансії лісу на землі, не залучені у сільськогосподарському виробництві.

В середині XVII ст. Г. Боплан писав, що «... в Україні і Поділлі села оточені лісами зі схованками, де літом люди ховаються від хижих татар» [2]. Вирубання лісу проходило повільно і задовольняло потреби натурального господарства місцевих жителів. Інтенсифікація цього процесу була неможливою через постійну загрозу нападу кримських татар. Сучасна картина принципово відмінна від описаної Г. Бопланом. Ліси окремими островами розміщені між масивами орних земель і займають переважно непридатні для рільництва території.

Знищення лісів наприкінці XIX на поч. XX ст. добре видно при порівнянні різночасових топографічних карт. Наприклад, за період з 1880 по 1991 р. площа лісового урочища «Малинник» в околицях Новосілки (раніше Новосілка Скалатська) зменшилась на 2,6 км². За цей же період суттєво зменшились площі лісу в околицях м. Збараж.

Лісовий масив «Збараський ліс» був повністю вирубаний і на його місці виникли окремі хутори, а через лісовий масив західніше від с. Залужжя пролягла залізниця. Східніше с. Ігровиці в підніжжі і на схилі г. Зембова розміщувався лісовий масив «Оброзівка», що являвся західним продовженням існуючого на сьогодні лісового урочища «Дубівці». Площа його станом на 1880 р. становила близько 1,7 км². До 1930 р. ліс був повністю зрубаний, а на карті залишився лише топонім. Подальші зміни на цій ділянці були не значними і пов'язані переважно зі зміною конфігурації та незначним збільшенням площі лісу в урочищах «Дубівці» і «Пожарниця».

Як видно з рисунка 1 значне зменшення лісистості відбулося і на територіях, що входять тепер до складу основного масиву ПЗ «Медобори». Лісовий масив між сс. Остап'є та Турівка (ур. «Мантява») за період з 1880 по 1991 рр. зменшився орієнтовно на 2,7 км² внаслідок вирубування ділянок в районі г. Назарова, де виник фільварок «Паламарка», а також на північних і східних окраїнах лісу. Дещо південніше за означений період часу було знищено близько 3,2 км² на схилах г. Монастириха а на його місці виникло однойменне село. В цілому з кінця ХІХ до кінця ХХ ст. площа лісового масиву на північ від с. Красне зменшилась на понад 6 км². Площа лісу між Красним і Личківцями скоротилась на понад 5,5 км² переважно за рахунок вирубок на схід від сіл Красне та Саджівки, північніше с. Личківці, а також східніше г. Янцова, де в 30-ті рр. на місці лісу виник фільварок «Білітовка», а після Другої світової війни функціонував військовий полігон. Більшість цих змін відбулись ще на початку ХХ ст., коли в умовах аграрного перенаселення на місці лісових вирубок виникали хутори і фільварки, а зруби перетворювались на орні поля чи пасовища.

За даними І. Каплуна [3] близько ста років тому північна частина Подільських Товтр була практично повністю заліснена, про що свідчать сірі опідзолені ґрунти на лесоподібних суглинках. Внаслідок господарської діяльності частина лісів була знищена, залишились лише назви окремих населених пунктів – Чорний Ліс, Дубівці, Зарубинці. З таким твердженням можна погодитись лише частково. Безперечно, колись ці землі були під лісом, проте наші картометричні дослідження різночасових карт переконливо доводять, що лісистість північної частини Товтр порівняно з 1880 р. справді знизилась (рис. 1), однак аналіз австро-угорських карт не дає жодних підстав стверджувати, що «північна частина Подільських Товтр 100 років тому була практично повністю заліснена». А в околицях с. Дубівці площа окремих лісових масивів навіть дещо збільшилась, в результаті чого лісові урочища Пожарниця і Дубівці сформували єдиний лісовий масив.

Станом на 1880 р. значною лісистістю вирізнялись території на північний захід від Збаража. Лісові масиви на цих теренах вкривали не лише Товтри, але й прилеглі рівнини. При тому ліси були

ГЕОГРАФІЧНІЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ

представлені окремими масивами різних площ. Пересічна лісистість облікових ділянок на цій території нижче 30 %. Вищі її показники (35 – 70 %) були характерні для територій поблизу сіл Мшанець, Мильно, Іванчани. На південний схід від Збаража спостерігалась чітка приуроченість лісових масивів до Товтрового пасма. Виключенням є

Рис. 1. Картограма змін лісистості території рифової зони Подільських Товтр за період 1880 – 1991 р.р.

(Розраховано для площі облікової ділянки; зменшено з масштабу 1: 100 000)

лише ділянка між м. Збаражем і с. Максимівкою, де Товтри знижені й безлісі, а на схід від них знаходився Луб'янецький ліс. Лісистість пасма поступово зростала від сіл Максимівка та Гори-Стрийовецькі в напрямку на південний схід. Максимальні її значення (70 – 100 %) були на південь від с. Красне (сьогодні територія ПЗ «Медобори»).

На картах 1930 р., внаслідок вирубування лісів на рівнинах, на ділянці Мала Березовиця – Збараж можна досить чітко простежити зв'язок між простяганням Товтр та лісистістю території. За період 1880 – 1930 рр. відбулося зменшення площі Чорного лісу на 3,3 км² (із 12,3 до 9,04 км²). Площа Луб'янецького лісу зменшилась на 4,9 км² (із 13,8 до 13,92 км²) внаслідок вирубок та розорювання на західних і південних його околицях. Ліс «Липник», що в 1880 р. простягався на південний захід від с. Зарубинці до р. Гніздична суцільним масивом площею 1 км² до 1930 р був вирубаний й від нього залишились три невеликі ділянки загальною площею 0,5 км².

Максимальні показники зниження лісистості становлять -68 % та -89 %. Обидві ці ділянки розміщені на північний схід від Товтровою пасма і пов'язані з розвитком поселень. У першому випадку на місці лісового масиву сформувалось с. Хомівка, а в другому – хутір на забудова між селами Лопушно, Панасівка і Волиця. На південний схід від с. Максимівки зміни лісистості досить чітко приурочені до товтровою пасма, що зумовлено відсутністю лісів на прилеглих рівнинах вже у 1880 р. Найбільш значні зміни на цьому відрізку простежуються між селами Красне, Саджівка і Волиця, поблизу с. Монастириха (-40 %) та на північному сході лісового урочища «Малинник» (-42 %).

Загалом, достатньо чітко простежується зв'язок між зниженням лісистості території і наближеністю її до населеного пункту, що, очевидно, зумовлено економічною доцільністю сільськогосподарського використання земель, наближених до поселення.

Цікаві дані з приводу трансформації Медоборських ландшафтів на території заповідника знаходимо у статті В. Шиманські [5]. Цей польський дослідник, вивчаючи місце знахідки Збруцького ідола, подає опис ділянки долини Збруча в районі с. Личківці за фотографією 1882 р.: «... на першому плані знаходиться споруда, розміщена біля дороги, яка біжить вздовж Збруча. Ріка сильно меандрує, її береги слабо поросли кущами, ціла поверхня долини відкрита, покрита, мабуть, луками або пасовищами.» Нижче знаходимо опис сучасного стану цієї ж місцевості: «... ландшафт сильно змінився. Зникла споруда, а на поверхні не залишилось жодних відчитних слідів. Обидва береги густо поросли кущами та кількадесятилітніми деревами, в зв'язку з чим значно зменшився відкритий простір у меандрах Збруча. Так само заросли схили Медоборів, що сходять в річкову долину, в тому числі пагорбів Богиту і Соколихи...». Наведені вище описи переконливо свідчать на користь

експансії деревної і чагарникової рослинності на територіях, які виведені з сільськогосподарського використання. Аналогічні процеси відбуваються в на території пасма г. Волова, західніше с. Красне.

Низка авторів, зокрема Г. Мороз (1970), В. Бондаренко з співавторами (2006), О. Кагало (2011) та ін акцентують увагу на експансії сучасної лісової рослинності на суміжні землі, сільськогосподарське використання яких з певних причин припинене. Найбільш активно заростають прилеглі до лісу луки, перелоги, покинуті садиби. В умовах Західного Поділля доказом лісової експансії на прилеглі поля виступають канами, якими у міжвоєнний період, а інколи й раніше, власники обкопували свої ділянки лісу. На даний час всі вони вкриті деревами й чагарниками. Провівши дослідження в ПЗ «Медобори», В. Бондаренко зі співавторами [1] виявив, що за останні 70 – 80 років ліс поширився за лінію канами на 1 – 9 м. Аналогічні процеси виявлені нами у лісах на північний захід від с. Полупанівки (ур. ім. З. Довбеньки), поблизу Ст. Збаража, Оприлівець, Дітковоць.

Так в ур. ім. З. Довбеньки активна експансія лісу відбувається у південно-західному та південному напрямках. З півдня між лісом і Полупанівським кар'єром розміщений переліг, який активно заростає переважно грабом, черешнею та вербами. Біля межі лісу деревостан досить густий і сягає у висоту 2 – 4 м. З віддаленням від неї дерева стають нижчими й зустрічаються рідше. У видовому складі зростає кількість глоду та інших чагарників. На південний захід від лісу розміщені круті схили головного пасма з виходами корінних порід, на яких чітко простежується експансія чагарникової та деревної рослинності на наскельностепові ділянки. Переважаючою породою тут є глід. Зустрічається також сосна, рідше черешня. На схід та північний схід від лісу простягаються орні поля, а тому суттєва експансія неможлива. Проте ліс і в цьому напрямку «захопив» близько 1,5 м поля за ровом.

В околицях Старого Збаража на перелогах і сінокосах ростуть переважно окремі екземпляри граба, верби, глоду. Ймовірно ці землі залишені відносно недавно. Активна експансія деревно-чагарникової рослинності спостерігається на степові ділянки в районі сіл Старий Збараж, Оприлівці, Дубівці. Це переважно суходільні різнотравні луки на дерново-карбонатних ґрунтах, які використовувались як малопродуктивні пасовища та місця стихійного видобутку каменя. Зараз схили таких пагорбів (наприклад г. Скала на південь від с. Оприлівці) активно заростають глодом та іншими чагарниками.

На північно-східній околиці с. Дітковоць вершинна поверхня товтрового пасма вкрита садженим сосновим лісом, до якого прилягає кілька гектарів перелогу. На останньому спостерігається активне заростання самосівом сосни. Дерев різного віку і нерівномірно розподілені по території. Найстарші екземпляри сягають у висоту

понад 2 м. Прилеглі перелогі на схилі поки що лісом не заростають. На них поширене різнотрав'я із домінуванням буркуну лікарського.

ВИСНОВКИ

Таким чином, дослідженнями встановлено, що: 1) близько 2/3 площі досліджуваної території займають ареали з лісистістю менше 20 %; 2) лісові масиви відносно великої площі приурочені до вершинної поверхні та схилів головного пасма; 3) в період з 1880 по 1930 рр. відбулося суттєве зниження лісистості практично на всій території дослідження, що пов'язано як з потребою в дровах, так і з аграрним перенаселенням і прагненням розширити площі ріллі; 4) у період з 1930 до 1991 рр. лісистість продовжувалась знижуватись, але значно повільніше і лише на окремих територіях, тоді як на інших навіть дещо зросла; 6) на сучасному етапі спостерігається активна експансія лісу на землі, не залучені у сільськогосподарське виробництво.

Першочерговим завданням слід вважати збільшення площі лісів до науково обґрунтованого рівня шляхом формування лісокультур на прилеглих до лісових масивів схилових землях та перелогах. Для цього необхідна розробка відповідної правової бази. Збільшувати площу лісів слід шляхом створення лісових коридорів між вже існуючими лісовими масивами. З метою підвищення атрактивності і туристичної привабливості наявних агроландшафтів доцільним є, також, створення невеликих лісочків на місці закинутих хуторів, кладовищ, на схилах невеликих балок.

Подальші дослідження лісокористування в цьому регіоні слід спрямувати на обґрунтування оптимального співвідношення заповідних та експлуатаційних лісів, розробку нормативно-правової бази щодо можливості заліснення розпайованих і приватизованих земель, подальшу розробку проблеми відновлення високопродуктивних корінних деревостанів в Товтрах.

Список використаних джерел

1. Бондаренко В. Д. Стратегія і тактика природоохоронної діяльності лісового заповідника (на прикладі природного заповідника «Медобори») / В. Д. Бондаренко, Г. Т. Криницький, В. О. Крамарець, та ін. – Львів: Сполом, 2006. – 408 с.
2. Боплан Г. Л. де. Опис України / Г. Л. де Боплан / Пер. з фр., прим. Я. І. Кравця. – Львів: Каменярь, 1990. – 115 с.
3. Каплун І. Г. Антропогенні ландшафти Подільських Товтр / І. Г. Каплун // Наукові записки Терн. держ. пед. ун-ту. Сер. Географія. – 1999. - №1. – С. 39 – 45.
4. Москалюк К. Л. Аналіз рельєфу Подільських Товтр для оптимізації природокористування: автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.04./ Москалюк Катерина Леонідівна. – Львів: Львівський національний університет, 2009. – 25 с.
5. Шиманські В. Актуальний стан знань про статую зі Збруча та район її виявлення / В. Шиманські // З археології України та Ойцовської Юри / Під ред. Я. Леха, Ю. Партики. – Ойцов: Б. в., 2001. – С. 292 – 299.

*Державна установа «Інститут
економіки та прогнозування
НАН України»
taras72@ukr.net*

ТРАНСФОРМАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО- ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ НА ЕТАПАХ СТАНОВЛЕННЯ ЇЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Постановка проблеми. Адміністративно-територіальний устрій (АТУ) країни відображує соціально-економічний, політичний стан на певному історичному проміжку. Зміни АТУ відбуваються внаслідок поєднання об'єктивних передумов та факторів, вплив яких підсилено або сповільнено суб'єктивними чинниками. Тому при розробці концепції реформування АТУ важливо детально проаналізувати основні трансформації, які визначили сучасний стан АТУ, що дозволить виявити причини диспропорцій, основних проблем, пов'язаних з адміністративним устроєм країни, та обґрунтувати напрями його вдосконалення.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Дослідженню історії трансформації адміністративно-територіального устрою присвячено роботи Я. Верменич, О. Андрошука, А. Ткачука, І. Савченко, М. Крикуна, В. Заруби та ін. [1-3, 9]. У них розкрито раніше невідомі аспекти формування АТУ на території України, виділено основні віхи трансформації АТУ, проаналізовано документи, та наукові праці з даної тематики. Історико-географічні аспекти теми розкрито в працях М.Дністрянського, А.Доценка, В.Нудельмана, К. Мезенцева Л. Заставецької [4], [8], де зосереджено увагу на змінах меж адміністративно-територіальних одиниць (АТО), їх розмірів, розміщенні адміністративних центрів та внутрішніх і зовнішніх зв'язках регіонів. Слід також зауважити, що історичні огляди містяться у більшості комплексних досліджень з даної тематики, являючи собою вступну частину, слабо пов'язану з рештою розділів [5],[6], [7]. В той же час, можна провести паралелі щодо змін АТУ та трансформацій суспільного життя, виявити причинно-наслідкові зв'язки, що до цього зроблено не було.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз трансформацій АТУ у зв'язку зі змінами у економіці та суспільному житті на території України. Відповідно до цієї мети було поставлено завдання: 1) виділити основні періоди формування АТУ України; 2) виявити основні чинники, що вплинули на сучасний адміністративно-територіальний устрій України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування АТУ України відбувалось непросто, оскільки неодноразово її територія частинами входила до складу інших країн, виступаючи при цьому

периферійною частиною, на якій не завжди системно розвивалась інфраструктура, не формувались центри соціально-економічного розвитку. Спираючись на комплексні історичні дослідження [2], [3], [9], нами було виділено декілька історичних зрізів (табл. 1), з якими пов'язуються найбільш суттєві зміни у АТУ.

Таблиця 1. Реформування адміністративно-територіального устрою на окремих історичних зрізах

	Козацька доба (кінець – XVI ст – середина XVIII ст.)	Губернська система управління (кінець XVIII ст – поч. XX ст.)	Реорганізація АТР за часів утворення радянської влади (20-ті роки XX ст.)	Формування обласної системи адміністративного устрою (30-ті роки XX ст.)	Повсюдна реорганізація адміністративного устрою (50-ті – 60-ті роки)	Розробки щодо реформування АТУ за часів незалежної України (90-ті роки XX – початок XXI ст.)
Зміни у соціально-економічному розвитку	Поширення Магдебурзького права, розвиток торгівлі	Відміна кріпосного права, початок інтенсивного розвитку промислового виробництва	Розподіл поміщицької землі серед селян	Націоналізація приватної власності, індустріалізація країни, створення колгоспів, формування промислових центрів	Повсюдна відбудова економіки, інтенсифікація використання природних ресурсів	Інституційні зміни: ліквідація колгоспів, приватизація підприємств, розвиток сфери послуг
Цілі та завдання реформування адміністративно-	Можливість швидкої мобілізації військових сил, демократизація суспільства	Зростання контролю за регіональним розвитком з боку Російської імперії, реорганізація управління у зв'язку з приєднанням нових земель	Відповідність АТУ економічному районуванню країни та політичним цілям	Забезпечення планування розвитку регіонів, скорочення держапарату	Скорочення видатків на управлінський апарат, відповідність структури партійної влади, забезпечення потреб індустріального розвитку	Децентралізація влади, відповідність системи АТУ ринковому механізму та системі NUTS, усунення громіздкості та складності АТУ
Зміст адміністративної реформи	Забезпечення відповідності адміністративно-територіального устрою військовим структурам	Проведення селянської та земської реформ, формування громад, волостей, повітів, губерній, земств. Створення мережі земських установ	Формування нових АТО: округів і районів. Укрупнення АТО, скорочення управлінського апарату, який розширився за рахунок створення нових волостей і сілрад	Формування областей як проміжної управлінської ланки, пошук оптимальної кількості рівнів регіонального управління	Ліквідація дрібних поселень, реформування системи сільських рад, укрупнення районів, створення нових областей, розукрупнення великих областей	Формування дієвого місцевого самоврядування, перерозподіл повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування. Реорганізація бюджетної та податкової систем

Особливості адміністративно-територіального устрою до козацької доби полягають у втраті централізованості управління у XI ст. та переході до феодальної роздрібленості з двома або трьома рівнями управління. В цей період ввійшли у обіг назви адміністративно-територіальних одиниць – волость, громада, верв. Також ряд населених пунктів вже виконували адміністративні функції: Київ, Чернігів, Канів, Переяслав, Луцьк, Шумськ, Галич та ін.

Адміністративно-територіальний устрій за **козацької доби** не був однаковий на території країни у кінці XVI ст. – середині XVIII ст. Правобережна Україна поділялась на 16 полків, що в свою чергу ділились на сотні [3]. Адміністративними центрами залишились Київ, Канів, Чернігів, Умань, Переяслав, Миргород, Полтава, Глухів та ін. На слобідській Україні було створено полки з центрами у Харкові, Сумах, Балаклії, Охтирці, Ізюмі. Дещо відрізнявся від даної системи адміністративний устрій Запоріжжя, яке поділялось у військовому відношенні на 38 куренів, а адміністративному – 5 паланок. Поділ на паланки також характерний і для півдня України. Всього виділялось сім паланок.

Серед особливостей даного періоду було введення і використання Магдебурзького права – правової системи міського самоврядування, яка забезпечувала високий рівень автономії міст та закріплювала права ремісників, міщан та купців.

Губернська система управління охоплює значний проміжок часу з кінця XVIII ст. до початку XX ст., але і в даний період адміністративний устрій не був сталим. Запровадження губерній почалось у другій половині XVIII ст. з утворення Новоросійської та Слобідсько-Української губернії. У 1781 році переважно припинено застосування Магдебурзького права в українських містах, реалізовано ряд заходів щодо централізації влади, як то судова реформа тощо. Тимчасовий відхід від губернської системи у 1780-1796 рр. пов'язаний з розширенням володінь Російської Імперії та передбачав створення намісництв з центрами у Києві, Катеринославі, Новгород-Сіверському, Чернігові, Харкові та інших містах.

Впорядкування адміністративно-територіального устрою у 1796 році дозволило сформувати більш чітку систему губерній на території України: 9 губерній – Київську, Полтавську, Чернігівську, Харківську, Катеринославську, Херсонську, Таврійську, Подільську, Волинську, які проіснували до початку XX ст. Система влади була трирівнева: «губерній» – «повіти» – «волості».

Середина XIX ст. була насичена подіями, що стали причиною адміністративних змін у Російській імперії. Відміна кріпосного права 1861 року та національно-визвольний рух початку століття стали причиною створення органів самоуправління через введення сільських сходів. Певні нові можливості передбачала земська реформа, яка вводила виборність повітових і губернських органів управління – губернських і повітових земських зборів. Формування

земств позитивно відобразилась на системі соціальної інфраструктури, яка на той час складалась з доріг, лікарень, шкіл, статистичних управлінь, агроустанов тощо.

Промисловий розвиток стимулював формування нових та посилення впливу існуючих економічних центрів на території України. Чинниками регіонального розвитку стали агропромисловий для всієї території України та лісопромисловий, вугільно-металургійний, портово-господарський для відповідно північної, східної та південної частин країни [8]. Формування промислової спеціалізації супроводжувалось посиленням впливу таких міст як Бердичів, Ніжин, Кременчук, Полтава, Єлисаветград та ін., які стали внутрірегіональними ядрами, в той час як Київ, Харків, Одеса закріпили за собою статус регіональних. Такі міста як Юзівка, Луганськ, Бахмут виникли спочатку як промислові центри на сході України у зв'язку з розробкою родовищ кам'яного вугілля та руд. Територія нинішньої Донецької та Луганської областей входила до складу Катеринославської та Харківської губерній, отже потужного адміністративного центру на той час не мала.

Період 20-х років характеризується змінами у соціально-економічному житті країни. Відсутність єдиної державної влади у 1917-1919 рр., перерозподіл земель поміщиків між селянами та формування системи рад фактично зруйнували вертикаль влади. Новий адміністративний устрій Центральної ради, який передбачав значне подрібнення губерній та утворення замість них тридцяти земель, не відбувся [7, с. 20]. У 1921 році Україна складалась з 12 губерній, 102 повітів та 1989 волостей. Житомир, Бахмут, Запоріжжя, Кременчук, Миколаїв, Полтава, Чернігів виконували функції губернських центрів, що сприяло їх зростанню. Формування нової держави, приватизація, розгортання амбіційних планів щодо електрифікації та індустріалізації країни вимагало реформування адміністративно-територіального устрою. Зберігши на найвищому рівні губернії, на нижчих рівнях було сформовано округи та райони.

Адміністративно-територіальний устрій 20-х років формувался на основі врахування закономірностей регіонального розвитку: природно-історичних, економічних, адміністративних. Встановлені граничні розміри адміністративних одиниць були наступними: сільське поселення – не менше 1 тис.ос.; район – 25-40 тис.ос.; округ 400-600 тис.ос.

Подальше реформування торкнулось спочатку ліквідації губерній (1925 р.), а потім і округ (1930 р.). Якщо 41 округом ще можна було керувати, то 484 районами, всі з яких підпорядковувались безпосередньо центру, вже не вдавалось, навіть враховуючи, що їх кількість була дещо зменшена.

Формування **обласної системи** АТУ стало основною довоєнною реформою, що загалом визначила адміністративні межі, які збереглися і до сьогодні. Області були необхідні для утворення проміжної ланки

між центром та районами, на яку передбачалось перенести частину повноважень з управління регіональним розвитком, а також введенням в систему адміністративно-територіального устрою економічного принципу. У 1932 році було створено п'ять областей з центрами у Харкові, Києві, Вінниці, Одесі та Дніпропетровську; промислові району Донбасу залишились у безпосередньому підпорядкуванні центру. Період 1932-1939 рр. можна назвати періодом дроблення областей. Поступове формування сучасної «картини» обласного поділу супроводжувалось посиленням централізації влади, позбавленням рад політичного впливу та дублюванням політичної та адміністративної систем на всіх ієрархічних рівнях управління.

Період характеризується високим рівнем індустріалізації країни. Опорний каркас території формувался за рахунок зростання промислової функції міст та селищ міського типу, а також виникнення нових промислових центрів. Потужними промисловими центрами стали Конотоп, Ізюм, Шостка, Костянтинівка, Мелітополь, Нікополь, Первомайськ та ін. Планування соціально-економічного розвитку територій теж відбувалось в контексті формування територіально-виробничих комплексів, що в кінцевому результаті призвело до нерівномірності розміщення локальних та внутрішньорегіональних ядер районоутворення по території країни.

Соціально-економічний розвиток у **повоєнний період** характеризувався активізацією освоєння природних ресурсів України, перш за все західної частини. Розвиток таких галузей промисловості як хімічна, лісопереробна, машинобудівна, нафто- і газопереробна сприяли розвитку міст і агломерацій. Передача Кримської області Україні у 1954 році та ліквідація Ізмаїльської та Дрогобицької областей з включенням їх територій до сусідніх Одеської і Львівської підвела ризику у формуванні обласного поділу.

Найбільш суттєві зміни 50-х – 60-х років торкнулись локального рівня управління. Починаючи з 1957 року відбувалось укрупнення сільських районів на основі таких критеріїв, як величина території, чисельність населення, площа сільськогосподарських угідь, відстань до райцентру, наявність у ньому необхідних приміщень [1]. Таким чином, кількість районів в УРСР скоротилась з 604 до 251 (1962 р.). Для виконання виробничих завдань такий адміністративно-територіальний устрій був ефективним, а для досягнення соціальних цілей і розвитку інфраструктури – недосконалим.

Формування колгоспів у західних регіонах тривало важко і однією з причин цього вважалось існування хуторської системи розселення. Протягом 1959-1979 років кількість сільських поселень в Україні зменшилась на 12,4 тисяч. Л. Заставецька вважає таку непродуману політику щодо сільського розселення основною причиною зменшення людності сіл, що поруч із соціальними

причинами є важливим чинником депопуляції сільського населення, знелюднення сіл [4].

Трансформаційні зміни **90-х років** створюють підґрунтя для реформування адміністративно-територіального устрою. Є декілька об'єктивних причин для наукового обґрунтування та запровадження реформи: 1) здобуття Україною незалежності та розбудова держави як сучасної суверенної країни; 2) суттєві інституційні зміни, що проявились у приватизації державної власності та ліквідації колгоспів; це призвело до зміни таких систем як податкова та бюджетна що складають основу державного організаційно-економічного механізму; 3) відновлення місцевого самоврядування, що є неможливим без створення умов для реальної самостійності територіальних громад; 4) трансформація економіки в напрямі розвитку сфери послуг, що проявляється у зростанні темпів розвитку таких галузей як туризм, телекомунікації, фінансова діяльність, інжиніринг тощо; це стимулює розвиток окремих центрів та регіонів; 5) трансформація системи розселення, що проявляється у зменшенні кількості сільських населених пунктів та суттєвому зменшенні людності окремих міст.

Висновки. 1. Історичний аналіз трансформації адміністративно-територіального устрою дозволив виявити періоди його відносної сталості: губерньський АТУ (кінець XVIII ст. – початок XX ст.) та обласний поділ за радянських часів (50-ті роки XX – початок XXI ст.). Дані періоди перемежовувались з періодами затяжних реформ, які по часу співпадали з війнами, економічними кризами та іншими катаклізмами. Всі проаналізовані схеми адміністративного поділу з точки зору науковців мали суттєві недоліки та переважно гальмували регіональний соціально-економічний розвиток. Найбільш збалансованою та ефективною була губерньська система АТУ часів П. Столипіна.

2. Сучасний адміністративно-територіальний устрій сформовано під впливом соціально-економічних та політичних чинників. Найбільш суттєвим соціально-економічним чинником є технологічні революції, які визначили якісні зміни у структурі світової економіки та відобразились на продуктивності праці та, відповідно, територіальній організації суспільної діяльності.

3. Адміністративно-територіальний устрій неодноразово виступав інструментом політичного впливу, оскільки непопулярні заходи центральної влади, як правило, проводились одночасно з адміністративно-територіальною реформою з метою скорочення чисельності працівників апарату управління, розмежування повноважень між рівнями влади тощо. Більшість радикальних реформ АТУ за короткий термін змінювались реформуванням вже у зворотному напрямі.

Список використаних джерел

1. Андрощук О.В. Проблеми адміністративно-територіального устрою України в контексті процесів кінця ХХ ст. / О.В. Андрощук // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Збірник наукових праць. – Вип. 5. – К., 2002. – С. 42-50.
2. Верменич Я.В. Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування / Ярослава Верменич: у 2 ч. / НАН України, Інститут історії України. – К., 2009.
Ч. 2. – К., 2009. – 370 с.
Ч. 1. – К., 2009 – 364 с.
3. Заруба В.М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648-1782 рр. / Віктор Заруба – Д.: Ліра, 2007. – 380 с.
4. Заставецька Л.Б. Територіальна організація районних систем розселення в умовах здійснення адміністративно-територіальної реформи / Л.Б.Заставецька // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [“Регіон – 2006: суспільно-географічні аспекти”]. - Харків, 2006. – С.80-84.
5. Куйбіда В.С. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи / В.С. Куйбіда, В.П. Павленко, В.А. Яцюк та ін. – К.: Геопринт, 2009. – 615 с.
6. Кучабський О.Г. Адміністративно-територіальна організація України: теорія, методологія, механізми становлення: монографія / Олександр Кучабський. – Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 315 с.
7. Методологічні засади адміністративно-територіальної реформи в Україні: соціально-економічні аспекти / За ред. Б.М. Данилишина. – К.: Основа, 2011. – 152 с.
8. Мезенцев К.В. Хвилі суспільно-географічного районуотворення в Україні / К.В. Мезенцев // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Географія. – 2005. – Вип. 51. – С. 38-41.
9. Ткачук А. З історії реформ адміністративно-територіального устрою України 1907-2009 роки / А. Ткачук, Р. Ткачук, Ю. Ганущак. – К.: Леста, 2009. – 128 с.

О. В. Гладкий

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Gladkey_alex@univ.kiev.ua*

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ МЕНЕДЖМЕНТУ
РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЯК НОВОГО НАПРЯМУ
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

В сучасній регіональній економіці та суспільній географії активно розвивається цілий ряд наукових напрямів, пов'язаних з вирішенням універсальних стратегічних цілей та завдань управління територією. Останнім часом, вона все більше спрямовує свій пізнавальний апарат на пошук найближчих тактичних цілей управління регіональним розвитком окремих підприємств і фірм, які зацікавлені в комерційній успішності та ефективності свого функціонування. Суспільно-географічні та регіонально-економічні науки, відштовхуючись від накопиченого ними досвіду регіонального планування та управління, комплексної оцінки ресурсів і можливостей

території, аналізу передумов і факторів регіонального розвитку та застосування методів підвищення ефективності розміщення підприємств (як поодиноких, так і в комплексі) здатні надати комерційним структурам цілий ряд важливих рекомендацій з метою оптимізації їх розміщення та функціонування на певній території. Ці рекомендації будуть покликані стимулювати розвиток підприємств та підвищити їх комерційну віддачу, ефективність функціонування в ринковому конкурентному середовищі. Саме ці аспекти, на нашу думку, входять до сфери наукових досліджень менеджменту регіонального розвитку, який наразі активно застосовується в якості навчальної дисципліни в ряді економічних географічних ВУЗів магістерського напрямку підготовки.

Поняття менеджменту регіонального розвитку постійно зустрічається в наукових публікаціях географів та економістів. Йому присвятили свої праці М. Д. Пістун, О. Г. Топчієв, Д. М. Стеченко, М. Гладій, Л. М. Зайцева, А. Гранберг, Н. Я. Калюжная та ін. Серед зарубіжних авторів менеджмент регіонального розвитку аналізується в працях М. Фуджити, П. Кругмана, М. Портера, Т. Деелстри, Г. Кларка та М. Фельдмен. Проте, як окрема наукова дисципліна, що присвячена управлінню економічною ефективністю розвитку та розміщення людської діяльності на території, менеджмент регіонального розвитку на українських теренах детально не розглядався.

В суспільно-географічних та регіонально-економічних науках останнім часом стали широко використовуватись поняття суміжних наук в галузі економіки та управління, зокрема основні засади менеджменту. Як відомо, цей термін (від англ. *to manage* - управляти) з'явився у 70-80 рр. минулого століття і означав комплекс наукових принципів, методів стимулювання та організаційних важелів впливу на дії людей, використання різноманітних ресурсів з метою досягнення тактичних і стратегічних цілей організації [3]. Отже менеджмент – наука про управління сучасним підприємством, фірмою, установою, яка ставить за мету досягнення її найвищої економічної ефективності (прибутковості) функціонування [2;4].

В суспільній географії та регіональній економіці теоретико-методологічні засади менеджменту активно застосовуються в галузі регіонального управління, районного і міського планування, управління використанням природних ресурсів та в багатьох інших наукових напрямках. Поява та активне залучення до структури суспільно-географічних та регіонально-економічних наук менеджменту регіонального розвитку також зумовлене інтеграцією географічних знань з економічними науками і науками про управління та носить комплексний, міждисциплінарний, прикладний характер [1;4].

Результатом такої інтеграції стала цілісна наукова картина розміщення і функціонування окремих підприємств (фірм,

організацій) в межах конкретної території (регіону), за допомогою якої досягається їх найвища прибутковість та комерційна ефективність функціонування завдяки оптимальному поєднанню в певній точці простору всіх передумов і факторів, що зумовлюють більш високі прибутки підприємства.

Таким чином, можна дати **визначення менеджменту регіонального розвитку як науки про управління економічною ефективністю розвитку та розміщення людської діяльності на території відповідно до дії природних, соціальних, економічних передумов і факторів.**

В такому визначенні враховуються переважно ринкові комерційні аспекти розміщення фірми на окремій території, прагнення комерційних кіл, бізнесменів та підприємців до формування найвищого рівня прибуткової їх закладів, встановлюються взаємозалежності такої прибутковості від наявного земельного і природно-ресурсного потенціалу, осередків концентрації людських ресурсів, фінансових, комунікаційних, науково-інноваційних, зовнішньоекономічних ресурсів, комерційного соціального обслуговування та ін. Як видно, в подібному визначенні ми говоримо про управління не всією територією регіону, чи раціональним розміщенням на території окремих видів людської діяльності, в яких знаходять суть менеджменту регіонального розвитку ряд авторів [1;6;7;8], а про конкретну фірму (підприємство) та про її поведінку на території з пошуку оптимального найбільш комерційно вигідного місцеположення. Цим поняття менеджмент регіонального розвитку сутнісно (*ab essentio*¹) відрізняється від інших наук з територіального управління.

Відштовхуючись від наведених міркувань, можна зазначити, що **об'єктом** дослідження менеджменту регіонального розвитку, на нашу думку, має бути *власне регіональний розвиток підприємства (фірми, організації), що заснований на пошуку шляхів найвищої економічної ефективності в залежності від вибору місцеположення на території.*

Таким чином, **предметом** дослідження є *управлінські важелі і методи найбільш прибуткового й економічно вигідного розміщення підприємства (фірми, організації) в регіоні, що впливають з поліваріантної оцінки ефективності розвитку фірми в окремих точках простору в конкретних умовах.*

Таке розуміння об'єкту і предмету менеджменту регіонального розвитку підкреслює глибоку практичну значимість даного наукового напрямку, однак не заперечує широкого застосування теоретико-методологічного апарату суспільної географії, регіональної економіки та суміжних наук. Без комплексного розуміння впливу на ефективність розміщення підприємств різноманітних природних, соціальних, економічних передумов і факторів, без всебічного

¹ По сутнісних ознаках (лат.)

змістовного теоретичного аналізу механізмів формування прибутковості фірми в залежності від місця її розташування наукове пізнання запропонованого нами об'єкту дослідження є вкрай складним і суперечливим.

Таким чином, можна сформулювати головну мету та основні завдання дослідження в царині науки з менеджменту регіонального розвитку. **Метою** дослідження в даній галузі знань має бути *розробка комплексу управлінських важелів та рекомендацій з розміщення у просторі окремих підприємств (фірм, організацій), що сприяють підвищенню економічної ефективності (прибутковості) їх функціонування в регіоні.*

Для досягнення цієї мети, менеджмент регіонального розвитку виконує ряд **завдань** стратегічного і тактичного характеру. *До них, зокрема, належать:* пошук територій формування найвищої прибутковості фірми в залежності від природних, трудових, фінансових, інвестиційних, інформаційних, комунікаційних, соціально-комерційних та інших ресурсів; розробка стратегії оптимального використання наявних ресурсів території відповідно до конкретних умов розміщення фірми у просторі; оптимізація просторових зв'язків фірми (підприємства, організації) з постачання і збуту, доступності до різних ресурсів та можливостей; прогнозування та проектування розвитку підприємств (фірм, організацій) в залежності від наявних і перспективних ресурсів території з метою формування найвищої прибутковості [10;11;12].

Як видно, в наведених завданнях менеджменту регіонального розвитку, немає розробки управлінських методів і прийомів з оптимізації власне території регіону, його ресурсів та каркасної конфігурації. На нашу думку, ці питання мають ефективно розглядатись і вирішуватись в межах науки з регіонального управління [9]. Саме в цій дисципліні дослідник не опускається до рівня окремих фірм та організацій, а розробляє управлінські рішення, виходячи з потреб державного регулювання розвитку регіонів на різних ієрархічних рівнях. Отже, регіональне управління покликане здійснювати пошук шляхів оптимізації функціональної структури окремих територій з метою створення найбільш сприятливих умов для розвитку різних видів людської діяльності і формування додаткової високої економічної ефективності господарювання (комерційного прибутку). До кола її завдань також мають входити проблеми раціонального використання і охорони природних ресурсів, підвищення рівня життя людей, надання соціальних привілеїв і гарантій різним категоріям громадян та ін. [9].

Конкретні рішення з регіонального управління мають бути продиктовані для дослідника особливостями проведення регіональної політики держави, яка здійснює регламентування повноважень органів регіональної влади на місцях, територіальних громад окремих місцевостей і поселень та органів місцевого

самоврядування. Тобто, "регіональна політика" більше спрямована на юридичні аспекти розвитку регіонів, ніж "регіональне управління", і має на здійснювати пошук шляхів оптимального перерозподілу балансу політичних сил на конкретних територіях [7;9].

Таким чином, сфера застосування менеджменту регіонального розвитку має, на нашу думку, обмежуватись пошуком шляхів формування найвищої економічної ефективності регіонального розвитку підприємства (фірми, організації) в залежності від вибору місцеположення на території та наявних на ній ресурсів і можливостей. Застосування таких поглядів з даної проблематики сприятиме розробці наукової концепції ефективності регіонального розвитку підприємства та зростанню прибутковості його функціонування в ринкових умовах.

Список використаних джерел:

1. Гладій М. Регіональний менеджмент і моніторинг. / Гладій М., Долішній М., Писаренко С, Янків М. - Л, 1998.
2. Гладкий О. В. Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій: Монографія. / Гладкий О. В. ; [за ред. С. І. Іщука] ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К.: ВГЛ „Обрії”, 2008. – 360 с.
3. Друкер П. Задачі менеджмента в ХХІ веке. / Друкер П. - М, 2001.
4. Економічна енциклопедія: у 3 т. / [Редкол.: ... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.] – К.: Видавничий центр „Академія”, 2000. - .
5. Іщук С. І. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту: Монографія. / С. І. Іщук, О. В. Гладкий. – К.: ВГЛ „Обрії”, 2005. – 240 с.
6. Круш П. В. Регіональне управління: Навчальний посібник. / П. В. Круш, О. О. Кожем’яченко. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 248 с.
7. Пістун М. Д. Сучасні проблеми регіонального розвитку: навчальний посібник / М. Д. Пістун, А. Л. Мельничук. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2009 – 200 с.
8. Коваленко М.А. Регіональний менеджмент: Навч. посіб. / М.А. Коваленко, Н.А. Кругла, Л.М. Радванська, Г.М. Швороб. – Херсон: Олді-плюс, 2004. – 304 с.
9. Стеченко Д. М. Управління регіональним розвитком: Навч. посібник. / Стеченко Д. М. – К.: Вища школа, 2000. – 223 с.
10. Clark G. L. The Oxford Handbook of Economic Geography. / Clark G. L., Feldman M. P., Gertler M. S. – New York, Oxford University Press, 2003. – 742 р.
11. Fujita M. The new economic geography: past, present and the future / Fujita M., Krugman P. // Papers in Regional Science. – 2004. – Vol. 83. – P. 139-164.
12. Fujita M. Economics of Agglomeration: cities, industrial location and regional growth. / M. Fujita, J.-F. Thisse. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 466 p.

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КАРТОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ НА ПОЛЬОВІЙ ПРАКТИЦІ У ВИЩІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Вступ. «Все повинно бути викладене так просто, як тільки можливо, але не простіше» - сказав колись один з найвизначніших вчених ХХ століття Альберт Ейнштейн. Керуючись цією думкою, викладачі-практики багато десятиліть, займаються пошуком більш досконалого й простішого способу викладання всіх природничих наук, у тому числі й географії. Не обходить це й організацію польових практик студентів, особливо в умовах запровадження болонської системи. Одним з доволі перспективних способів у даному випадку може стати картографічний метод із його різноманітними прийомами та можливостями.

Вихідні передумови. Питаннями використання та вдосконалення картографічного методу в загальноосвітній та вищій школах займалися картографи М.М. Баранський, О.М. Берлянт, М.В. Андреев, Г.Ю. Грюнберг, К.Н. Матусевич, А.В. Востокова, А.П. Божок, К.А. Салищев, В.О. Шевченко та інші. Публікації з цієї тематики зустрічаються у географічній пресі: «Географія та основи економіки в школі», «Український географічний журнал», «Географія. Краєзнавство. Туризм», «Географія».

Постановка проблеми. Однак, виходячи з досвіду викладачів вишів, вчителів загальноосвітніх шкіл та власні спостереження доводять, що картографічний метод у викладанні географії, не дивлячись на свою традиційність і широту застосування, на практиці у більшості випадків використовується досить поверхово і здебільшого як візуальний. Тому він заслуговує більш ретельної уваги. Особливо залишається проблемним питання щодо реалізації на польових практиках картографічної підготовки студентів географічного напрямку, що у майбутньому сприятиме поліпшенню викладання географії як навчального предмету та організації науково-дослідницької роботи учнів у школах.

Мета. Навести приклади потенційних можливостей використання студентами картографічного методу та картографічних творів на польових практиках з природничих дисциплін, у веденні науково-дослідницькій роботі для практичного застосування й поглиблення отриманих знань з картографії у майбутній професії вчителя загальноосвітньої школи.

Виклад основного матеріалу. В наш час пізнавальний туризм, організація науково-дослідницької роботи, проведення різнопланових польових практик студентів розвиваються швидкими темпами, що є

особливою вимогою й реалією нашого часу. Тому польові практики у поєднанні з елементами пізнавального туризму з метою дослідження природного та історико-культурного середовища все ширше застосовуються у вищих навчальних закладах. Адже окрім отримання нових знань, вони характеризуються дослідженням постійної зміни плину життя, емоційної сфери людини, та натхненням на нові наукові дослідження. І саме в останньому використанні картографічного методу на польовій практиці може дати продуктивні результати, не тільки з географії, але й історії, біології, природознавства, ландшафтного дизайну тощо. На перший погляд всі вони, начебто, несуттєво пов'язані з географічною наукою і картографією, як такими.

Розуміючи що картографічний метод є провідним у географічних наукових дослідженнях, О.М. Берлянт виділив наступні декілька напрямків застосування даного методу на практиці.

Найпоширеніший – візуальний аналіз, який включає в себе безпосереднє наочне дослідження за картами просторового розміщення, поєднань, зв'язків та динаміки явищ і процесів. Він реалізується у словесних або письмових аналітичними висновках.

Другий напрямок – графічний прийом аналізу, який складаються з побудови за картами профілів та розрізів, блок-діаграм, що становлять поєднання перспективного зображення на місцевості з його вертикальними розрізами, різного роду графіками та діаграмами (наприклад, гіпсографічних кривих) тощо.

Третій напрямок – це картометричні роботи, що характеризуються визначенням за картами координат, відстаней, довжин, висот, площ, об'ємів, кутів та інших кількісних характеристик об'єктів, зображених на карті (з подальшою оцінкою точності отриманих результатів).

Четвертий напрямок є квінтесенційним поєднанням першого, другого та третього напрямків – математично-статистичний аналіз, що застосовується: а) для дослідження на картах будь-яких однорідних явищ, їх розміщення і часових змін; б) для виявлення форми і тісних зв'язків між різними явищами;

П'ятий напрямок особливо перспективним є для комп'ютерних технологій – математичне моделювання, що використовується для створення просторових математичних моделей, тобто опис явищ (чи процесів) за вихідними даними, знятими з карти, й наступне дослідження моделей для інтерпретації й пояснення явищ або процесів.

Шостий напрямок – це довершення карт, тобто отримання на базі існуючих карт нових картографічних творів, що є конкретним результатом конкретного дослідження [1].

За приклад використання картографічного методу на практиці можна взяти польову практику групи студентів-екологів Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького з дослідження природних угруповань чебрецю

повзучого (*Thymus serpyllum*) на околицях села Терпіння Мелітопольського району Запорізької області.

На першому (підготовчому) етапі керівник групи вивчав відповідності й узгодженості щодо тематики й мети дослідження, психологічні особливості учасників робочої групи і розподіляв між ними обов'язки. Студенти кожного окремого дослідницького загону самостійно підбирали необхідне обладнання, яке має використовуватися під час досліджень та виготовляли контурні карти (або плани місцевості) ділянок, де мали проводитися польові дослідження. Окрім того, опрацьовувалася теоретична база.

У полі (другий етап дослідження) на зроблені контурні карт наносилися угруповання чебрецю повзучого. В щоденник записувалася характеристика місцевості, чисельність рослин, можливі фактори впливу на популяцію та інші характеристики, що проводилися на базі візуально-аналітичного спостереження. Об'єкти дослідження та місцевість, в якій вони знаходилися, фотографувалися. Це значно полегшувало роботу в подальшому створенні картографічних творів.

Під час камеральної обробки (третій етап) студентами оброблялася та узагальнювалася отримана під час польових досліджень інформація у вигляді звіту. Учасники польової практики працювали в бібліотеці з додатковою літературою, порівнювали наявні тематичні карти, поглиблювали картографічні знання: 1) вивчали закони побудови простих картографічних творів та прийоми аналізу карт; 2) аналізували регіональні карти різної тематики, наприклад, фізичні, кліматичні, карти ґрунтів та рослинності тощо. Порівнювалися також карти-аналоги для дослідження динаміки чисельності угруповань *Thymus serpyllum* (карта рослинності Запорізької області 1985 року, та аналогічна карта 1996 року) [3, с.17]. Таким чином, реалізовувалися і поєднувалися на практиці, запропоновані О.М. Берлянтю, візуальний та математико-статистичний аналізи з виготовленням нових та довершенням існуючих карт [3, с.17].

Отже, студенти переходили до копіювання інформації з карт атласів України та своєї області, доповнюючи її результатами власних досліджень. При цьому використовувався один з прийомів картографічного методу – графічний (зміна чисельності *Thymus serpyllum* в популяціях протягом кількох років). Створюючи карти, студенти використовували фотографії не тільки як ілюстративне доповнення, а й як елемент картування.

Створені карти студенти коригували й доводили до завершення шляхом усунення похибок, помилок та доповнення новим матеріалом. В подальшому ці картографічні твори використовуються для пошуково-дослідницької роботи та вирішення теоретичних і практичних питань, у першу чергу під час виступу на студентських науково-практичних конференціях, захистах курсових, дипломних та

післядипломних робіт, створенні регіональних краєзнавчих атласів тощо.

Іншим прикладом практичного використання картографічного методу була експедиція щодо дослідження динаміки коливання чисельності рідкісних водоплавних птахів на узбережжі Молочного лиману внаслідок зміни природних умов [5]. За мету було обрано дослідження кількості гнізд тих чи інших видів рідкісних водоплавних птахів, також можливості збереження природних умов в місцях їх зосередження з перспективою картування. Під час експедиції студентами-географами позначалися на контурних картах локалітети та кількість у них гнізд тих чи інших рідкісних птахів. В ході камеральної обробки, студенти аналізували різномасштабні карти («Карту охорони довкілля України» та «Карту охорони довкілля Запорізької області»); порівнювали карти аналогії (для визначення динаміки руху чисельності) та різні тематичні карти для визначення впливу змін природних факторів на рух чисельності в популяціях рідкісних водоплавних птахів, проводили розрахунки та створювали карту-модель з варіантами прогнозування зміни чисельності угруповань.

Можна говорити й про можливість вдосконалення досвіду створення картографічних творів під час проходженні навчальних польових практик не тільки з географії чи екології, а й з історії, ландшафтного дизайну, краєзнавства, і, навіть, з прикладної математики.

Стосовно ж впровадження та удосконалення картографічного методу у шкільному курсі географії та організації учнівських науково-дослідницьких робіт з використанням картографічних творів для створення учнівських краєзнавчих атласів у загальноосвітній школі більш детально вивчалось та узагальнювалось на власному досвіді вчителем географії В.М. Гнедашевим [4].

Висновки. Таким чином, картографічний метод має величезний практичний спектр застосування в науковій і дослідницькій діяльності як у вишах, так і у загальноосвітніх школах, і не тільки з географії, а й інших прикладних дисциплін.

Використання картографічного методу дає можливість перш за все вирішити багато проблемних питань, які неможливо розв'язати без аналітичної роботи з картографічними творами: прослідкувати динаміку процесів та явищ в природі, знайти зв'язки та взаємообумовленості, також спрогнозувати процеси динаміку процесів й їх поведінку на декілька років вперед.

Застосування цього методу дослідження окрім всього вище зазначеного впливає на розвиток логічного, абстрактного свідомого та інтуїтивного підсвідомого мислення, підвищує інтерес студентів до досліджень, використання здобутих навичок в подальшому практичному житті.

Перспективи досліджень. У перспективі потребує ретельного вивчення психолого-педагогічний аспект картографічного методу та можливості практичної картографічної підготовки у вишах майбутніх вчителів, організаторів науково-дослідницької роботи серед учнівської молоді.

Список використаних джерел:

1. Берлянт О. М., Картографический метод исследования, в сборнике: Итоги науки. Картография 1967—1969, в. 4. М., 1970; Салищев К. А., Картография, 2 изд., М., 1971.
2. Коломійчук В.П. Рідкісні види судинних рослин Азово-Сиваського національного природного парку // Вісті біосферного заповідника Асканія-Нова. – 2002. - № 4. – С.37-44.
3. Берлянт А.М. Карта - второй язык географии: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1985. – 192 с.
4. Гнедашев В.М. Організація роботи учнів зі створення краєзнавчих карт для аматорського шкільного атласу.//Проблеми безперервної географічної освіти: Збірник наукових праць. – К.: Інститут передових технологій, 2005. – Випуск 5. сс. 42-45.
5. Серебряков В.В. Грищенко В.Н. Миграции лебедей в Украине по данным фенологических наблюдений.// Экология и охрана лебедей в СССР: Материалы второго Всесоюзного совещания по лебедям СССР. – 21-24 сентября 1988 г., Одесса. Часть 1. – Мелитополь, 1990. сс 44-46.

В. М. Гнедашев

Якимівський районний історико-краєзнавчий музей Запорізької області

«ЕФЕКТ ЖЮЛЬВЕРНІЗМА» – НОВИЙ ПІДХІД ЩОДО ФОРМУАННЯ ТА РОЗВИТКУ КАРТОГРАФІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ

Вступ. Вимоги сучасної географічної і картографічної освіти до випускника загальноосвітньої школи – навчити самостійно оволодівати найширшим спектром знань, інформаційно самозбагачуватися, розвивати творче і конструктивістське мислення. А задля цього ще із шкільної парти учня треба озброїти найефективнішими методами і способами роботи з різноманітними інформаційними носіями та використовувати протягом життя широку палітру форм обробки самої інформації. Адже сьогодні це і вимога часу і вимога широко запроваджуваної в Україні болонської системи освіти.

Вихідні передумови. Ідеям формування і розвитку у учнівської молоді творчого і конструктивістського мислення, питанням безперервності географічної і картографічної освіти у навчально-виховному процесі як школи так і вузів приділяли і приділяють сьогодні багато уваги І.Ю. Левицький, О.М. Берлянт, Р.І. Сосса, В.А. Барановський, В.О. Шевченко, О.О. Бейдик, Д.О. Ляшенко та широко висвітлюється на сторінках сучасної географічної преси. На практиці маємо постійне вдосконалення картографічних творів

видавництвами «Картографія», «Мапа», а також інститутом передових технологій. З метою підвищення картографічної грамотності школярів втілено багато ідей в практику створення краєзнавчих атласів (М.Ю. Костриця, А.М. Байназаров, О.І. Дубровін, В.А. Пересадько, Д.О. Ляшенко) та залучення учнів до створення власних картографічних творів (О.М. Бурла, С.В. Захаров), в тому числі й краєзнавчих (С.В. Яковлева, В.М. Гнедашев). До підвищення ролі карти в сучасному навчальному процесі сьогодні залучені й комп'ютерні технології (В.П. Корнеєв, Л.М. Даценко, П.С. Скавронський, С.Л. Капіруліна).

Однак, у шкільній освіті щодо здобування знань та розвитку творчості й конструктивістського мислення учнів географічній карті продовжує передувати підручник. І якщо вчитель розпочинає урок з географічної карти, він закономірно йде до підручника як основного носія знань. А важливий в географії картографічний метод стає ілюстративно-репродуктивним. Тобто, виникає гостра проблема щодо збереження високого авторитету карти в навчально-виховному процесі і перетворення її справді, за влучним висловом М.М. Баранського, в альфу й омегу географії і цілісності загальної освіти, а в перспективі – основу формування конструктивістського мислення школяра, випускника школи, студента як творчої особистості.

Саме ця проблема й наштовхнула на пошук найбільш ефективних, спрямованих на перспективу форм роботи з картою на уроках і в позаурочний час та розвиток загальної картографічної грамотності випускників сучасних загальноосвітніх шкіл, використання отриманих знань та умінь у подальшій самоосвітній діяльності і навчанні у вишах.

Мета даної статті – розкрити загальну сутність, перспективи та освітнє і загальносуспільне значення «ефекту жюльвернізма» у формуванні та розвитку креативно-творчого і конструктивістського мислення учнів загальноосвітніх шкіл при роботі з картографічними творами.

Виклад основного матеріалу. Проблема сьогодні для шкільної географічної і особливо картографічної освіти – значна обмеженість базовим навчальним планом, значно скороченою програмною кількістю годин на вивчення географії і, особливо, картографії, що веде в кінцевому результаті до погіршення загальної географічної і картографічної грамотності школярів. Хоча сучасне навчання географії захоплене бумом різноманітної картографічної продукції, у тому числі й комп'ютерної, карта на практиці залишається переважно констатуючим та ілюстративним елементом шкільного курсу географії, а предмети не географічного спрямування взагалі карту не беруть до уваги, навіть коли у цьому є потреба (література, хімія, фізика тощо).

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

Звідки походить назва? В основу її покладено особливості роботи відомого письменника-фантаста Жюль Верна. Адже свої твори особливо географічного змісту, він писав навіть не виходячи з кабінету. Тобто, в основі описаних подорожей лежать багатопланові інформаційні джерела: карта, енциклопедії, довідники тощо. Виходячи з цього та практики роботи у школі й народився сам термін.

Отже, стосовно реалізації загальної і географічної освіти, картографічна складова сьогодні має стати ключовою всієї освіти, особливо в практиці формування творчого, креативного та конструктивістського мислення випускника загальноосвітнього закладу. Сама ж карта, завдяки використанню «ефекту жюльвернізма», як нового у картографічному методі підходу до навчання учнів географії, апробованого практикою і представленого ще у 2006 році широкому загалу вчителів [2] сприятиме формуванню та розвитку у школярів уяви і творчих здібностей та конструктивістського мислення.

«Ефект жюльвернізма» – це доведений до логічного завершення картографічний метод навчання географії у загальноосвітньому процесі. Однак, для досягнення кінцевого результату (ефекту) у всіх вищих педагогічних навчальних закладах повинні бути адекватні інновації щодо запровадження картографічної освіти. Звідти картографічний метод повертається оновленим і збагаченим практикою вчителя до школи. Можна говорити про практичну реалізацію безперервності географічної і картографічної освіти у системі «школа–вищій навчальний заклад–школа», або інакше: перехід від шкільної картографічної грамотності та оволодіння картографічними знаннями у вищих навчальних закладах до загальної картографічної освіченості суспільства:

Отже, географічна карта стає не тільки важливим акумулятором і мультіджерелом знань, а й предметом цих знань завдяки подальшому розвитку і удосконаленню спеціальних методів аналізу (читання) карт ще в школі: візуального (візуально-описового), графічного, картометричного, математично-статистичного [4, с.279]. Це є прямим шляхом до широкого впровадження вже в школах основ прикладної картосеміотики, розробленої А. Володченко [1]. Таким чином, виконується триєдина задача щодо картографічної грамотності

ГЕОГРАФІЧНІЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ

школярів, кінцевим результатом якої буде «знання карти» [3]. Реалізується основний принцип навчання географії, коли карта, не маючи обмежень ні в часі ні в просторі, дійсно стає альфою і омегою географії.

«Ефект жюльвернізма» завдяки широті вжитку в освітньому процесі може стати дієвим інноваційним діяльнісно-пізнавальним підходом у формуванні і розвитку творчості учнів та у формуванні конструктивістського мислення на всіх рівнях навчання географії: материк, регіон, рідний край.

Як показав власний досвід, та досвід колег, що застосували «ефект жюльвернізма» у своїй практиці, вже перші контрольні та тестові завдання учнями виконувалися на 15-20% краще, ніж у традиційному процесі вивчення географії. Однак даний підхід передбачає наявність тісних взаємних зв'язків вчителів всього комплексу шкільних предметів, які б сходилися всі на географії. Адже саме географію, спираючись на історію її розвитку та суспільства взагалі, можна вважати матір'ю всіх наук, бо вона давала поштовх до їх розвитку або була їх важливим підмурком.

Застосування «ефекту жюльвернізма» завдяки широті міжпредметних зв'язків картографії дозволить кожному учневі у процесі шкільного навчання досягти комплексності знань, а вчителю – сформувати творчу особистість з конструктивістським мисленням:

На початковому етапі реалізації «ефекту жюльвернізма» з метою оволодіння учнями навичками вільного читання карти та ефективними методами самоосвіти, для кожного школяра пропонується ведення так званого «щоденника мандрівника»:

Опис побаченого на карті	Аналіз побаченого у взаємодії з матеріалом підручника	Додаткова нова інформація
Творчо-проектна та конструктивістська діяльність учнів		

Наприклад, вивчаючи тему «Африка» (7 клас), учень у свій «щоденник мандрівника» заносить: 1) загальногеографічну інформацію про материк, яку він отримав безпосередньо з карти, 2)

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

робить доповнення за підручником (назви та опис окремих рослин або тварин, річок, озер і таке інше), 3) звертаючись до енциклопедій, довідників, в Internet, суттєво поповнює інформаційну базу підручника і карти, 4) робить короткі нотатки та загальний усний аналіз, 5) вчитель дає учням творчо-розвивальне завдання на створенню власного тематичного опису території з використанням різних стилів (науковий, популярний, художньо-описовий), 6) окремим учням можна дати завдання розробити проект туристичного маршруту або освоєння окремих (за вибором учнів) територій (пустеля Сахара, узбережжя Намібії) та здійснення природоохоронних заходів, 7) пропозиція окремим учням написати сюжетний твір у вигляді пригодницької подорожі (як це робив Жюль Верн). Виходячи з усього об'єму виконаної кожним учнем роботи можна бачити, де і як провести корекцію знань або їх поглибити.

Тепер стосовно оцінювання знань. Вчитель, розпочинаючи на уроці роботу над характеристикою материка або певної території за допомогою карт з використанням власне «ефекту жюльвернізма», доволі просто вкладає оцінювання досягнень учнів щодо додаткового володіння картографічними знаннями у офіційну діючу 12-бальну систему:

Бали	Рівень	Вимоги до знань карти з використанням «ефекту жюльвернізма»
1-3	Початковий	Учень розуміється на знанні видів карт та може отримати механічним способом початкові знання (засади загальної картографічної грамотності)
4-6	Середній	До отриманих на початковому рівні знань додається розуміння мови карти з доповненням матеріалу з підручника (відповідність картографічного і начального матеріалу з простими коментарями і висновками)
7-9	Достатній	Учень аналізує отриману інформацію, доповнює її з різноманітних додаткових джерел, робить аналітично-узагальнюючі висновки (описово-творча діяльність учнів)
10-12	Високий	Творча, креативно-конструктивістська та проектна діяльність. Широке використання міжпредметних зв'язків. (Мала академія наук, учнівські конференції, олімпіади тощо)

Висновки. Таким чином, кожен учень, працюючи весь час на успіх, вчиться об'єктивно оцінювати власні сили і можливості. Окрім того, у нього напрацьовується протягом всього періоду навчання в школі впевненість у своїх силах і створюються умови і для саморозвитку, і для самовираження, і для самореалізації як творчої особистості. Такий учень завжди буде вдячний своєму вчителю, що

ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ

той навчив його вчитися, реалізувавши головний принцип сучасної шкільної освіти.

«Ефект жюльвернізма», який проникаючи у всі шкільні навчальні предмети, сприятиме не стільки безмежному накопиченню знань, скільки їх практичній реалізації у вигляді створення різноманітних моделей, взагалі творчого бачення і творчого ставлення до свого оточення. Інакше, реалізуються сучасні вимоги суспільства до випускника школи: від комплексності знань через бачення проблем до діяльності щодо їх розв'язання:

Система ж сучасного оцінювання досягнень школярів за 12-бальною системою, завдяки використанню «ефекту жюльвернізма» як нового підходу у картографічному методі навчання та формуванні творчої особистості з конструктивістським мисленням, матиме чотирирівневий характер:

КАРТОГРАФІЧНИЙ МЕТОД НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІ				I-й рівень	Опис об'єкта або явища
					Аналіз об'єкта або явища
					Пізнання об'єкта або явища
				II-й рівень	Одержання додаткових нових географічних знань
					Напрацювання навичок географічної характеристики
				III-й рівень	Бачення просторової взаємодії і взаємозв'язків
					Прогноз явищ (модель, проект)
					Уявний експеримент
				IV-й рівень	Творчо-образна робота
					Абстрактно-сміслова робота

Як довела практика, учень, навчання якого відбувається з використанням «ефекту жюльвернізму», реально сам працює над вдосконаленням власних можливостей щодо самоосвіти, розвиває інтелект і креативно-творче мислення, формує власні конструктиви, тобто працює на успіх. Школярі, навчаючись працювати індивідуально або в групах та проводячи різнобічні дослідження і звітуючи про результати, отримують також практику культури спілкування.

Перспективи подальшого дослідження охоплюватимуть психологічний аспект впливу «ефекту жюльвернізма» на розвиток творчого потенціалу учнівської молоді та формування креативного мислення для подальшого навчання у вишах.

Список використаних джерел:

1. Володченко А. О прикладній картосемиотике // Картографія та вища школа. Зб. наук. праць. Вип. 12. – К.: Інститут передових технологій, 2007. – сс7-12.

2. Гнедашев В.М. Учнівські картографічні твори і формування конструктивістського мислення старшокласників // Проблеми безперервної географічної освіти та картографії: Зб. наук. праць. Вип. 6. – К.: Інститут передових технологій, 2006. – сс48-52.
3. Даценко Л.М. Шкільна картографія – історія і сучасність (на прикладі стінних карт з географії) // Картографія та вища школа. Зб. наук. праць. Вип. 12. – К.: Інститут передових технологій, 2007. – сс163-167.
4. Мороз С.А., Онопрієнко В.І., Бортник С.Ю. Методологія географічної науки: Навчальний посібник. – К.: Заповіт, 1997. – 333 с.

В. С. Грицевич

*Львівський національний університет
імені Івана Франка, gvsmg@ukr.net*

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ДЕМОГЕОГРАФІЧНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ РЕГІОНУ В СВІТЛІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ДАНИХ

Поняття про самоорганізацію і синергетику. Останнім часом зростає інтерес науковців різних галузей знання до такого явища, як самоорганізація. Виник міждисциплінарний науковий напрямок *синергетика*, який спеціалізується на дослідженні ефектів самоорганізації. Така ситуація є дуже цінною для суспільної географії. Її предметом дослідження [8,9] є геопросторова організація суспільства (або геопросторова організація геопросторово мінливого суспільного світу [4]). З такої точки зору в складі суспільної географії можна розглядати *суспільно-географічну синергетику* з предметом дослідження *геопросторова самоорганізація суспільства*. Більше того, оскільки переважна частина суспільних явищ розвиваються автономно під дією суспільних рушійних сил, то виявляється, що майже вся суспільна географія є географією самоорганізації суспільства.

Оскільки при самоорганізації суспільства створюються нові суспільні структури, то у філософському плані процес самоорганізації можна розглядати як перехід від небуття до буття. В результаті виникають суспільно-географічні утворення: таксони, кластери, райони, агломерації і т.д. У синергетиці важлива роль відводиться поняттю атрактора, тобто такого реального чи гіпотетичного стану досліджуваного об'єкта, який “притягує” до себе інші стани. Ми будемо визначати атрактор, як центр ваги відповідного таксону (чи іншого самоорганізаційного утворення). Тому ефект “притягання” розглядаємо як специфічну “функцію місця” для атрактора.

Поняття про інтелектуальний аналіз даних. Останні десятиліття стали роками бурхливого розвитку технологій інтелектуального аналізу даних. Йому присвячена велика кількість публікацій та Інтернет-сайтів [1,6,7]. Ці технології є універсальними і можуть бути використані в будь-якій галузі наукових досліджень. Тому, цілком природньою є спроба застосувати їх до потреб

суспільної географії. Інтелектуальний аналіз даних спрямований на те, щоб на основі масиву спостережень отримати змістовні знання. Масив спостережень, як правило, має вигляд сукупності статистичних таблиць, у кожній з яких подані значення певних показників у розрізі територіальних елементів. Такий масив є, за своєю суттю, географічним, однак він містить голі числові дані і в ньому не видно безпосередньо змістовних зв'язків між показниками.

Інтелектуальний аналіз даних - це процес виявлення в сирих даних раніше невідомих, нетривіальних, практично корисних і доступних для інтерпретації знань, необхідних для ухвалення рішень в різних сферах людської діяльності, це мультидисциплінарна область, що виникла і розвивається на базі таких наук як прикладна статистика, розпізнавання образів, штучний інтелект, теорія баз даних і ін. Можна сказати ще так: інтелектуальний аналіз даних, це аналіз, побудований з використанням засобів штучного інтелекту. Він включає підходи, об'єднані ідеєю використання теорії штучного інтелекту.

До цих підходів відносять такі методи: штучні нейронні мережі; еволюційне програмування (в т.ч. алгоритми методу групового врахування аргументів); генетичні алгоритми; асоціативна пам'ять (пошук аналогів, прототипів); нечітка логіка; дерева рішень; системи обробки експертних знань та інші.

Приклади дослідження демогеографічної ситуації в регіоні із застосуванням таких методів інтелектуального аналізу даних, як "дерево рішень" та "нейромережі Кохонена" приведені в [3,5].

Одним із цікавих і важливих методів інтелектуального аналізу даних є аналіз асоціацій. Нас, у контексті цього дослідження, в першу чергу буде цікавити пошук саме *територіальних асоціацій*, як самоорганізаційних утворень.

Нехай *TotalNumberOfTransaction* - загальна зареєстрована кількість транзакцій, *A, B* - елементи транзакцій. Через *AbsoluteSupport(A)*, *AbsoluteSupport(B)*, *AbsoluteSupport(A, B)* позначаємо відповідно міру абсолютної підтримки (кількість разів появи в загальній сукупності транзакцій) елементів *A*, *B* та їхнього поєднання *A, B*.

На основі абсолютних підтримок обчислюємо відносні підтримки.

Міри відносної підтримки елементів *A* та *B*:

$$RelativeSupport(A) = \frac{AbsoluteSupport(A)}{TotalNumberOfTransaction}$$

$$RelativeSupport(B) = \frac{AbsoluteSupport(B)}{TotalNumberOfTransaction}$$

Міра відносної підтримки поєднання елементів *A, B*:

$$RelativeSupport(A, B) = \frac{AbsoluteSupport(A, B)}{TotalNumberOfTransaction}$$

Для результуючих асоціативних правил обчислюють міри їхньої вірогідності (*Probability*) та важливості (*Importance*).

Для правила $A \Rightarrow B$:

$$Probability(A \Rightarrow B) = Probability(B | A) = \frac{AbsoluteSupport(A, B)}{AbsoluteSupport(A)};$$

$$Importance(A \Rightarrow B) = \frac{Probability(A \Rightarrow B)}{Probability(\bar{A} \Rightarrow B)}$$

Для правила $B \Rightarrow A$:

$$Probability(B \Rightarrow A) = Probability(A | B) = \frac{AbsoluteSupport(A, B)}{AbsoluteSupport(B)};$$

$$Importance(B \Rightarrow A) = \frac{Probability(B \Rightarrow A)}{Probability(\bar{B} \Rightarrow A)}$$

Іноколи додатково обчислюють логарифм від міри важливості. Це дає змогу робити висновки на основі знаку отриманого числа.

Математико-географічна характеристика територіальних самоорганізаційних структур. Розглянемо регіон, як територіальний комплекс, що складається з M територіальних об'єктів (субрегіонів, адміністративних районів і т.д.). Об'єкти характеризуються N ознаками, так що Z_{ij} - значення j -ї абсолютної ознаки на i -му об'єкті (тут і далі $i = 1, \dots, M$; $j = 1, \dots, N$). Позначимо через x_i, y_i координати центра ваги i -го об'єкта, а через S_i, P_i - відповідно його площу і значення деякої обсягової характеристики (наприклад чисельність населення), яку використовуємо для переведення абсолютних ознак у відносні за формулою: $z_{ij} = \frac{Z_{ij}}{P_i}$. Отримані відносні ознаки

нормалізуємо за формулою: $w_{ij} = \frac{z_{ij} - \bar{z}_i}{\sigma_i}$, де $\bar{z}_i = \frac{1}{M} \cdot \sum_{i=1}^M z_{ij}$,

$$\sigma_i = \sqrt{\frac{1}{M} \cdot \sum_{i=1}^M (z_{ij} - \bar{z}_i)^2}$$

У результаті самоорганізації, об'єкти регіону об'єднуються в таксони. Позначимо через T_k множину номерів об'єктів k -го таксона. Вважаємо, що $\bigcup_k T_k = \{1, 2, \dots, M\}$. Нехай E_k - кількість об'єктів k -го таксона, тобто $E_k = \sum_{i \in T_k} 1$, $\sum_k E_k = M$.

Спочатку, для кожного k -го таксона визначаємо координати (X_S^k, Y_S^k) його територіального центра ваги:

$$X_S^k = \frac{\sum_{i \in T_k} S_i \cdot x_i}{\sum_{i \in T_k} S_i}, \quad Y_S^k = \frac{\sum_{i \in T_k} S_i \cdot y_i}{\sum_{i \in T_k} S_i},$$

а також координати (X_P^k, Y_P^k) центра ваги обсягової ознаки (населення):

$$X_P^k = \frac{\sum_{i \in T_k} P_i \cdot x_i}{\sum_{i \in T_k} P_i}, \quad Y_P^k = \frac{\sum_{i \in T_k} P_i \cdot y_i}{\sum_{i \in T_k} P_i}.$$

Далі визначаємо координати (X_j^k, Y_j^k) центра ваги k -го таксона за кожною j -ю абсолютною ознакою:

$$X_j^k = \frac{\sum_{i \in T_k} Z_{ij} \cdot x_i}{\sum_{i \in T_k} Z_{ij}}, \quad Y_j^k = \frac{\sum_{i \in T_k} Z_{ij} \cdot y_i}{\sum_{i \in T_k} Z_{ij}}.$$

Сукупність N центрів ваги $(X_1^k, Y_1^k), \dots, (X_N^k, Y_N^k)$ утворює своєрідну “плеяду” для кожного k -го таксона. Їхнє взаємне розміщення характеризує особливості стану об’єктів таксона. Метрична інформація про таке взаємне розміщення міститься в матриці географічних відстаней $\{D_{jl}^k\}$ для точок “плеяди”, де

$D_{jl}^k = \sqrt{(X_j^k - X_l^k)^2 + (Y_j^k - Y_l^k)^2}$. Важливою характеристикою взаємного розміщення цих центрів ваги є також найцентральніша ознака таксона, яку визначаємо з умови близькості до територіального центра ваги: $\min_{1 \leq j \leq N} \sqrt{(X_j^k - X_S^k)^2 + (Y_j^k - Y_S^k)^2}$.

В N -вимірному просторі нормалізованих відносних ознак кожен таксон також має свій центр ваги з координатами $(W_1^k, W_2^k, \dots, W_N^k)$, які обчислюються за формулою $W_j^k = \frac{1}{E_k} \cdot \sum_{i \in T_k} w_{ij}$. Ці центри ваги характеризують особливості кожного k -го стану і є для цього стану вузлами притягання.

Структура демогеографічних даних регіону. Для ефективного аналізу демогеографічної самоорганізації потрібна добре вибрана і структурована система даних, яка дає змогу з різних боків охарактеризувати демогеографічну ситуацію регіону. Така система головних демогеографічних ознак представлена на рис. 1. Система

складається з двох підсистем: ознак структури населення і ознак руху населення.

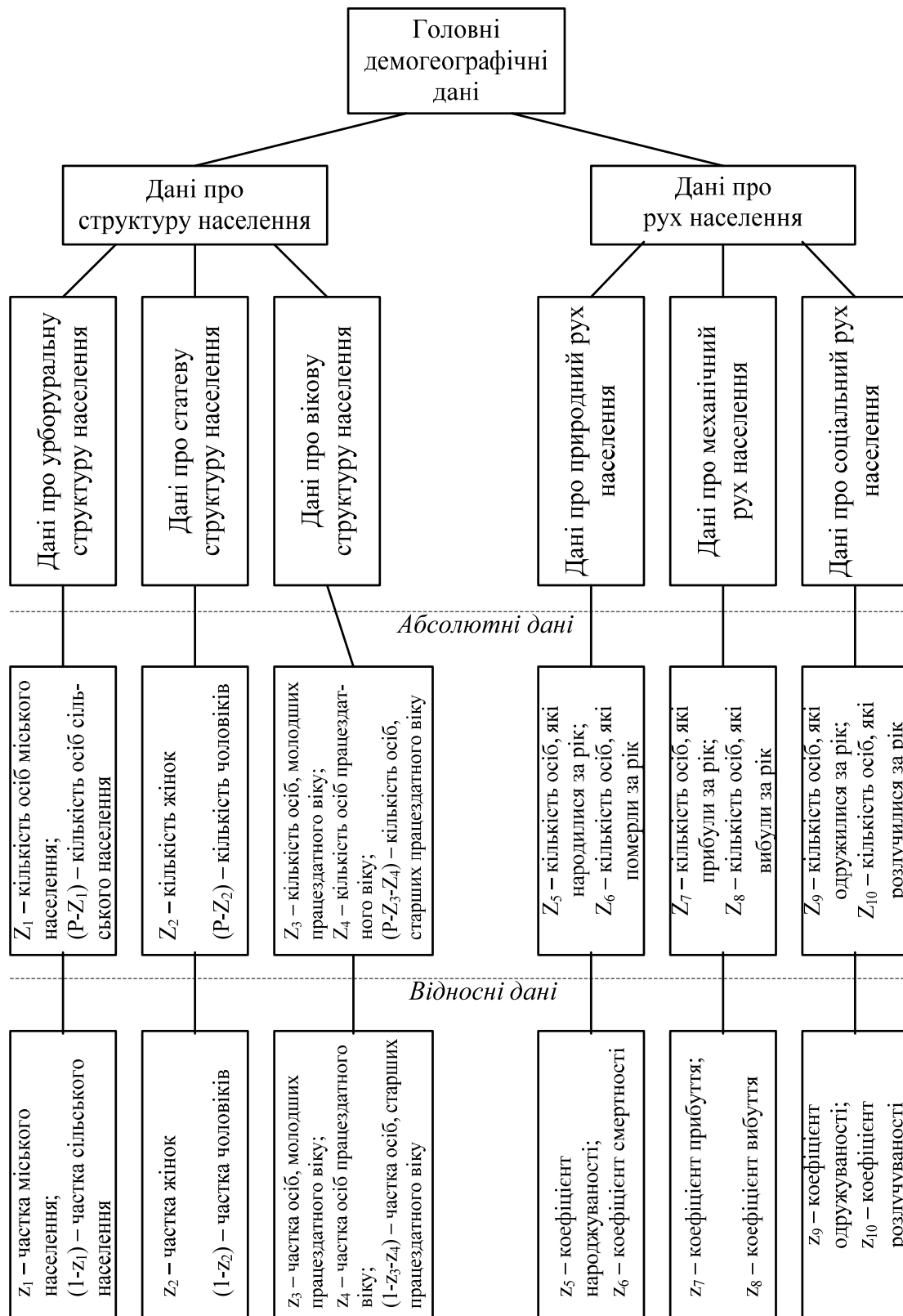

Рис. 1. Структура головних демогеографічних даних.

Абсолютні дані про урборуральну структуру населення включають кількість осіб міського та сільського населення. Оскільки ці кількості пов'язані між собою (їхня сума рівна загальній кількості населення), то ми описуємо таку структуру одною незалежною ознакою Z_1 . У рамках центрографічного аналізу становить інтерес дослідження центрів ваги як міського, так і сільського населення. При цьому слід пам'ятати, що, в силу залежності відповідних ознак, центр ваги усього населення (X_P^k, Y_P^k) лежатиме на відрізку прямої лінії, яка з'єднує центри ваги міського та сільського населення.

При переході до відносних ознак отримуємо частку міського $z_1 = \frac{Z_1}{P}$ і частку сільського $\frac{P - Z_1}{P}$ населення. Ці частки також пов'язані між собою і їхня сума рівна одиниці¹.

Абсолютні дані про статеву структуру населення включають кількість жінок і кількість чоловіків. Оскільки ці кількості пов'язані так само, як у попередньому випадку, то ми описуємо цю структуру одною незалежною змінною Z_2 . У рамках центрографічного аналізу становить інтерес дослідження центрів ваги як жінок так і чоловіків. При цьому слід пам'ятати, що, в силу залежності відповідних ознак, центр ваги усього населення (X_P^k, Y_P^k) лежатиме на відрізку прямої лінії, яка з'єднує центри ваги жінок та чоловіків. При переході до відносних ознак отримуємо частку жінок $z_2 = \frac{Z_2}{P}$ і частку чоловіків $\frac{P - Z_2}{P}$. Сума цих часток також рівна 1.

Абсолютні дані про вікову структуру населення включають дані про кількість осіб молодших працездатного віку, кількість осіб працездатного віку, кількість осіб старших працездатного віку. Ці три кількості пов'язані між собою (їхня сума рівна загальній кількості населення). Тому ми описуємо таку структуру двома незалежними змінними Z_3 і Z_4 . У рамках центрографічного аналізу дуже цікавим є дослідження центрів ваги усіх трьох головних вікових груп. При цьому слід пам'ятати, що, в силу залежності відповідних ознак, центр ваги усього населення (X_P^k, Y_P^k) лежатиме всередині трикутника, утвореного центрами ваги трьох головних вікових груп. При переході до відносних ознак отримуємо відповідно три частки $z_3 = \frac{Z_3}{P}$, $z_4 = \frac{Z_4}{P}$, $\frac{P - Z_3 - Z_4}{P}$ сума яких рівна 1.

¹ Тут і далі розглядаємо відносні ознаки структури населення, обчислені для потреб подальшої математичної обробки. Коли їх обчислюють для ручного аналізу, ці частки домножують на 100 і вимірюють у відсотках.

Абсолютні дані про природний рух населення включають дані про кількість осіб, які народилися Z_5 та кількість осіб, які померли Z_6 на протязі року. Ці змінні є незалежними, тому, при потребі, одну з них (наприклад Z_6) можна замінити на різницю $(Z_5 - Z_6)$, що виражає величину природного приросту населення. При переході від Z_5, Z_6 до

відносних ознак отримуємо $z_5 = \frac{Z_5}{P}$ - коефіцієнт народжуваності

населення, $z_6 = \frac{Z_6}{P}$ - коефіцієнт смертності населення¹, $(z_5 - z_6)$ - коефіцієнт природного руху населення.

Абсолютні дані про механічний рух населення включають дані про кількість осіб, які прибули Z_7 та кількість осіб, які вибули Z_8 на протязі року. Ці змінні є незалежними, тому, при потребі, одну з них (наприклад Z_8) можна замінити на різницю $(Z_7 - Z_8)$, що виражає величину міграційного приросту населення. При переході від Z_7, Z_8

до відносних ознак отримуємо $z_7 = \frac{Z_7}{P}$ - коефіцієнт прибуття

населення і $z_8 = \frac{Z_8}{P}$ - коефіцієнт вибуття населення, $(z_7 - z_8)$ - коефіцієнт механічного (міграційного) руху населення.

Абсолютні дані про соціальний рух населення (на прикладі сімейно-шлюбних процесів) включають дані про кількість осіб, які одружилися Z_9 та кількість осіб, які розлучилися Z_{10} на протязі року.

При переході від Z_9, Z_{10} до відносних ознак отримуємо $z_9 = \frac{Z_9}{P}$ -

коефіцієнт одружуваності населення і $z_{10} = \frac{Z_{10}}{P}$ - коефіцієнт розлучуваності населення.

Таксономічний аналіз демогеографічної самоорганізації регіону. При вивченні демогеографічної самоорганізації регіону методами таксономізації починаємо з матриці спостережень $\{Z_{ij}\}$ розміром $M \times N$ як і раніше. На її основі обчислюємо матрицю відносних ознак $\{z_{ij}\}$, а далі матрицю нормалізованих ознак $\{w_{ij}\}$. Для останньої матриці обчислюємо матрицю таксономічних відстаней в N -вимірному просторі нормалізованих відносних ознак і застосовуємо відомі процедури багатовимірної таксономізації (наприклад метод “дерева поєднань”) з відповідною картографічною реалізацією [2]. Отримані таксони розглядаємо, як самоорганізаційні

¹ Тут і далі розглядаємо відносні ознаки руху населення, обчислені для потреб подальшої математичної обробки. Коли їх обчислюють для ручного аналізу, ці частки домножують на 1000 і вимірюють у проміле.

утворення, кожен з яких представляє певний можливий стан територіального об'єкта.

У випадку демогеографічної самоорганізації розглядаємо вищеописані ознаки, що характеризують населення. Для першого блоку ознак $N = 4$, а для другого блоку $N = 6$.

Якщо розглядати Львівську область у розрізі адміністративних районів (міста обласного підпорядкування включаємо у відповідні райони), а також окремо м. Львів, то $M = 21$.

Асоціативний аналіз демогеографічної самоорганізації регіону. У цьому випадку початково також маємо матрицю спостережень $\{Z_{ij}\}$. Однак, тепер спочатку переводимо значення ознак з неперервної шкали в дискретну. Для цього можна скористатись дискретними шкалами з різною кількістю рівнів. Найпростішою є шкала, що має три рівні значення ознаки: “Низький” (H), “Середній” (C), “Високий” (B). Якщо потрібно точніше зафіксувати градації ознаки, то можна скористатись п'ятирівневою шкалою з такими рівнями: “Низький” (H), “Нижче середнього” (HC), “Середній” (C), “Вище середнього” (BC), “Високий” (B). При значних варіаціях значень на границях інтервалу мінливості ознаки існує ще така п'ятирівнева шкала: “Дуже низький” ($ДН$), “Низький” (H), “Середній” (C), “Високий” (B), “Дуже високий” ($ДВ$).

Розглянемо трирівневу шкалу з рівнями $\{H, C, B\}$. У цій задачі транзакцією буде спостереження за рівнями ознак одного територіального об'єкта регіону, тобто одна транзакція має вигляд:

$1\text{РівеньОзнаки}, 2\text{РівеньОзнаки}, \dots, N\text{РівеньОзнаки}$

$$\text{де } j\text{РівеньОзнаки} = \begin{cases} jH, & \text{якщо рівень } j - i \text{ ознаки низький} \\ jC, & \text{якщо рівень } j - i \text{ ознаки середній} \\ jB, & \text{якщо рівень } j - i \text{ ознаки високий} \end{cases}$$

Всього таких транзакцій буде стільки, скільки є спостережень за територіальними об'єктами, тобто M .

У результаті застосування методу асоціацій до цієї сукупності транзакцій отримуємо таксони територіальних об'єктів, у кожному з яких спостерігається певна асоціація (поєднання) рівнів деяких ознак, тобто побачимо самоорганізацію регіону за асоціацією рівнів демогеографічних ознак.

Висновки. Головною частиною предмету дослідження суспільної географії є геопросторова самоорганізація суспільства в різних її формах. Сучасна суспільна географія разом із синергетикою впритул підійшли до вивчення геопросторових суспільних самоорганізаційних утворень. Для таких досліджень, поряд із традиційними методами, варто застосувати нові, зокрема методи інтелектуального аналізу даних. При вивченні таксонів, як самоорганізаційних утворень, за їхні атрактори приймаємо (у першому наближенні) відповідні центри ваги. Загальну демогеографічну характеристику регіону доцільно

здійснювати за двома головними блоками даних: ознаками структури населення і ознаками руху населення. Для виявлення самоорганізаційних утворень використовуємо як традиційний багатовимірний аналіз так і метод асоціацій з арсеналу інтелектуального аналізу даних з подальшою картографічною інтерпретацією отриманих результатів.

Список використаних джерел:

1. Анализ данных и процессов / Барсегян А.А. и др. СПб: БХВ-Петербург, 2009.
2. Грицевич В.С. Картографічна інтерпретація багатовимірної таксономізації в суспільно-географічних дослідженнях // Вісник геодезії та картографії. №3, 2005. –С.34-38.
3. Грицевич В.С. Суспільно-географічні застосування інтелектуального аналізу демографічних даних на прикладі Львівського регіону // Матеріали ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. «Географія та екологія: наука та освіта». – Умань, 2010. –С.49-51.
4. Грицевич В.С. Головні категорії та поняття суспільно-географічного пізнання дійсності // Часопис соціально-економічної географії. -Вип. 9(2). - Харків, 2010. -С.19-24.
5. Грицевич В.С. Застосування нейромереж Кохонена для демографічної таксономізації регіону // Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних процесах: Матеріали VII Міжнар. наук.-практ конф. –Луцьк: Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2010. –С.435-438.
6. Дюк В., Самойленко А. Data Mining: учебный курс. - СПб: Питер, 2001. - 368 с.
7. Макленнен Дж., Танг Чж., Криват Б. Microsoft SQL Server 2008: Data Mining – интеллектуальный анализ данных: Пер. з англ. – Санкт-Петербург: БХВ-Петербург, 2009.
8. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії. –Одеса: Астропринт, 2009.
9. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник. –Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.

С. В. Гришко

*Вінницький державний педагогічний
університет ім. М. Коцюбинського
gryshko245@gmail.com*

ЗНАЧЕННЯ ЛІСОСМУГ ДЛЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИАЗОВСЬКОГО СТЕПУ

Постановка проблеми. Вивчення ролі лісосмуг в умовах зростаючого антропогенного впливу на лісомеліоративні насадження має не лише теоретичне, а й практичне значення, тому що від стану лісосмуг залежить стійкість степових ландшафтів, характер та інтенсивність процесів, які в них протікають.

Після заселення південних земель України розпочаті спроби покращення мікроклімату сухого степу та урізноманітнення його ландшафту шляхом створення невеликих ділянок лісових насаджень, пізніше – полезахисних смуг на сільськогосподарських землях. До 40-х рр. ХХ ст. у створенні лісосмуг зацікавленості і єдиної системи не

було, оскільки в них не бачили необхідності. Були поодинокі спроби захистити власні землі від шкідливого впливу вітру шляхом обсаджування їх лісосмугами.

Починаючи з 1948 р. набувають розмаху лісовпорядні та лісокультурні роботи у степу, пов'язані в першу чергу зі створенням полезахисних лісосмуг. Широке впровадження механізації сільського господарства, сучасної техніки, сприяло розширенню посівних площ, більш інтенсивному прояву ерозійних процесів, які почали проявлятися на поверхні ґрунту внаслідок його обробітку. Вивчення лісосмуг агролісомеліоративною наукою здійснювалося з метою встановлення їх позитивної ролі для сільського господарства і довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лісосмуги вивчали: В.В. Докучаєв, Г.Ф. Морозов, Г.М. Висоцький, В.О. Бодров, А.В. Альбенський, М.П. Анучин, Г.Г. Данілов, Б.В. Карузін, В.І. Коптєв, М.М. Милосердов, Є.С. Павловський, П.С. Пастернак, О.І. Пилипенко, М.М. Свалов, Я.А. Смалько, В.Ю. Юхновський та ін.

Мета: дослідити вітрозахисне, водорегулююче, ґрунтозахисне, рекультивацийне та естетичне значення лісосмуг для функціонування Приазовського степу.

Виклад основного матеріалу. Лісосмуга – це лісові насадження (лісові культури) на рівнинах, сільськогосподарських землях по межі полів і на схилах до $1,5-2^\circ$ з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур та покращення на прилеглих полях мікроклімату, снігозатримання, боротьби з дефляцією та збереження і покращення родючості ґрунтів.

В залежності від призначення виділяють такі типи захисних лісосмуг [1]:

- полезахисні лісосмуги (захист полів від шкідливих вітрів, суховіїв, пилових бур; снігозатримання та регуляція поверхневого стоку);
- прияружно-балкові лісосмуги (боротьба з ерозією ґрунтів);
- берегозахисні лісосмуги (берегами річок, ставків і водоймищ з метою закріплення їх берегів);
- придорожні лісосмуги (вітрозахисна та естетична роль).

Захисні лісонасадження різного функціонального призначення є важливим елементом екологічної мережі Приазов'я. Це – охоронні насадження на схилах степових балок, ярів, крутих берегів річок, прибережні захисні смуги, насадження водоохоронних зон, рекультивацийні насадження на місцях кар'єрів, сміттєзвалищ, деградованих та забруднених земель, захисні придорожні смуги.

Лісосмуги виконують вітрозахисну, водорегулюючу, ґрунтозахисну, рекультивацийну та естетичну функцію.

Вітрозахисна функція лісосмуг полягає у пом'якшенні негативного впливу вітрів суховіїв і пилових бур, зменшуючи цим

контрастність температурних показників і покращуючи мікроклімат території, а також запобігаючи видуванню родючого шару ґрунту.

Водорегулююча функція сприяє нормалізації поверхневого стоку, зниженню ерозії ґрунтів, захисту сільськогосподарських культур від несприятливих природних явищ. Лісосмуги відіграють значну роль у водному балансі степів, сприяючи посиленню колообігу вологи, перетворенню поверхневого стоку в підземний, забезпечуючи рівномірне снігонакопичення.

Лісосмуги є невід'ємною частиною контурно-меліоративної організації території в умовах складного рельєфу, виконуючи ґрунтозахисну (протиерозійну) функцію. Їх створення пов'язано з необхідністю, у комплексі з іншими протиерозійними заходами, запобігання змиву й розмиву ґрунту, зарегулювання та безпечного скидання надлишку талих і дощових вод, а також із потребою фіксації на місцевості контурних меж сівозмінних масивів, меж полів та робочих ділянок.

Рекультивацийне значення лісосмуг направлене на закріплення ґрунтів в місцях кар'єрів, сміттєзвалищ, деградованих та забруднених земель з метою запобігання ерозійних процесів.

Лісосмуги наділені естетичною функцією, так як вони прикрашають безлісі простори Приазов'я, урізноманітнюючи степовий ландшафт та даючи притулок представникам мисливської фауни.

Виконання лісосмугами усіх перерахованих функцій можливо лише завдяки підтриманню їх у належному стані. Численні дослідження в галузі захисного лісорозведення доводять, що лісові смуги оптимальних конструкцій повинні мати основні риси і елементи лісового біоценозу: займати певну площу (бути допустимо вузькими), мати високозімкнений головний намет і розвинутий другий ярус, підлісок та лісову підстилку. Оптимальними (у загальних рисах) є вузькі лісові смуги (ширина до 10-15 м) з помірною середньою ажурністю (10-20%) і вітропроникністю (30-50%) [2]. Серед основних вимог до захисних насаджень – біологічна стійкість та висока полезахисна ефективність у будь-яку пору року, що залежить від їх конструкції.

Після розпаду СРСР відновлення і збереження лісосмуг практично не проводиться. Догляд відбувається лише за пришляховими смугами. Така ситуація пояснюється тим, що колгоспи і радгоспи зруйновані, а нові землевласники не звертають уваги на захист орендованих земель. Відсутній контроль і з боку держави, так як не вистачає коштів для збереження і відновлення лісосмуг. Збільшилися випадки знищення полезахисних лісосмуг шляхом навмисних підпалів і вирубок. Усе разом підсилює дію таких несприятливих природних явищ і процесів у степах як ерозія і зсуви ґрунтів, пилові бурі, порушення водяного стоку, температурного режиму тощо.

Висновки. Зараз потрібна раціональна організація лісового господарства та проведення лісовпорядних робіт, які повинні окреслити подальші шляхи і методи догляду за лісосмугами. Нове лісовпорядкування повинно проводитися комплексно за чіткими інструкціями, які передбачали б більш глибоке вивчення природничо-історичних умов лісових масивів і місцевого досвіду ведення лісового господарства.

Список використаних джерел:

1. Константинов А.Р., Струзер Л.Р. Лесные полосы и урожай /А.Р. Константинов, Л.Р. Струзер. – 2-е изд. – Л.: Гидрометеиздат, 1974. – 216 с.
2. Ситник О.С. Лісівничі особливості та полезахисна роль лісових смуг різних конструкцій в умовах Правобережного Лісостепу; автореф. дис... канд. с.-г. наук: 06.03.01 /Ситник Олександр Сергійович; Нац. аграр. ун-т. – К., 2005. – 18 с.

А. В. Давыдов

*Херсонский государственный
университет*

**ВЛИЯНИЕ РАЗЛОМОВ В ЗЕМНОЙ КОРЕ НА
РАСПОЛОЖЕНИЕ АККУМУЛЯТИВНЫХ ФОРМ В ПРЕДЕЛАХ
СЕВЕРНОГО И СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО ПОБЕРЕЖЬЯ
АЗОВСКОГО МОРЯ**

В пределах побережья Азовского моря располагается значительное количество разнообразных аккумулятивных форм, среди которых выделяются так называемые косы «азовского» типа. Данные природные образования очень детально исследовались различными учеными геологами, геоморфологами и гидрологами. Одним из важных вопросов, на которые пытались найти ответ, состоял в определении закономерности расположения данных кос вдоль побережья Азовского моря.

Цель нашей работы, состоит в попытке выявления тектонической закономерности расположения аккумулятивных форм вдоль побережья Азовского моря, основываясь на материалах собственных полевых исследований и анализе результатов предыдущих исследователей.

Для достижения данной цели необходимо *решить такие основные задачи:* а) проанализировать материалы предыдущих исследователей; б) подробно рассмотреть тектонические условия данного региона; в) сравнить географическое расположение разломов в земной коре и аккумулятивных форм в данном регионе; г) проанализировать связь между разломами и аккумулятивными формами в других регионах Азовского моря и в пределах побережья других морей.

Объектом исследования является северное и северо-западное побережье Азовского моря. *Предмет* исследования состоит в анализе и выявлении закономерности расположения аккумулятивных форм в регионе северного и северо-западного побережья Азовского моря.

Введение

На берегах морей, омывающих Евразию, достаточно часто встречаются группы своеобразных аккумулятивных форм, которые принято называть косами «азовского» типа в связи с тем, что подобные формы впервые были изучены и описаны на северном берегу Азовского моря [1].

Данные природные образования имеют очень своеобразные схожие очертания и как правило встречаются группами, на определенных расстояниях друг от друга. Данные характерные черты заставляли предполагать многих исследователей, что процессы образования и развития этих береговых форм подчиняются каким-то своим вполне определенным законам.

В первой половине XX столетия косы «азовского» типа описывались многими исследователями [2,3,4], однако в этих работах не были даны ответы на очень важные вопросы происхождения и закономерностей эволюции данных природных объектов. Основной причиной такой ситуации можно считать недостаточное количество знаний о процессах развития морских берегов, накопленных к тому моменту в науке.

Первая, не совсем удачна, попытка объяснить генезис и эволюцию данных аккумулятивных форм предпринята Л.И. Карякиным, в своей работе «О происхождении кос на северном побережье Азовского моря». Согласно представлениям автора, образование кос данного типа связано с выпадением влекомого материала из прибрежно-морских течений, а причина выпадения влекомого материала объясняется снижением скорости течения вблизи выступов берега [2,4].

Зенкович В.П. пояснил, что происхождение кос «азовского» типа возможно только при условии обилия рыхлого материала в береговой зоне, который может быть вовлечен в продольное перемещение вдоль берега. В таких условиях в береговой зоне возможно формирование насыщенного потока наносов, который даже при незначительных изменениях гидрологической ситуации, превращается в перенасыщенный и из него выпадает обломочный материал. Такими причинами могут быть устья рек, выступы коренного берега и даже незначительные изменения береговой линии [3].

Буданов В.И. разработал и наиболее четко сформулировал схему генезиса и эволюции кос «азовского» типа. Основываясь на анализе материалов предшествующих исследователей и собственных наблюдениях, он выявил основные закономерности развития данных форм рельефа [4].

В первую очередь, для возникновения данных аккумулятивных форм необходимо существование вдольберегового потока наносов и обилие прибрежно-морских наносов.

Во-вторых, доминирующие в регионе волны должны подходить к береговой линии под острым углом, при этом длина разгона данных волн влияет на расстояние между косами.

В-третьих, расстояние между косами зависит от длины «предыдущей» косы, в волновой тени которой образуется следующая, при этом, чем меньше длина косы, тем меньше волновая тень за ней и меньше расстояние до следующей косы.

В-четвертых, косы «азовского» типа перемещаются вдоль берега в направлении волновой равнодействующей, за счет отступления внешнего берега косы и нарастания внутреннего.

Соответственно, в работах данных исследователей генезис и эволюция аккумулятивных форм северного и северо-западного побережья Азовского моря находятся под доминирующим воздействием экзогенных факторов.

В работе Мамыкиной В.А. и Хрусталева Ю.П. «Береговая зона Азовского моря», указывается на важное значение в генезисе и эволюции кос «азовского» типа тектонического фактора [5].

В нашей работе мы попробуем определить истинное значение тектонических процессов в генезисе и эволюции исследуемых нами аккумулятивных форм. В первую очередь проанализируем современные тектонические условия северного и северо-западного побережья Азовского моря.

Тектонические условия региона Азовского моря. В тектоническом плане территория Азовского моря располагается в Причерноморской впадине, которая сформировалась в начале кайнозоя на разнородном и разновозрастном платформенном основании в активной зоне сочленения докембрийской Восточно-Европейской платформы с эпигерцинской Скифской плитой [6,7,8,9].

Очень важную роль в тектонике акватории и побережья Азовского моря, принадлежит разломам, именно они определили строение крупных геоструктур, а также форму, размеры и простираание структур второго и третьего порядка [6,10,11].

Так, Восточно-Европейская платформа, которая представлена на данной территории, в разной степени погруженными склонами Украинского щита, отделена от Скифской плиты Приазовским разломом. Важное значение имеет тот факт, что расположение данного разлома приурочено к оконечностям кос «азовского» типа. В пределах Скифской плиты выделяются несколько более мелких тектонических структур разделенных субширотными глубинными разломами: Главным Азовским и Советско-Ачужевским [6,10].

Как известно [10,12], разломы в земной коре разделяются на глубинные (корни которых уходят в мантию Земли), и производные от глубинных (проявляющихся до разных стратиграфических уровней

(Азово-Павлоградский), Корсакско–Феодосийский, Мариупольско–Керченский, Кальмиус–Джигинский [6,7,10].

Существование этих разломов, не только способствует выделению в пределах крупных геоструктур, более мелких блоковых структур, но и формированию более сложной системы поверхностных разломов и трещин. Так в пределах северного и северо-западного побережья Азовского моря встречаются поверхностные разломы, пересекающие погруженные склоны кристаллического щита в меридиональном и широтном направлении. Среди наиболее важных разломов такого типа особо следует выделить: Белосарайский, Кальмиусский, Бердянский, Новопетровский, Ногайский, Обиточинский (рис.1). В то же самое время, вдоль всего побережья тянется очень активный субширотный Береговой разлом, который пересекает все имеющиеся субмеридиональные разломы, и по которому происходит сбросовое опускание прибрежной территории [6,9,10,11,13].

Глубинные и производные разломы, разного направления, разбивают данную территорию на ряд тектонических блоков, которые благодаря неотектоническим движениям представлены грабенами и горстами. Если сравнить географическое положение глубинных и производных разломов с расположением кос «азовского» типа, то выявится четкая закономерность. Грабенам, которые сформированы по системам глубинных разломов, соответствуют корневые участки кос «азовского» типа, а горстам пространство между ними [5,6].

Соответственно все исследуемое побережье разбито глубинными разломами на отдельные блоки, каждый из которых характеризуется определенной скоростью тектонических движений. Именно поэтому блоки имеют разную абсолютную высоту и обладают различным морфологическим обликом. Так территория побережья от устья реки Кальмиус до устья реки Берда развивается в условиях доминирования негативных тектонических движений. Небольшой участок побережья в основании Бердянской косы развивается в условиях слабых позитивных тектонических движений со скоростью +1...+2 мм/год. Побережье от устья реки Куца – Бердянка и до устья реки Корсак развивается в условиях знакопеременных движений, скорость которых от – 1 до + 2 мм/год. Участок побережья от устья реки Корсак до озера Лиман, развивается в условиях знакопеременных движений, со скоростью от – 2 до + 1 мм/год [5,6,13].

Взаимосвязь тектоники и рельефа в регионе исследования Азовского моря. Анализ некоторых литературных источников [5,6,11], показывает, что именно существование субмеридиональных разломов обуславливает существование речных долин, лиманов и развитие аккумулятивных форм в данном регионе. Соответственно аккумулятивные формы рельефа имеют четкую тектоническую обусловленность.

В пределах региона исследования проявляется чередование тектонических структур, горсты сменяются грабенами и наоборот. Как было выделено раньше, в пределах грабенов находятся аккумулятивные формы, а в пределах горстов участки коренного побережья между ними. Проанализируем структуру побережья и ее выраженность в рельефе.

Белосарайский грабен занимает самое восточное положение в исследованном регионе, с востока он ограничен Кальмиусским разломом, а с запада системой Белосарайских разломов. Центральное место в блоке занимает тело Белосарайской косы, к которому с западной стороны примыкает устьевая часть одноименной реки, а с восточной абразионно-оползневой берег. В пределах данной структуры располагается максимальная высота берегового уступа в регионе 68 м (восточная окраина села Мелекино) [5,6,13].

Рельеф данной территории очень разнообразен, в береговой зоне доминируют аккумулятивные процессы, хотя и абразионные имеют место на значительной территории. Вдоль восточного крыла данного блока распространены очень мощные многоступенчатые оползни. Поверхность данной территории расчленена незначительно, имеющиеся балки относятся к бассейну реки Белосарайки.

Юрьевский горст располагается западнее Белосарайского грабена, образуя материковое побережье одноименного залива. В пределах данного блока средняя высота берегового уступа 15-20 м, при максимальной высоте 45 м (в районе мыса Змеиный). В неоген-четвертичное время данный блок испытывал знакопеременные тектонические движения со скоростью ± 1 мм/год [5,6,13].

Рельеф побережья в пределах горста достаточно разнообразен, в береговой зоне доминируют абразионные формы рельефа, вдоль береговой линии широко распространены многоступенчатые оползни. Поверхность данного блока сильно расчленена, в ее пределах доминирует овражно-балочный рельеф. На данной территории существует несколько периодически действующих рек (Зеленая, Комышеватка).

Бердянский грабен ограничен на востоке Новопетровским, а на западе Бердянским разломами. Центральное место в пределах данной структуры занимает тело Бердянской косы, к которому с востока примыкает обширная устьевая часть реки Берда, а с запада небольшой абразионно-оползневой участок побережья.

В рельефе доминирующее место занимает аккумулятивные формы прибрежно-морского и аллювиального рельефа. Следует отметить, что в пределах данного блока наибольшее распространение имеют антропогенные формы рельефа.

Ногайский горст расположен западнее Бердянского грабена и формирует коренное побережье Бердянского залива. В пределах данного блока доминируют высоты 13 - 16 м, при максимальной высоте 30 м (напротив юго-западной окраины села Шевченко). В

неоген-четвертичне время данный блок испытывал негативные тектонические движения со скоростью - 0,5 мм/год [5,6,13].

Рельеф поверхности данного блока характеризуется умеренной расчлененностью, распространение здесь получил мелкий овражно-балочный рельеф. В береговой зоне доминируют абразионные процессы и соответствующие формы рельефа. Процессы аккумуляции и аккумулятивные формы рельефа имеют локальное распространение и незначительные размеры.

Обиточинский грабен ограничен Ногайским разломом на востоке и Обиточинским разломом на западе. Центральное место в пределах данного грабена занимает тело Обиточной косы, к которой с востока примыкают лагуны, а с запада устьевая часть рек Обиточная и Соленая. Рельеф данной территории типично аккумулятивный, с доминированием прибрежно-морских аккумулятивных форм

Обиточинский горст представляет собой участок побережья с доминирующими высотами от 12 до 15 м, и максимальной высотой 20 м. Данный блок также развивается в условиях знакопеременных движений, среди которых сейчас доминируют опускания со скоростью – 0,8 – 1 мм/год [5,6,13].

Рельеф данной территории очень разнообразный. Вдоль побережья доминируют абразионные процессы и соответствующие формы рельефа. Поверхность данного блока сильно расчленена, здесь доминирует овражно-балочный рельеф. В пределах данного горста расположены долины и устьевые части рек Лозоватка, Корсак и Домузла.

Молочанский грабен представляет собой самую крупную тектоническую структуру региона, в возникновении которой большое значение сыграли разломы разного направления. Данный блок с востока ограничен Азово-Павлоградским, а с запада Молочанским разломами. На севере структура ограничена субширотным Мелитопольским, а на юге Родионовским разломами. В неоген-четвертичное время данный блок испытывал знакопеременные тектонические движения, с небольшим доминированием негативных со скоростью – 0,8 – 1 мм/год [5,6,13].

Рельеф данной территории очень разнообразный, здесь на ограниченной территории проявляются аккумулятивные и абразионные процессы, аллювиального и морского генезиса. Как следствие, здесь располагается долина реки, очень крупный лиман, пересыпь и крупная коса.

Утлюкский горст расположен западнее предыдущей структуры и на западе ограничен Белозерско-Утлюкским разломом. Доминирующие отметки высот 7 – 8 м, с максимальной высотой 11 м. В неоген-четвертичное время данный блок испытывал негативные тектонические движения со скоростью – 1 – 2 мм/год. В рельефе данной территории доминируют абразионные формы рельефа [5,6,13].

Влияние тектонических условий на процессы формирования аккумулятивных форм. Побережье Азовского моря в регионе исследования развивается под доминирующим воздействием абразионных процессов, участки аккумуляции имеют локальное распространение. Анализ материалов предшествующих исследований, позволяет нам объяснить существование соответствующих участков аккумуляции, их приуроченностью к зонам тектонических разломов, которые могли быть первопричиной накопления обломочного материала.

Рассмотренная выше связь между тектонической структурой побережья и формами рельефа, указывает на расположение аккумулятивных форм в пределах опущенных участков кристаллического фундамента. Каждый из соответствующих грабенов отделен разломами разного типа от приподнятых участков кристаллического фундамента. Следует особо выделить тот факт, что все тектонические структуры характеризуются разными скоростями тектонических движений [5,6,11]. Именно поэтому разломы разделяют не только разные тектонические структуры, но и территории с разными скоростями тектонических движений. На наш взгляд именно эта ситуация является важным рельефообразующим фактором, который определил первичное местоположение образующихся аккумулятивных форм.

Согласно общепринятой теорией формирования кос «азовского» типа, их возникновение связано с наличием в береговой зоне причин, которые способствуют торможению перемещаемого вдоль берега обломочного материала [1]. Такими причинами в первую очередь считаются устья рек, выступы коренного берега и даже незначительные изменения направления береговой линии. Приуроченность аккумулятивных форм к зонам разломов, позволяет нам сделать вывод о том, что причиной торможения перемещаемых наносов, могут быть и перегибы поверхности морского дна.

Формирование современных аккумулятивных форм северного и северо-западного побережья Азовского моря произошло в течении последних 2 тыс. лет. В голоцене уровень Азовского моря неоднократно менялся, и естественно менялось положение береговой линии [6,14]. Однако все это время в пределах грабенов располагались долины и устьевые области наиболее крупных рек региона, которые выносили значительно большее количество обломочного материала, чем сейчас. Во время последней крупной регрессии, когда Азовское море развивалось в стадию Меотического озера, реки сформировали дельты, которые начали интенсивно размываться во время последующей трансгрессии. Часть обломочного материала поступила в береговую зону и под воздействием волнового фактора начала интенсивно смещаться вдоль берега. Именно в этот момент разломы и стали тем фактором, который способствовал торможению прибрежно-морских наносов и образованию современных кос.

Следует сказать, что и эволюция аккумулятивных форм происходила под совместным воздействием тектонического фактора и экзогенных процессов. Эволюция данных форм происходила в пределах отдельных тектонических структур, которые в свою очередь характеризовались разнородными и разноскоростными тектоническими движениями. Естественно такая ситуация оказывала воздействие и на экзогенные процессы в береговой зоне, которые формировали морфологический и морфометрический вид исследуемых аккумулятивных форм.

Внешний вид кос северного и северо-западного побережья Азовского моря имеет очень много схожих черт, среди которых расширение их дистальной части. Анализ расположения кос и разломов, позволяет выявить закономерность. Согласно которой расширенные дистальные части кос находятся вблизи пересекающихся субмеридиональных и субширотных разломов. Именно эта закономерность позволяет объяснить существенное расширение в центральной и дистальной части косы Федотовой, которая известно под названием Бирючий остров. Как видно из тектонической схемы данная часть косы расположена в зоне пересечения двух крупных разломов субмеридионального Азово-Павлоградского и субширотного Приазовского [6,10,11].

Соответственно, анализ тектонических схем региона исследования, материалов геофизических и геоморфологических исследований позволяет сделать вывод о очень тесной зависимости между расположением аккумулятивных форм в регионе и тектоническим фактором. Однако для подтверждения данной закономерности проанализируем связь между тектоническим фактором и расположением аккумулятивных форм на берегах других морей.

Связь тектонического фактора и расположения разнообразных аккумулятивных форм Черного и Каспийского морей. Для подтверждения данной закономерности проанализируем расположение аккумулятивных форм относительно тектонических структур в пределах других морей.

Северная и северо-западная часть Азовского моря имеет очень схожие геологические, геоморфологические и гидрологические условия с северо-западной частью Черного моря. В этой обширной мелководной части данного моря расположено значительное количество разнообразных аккумулятивных форм, имеющих разнообразные морфологические и морфометрические характеристики [3].

Проанализируем связь между расположением глубинных разломов и аккумулятивной системой Гендра-Джарылгач. Данная природная аккумулятивная система занимает юго-западную часть Херсонской области и состоит из двух самостоятельных аккумулятивных форм, связанных между собой потоком наносов.

Морфологические и морфометрические характеристики данных аккумулятивных форм существенно различаются, но при этом они вытянуты в одном направлении с юго-востока на северо-запад. Следует заметить, что расположение данной системы имеет фронтальную ориентировку по отношению к доминирующему волнению. В таких условиях активно проявляется поперечный перенос наносов, а вдольбереговой перенос имеет подчиненное значение.

Анализ материалов тектонических и геофизических исследований в данном регионе свидетельствует о существовании вдоль данной системы разлома, направление которого совпадает с распространением аккумулятивной системы. Следует отметить тот факт, что местоположение расширенной части косы Джарылгач совпадает с зоной пересечения данного разлома с крупным субмеридиональным Евпаторийско-Скадовским разломом [15].

Ситуация, при которой зона пересечения двух разломов совпадает с расширенной частью аккумулятивной формы, очень сильно напоминает побережье Азовского моря в районе косы Федотовой – Бирючий остров. Коса Джарылгач и коса Федотова – Бирючий остров имеет несколько схожих морфологических характеристик. Обе аккумулятивные формы состоят из двух частей узкой и расширенной, при этом расширенные части состоят из накопления разновозрастных отложений.

На наш взгляд подобная схожесть двух аккумулятивных форм, расположенных на побережье разных морей и имеющих общие морфологические и тектонические черты, не может быть случайной.

В пределах северо-западного побережья Крыма располагается Бакальская коса, которая по морфологическим характеристикам схожа с косами северного и северо-западного побережья Азовского моря. Анализ тектонической структуры и схемы расположения разломов в данном регионе Черного моря, позволили нам выявить связь между тектонической структурой и местом расположения Бакальской косы. Вдоль западного побережья данной косы протягивается одноименный разлом, относящийся к региональным образованиям [16].

Расположение аккумулятивных форм в зонах региональных и глубинных разломов было обнаружено нами при анализе тектонического строения северо-западного побережья Каспийского моря. Так Аграханская коса расположена вдоль разлома земной коры имеющего субмеридиональное простирание [17].

Выводы. Анализ материалов литературных источников по геологии, геофизике и геоморфологии, а также данных собственных полевых исследований, позволило нам прийти к следующим выводам:

1. Все предыдущие исследователи доминирующим фактором генезиса и эволюции аккумулятивных форм северного и северо-западного побережья Азовского моря считали морское волнение и его преобразование в береговой зоне.

2. Расположение аккумулятивных форм имеет четкую зависимость от тектонической структуры побережья региона исследований, все данные образования расположены в пределах грабенов ограниченных разломами.

3. Все косы данного региона располагаются в зоне разломов в земной коре, и их направление совпадает с направлением данных разломов. Зоны глубинных разломов были важным рельефообразующим фактором, так как способствовали торможению потока наносов и образованию аккумулятивных форм.

4. Развитие аккумулятивных форм в регионе исследования происходит в пределах отдельных тектонических структур земной коры и находится в прямой зависимости от активности разломов и скоростей тектонических движений в пределах данных и окружающих блоков.

5. Тектонический фактор, провоцируют развитие аккумуляции, в береговой зоне, и направляет эволюционный процесс, в то время как морское волнение формирует морфологический облик данных образований.

6. Взаимосвязь между тектоническими процессами и аккумулятивными формами четко проявляется и пределах побережий других морей, в частности Черного и Каспийского.

Список использованных источников:

1. Зенкович В.П. Основы учения о развитии морских берегов. / Всеволод Павлович Зенкович. – Москва: Изд-во АН СССР, 1962. – 710 с.
2. Аксенов А.А. Морфология и динамика северного берега Азовского моря. / Андрей Аркадьевич Аксенов: Труды ГОИНа. – 1955. - Вып. 29 (41). – С. 107 - 143.
3. Зенкович В.П. Берега Черного И Азовского морей. / Всеволод Павлович Зенкович. – Москва: Географгиз, 1958. – 371 с.
4. Буданов В.И. Об образовании и развитии кос «азовского» типа / Валентин Илларионович Буданов // Труды океанографической комиссии АН СССР, Т.1. – М., 1956 . – С. 90-97.
5. Мамыкина В.А. Береговая зона Азовского моря. / В.А. Мамыкина, Ю.П. Хрусталева. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 1980. – 176 с.
6. Шнюков Е.Ф. Геология Азовского моря. / Е.Ф. Шнюков, Р.Н. Орловский, В.П. Усенко, А.В. Григорьев, В.А. Гордиевич. – М.: Изд-во «Наукова думка», 1974. – 248 с.
7. Балавадзе Б.К. Тектоника области Черного и Азовского морей / [Б.К. Балавадзе, В.Е. Бураковский, И.А. Гаркаленко и др.] // Геотектоника. – 1968. - № 4. – С.70 – 84.
8. Арбатов А.А. Тектоника Крыма, Азовского моря и Западного Предкавказья в раннем мезозое / А.А. Арбатов, А.Е. Каменецкий, О.В. Снигирева, Б.С. Чернобров, Ю.Н. Швембергер // Советская геология. – 1974. - № 5. – С. 88 – 96.
9. Гавриш В.К. Тектоника и перспективы нефтегазаности акватории Азовского моря, по данным дешифрирования и комплексной интерпретации космических снимков / В.К. Гавриш, А.И. Недошовенко, Е.С. Петрова, В.Н. Реут // Геологический журнал. – 1987. – Т.47, № 4. – С. 11 – 18.
10. Гаркаленко И.А. О глубинных разломах юга и юго-востока Украины / И.А. Гаркаленко // Геологический журнал. - 1970. - Т.30, Вып. 3. - С. 3 - 14.

11. Краснощек А.Я. Системы разломов фундамента и их взаимосвязь со структурами осадочного чехла в пределах северного Причерноморья / А.Я. Краснощек // Геологический журнал. – 1976. – Т.36, Вып. 5. – С. 10 – 17.
12. Белоусов В.В. Структурная геология. / Владимир Владимирович Белоусов. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 248 с.
13. Національний атлас України / [наук.редкол. Л.Г. Руденко та ін]. – К.: ДНВП «Картографія», 2007. – 440 с., іл..
14. Пешков В.М. Береговая зона моря. / Владимир Михайлович Пешков. – Краснодар: Лаконт, 2003. – 350 с.
15. Краснощек А.Я. Новые данные о геологическом строении северо-западной части Черноморского шельфа и проблема поисков нефти и газа / А.Я. Краснощек // Геологический журнал. – 1979. – Т. 39, № 3. – С. 12 – 18.
16. Ступка О.С. Глубинные разломы Крымского полуострова / О.С. Ступка // Геология и нефтегазаность Причерноморской впадины: республиканский межведомственный сборник [под ред. д.г-м.н. Н.Р. Ладыженского] . – 1967. – С. 23 – 36.
17. Касьянова Н.А. Новые данные о строении и перспективах нефтегазаности акватории северо-западного Каспия / Н.А. Касьянова // Геология нефти и газа. – 1998. - № 4. - С. 36 – 48.

О. І. Єрґіна

*Таврійський національний університет
ім. В.І. Вернадського
YazcivLena@rambler.ru*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ СУЧАСНОГО ГРУНТОУТВОРЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ АРАБАТСЬКОЇ СТРІЛКИ

Зміни сучасних чинників ґрунтоутворення, особливо клімату є беззаперечним фактом. Безсумнівним є також вплив людини на природний ґрунтоутворювальний процес. Тому вивчення особливостей ґрунтоутворення на сучасному етапі має неабияку перспективу. Останнього часу проведені багаточисленні дослідження змін складу та властивостей ґрунтів під впливом їх сільськогосподарського використання [4], але досліджень ґрунтів, що формуються під впливом сучасних "змінених" умов значно менше [0, 2]. Саме це спричинило основну **ціль** нашої роботи: на фактичному матеріалі конкретної території вивчити особливості процесу формування ґрунтів під впливом сучасних чинників ґрунтоутворення. Процес управління родючістю ґрунтів, повинен опиратися на адекватні моделі їх формування, на моделі змін їх властивостей в часі. На наш погляд, найбільш актуальним є створення математичних моделей формування в часі гумусового горизонту – головного атрибутивного признаку ґрунту. Для отримання вихідного емпіричного матеріалу використовувалися дані ґрунтово-хронологічних досліджень ґрунтів, що сформувались на різновікових датованих поверхнях території південної частини Арабатської стрілки. Об'єктами для вивчення стали: основа південної частини бару Арабатської стрілки; залишки Акмонайського валу (VII ст. до н.е.);

руїни Арабатської фортеці, що була споруджена біля трьохсот п'ятдесяти років тому, та була зруйнована в 1855 році; залишки земляних насипів дотів Другої Світової війни; різновікові відвали кар'єру в с. Кам'янське.

Арабатська стрілка – смужка суші висотою від двох до п'яти метрів та шириною від 400 метрів до 4 кілометрів, що простягається на 110 км обабіч західного краю Азовського моря та відділяє від нього лагуну Сивашу. Але в назві "Арабатська Стрілка " припущена помилка, адже це, як стверджують вчені [3], береговий бар (бар'єр), що побудований з берегових наносів. Вершини бару з'явилися на поверхні в вигляді ланцюжка невеличких островків під час фанаторійської регресії моря в першому тисячолітті до нашої ери. Але, мабуть, тільки близько тисячі років тому назад островки об'єдналися в суцільну смужку суші – береговий бар [3]. Самою молодшою частиною Арабатської стрілки вважають її найбільш низьку та вузьку південну частину. Клімат території степових приморський, помірно континентальний, з короткою помірно м'якою зимою та тривалим теплим літом. На території Арабатської стрілки розвинені псамофітні степи з переважанням піщаної овсяниці, ковилу дніпровського, колосняку піщаного. Для дюн Арабатської стрілки характерні рослини житняково-житньо-ковилової асоціації. На більшій території формуються піщані примітивні ґрунти

Кількісна інтерпретація вихідних даних має певні проблеми щодо виду функції, яка повинна описувати швидкість утворення гумусового шару, як функцію від його потужності. Раніше ми зазначали, що [2], при кількісній інтерпретації даних щодо процесу утворення гумусового шару голоценових ґрунтів, використовують два типи кривих [5, 6]. Оскільки в даному випадку ґрунтоутворюючими породами є пухкі породи: лесоподібні суглинки, субстрати антропогенного походження, та піски для моделювання процесу ґрунтоутворення використаємо модель:

$$G = G_0 \cdot \exp(-k \cdot H_g) \quad (1)$$

де G - швидкість утворення гумусового шару (мм/рік); H_g – потужність гумусового горизонту (мм); G_0 – максимальна стартова швидкість утворення гумусового шару(мм/рік); k – емпірична константа.

Аналіз вибірки показав, що модель (1) досить точно описує процес залежності швидкості формування гумусового горизонту від його потужності:

$$G = 1,2 \cdot \exp(-0,005 \cdot H_g), \quad (2)$$

де G , швидкість утворення гумусового шару (мм/рік); H_g – потужність гумусового горизонту (мм);

Графічно модель має вигляд (рис 1.).

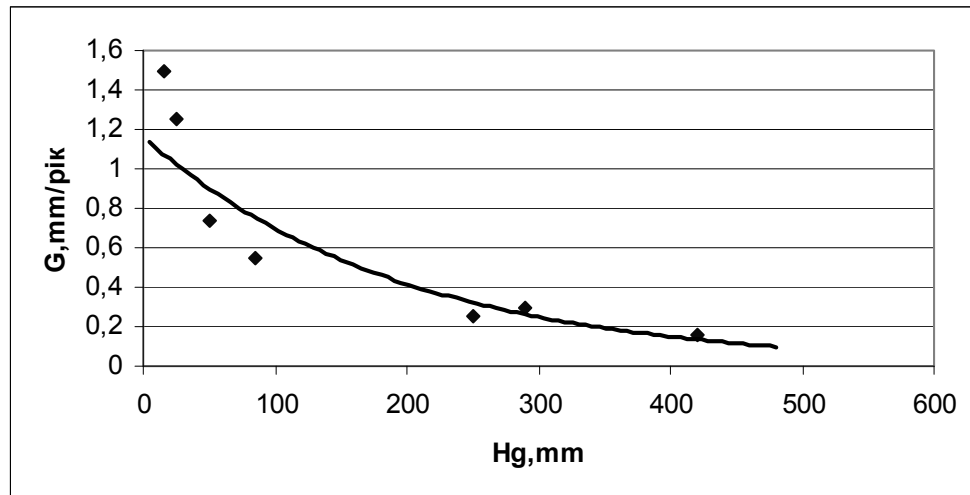

Рис 1 Залежність швидкості ґрунтоутворення від потужності гумусового горизонту ґрунтів, які сформувалися на території Арабатської стрілки

Зазначимо, що отримана модель ідентична моделі формування гумусового горизонту для пухких ґрунтоутворюючих порід Кримського півострову, що отримана раніше [2]. Результати наших досліджень на території Арабатської стрілки підтверджують що моделі ґрунтоутворення розраховані на локальному рівні, при достатній кількості спостережень, можна використовувати для дослідження процесів ґрунтоутворення на зональному рівні. Це дозволяє визначити основні закономірності процесу рецентного ґрунтоутворення та розробити різні сценарії відбудови їх родючості.

Список використаних джерел:

1. Ергина Е.И. Развитие почв Крымского полуострова в позднем голоцене / Е.И. Ергина, Ф.Н. Лисецкий // Почвоведение. 2010. № 6 – С. 643–657.
2. Ергина Е.И., Черный С.Г. Количественные аспекты моделирования процесса почвообразования почв Крыма // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. 2011. Том 24(63), № 2 часть 3 География – С. 67-72.
3. Клюкин А.А. Крымское Приазовье: Краеведческий очерк путеводитель / А.А. Клюкин, В.В. Корженевский. – Симферополь: Бизнес-Информ. 2004 – 144с.
4. Муха В.Д. Естественно-антропогенная эволюция почв (общие закономерности и зональные особенности) / В.Д. Муха – М.: КолосС. 2004. – 271с.
5. Humphreys, G. S., Wilkinson, M. T., The soil production function: a brief history and its rediscovery //Geoderma, 2007. -V. 139.- P. 73-78.
6. Wilkinson, M. T., Chappell, J., Humphreys, G. S., Fifield, K., Smith, B., and Hesse, P. P., Soil production in heath and forest, Blue Mountains, Australia: influence of lithology and palaeoclimate// Earth Surface Processes and Landforms, 2005. - V. 30. - P. 923–934.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ПАРАДИГМИ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Охарактеризовано методологічні засади формування парадигми міжрегіональної конкурентоспроможності. Розкрито основні сучасні підходи до формування конкурентних переваг регіону. Визначено зміст та механізм формування конкурентоспроможності території з позицій суспільної географії.

Ключові слова: методологія, конкурентоспроможність території, парадигма міжрегіональної конкурентоспроможності.

Постановка проблеми. Посилення конкуренції між регіонами поставило питання про дослідження основних характеристик конкурентоспроможного розвитку регіонів країни, факторів, їх формування, та можливості підвищення конкурентоспроможності територій. Поняття «конкурентоспроможність регіону» є достатньо складним за своїм змістом, оскільки включає в себе декілька аспектів розвитку території: економічний, управлінський, освітній, науковий і культурний, кожен з яких представлений конкретними суб'єктами господарської діяльності - центральними і регіональними органами влади, приватними компаніями, освітніми і науковими установами, населенням територій тощо. Визначення конкурентних переваг регіону в кожному з цих аспектів - завдання перш за все регіональних суспільно-географічних та економічних досліджень, які дають наукову базу для їх раціонального використання й поліпшення, що в кінцевому результаті призводить до більш ефективного функціонування економіки всієї країни.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретико-методологічні засади формування стратегій конкуренції викладено у роботах таких класиків економічної науки, як М. Портер, М. Енрайт, Б. Йонсон, Б.-О. Лундваль, Е. Райнерт, П. Ромер, К. Фріуї, Т. Мен, Дж. Бекаттіні, Е. Бергман, Е. Маркусен, Д. Мейя, Е. Фезер, Дж. Даннінг, Р. Каплінський, П. Кругман С. Меджі, Х. Шмітц та ін), економіко-географів: Б. Асхайм, А. Ізаксен, Р. Мартін, П. Санлі, М. Сторпер, Дж. Хамфрі та ін.

Серед пострадянських вчених питання конкурентоспроможності найбільш глибоко дослідили М. Бандман, В. Безугла, А. Градов, Б. Зімін, Л. Ковальська, Н. Калюжнова, Ю. Ліпец, В. Мале, Н. Мироненко, І Пилипенко, Р. Фатхурдінов, Ю. Юданов та ін.

Проблема конкурентоспроможного розвитку регіону безпосередньо пов'язана з диференціацією конкурентних переваг у просторі, оптимізацією використання наявних ресурсів, ефективною

організацією виробництва, високою кваліфікацією робочої сили, компетентністю постачальників, сформованим попитом тощо. Взаємодія між регіонами (територіями) в межах географічного поділу праці реалізується в оптимізації потоків товарів, послуг та інформації в просторі, які постійно змінюються, в залежності від конкретних завдань. Тому при вивченні проблеми конкурентоспроможності важливу роль відіграють не лише власне економічні дослідження, а й суспільно-географічний аналіз процесів, що спостерігаються, оскільки аналіз закономірностей диференціації господарської діяльності в просторі є спеціалізацією суспільних географів. Глибокий суспільно-географічний аналіз причинно-наслідкових зв'язків підвищення або зниження конкурентоспроможності в залежності від ефективності функціонування економічної та соціальної сфер господарства певних регіонів дасть можливість виявити оптимальні перспективи розвитку конкретних територій. Виявлення географічного масштабу конкурентних переваг територій необхідно для обґрунтованого формування напрямів регіональної політики підвищення конкурентоспроможності територій країни.

Отже, термін «конкурентоспроможність» став надзвичайно актуальним в останні 20 років через включення в орбіту світового господарства великої кількості нових держав (зокрема, після деколонізації) та посилення економічної конкуренції між країнами. У цей період з'явилися теоретичні розробки, присвячені виявленню конкурентних переваг країн і регіонів у господарській діяльності та опису методик підвищення конкурентоспроможності в географічному поділі праці. Проблема конкурентоспроможності безпосередньо пов'язана і з теоріями просторової організації продуктивних сил, з огляду на те, що господарство є головним об'єктом емпіричних досліджень процесів конкуренції, з теоріями міжнародної торгівлі, оскільки розглядається взаємодія країни з іншими державами на світових ринках тощо. При цьому теорії регіонального розвитку дозволяють визначити суспільно-географічний зміст поняття „регіон”, закономірності, принципи та чинники регіонального розвитку, механізм забезпечення конкурентних переваг регіону.

В хронологічному порядку розвитку теорій можна виділити три різних етапи за своєю тривалістю: перший - з кінця XVI ст. до початку 1950-х рр., другий - з 1950-х до середини 1980-х рр., третій - з кінця 1980-х до теперішнього часу.

Перший етап (кін. XVI ст. - 1950 рр.) відповідає за часом першій промисловій та другій машинно-технічній революції в провідних країнах Західної Європи, Росії, США та Японії а також інтеграційним процесам Першого глобального інтеграційного циклу (1846 -1914 рр.) та періоду глобальної дезінтеграції (1914-1945 рр.). Даний етап охоплює «базові» теорії регіонального розвитку та теорії міжнародної торгівлі.

Серед базових теорій регіонального розвитку того часу найбільш популярними були: теорія розміщення сільського господарства Й.Тюнена; теорія розміщення промисловості А.Вебера; теорія «Центральних місць» В.Кристаллера, «Просторової економічної рівноваги» А.Льоша; «Полюсів зростання» Ф.Перру, Ж.Будвіля; «Дифузії інновацій» Т.Хагерстранда; «Центр-периферія» Дж.Фрідмана; «теорія людського розвитку» В.Лешкова, М.Туган-Барановського, Д.Журавського, М.Вольського.

Значний доробок у сфері регіонального розвитку внесли представники радянської школи економічного (суспільно-географічного) районування, територіального планування й територіально-виробничих комплексів. На кінець 19 початку 20 ст. регіональні дослідження концентрувалися головним чином на вивченні природних продуктивних сил, соціально-економічній географії, природному та економічному районуванні, регіональній статистиці, проблемах регіональних ринків. Найбільшими авторитетами серед радянських регіоналістів-економістів і географів є І.Александров, М.Баранський, М.Некрасов, А.Пробст, Ю.Саушкін, Р. Шніпер та інші, а також українські вчені – К.Воблий, В.Кубійович, С.Рудницький, Я.Фейгін та ін. [103].

Таким чином, приведені вище теорії регіонального розвитку надають можливість виокремити їх головні детермінанти: розташування підприємств у найбільш вигідних місцях, відповідно до наявних факторів виробництва (здебільшого ресурсної бази) та спеціалізації регіону; здійснення районування територій; врахування асиметрії в рівнях розвитку територій; регулювання розвитку територій та підтримка слаборозвинених регіонів; забезпечення людського розвитку.

Важливими для формування конкурентного середовище є й теорії міжнародної торгівлі. Представниками класичної школи є А.Сміт та Д.Рікардо, з теоріями абсолютних і відносних переваг; теорія «взаємного попиту» Дж.Мілля; модель специфічних факторів торгівлі Самуельсона-Джонса і теорія співвідношення факторів виробництва Хекшера-Оліна. Американські економісти П.Самуельсон та В.Столпер в середині ХХ ст. удосконалили факторну теорію та запропонували власну «теорію вирівнювання цін на фактори виробництва».

Другий етап (1950 - кінець 1980-х рр.) збігається з проходженням науково-технічної революції і початком другого глобального інтеграційного циклу (з 1946 р.). Саме на цьому етапі домінують теорії суспільного (географічного) поділу праці та концентрації продуктивних сил, які базуються на принципах раціонального розміщення продуктивних сил та формування конкурентного ринку через ефективний поділ праці й безпосередньо передують сучасним концепціям конкурентоспроможності.

До них можна віднести:

1. Теорію «економічного регулювання» Дж.Стіглера та С.Пельцмана згідно з якою регулювання здійснюється у відповідь на появу потреби в ньому [1].

2. Теорію «економіки знань» Р.Солоу, Е.Денісона та ін., де було узагальнено особливості концепції економіки знань переважно в рушійних силах сучасного економічного розвитку і процесах емпіричного порівняльного аналізу тенденцій.

3. Концепції, що пояснюють причини зарубіжного інвестування, що зростало з середини 1960-х рр. і поведінку ТНК на іноземних ринках. Зокрема представлена концепція «здібності до присвоєння ТНК, запропонована С. Меджі і розвинена далі П. Баклі та М. Кессоном [10];

4. Італійську школу промислових округів (районів) Дж. Бекатіні, пояснила феномен високої конкурентоспроможності малих та середніх підприємств у провінції Емілія-Романія, які за своєю технологічною оснащеністю та витратами на одиницю продукції не поступалися великим компаніям, що використовують у виробництві внутрішню економію на масштабах виробництва [9];

5. Теорію «нової» торгівлі та концепції «географічної» економіки П. Кругмана. На думку П. Кругмана спеціалізація країн на виробництві та експорті певного товару ґрунтується не лише на володінні специфічними факторами виробництва (міжгалузева торгівля), а й на перевагах від масштабів виробництва та диференціації товарів (внутрішньогалузева торгівля) [12].

6. Еклектичну ОЛІ-парадигму Дж. Даннінга. В результаті аналізу статистичних даних Даннінг прийшов до висновку, що визначальними факторами конкурентоспроможності виробництва та вкладення інвестицій ТНК за кордон є три детермінанти, якими володіють ті чи інші ТНК та країни: 1. Переваги володіння (ownership advantages, О-переваги); 2. Переваги місця розташування (localization advantages, Л-переваги); 3. Переваги інтернаціоналізації (internationalization advantages, І-переваги).

Отже, другий етап представлений основними теоретичними опрацюваннями про участь країн і регіонів в суспільному поділі праці і концентрації продуктивних сил, розробленими в країнах Заходу в 1970-1980 рр. На їх висновки спиралися практично всі подальші концепції конкурентоспроможності країн і регіонів в майбутньому.

Під час **третього етапу**, (з кінця 1980-х рр.) розпочалася четверта, інформаційно-технологічна революція, що докорінно змінила потоки товарів і послуг у світовому господарстві. Відповідь про причини успіху спеціалізації одних країн та невдачі інших у виробництві тих чи інших товарів, від чого залежить конкурентоспроможність країн і їх регіонів у глобалізованому світовому господарстві, спробували дати концепції конкурентоспроможності, більшість з яких були сформульовані на початку 1990-х рр. Разом з тим, концепції конкурентоспроможності

розвивалися у взаємодії з іншими концепціями, які вивчають просторові форми організації виробництва.

У теорії інтерналізації П.Баклі, М.Кассона, Дж.Даннінга, Р.Нарула знайшли відображення обґрунтування вигідності інвестування інноваційного розвитку економіки держави. Ця теорія проявляється в об'єднанні технологій, яка відображає ієрархічну організацію бізнес-функцій, ноу-хау всередині компанії та їх внутрішню організацію [8].

Д.Белл як фундатор ідеї постіндустріального суспільства виділяє інновації, що лежать в основі третьої технологічної революції: перетворення інформації у цифрову форму, програмне забезпечення. [2].

Згідно з концепцією техно-економічної парадигми К. Фрімена у кожному циклі розвитку світового господарства існує певна техно-економічна парадигма, яка визначає пріоритетне становище однієї з галузей промисловості у світовій економіці та може зробити її найбільш конкурентоспроможною [8].

Концепція економіки навчання і національної системи інновацій як засобу конкурентоспроможності була сформульована в кінці 1980-х рр. датськими дослідниками Б.-О. Лундвалем та Б. Йонсоном [4].

Концепція національних конкурентних переваг М. Портера на основі створення ромба конкурентних переваг, що складається з 4 детермінант, які визначають конкурентоспроможність країн у світовому господарстві: умови для факторів виробництва, сталий попит, споріднені і підтримуючі галузі, стійка стратегія, структура та конкурентність. На ці чотири детермінанти конкурентних переваг впливають дві незалежні сили: «уряд» і «випадок».

Портеру належить також концепція чотирьох стадій розвитку націй, згідно з якою держави проходять чотири стадії розвитку конкурентоспроможності: (1) конкуренції на основі факторів виробництва (країни з низькими доходами на душу населення), (2) конкуренція на основі інвестицій (країни з середніми доходами на душу населення), (3) конкуренція на основі інновацій (країни з високим рівнем життя), (4) конкуренція на основі багатства [7].

Концепція регіональних кластерів М. Енрайта. Головним доробком М. Енрайта є дослідження географічного масштабу конкурентних переваг. Він припустив, що конкурентні переваги виробляються не на наднаціональному або національному рівні, а на регіональному рівні, де головну роль відіграють історичні передумови розвитку регіонів, культура ведення бізнесу, організація виробництва та отримання освіти. Виходячи з результатів проведеного дослідження Енрайт зробив висновок про формування конкурентних переваг країн не на національному або наднаціональному рівнях, а на регіональному рівні в межах регіональних кластерів.

Концепція швейцарської школи територіальних виробничих систем (інноваційного середовища - мільє) Д. Мейя, яка пов'язана з

французькою дослідницькою групою (GREMI). Вони виділили 5 характеристик інноваційного Мільє: 1. Просторова єдність - географічний простір без чітких кордонів в строгому розумінні цього слова, що володіє певною єдністю, яка реалізується у певному типі поведінки суб'єктів, котрі входять до нього; 2. Група гравців які беруть участь - фірми, академічні та освітні установи, місцеві державні органи, люди; 3. Специфічні елементи, як матеріальні (фірми, інфраструктура), так і нематеріальні («ноу-хау», правила гри); 4. Логіка організації, тобто здатність кооперувати один з одним, раціонально використовуючи наявні ресурси; 5. Здатність вдосконалюватися.

Для позначення регіонів зосередження промислового виробництва Маркусен обґрунтувала типологію промислових районів та ввела поняття «притягаючі» місця (sticky places) в однорідному просторі (slippery space) [4].

Інший американський економікогеограф М. Сторпер, в концепції технологічних районів виділив два типи конкуренції в світовому господарстві: сильну конкуренцію між якісно-конкурентними фірмами та слабку конкуренцію між ціно-конкурентними фірмами. За Сторпером, фірмам з розвинених країн необхідно зосередитися на сильній конкуренції, оскільки фірми з розвинених країн володіють перевагами в слабкій конкуренції - виробництві стандартизованої продукції.

Теоретичні висновки концепції регіонів навчання норвезьких економіко-географів Б. Асхайма та А. Ізаксена були зроблені на основі проведених досліджень розвитку промислових районів у регіонах Норвегії. Їхня концепція описує можливості розвитку регіонів для досягнення ними високої конкурентоспроможності в світовому господарстві.

Загалом у сучасних теоріях та концепціях конкурентоспроможності досліджується вже багатофункціональність й багатоаспектність територіальних систем. Так, розміщення інновацій, розвиток реструктуризованих та конвертованих промислових комплексів, інформаційне забезпечення телекомунікаційних і комп'ютерних систем, стають новими об'єктами теорій конкурентоспроможності. У цих теоріях увага переміщується з традиційних факторів розміщення на проблеми інфраструктурного забезпечення, екологічні фактори і обмеження, нематеріальні фактори розміщення, а також розвиток ринку праці.

Таким чином, концепції конкурентоспроможності регіонів є логічним продовженням безперервного процесу вивчення участі країн і регіонів у суспільному поділі праці та процесі концентрації виробництва. Вони в деяких аспектах переосмислюють і синтезують результати попередніх теорій, виходячи з сучасної ситуації в господарстві на рівні регіонів та держав, виробляють нові підходи до розуміння сучасних процесів конкуренції на регіональному рівні.

Розглянуті вище теорії конкуренції недостатньо розкривають регулювання конкуренції на регіональному рівні, оскільки як було вже зазначено вище, були спрямовані у переважній більшості на забезпечення міжнародної та національної конкурентоспроможності. Підвищення конкурентоспроможності регіонів країни вимагає вдосконалення існуючих теорій конкуренції та розробки нової за напрямом теорії – парадигми міжрегіональної конкурентоспроможності, яка б відображала особливості її формування та розвитку. Парадигма міжрегіональної конкурентоспроможності повинна передбачати врахування та оцінку усіх конкурентних переваг регіонів держави (а не лише окремих факторів виробництва), потенційні можливості використання цих конкурентних переваг у перспективі, можливість регіону забезпечити належний рівень людського розвитку, особливості державного регулювання конкурентних відносин регіонів держави, формування ефективного конкурентного середовища всередині країни та безпечний розвиток інших регіонів країни.

Синтезуючи теорії регіонального розвитку та теорії конкуренції розробимо парадигму міжрегіональної конкурентоспроможності. Основною ідеєю парадигми міжрегіональної конкурентоспроможності є розвиток добросовісної конкуренції між регіонами держави за ресурси та блага. Кожен регіон країни мусить стати повноправним суб'єктом конкурентного змагання з притаманними йому конкурентними перевагами, і як такий, що спроможний змагатися за ресурси та умови, підвищуючи рівень конкурентоспроможності. Так, регіони держави постійно знаходяться у суперництві за інвестиційні, інноваційні, людські та інші ресурси. Регіональні органи влади конкурують за більш сприятливі, порівняно з іншими регіонами, умови одержання благ: трансферти, держзамовлення, податкові та кредитні пільги тощо. При цьому, результатом здійснення конкурентних переваг є забезпечення високого рівня людського розвитку та економічно безпечний розвиток інших регіонів держави. Утім, підвищення конкурентоспроможності одних регіонів держави та збільшення їх конкурентних переваг не повинне загрожувати економічній безпеці інших регіонів країни та негативно впливати на рівень їх розвитку.

З позицій суспільної географії важливим при цьому є зниження регіональних асиметрій у рівнях розвитку регіонів держави, виявлення «точок росту» чи «центрів розвитку» та забезпечення умов для високотехнологічного розвитку. При цьому, формою забезпечення регіональної конкурентоспроможності є інноваційність розвитку економіки регіону. Ті регіони держави, котрі зможуть забезпечити інноваційність розвитку своєї економіки, стануть лідерами у конкурентному середовищі та основними „донорами” реалізації інноваційних проектів для інших регіонів держави. Наприклад на конкурсних засадах можна буде розробляти та реалізовувати

інноваційні проекти економічного зростання менш розвинених регіонів. Проте, необхідно пам'ятати, що регіональні органи влади мають прагнути до саморозвитку, самостійно відшукувати резерви нарощення конкурентних переваг, «центрів економічного зростання» тощо.

Таким чином, розроблена парадигма міжрегіональної конкурентоспроможності стане підґрунтям для формування та реалізації механізму підвищення конкурентоспроможності регіону.

Висновки. Регіони України мають свої специфічні особливості, які забезпечують конкурентні переваги в їх розвитку. При цьому, сьогоденні умови господарювання вимагають від регіонів ведення боротьби та змагається на ринках за обмежені природні ресурси, дешеві кредитні ресурси, вітчизняні та іноземні інвестиції, висококваліфіковану робочу силу, інформаційні ресурси та ін. В цих умовах парадигма міжрегіональної конкуренції ставить завдання максимально раціонально та ефективно використовувати наявні конкурентні переваги кожного регіону та створювати нові з метою забезпечення збалансованого економічного розвитку й забезпечення на цій основі належного рівня життя людей.

Список використаних джерел:

1. Віскузі В.Кіп. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика / В.Кіп Віскузі, Джон М.Вернон, Джозеф Е.Гарингтон (мол.); пер. з англ. О.Кілієвич. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2004. – 1047 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Белл Д. – М.: Akademia, 1999. – 378 с.
3. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Теоретичні основи розміщення продуктивних сил і регіональної економіки. – К.: ВГЛ Обрії, 2011. – 182 с.
4. Пилипенко Игорь Валерьевич. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы / Московский гос. ун-т им. М.В.Ломоносова. — М.; Смоленск : Ойкумена, 2005. — 495с.
5. Портер Майкл. Конкурентная стратегия : методика анализа отраслей и конкурентов / Майкл Е. Портер; [пер. с англ. И. Минервин]. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005
6. Портер Майкл. Конкурентное преимущество : как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / Майкл Е. Портер ; пер. с англ. [Е. Калинина]. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005
7. Портер М. Конкуренция / Пер. с англ. О.Л. Пелявского, А.П. Уриханяна, Е.Л. Усенко и др.; под ред. Я.В. Заблоцкого, М.С. Иванова, К.П. Казаряна и др. – Изд. Испр. - М.: ИД «Вильямс», 2005.
8. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України: в 3 т. / [за ред. акад. НАН України В.М.Гейця, акад. НАН України В.П.Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.С.Кваснюка]. – К.: Фенікс, 2007. - Т.2. – 564 с.
9. Becattini G. The Marshallian Industrial district as a socio-economic notion // Book: Pyke F., ecattini G., Sengenberger W. (eds). Industrial Districts and Interfirm. Cooperation in Italy / International Institute for Labour Studies. – Geneva, 1990. – P. 37-51.
10. Bukly P., Casson.M. The Economic Theory of the Multinational Enterprise. – London, 1985.

11. Keeble D., Wilkinson F. High-Technology Clusters, Networking and Collective Learning in Europe. Aldershot, 2000
12. Krugman P. Competitiveness: a Dangerous obsession // In: Competitiveness. An International Economics Reader. — N.Y: Foreign Affairs, 1994.
13. Lundvall, B.-Å., Product Innovation and User-Producer Interaction, Aalborg: Aalborg University Press, 1985
14. Romer P. Science, Economic Growth and Public Policy, 1996
15. The spatial economy : cities, regions, and international trade / Masahisa Fujita, Paul Krugman, Anthony J. Venables. — Cambridge (Mass.) ; London : MIT Press, 2000.

С. А. Зубрицька,

Херсонський державний університет

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ГЕОЕКОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ

Постановка проблеми. Господарство є важливою складовою суспільного життя людини, що здійснює всебічний вплив на наш спосіб існування, світогляд, рівень розвитку та умови життєдіяльності. Загально визнано, що саме господарство найбільшою мірою визначає особливості формування геоєкологічної ситуації.

Геоєкологічну ситуацію в Херсонській області можна охарактеризувати як незадовільну, що є наслідком диспропорцій у розміщенні продуктивних сил, які допускались протягом багатьох років, значних антропогенних змін навколишнього природного середовища регіону, передусім порушення гідрологічного та гідрогеологічного режимів. Високий рівень зношеності основних фондів, аварійний стан частини водопровідно-каналізаційних мереж, існування несанкціонованих сміттєзвалищ і незадовільний стан полігонів по захороненню побутових відходів, відсутність на багатьох об'єктах зливової каналізації, систем зворотного використання води, низький рівень екологічної свідомості суспільства та інші чинники призвели до значної деградації довкілля.

Враховуючи вище сказані зміни в природному середовищі, постає актуальною проблема збереження та раціонального використання ресурсного потенціалу, удосконалення галузевої і територіальної структури господарського комплексу. Тому є потреба в аналізі, узагальненні наявних матеріалів щодо впливу господарського комплексу на формування сучасної геоєкологічної ситуації Херсонської області та формування пропозицій щодо її покращення.

Метою даного дослідження є визначення основних напрямків впливу господарського комплексу Херсонської області на формування сучасної геоєкологічної ситуації, встановлення основних проблем з метою визначення перспективних шляхів їх вирішення.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Останнім часом в науковій літературі з'являється все більше досліджень, присвячених проблемам взаємодії суспільства і природи, впливу господарства та його різних галузей на навколишнє середовище і формування геоекологічної ситуації. Разом з тим, стосовно Херсонського регіону ці питання тільки починають аналізуватися в наукових роботах. До них відносяться роботи таких авторів, як Бойко М.Ф., Чорний С. Г. та ін..

Виклад основного матеріалу. Господарський комплекс Херсонської області характеризується складною галузевою і територіальною структурою господарства. Провідну роль у формуванні виробничої структури області відіграють сільське господарство та промисловість, частка яких складає відповідно 31% та 16% валової продукції Херсонщини. Цьому сприяє значна територіальна концентрація виробництва й населення, високий рівень розвитку продуктивних сил, вигідне економіко-географічне положення, унікальність природних ресурсів, зокрема мінеральних, водних, земельних, лісових, фауністичних.

Херсонська область має один із найменших показників обсягів викидів шкідливих речовин від стаціонарних джерел у країні. Найбільша кількість викидів у Херсонській області припадає на 123 підприємства переробної промисловості та підприємства, які займаються розподіленням електроенергії, газу та води. Основними забруднювачами атмосферного повітря є опалювальні установки в системі централізованого теплозабезпечення та технологічне устаткування підприємств переробної промисловості.

На пересувні засоби в регіоні припадає понад 80% усіх викидів шкідливих речовин в атмосферу. Основною складовою викидів є оксид вуглецю - 79% від загального обсягу шкідливих речовин. Більшість викидів від автотранспорту припадає на найбільші регіони області - міста Херсон, Нова Каховка, Цюрупинський район, найменше - на Верхньорогачицький та Іванівський райони.

Важливим резервом сировинної бази регіону є вторинна сировина з відходів, що належить до категорії залишків продуктів кінцевого споживання. Розширення їх використання можливе як на діючих потужностях, так і за рахунок створення нових підприємств. Досягнення зазначених цілей пов'язується з організацією роздільного збирання та впровадженням сміттєпереробних комплексів.

Актуальним для регіону залишається використання відходів харчової промисловості та перероблення сільськогосподарської продукції. Важливим напрямом у цьому відношенні є підвищення рівня промислової переробки відходів. При реалізації таких заходів у перспективний період необхідно забезпечити, повне використання сироватки молочної та інших заходів перероблення сільськогосподарської продукції [5].

На кар'єрах по видобутку і переробленню вапняків утворюються вапнякові відходи. У перспективі основним напрямом їх використання залишається шляхове будівництво, рекультивация порушених земель, а також запровадження технологій їх використання як хімічних меліорантів для поліпшення малопродуктивних ґрунтів.

На сьогодні в господарстві області використовується близько 62,6 тис. т відходів. В основному це відходи виробництва іншої неметалевої продукції та харчової промисловості. Вони характеризуються в цілому досить низьким рівнем використання. Зовсім невиправданим є зниження обсягів використання відходів деревини, відходів паперу та картону тощо. Практично не використовуються або використовуються в малій кількості шини зношені, шкіряні відходи тощо.

В області працює система збирання і заготівлі відходів як вторинної сировини. Серед них найбільшу частку становлять відходи паперу та картону, у невеликій кількості збираються вторинні полімери, склобій. Ця система потребує організаційної підтримки для подальшого розвитку.

У результаті реформування аграрного сектору залишилась значна кількість непридатних і заборонених до використання агрохімікатів, у зв'язку з чим проблема екологічної безпеки набула особливої гостроти. Залишається невирішеним питання знищення непридатних до використання хімічних засобів захисту рослин.

Контейнери зберігаються на спеціальних майданчиках із твердим покриттям, однак вони знаходяться на підтоплених територіях і потребують негайного вивозу за межі області. Решта непридатних невідомих і заборонених пестицидів зберігається у непристосованих для зберігання місцях, без охорони. На більшості складів хімікати знаходяться під відкритим небом, що спричиняє їх потрапляння у водоносні горизонти, що негативно впливає на навколишнє природне середовище.

Використання водних ресурсів є одним із показників екологічного й економічного благополуччя регіону. Найбільше води споживається у Скадовському та Каланчацькому районах. У регіоні спостерігається несприятлива тенденція збільшення частки забруднених стічних вод у загальному об'ємі водовідведення при одночасному скороченні нормативно-очищених вод у їх складі. Майже всі забруднені зворотні води скидаються у поверхневі водні об'єкти в м. Херсоні, а також у містах Каховці і Новій Каховці, Бериславі, Каланчацькому, Голопристанському районах. Крім цього, відбувається постійне зменшення об'ємів оборотної та послідовно використаної води, 89% якої використовується у містах Нова Каховка та Херсон [1, с. 49].

Залишаються недобудованими очисні споруди м. Гола Пристань і смт. Каланчак. Відсутня централізована каналізація в селищах міського типу: Верхньому Рогачику, Горностаївці, Нижніх Сірогозах,

Нововоронцовці, Великій Олександрівці, Великій Лепетихі. Очисні споруди в с. Залізний Порт Голопристанського району підлягають терміновій реконструкції.

В області потребують ремонту 11,7% каналізаційних мереж та 60,6% каналізаційних насосних станцій. В аварійному стані знаходяться каналізаційні мережі та споруди м. Берислава, унаслідок чого впродовж чотирьох років здійснюється скид неочищених і незнезаражених стічних вод міста у Каховське водосховище. Потребують капітального ремонту та реконструкції очисні споруди міст Херсон, Каховка, Нова Каховка, Генічеськ, Скадовськ та очисні споруди виправних колоній Держдепартаменту України з питань виконання покарань. Інфіковані стічні води установ Держдепартаменту без очистки відводяться до накопичувачів та на рельєф місцевості.

У структурі витрат на охорону природи частка поточних витрат переважає над капітальними. Витрати підприємств, організацій, установ на капітальний ремонт основних фондів природоохоронного призначення мають тенденцію до зменшення. У структурі цих витрат домінують витрати на очищення стічних вод і раціональне використання водних ресурсів. В останні роки намітилася тенденція зменшення їх частки при одночасному збільшенні капітальних витрат на уловлення та знешкодження шкідливих речовин, які забруднюють повітря. Поточні витрати підприємств, організацій, установ на охорону та раціональне використання природних ресурсів постійно збільшуються і витрачаються в основному на вирішення проблем охорони водних ресурсів та атмосферного повітря [4].

Позитивною тенденцією є збільшення, кількості промислових підприємств, що впроваджували інновації. Однак маловідходні, ресурсозберігаючі та безвідходні процеси впроваджують лише 1-2 підприємства на рік, що разом з постійним зменшенням рівня використання вторинної сировини і відходів виробництва є негативним явищем, яке не сприяє покращенню екологічної ситуації в регіоні.

Враховуючи вище сказані особливості щодо екологічної ситуації в Херсонській області можна визначити ряд основних проблем у сфері охорони довкілля:

- відсутня культура поводження з побутовими відходами, використання відходів виробництва;
- недостатня інвестиційна підтримка екологічно небезпечних галузей промисловості щодо впровадження новітніх ресурсозберігаючих, екологічно чистих технологій;
- недосконалість інфраструктури та недостатній розвиток сучасних методів переробки промислових і твердих побутових відходів;

- недостатня розробленість організаційно-економічних засад заохочення діяльності з утилізації відходів конкретно для умов Херсонської області;

- недостатня інформованість та усвідомлення населення важливості вторинного ресурсокористування для економіки області;

- не досить ефективна система управління у сфері використання вторинної сировини та відходів виробництва [3, с. 134].

Для вирішення наведених вище проблем необхідно:

- забезпечити утилізацію непридатних, заборонених і несвідомих пестицидів;

- в усіх населених пунктах вирішити питання щодо відведення земельних ділянок та облаштування на них полігонів для утилізації твердих побутових відходів;

- розробити для кожного населеного пункту системи організації збору та видалення відходів;

- сприяти будівництву заводів по переробці твердих побутових відходів у містах Херсон, Нова Каховка та регіонах курортного значення: містах Генічеськ, Скадовськ, Гола Пристань;

- розробити та впровадити місцеву нормативну базу для забезпечення екологічного управління твердими побутовими відходами [2, с. 107].

Незважаючи на збереження значного навантаження на навколишнє природне середовище, деякі показники стану довкілля покращилися. Так, за останнє десятиліття в області знизилися та надалі стабілізувалися обсяги викидів в атмосферне повітря шкідливих речовин від стаціонарних джерел забруднення [5, с. 140].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Екологічну ситуацію в Херсонській області можна охарактеризувати як незадовільну, що є наслідком диспропорцій у розміщенні продуктивних сил, які допускались протягом багатьох років, значних антропогенних змін навколишнього природного середовища регіону. У найближчій перспективі область не змінить основного напрямку спеціалізації у загальнодержавному поділі праці, а відтак подальшого розвитку набудуть такі галузі, як машинобудування, металообробна, суднобудівна, судноремонтна тощо. Разом з тим, необхідність дотримуватися міжнародних стандартів та норм господарювання в межах територій міжнародного значення забезпечить розвиток території як екологічно чистої.

Список використаних джерел:

1. Бойко М. Ф. Чорний С. Г. Екологія Херсонщини: Навч. посібник. - Херсон: Терра. 2001, - 28 - 56 с.
2. Галицький В. І. Оптимізація природного середовища. - К.: Наук. думка, 1989, -73 – 228 с.
3. Довкілля і ресурси: Наукові проблеми. Збірник праць К.: УІНС, 1990, – 122 - 149 с.

4. Охорона навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів в Україні: Стат. збірник. К.: Знання, 2001, - 84 - 91 с.
5. Стратегія економічного та соціального розвитку Херсонської області до 2015 року. – Херсон, 2009. – 143 с.

Є. В. Ігнатенко

*Одеський національний університет
ім.І.І.Мечникова
ignatencoegenijj@mail.ru*

УКРАЇНА В МІЖНАРОДНОМУ ТРАНЗИТІ НАФТИ ТА ПРИРОДНОГО ГАЗУ

Зростання обсягів споживання країнами Західної та Центральної Європи природних вуглеводнів, а також нерівномірність розміщення їх ресурсів робить Україну завдяки її вигідному географічному розташуванню і наявністю розвинутої мережі газо- та нафтопроводів своєрідним “енергетичним мостом” між країнами-експортерами та країнами-споживачами нафти та природного газу.

Актуальність дослідження визначається необхідністю проаналізувати сучасний стан міжнародного транзиту нафти та природного газу через Україну.

Серед основних завдань є:

- оцінка сучасних позицій України в сфері міжнародного транзиту нафти та природного газу;
- визначення потенційних змін в структурі та характері транзиту енергоносіїв в майбутньому;
- оцінка регіональної специфіки у міжнародній торгівлі нафтою та природним газом.

Теоретично-методологічну основу дослідження становлять роботи Воловича О.О., Топчієва О.Г., Шевцова А.І., Саприкіна В., Козакевича Є.

Традиційна роль України як країни транзиту нафти та природного газу зумовлена наступними чинниками:

- вигідне економіко-географічне положення. Україна розташована між Росією(великим постачальником нафти та природного газу до країн ЄС) та країнами Європи(великими споживачами нафти та природного газу). Найближчими конкурентами для України є Білорусь та країни Прибалтики, хоча можливості великих обсягів транзиту, яких є обмеженими(вказані держави мають невеликі площі території, що зменшує їх потенціал);
- сприятливі фізико-географічні умови (клімат, рельєф, сейсмічність території і т.д.);
- існуюча мережа нафто- та газопроводів. Протяжність нафтопроводів складає 8 500 км. Територією України проходять нафтопроводи: “Дружба” з Росії (Поволжя, Сибір) через захід України в Угорщину, Словаччину і далі до Західної Європи; Самара (Росія) –

Лисичанськ– Кременчук – Херсон – Одеса; Прилуки – Кременчук; Джохар-Кола (Росія) – Луганськ – Лисичанськ; Долина – Дрогобич; “Одеса-Броди”. Протяжність газопроводів складає за одними даними 36 700 км.(з них 23200 км. магістральних шляхів та 13 500 км. внутрішніх), за іншими – 34 400 км. Територією України проходять газопроводи: Ставрополь (Росія) – Луганськ; Шебелинка – Дніпропетровськ – Кривий Ріг – Одеса; Шебелинка – Харків; Шебелинка – Київ; Шатлик (Туркменія) – Саратов(Росія) – Шебелинка (Харківська обл.); Івацевичі (Білорусь) – Долина, який зв’язує “Сяйво Півночі” (Росія, Сибір) – Івацевичі і “Братерство”, Уренгой – Помари – Ужгород з Росії в Угорщину і Словаччину і далі в країни Західної Європи; “Прогрес” з Росії (Сибір) в Угорщину і Словаччину і далі в країни Західної Європи; “Союз” з Оренбургу (Росія) у широтному напрямку через Луганську обл. до Закарпатської обл. в Угорщину і Словаччину і далі в країни Західної Європи; “Братерство” з Долини (Івано-Франківська обл.) в Угорщину і Словаччину [1;5;6].

Обсяги транзиту нафти та природного газу суттєво відрізняються один від одного. Так, обсяги транзиту нафти досягли рівня 30 млн.т. за рік, а обсяги транзиту природного газу досягли рівня 120 млрд. м. куб. за рік. Саме тому, транзит природного газу має більш вагоме значення для економіки України в цілому [2; 5; 9; 13].

Транзит природного газу. Частка постачань газу із Росії до країн ЄС складає 41%, а в перспективі цей рівень може збільшитися до 60%. Через територію України на світові ринки надходить майже 90% загальних обсягів російського експорту газу в Європу. З одного боку – це дозволяє Україні забезпечити значну частку власних потреб в природному газі і надходжень у бюджет. Але, з іншого недоліком є монопольна залежність від поставок газу із Росії. Значна залежність від Росії не може влаштовувати також і країни ЄС [2; 3; 6; 8]. Не зважаючи на те, що Україна має потужну ГТС та багатого «газового сусіда», в результаті неузгодженості політичних дій в нашій країні, Росія вже будує в обхід України газопровід “Північний потік” і веде переговори з європейськими країнами щодо будівництва газопроводу “Південний потік”, сумарна потужність, яких складе 112-115 млрд. м. куб. на рік., що майже дорівнює сьогоdnішньому обсягу транзиту природного газу через територію України. Саме тому одним із головних завдань у сучасній газовій політиці України є збалансованість дій з одного боку із Росією – основним постачальником природного газу в Європу, з іншого – з країнами ЄС, які є авторами ряду проектів, що спрямовані на диверсифікацію постачання природного газу та модернізацію ГТС.

Потенційними країнами-експортерами природного газу в Україну (окрім Росії) слід вважати: Туркменістан та Іран. Країнами-імпортерами природного газу з України є країни Європи, а саме

Польща, Словаччина, Угорщина, Болгарія, Чехія, Австрія, Німеччина, Італія, країни колишньої Югославії та ін.

Транзит нафти. Ситуація, що склалася з транзитом нафти дещо відрізняється від транзиту природного газу. Загальна фактична потужність української системи нафтопроводів складає 114,0 млн. т. нафти на зовнішньому вході та 57,7 млн. т. на виході за кордон, що забезпечує Україні дуже важливу роль як країни-транзитера російської нафти до Європи. Однак вихідні потужності магістралей використовуються сьогодні лише на 55-58,7%. А в останні роки спостерігається падіння обсягів транспортування і експорту нафти українськими магістралями [7;12]. Це все пояснюється застарілістю нафтопровідної системи України, необхідністю пошуків шляхів диверсифікації постачання нафти до Європи, геоеконічними та геополітичними факторами [6;7].

Окремо стоїть питання щодо використання потужностей нафтопроводу Одеса-Броди. Пропускна здатність 9 млн. т. нафти на рік (з можливістю збільшення до 45 млн. т/рік), який призначався для транспортування до Європи каспійської нафти, в даний час використовується в реверсному режимі для постачання російської нафти з Бродів на морський термінал „Южний” [10;12]. Існує проект продовження нафтопроводу до Гданську (Польща), для диверсифікації поставок нафти на українські НПЗ. Так, 17 січня 2011 року Білорусь та Україна підписала договір про транспортування через нафтопровід “Одеса-Броди” нафти обсягом 4 млн. т. на рік до Мозирського НПЗ в Білорусі. Прокачуватиметься венесуельська нафта, відповідні договори між Венесуелою та Білоруссю вже укладені. Окрім того, в серпні 2011 року Україна підписала договір з Азербайджаном про заповнення на третину нафтопроводу „Одеса – Броди”.

Потенційними країнами-імпортерами нафти в Україну (окрім Росії) слід вважати: Казахстан, Азербайджан, Туркменістан, Іран, а також Ірак, Саудівську Аравію, Лівію, Алжир. Більшість з цих країн мають значні експортні можливості, які можуть задовольнити потреби України, але це буде залежати від транспортних можливостей, енергетичної дипломатії та фінансових витрат. Країнами-імпортерами нафти слід вважати країни Європи.

На основі розглянутого матеріалу варто відмітити, що Україна маючи значні транзитні перспективи в сфері транспортування нафти та природного газу, за останнє десятиліття, поступово втрачає свої транзитні можливості, в результаті насамперед політичної та економічної нестабільності всередині держави, що призводить до подальшого погіршення економічної ситуації в Україні. Тому варто, як найшвидше розробити та впровадити радикальну програму дій з використання транспортних перспектив. Сьогодні в умовах вуглеводневої ери, значення нафти і природного газу набуло небувалого розмаху і це значення буде підтримуватися до тих пір

поки, не будуть широко впровадженні у використання альтернативні види палива. Актуальність подальшого дослідження має велике значення, в умовах того, що нафтогазові відносини перетворилися на важелі геополітичного та гео економічного впливу між державами.

Список використаних джерел:

1. Безуглий В.В., Козинець С.В. Регіональна економічна та соціальна географія світу: Посібник. – К.: Видавничий центр “Академія” 2003. – 688 с.
10. Энергитическая стратегия России до 2020 г. Утверждена распоряжением Правительства Российской Федерации № 1234-р от 28 августа 2003 года [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.minprom.gov.ru>.
11. Козакевич Є. Україні достатньо реалізувати тільки один проект – Одеса-Броди-Гданськ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.dialogs.org.ua>
12. Обзор рынка услуг по транспортировке нефти и газа Украины. 2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.db.niss.gov.ua>
13. Саприкін В. Майбутнє газотранспортної системи України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ucerps.org>
2. Енергетична безпека України: зб.ст. та аналітичних матеріалів/за заг. ред. О.О.Воловича / Національний інститут стратегічних досліджень, Регіональний філіал м.Одеса. – Одеса: Фенікс, 2009. – 356 с.
3. Енергетична безпека України: Стратегія та механізми забезпечення/А.І. Шевцов, М.І. Земляний, А.З. Дорошевич та ін. / За ред. А.І. Шевцова. – Дніпропетровськ: Пороги, 2002. – 264 с.
4. Політика України у Чорноморсько-Каспійському регіоні у контексті стратегії Європейському Союзу: від взаємодії до співпраці. Зб. матеріалів між народ. наук. конференції(Одеса 17-18 липня 2008 р.)/ Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень. – Регіональне представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі/ За заг. ред. О.О. Воловича - .:Фенікс, 2008. – 256 с.
5. Саприкін В. Газовий трикутник ЄС-Україна-Росія: єдність та боротьба інтересів// Дзеркало тижня від 13 квітня 2002 р.
6. Топчієв О.Г., Тітенко З.В. Геополітична та гео економічна ідентичність України у Балто-Чорноморсько-Каспійському просторі // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – Випуск 16. – 156 с. – С.124-129.
7. Аналітична записка “Щодо розробки енергетичної стратегії України до 2030 року” [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrenergo.energy.gov.ua>
8. Диверсифікація постачання газу в Україну. Бажання та реалії [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.db.niss.gov.ua>
9. Земляний Н., Бараннік В. Чинники безпеки нафтопроводів при виборі варіантів диверсифікації постачання нафти в Україну [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.db.niss.gov.ua>

**ПРО "ЗОВНІШНЮ" ТА "ВНУТРІШНЮ" УКРАЇНСЬКУ
ГЕОПОЛІТИКУ**

Поняття "геополітика" в науковій, зокрема, географічній, літературі досі не набуло однозначного тлумачення. Дотепер трапляються різноманітні твердження від "псевдонауковості" геополітики до обґрунтування її статусу як межової дисципліни на пограниччі географії й політології. Визнаючи доречність трактування геополітики як галузі науки, ми водночас зауважуємо, що не будь-яка геополітика є науковою. Так, існують значні відмінності між геософічними за своєю суттю напрацюваннями Г. Маккіндера й волюнтаристичними побудовами К. Гаусгофера, між творчим розвитком ідей просторовості Н. Спайкменом і тенденційними гаслами О. Дугіна. Для систематизації всього різноманіття геопросторових конструкцій, декларованих їх авторами як "геополітичні", ми пропонуємо наступну їх класифікацію.

По-перше, на нашу думку, геополітику доречно поділяти на агресивно-експансіоністську, національно-визвольну та націєзахисну. Саме агресивно-експансіоністський характер властивий геополітичним побудовам К. Гаусгофера або О. Дугіна, позбавленим ознак науковості. Як впливає із самого визначення, метою цього напрямку геополітики є створення "теоретичних" передумов для загарбання (повного або часткового) територій інших держав. Значно вагомішими є наукові основи національно-визвольної геополітики, тобто, геополітики бездержавних націй, які прагнуть здобути незалежність. Зокрема, щодо української нації такого роду геополітичний доробок, опертий на твердий науковий ґрунт, належить акад. С. Рудницькому. Після одержання державної самостійності національно-визвольна геополітика органічно переходить у націєзахисну (державотворчу), спрямовану на утвердження суверенітету, територіальної цілісності й національних пріоритетів у державотворчих процесах. Такий перехід мав би бвуги притаманним Україні, яка проголосила незалежність 1991 р. Але через низку причин, аналіз яких не входить до предмету нашого дослідження, такого переходу не відбулося, й найвище керівництво Української держави за 20 років її існування досі не спромоглося на прийняття стратегічної концепції національної геополітики.

По-друге, ми поділяємо геополітику на "зовнішню" (пов'язану з позиціонуванням держави щодо інших держав) та "внутрішню" (спрямовану на розв'язання регіональних протиріч усередині самої держави). Щодо України, то нагальним завданням її "зовнішньої" геополітики є напрацювання її чіткої позиції у взаєминах із Росією й

державами-членами НАТО; основним спрямуванням "внутрішньої" геополітики нашої держави має бути створення передумов для мінімізації духовно-культурних і психологічних відмінностей між її західними та східними теренами.

На нашу думку, особливістю української геополітики, пов'язаною зі згадуваними нами вище суб'єктивними чинниками, є незмінна актуальність геополітичних побудов національно-визвольного характеру в добу державотворення. Це стосується обох найвідоміших українських геополітичних доктрин I половини ХХ ст. - балто-чорноморської, сформульованої С. Рудницьким, та чорноморської, основи якої заклав Ю. Липа. Хронологія появи зазначених доктрин відображає міжнародну ситуацію, що складалася в зазначений час: якщо С. Рудницький висловив своє бачення геополітичної долі України одразу після Першої світової війни, під час національно-визвольної революції 1918 - 21 рр., то Ю. Липа представив власні погляди на цю ж проблему вже напередодні Другої. Позаяк у ході останньої війни українська нація не відновила свою державність, а країни Балтії її навіть втратили, то макрорегіональна політична ситуація на межі 1980 - 90-х рр. склалася подібною до 1918 р. Цієї схожості дедалі меншало з розвитком (досить різноспрямованим) у країнах Балтії, з одного боку, та в Україні, з іншого.

Упродовж двох десятиріч незалежності нашої держави балто-чорноморська доктрина поступово втрачала свою актуальність; натомість, зростало значення циркумпонтійської української геополітики. Остання частково знайшла своє реальне втілення у створенні в середині 90-х рр. ХХ ст. міждержавного союзу ГУАМ, основною метою якого стала економічна співпраця у сфері енергоносіїв на противагу російським інтересам у цій галузі. До фактичної реалізації чорноморської доктрини Ю. Липи Україна в цей період підійшла й у суто політичній площині: будо здійснено низку кроків у напрямі євроатлантичної інтеграції, що, на нашу думку, особливо зблизило нашу державу з "давнім" членом НАТО - Туреччиною, а також Болгарією й Румунією, які вступили до зазначеного альянсу на початку ХХІ ст., і, крім того, Грузією, яка сьогодні послідовно прямує до цієї структури колективної безпеки. Отже, до 2010 р. (часу прийняття Верховною Радою України змін до Закону України "Про основи внутрішньої та зовнішньої політики України") тривав закономірний процес загальночорноморської безпекової інтеграції в союзі з більшістю країн Європи й Північної Америки, перерваний (як ми вважаємо, тимчасово) суб'єктивними (значною мірою викликаними іззовні) чинниками.

У проблемі ймовірної інтеграції України до НАТО ми вбачаємо геософічний аспект, пов'язаний з особливостями територіальної композиції Євроатлантичного альянсу. Західний фрагмент охопленої ним території (Північна Америка) зайнятий двома дуже великими за чисельністю населення та - особливо - площею державами США й

Канадою. Східна межа цього альянсу проходить усередині материка Євразія, відділяючи геопростір, що від неї суцільно простягається до Атлантики. Виходячи з діалектичних засад поєднання симетрії й асиметрії та враховуючи заокеанське положення двох західних окраїнних великодержав та крайньо східне межове (на європейсько-азійському пограниччі) розташування найбільшої євразійської держави - члена НАТО - Туреччини, ми вважаємо, що природний характер мала б наявність на сході зайнятої Альянсом території двох більших за площею держав. Цією другою (крім Туреччини) мусила б бути Україна.

Ми вже зазначали, що основними складовими "внутрішньої" геополітики України мають бути комплекс заходів, спрямованих на подолання штучно створених відмінностей у культурно-цивілізаційній орієнтації між мешканцями західних і східних теренів держави, а також виважена політика щодо Криму, націлена водночас на реалізацію конституційного положення про недопустимість перебування іноземних військових баз на території України, остаточну реадaptaцію кримських татар на півострові та їх інтеграцію до української політичної нації.

Охоплюючи досить великий (якщо порівняти з іншими європейськими країнами) геопростір, Українська держава має підстави претендувати на суб'єктну роль у геополітиці як на регіональному рівні (Центрально-Східна Європа), так і на загальноєвразійському. Адже геопростір, зокрема, територія, є надзвичайно цінним стратегічним ресурсом, який дозволяє суттєво впливати на співвідношення сил на світовій політичній арені. Разом із тим, на нашу думку, така українська перспектива може стати реальністю лише за умови внутрішньої консолідації української нації, опанування нею самої української державної території.

Як ми зауважували раніше, південні терени України завдяки притаманним їм особливостям духу ландшафтів посідають окреме місце в національному геопросторі. В контексті сучасних процесів українського націєтворення важливим є врахування тюркського чинника в духовній складовій ландшафтогенези. Причорноморська низовина та Крим включені нами до землесвіту Великий Степ, тоді як решта українських етнічних земель (від Сяну до Дону включно) - до Єврамерики. Отже, природні субетнічні відмінності в українській нації більш виражені в напрямі з півночі на південь, ніж із заходу на схід.

Подолання геополітичних проблем, що стоять перед сучасною Україною, вимагає послідовності у виконанні окремих завдань, суть яких окреслено нами вище. Зокрема, першочерговим є розв'язання внутрішньополітичних суперечностей у державі шляхом проведення націєтворчої та зваженої "внутрішньої" геополітики, що, в остаточному результаті, має забезпечити Україні становище лідера в

ГЕОГРАФІЧНІЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВІРШЕННЯ
регіоні Центрально-Східної Європи та одне з провідних місць на
всьому Євразійському континенті.

Л. В. Ключко, І. І. Кучер, Ю. Ю. Заволока

*Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна*

ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ НАУКОМЕТРИЧНОГО АНАЛІЗУ У СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Дослідження проблем використання наукометричного аналізу досить широко розкрито в різних літературних джерел. Цей метод має свої особливості, що й розглядається в даній публікації.

Зокрема в нашому дослідженні для застосування наукометричного аналізу використано метод статистичної поверхні.

Головною метою створення статистичної поверхні є забезпечення найбільш ефективного аналізу наукових публікацій і захищених дисертацій та встановлення певної закономірності. Розрахунки виконувалися за програмою Minitab 16.1.0.0. В результаті будується статистична поверхня, що демонструє особливості суспільно-географічних процесів та явищ.

Метою нашого дослідження є розкриття взаємозв'язку між дисертаційними дослідженнями та науковими статтями за тематиками ГАТТ/СОТ в Україні з 1998 по 2011 рр.

Досить складно було визначити відношення тематику дисертації до об'єкту нашого дослідження. Основним критерієм у виборі було зазначення системи ГАТТ/СОТ (СОТ) у назві роботи або розділу та внесок дослідження у розвиток методологічної складової розуміння системи ГАТТ/СОТ та процесів інтеграції України у світовий гео економічний простір, що наразі найкраще представлений Світовою організацією торговою.

Ще складніше було з вибором критеріїв для вибору наукових статей, що будуть використанні у дослідженні. На сайті Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського на запит СОТ та ГАТТ пошукова система видає 5680 знайдених наукових статей [5]. Обробити таку кількість статей не є можливим і не є доцільним, оскільки тут подані не лише ті які були покладені в основу дисертаційних досліджень, а й окремі публікації вчених. Тому для об'єктивності дослідження, ми використовуємо лише ті наукові статті і яких опубліковано результати дисертаційних досліджень за вказаний період, тобто статті, вказані в авторефераті дисертації.

Проведений наукометричний аналіз розвитку дослідження системи ГАТТ/СОТ в Україні з 1998 по 2011 рр. розкриває його певні закономірності. На основі кількісних показників, зокрема наукові публікації та захищені дисертації, було побудовано статистичну

поверхню, яка відображає взаємозалежність між цими показниками (рис. 1).

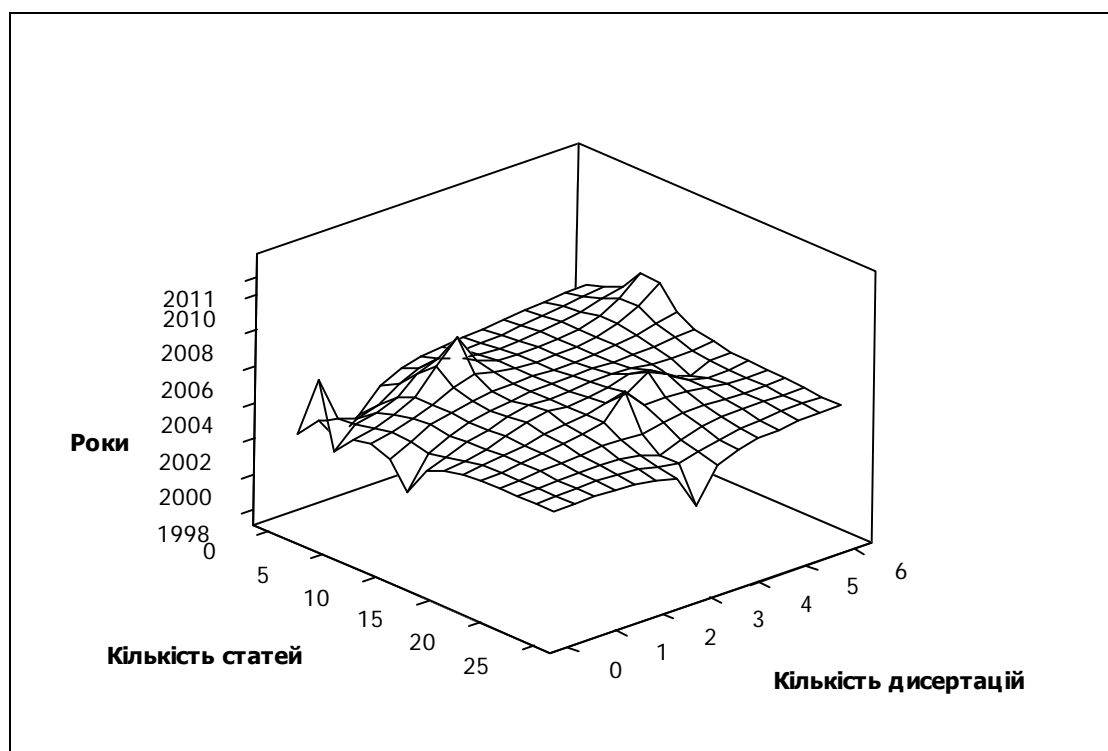

Рис. 1. Статистична поверхня залежності кількості наукових публікацій і захищених дисертацій за тематикою ГАТТ/СОТ в Україні за період 1998–2011 рр. (побудовано автором за [1,4,5])

Дані рис. 1 свідчать про те, що між кількістю наукових публікацій і кількістю захищених дисертацій існує здебільшого пряма залежність. Суттєве збільшення (у порівнянні з попередніми роками) кількості наукових публікацій у 2002-2003 рр. та в 2007-2008 рр. говорить про стрибкоподібне збільшення кількості захищених дисертацій у наступний рік. Відповідно незначна кількість публікацій у 1998–2000 рр. відображалася у відсутності захищених дисертацій.

В даний період можна виділити два «максимуми» для статей – 2002 та 2003 роки, коли було опубліковано 25 та 21 статтю, при цьому відповідно, захищено лише по три дисертації. «Максимуми» захищених дисертацій припадають на 2004 та 2009 рр. коли було захищено 5 та 6 дисертацій відповідно.

Таке відставання «максимумів» дисертацій від «максимумів» статей пов'язано з тим що, по-перше, статті передують закінченню дисертації, а по-друге, дисертації базуються саме на наукових статтях, тому такий стан речей є закономірним.

Заслугове на увагу період 2008-2009 рр., коли при зниженні кількості публікацій було захищено три докторські дисертації.

Можемо припустити, що це викликано реалізацією раніше накопиченої інформації і відповідно раніше її публікуванню.

Дослідження системи ГАТТ/СОТ (СОТ) потребує подальшого комплексного міждисциплінарного підходу (в тому числі й суспільно-географічного), на основі якого можуть бути розроблені рекомендації, зокрема щодо інтеграції України у світовий гео економічний простір, який наразі найкраще репрезентований СОТ.

Список використаних джерел:

1. База даних УкрІНТЕІ // Офіційний сайт УкрІНТЕІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uinpei.kiev.ua/articles.php?cat_id=67
2. Кучер І., Ключко Л. Аналіз дисертаційних досліджень системи ГАТТ/СОТ в Україні у 1998 – 2011 роках // Часопис соціально-економічної географії. – № 10(1). – Харків, 2011. – С. 173-177.
3. Немець Л.М., Кандиба Ю.І., Немець К.А., Суспільна географія в Харківському регіоні: історія, напрями та перспективи розвитку: Монографія. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 260 с.
4. Список авторефератів по СОТ у електронній бібліотеці авторефератів дисертацій // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/\[in=_scripts/ep.in\]](http://www.nbuv.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/[in=_scripts/ep.in])
5. Список наукових статей по СОТ у електронній бібліотеці // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/search?q=site%3Awww.nbuv.gov.ua&hl=ua&ie=windows1251&q=%F1%EE%F2&btnG=%CF%EE%F8%F3%EA+%EF%E+ %F1%E0%E9%F2%F3>

К. І. Ковальова

Херсонський державний університет

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

*«Если вы мне расскажите,
я это быстро забуду,
если вы мне напишите,
я прочитаю, но тоже забуду,
а если вы вовлечете меня в дело,
я буду это знать и запомню»*

Жан Жак Руссо

Постановка проблеми. Вимоги сучасного суспільства ставлять перед вивченням географії в школі нові цілі, а саме пізнання на конкретних прикладах різноманіття сучасного географічного простору на різних його рівнях (від локального до глобального) для формування географічної картини світу; розуміння головних особливостей взаємодії природи і суспільства на сучасному етапі його розвитку, значення охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування, здійснення стратегії стійкого

розвитку в масштабах України і світу; розуміння закономірностей розміщення населення і територіальної організації господарства у зв'язку з природними, соціально-економічними і екологічними чинниками, залежності проблем адаптації і здоров'я людини від географічних умов проживання; глибоке і всебічне вивчення географії України, включаючи її геополітичне положення, природу, населення, господарство, регіональні особливості природокористування в їх взаємозалежності.

Досягти виконання поставлених цілей можливо за допомогою технології «критичного мислення», яка дозволить активізувати навчально-виховний процес з географії і буде сприяти кращому засвоєнню географічних знань учнями.

Аналіз останніх досліджень. Поняття «критичне мислення» використовується в методичній літературі вже близько 50 років. А саме відтоді, коли Бенджаміном Блумом була розроблена таксономія пізнавальних здібностей і критичне мислення було означено як мислення вищого рівня [1]. Але це поняття настільки різнобічне, що спеціалісти різних галузей – філософи, психологи, педагоги – трактують його по-різному. Є.С. Полат з точки зору педагогічної теорії розвивального навчання виділяє такі ознаки характерні для критичного мислення: аналітичність, асоціативність, самостійність, логічність, системність [5]. За думкою професора Девіда Клустера критичне мислення є мисленням самостійним і повинно починатись із постановки питань і з'ясування проблем, які потрібно розв'язати [2]. З ним погоджується американський філософ і педагог Джон Дьюї, який вважає, що критичне мислення виникає тоді, коли учні починають займатись конкретною проблемою. «Тільки борючись із конкретною проблемою, відшукуючи власний вихід зі сформованої ситуації, учень дійсно думає» [3, 4].

Але, незважаючи на незначні розбіжності у підходах до визначення даного поняття, більшість науковців і педагогів єдині у своїй думці щодо ознак технології «критичного мислення», а саме:

- критичне мислення самостійне і має індивідуальний характер;
- інформація є відправною, а не кінцевим шляхом мислення;
- переконлива аргументація тверджень;
- існує в ситуації полілога або дискусії;
- здійснюється в реально значущій для людини ситуації.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні умов використання технології «критичного мислення» на уроках географії у ЗНЗ, розгляді методичних прийомів, які доцільно використовувати на різних стадіях даної технології.

Результати дослідження. Для ефективного застосування технології «критичного мислення» у навчально-виховному процесі з географії повинні виконуватись наступні умови:

- наявність часу і можливостей для набуття досвіду критичного мислення;
- наявність можливості висловлювати свою точку зору;
- допомога вчителя в умінні задавати питання, здійснювати рефлексію своєї діяльності;
- можливість обміну думками в ситуації дискусії;
- обстановка доброзичливості і взаємоповаги.

Саме за таких умов учні можуть почуватися впевнено, бути повноправними учасниками навчального процесу, що в свою чергу призводить до збільшення його ефективності.

Технологія «критичного мислення» включає три основні стадії, кожна з яких виконує відповідні функції.

1) стадія виклику. Для неї характерні такі функції, як мотиваційна (пробудження інтересу до роботи), інформаційна (актуалізація вже наявних знань) та комунікаційна (безконфліктний обмін думками);

2) стадія осмислення виконує інформаційну (отримання нової інформації) і систематизовану (класифікація і ранжування інформації) функції;

3) стадія рефлексії виконує наступні функції: комунікаційна (обмін думками про нову інформацію), мотиваційна (збудження до подальшого розширення інформаційного поля), інформаційна (набуття нових знань), оціночна (вироблення власної позиції).

Для того, щоб кожна стадія даної технології була максимально ефективною і викликала захопленість учнів навчальним процесом, необхідно протягом уроку використовувати різноманітні методичні прийоми, які допоможуть учням з інтересом опановувати нові знання.

На стадії виклику доцільно використовувати такі методичні прийоми, які зацікавлять та налаштують учнів на вивчення нової теми. До таких прийомів можна віднести: «що я знаю», «вільне письмо», «асоціація», «ключові слова», «вірно - не вірно», «переплутані логічні ланцюжки», «інструкції», «кластер». При використанні перших чотирьох прийомів вивчення нової теми починається із її проголошення, потім, в залежності від прийому, учні висловлюють припущення про те, що буде вивчатись на уроці, а вчитель всі їх думки записує на дошці або ватмані з метою подальшого обговорювання всіх розбіжностей, які виникнуть в процесі роботи.

Приєм «вірно - не вірно» часто використовується вчителями на уроці, але, як правило, для закріплення знань або перевірки домашнього завдання. Але даний прийом доцільно також використовувати на стадії виклику. Для цього на дошці написати вірні і не вірні твердження по новій темі, учні ставлять знак «+» там, де вони вважають твердження вірним і знак «-» там, де на їх думку воно не вірно. Виходячи із їх відповідей, вчитель корегує вивчення нової теми таким чином, щоб максимально роз'яснити ті питання, які у більшості учнів викликали труднощі.

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

«Переплутані логічні ланцюжки» - прийом, який дозволяє учням обдуманно знаходити і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки або послідовність етапів розвитку певних об'єктів. Наприклад, при вивченні географії в 10 класі учням можна запропонувати скласти правильний ланцюжок зв'язків між наступними поняттями:

- А) МГПП;
- Б) міжнародні економічні угруповання;
- В) світове господарство;
- Г) міжнародна спеціалізація;
- Д) міжнародний обмін;
- Є) міжнародна економічна інтеграція.

Безпосередньо перед стадією осмислення можна використати методичний прийом «кластер», сутність якого полягає у самостійному складанні учнями своєї логічної схеми вивчення даної теми із наступним її захистом.

Стадія осмислення передбачає засвоєння нового матеріалу за допомогою методичних прийомів, які стимулюють пізнавальну активність учнів. До таких методичних прийомів можна віднести «помітки на полях», «маркірувальна таблиця», «взаємне опитування», «взаємне навчання», «подвійний щоденник», «таблиця аргументів». Наприклад, такий методичний прийом як «таблиця аргументів» можна використовувати при викладанні географії в усіх шкільних курсах. Даний прийом передбачає надання вчителем певного аргументу, який учні повинні підтвердити фактами із лекції вчителя або спростувати його. В курсі «Загальна географія» вчитель під час вивчення нової теми може запропонувати учням такий аргумент

Аргумент	Чому «так»	Чому «ні»
«Магеллан – перший навколосвітній мореплавець».	Фернан Магеллан задумав, організував навколосвітню подорож і керував нею більшу частину шляху.	Завершив подорож Хуан Себастьян Елькано

Обов'язковою складовою будь-якого уроку із використанням технології «критичного мислення» є стадія рефлексії, яка змушує учнів обдумати, проаналізувати отриману інформацію, збуджує їх до набуття нових знань і вироблення власної позиції. На стадії рефлексії доцільно використовувати такий методичний прийом як «кластер», який використовується як засіб для підбиття підсумків, як стимул для виникнення нових асоціацій і графічних зображень нових знань. При застосуванні даного прийому спочатку записується ключове слово, а потім слова і речення по темі, в подальшому відбувається розподіл матеріалу на окремі блоки і встановлюються і виражаються графічні логічні зв'язки між блоками.

Також на стадії рефлексії можна використати наступні методичні прийоми: сінквейн, есе, самоаналіз (учень аналізує, що саме з нової теми він знає впевнено, а потребує повторення), «теза-антитеза»,

«вірно – невірно», «кубик». Прийом «кубик» вчитель використовує для учнів із недостатнім рівнем навчальних знань і умінь. Вчитель називає поняття, і в залежності від напису на грані кубика, учень дає відповідь на питання: дати опис, порівняти із чим-небудь, надати асоціацію (на що схоже), проаналізувати (із чого складається), застосувати це, навести приклади. За допомогою даного прийому відбувається повернення до стадії виклику, до ключових слів, перевернених логічних ланцюжків тощо.

Навчально-виховний процес буде ефективним тільки при наявності всіх взаємопов'язаних стадій технології «критичного мислення», яка вчить учнів працювати самостійно, задавати питання, вислухувати чужі думки, мати власну думку і захищати її, критично відноситись до думок опонентів, здійснювати рефлексію своєї діяльності та аналізувати і класифікувати отриману інформацію.

Висновки. Використання технології «критичного мислення» на уроках географії визиває свідоме засвоєння знань учням за умов їх максимального залучення у навчальний процес. Різноманітні методичні прийоми викликають інтерес до вивчення предмету і сприяють чергуванню видів діяльності на уроці, що, в свою чергу, зменшує втомлюваність учнів і, в кінцевому випадку, збільшує ефективність навчально-виховного процесу з географії.

Список використаних джерел:

1. Блум Б. Таксономия основных категорий учебных целей. Режим доступа - www.glp.net/c/document_library/get_file?folderId=11599&name
2. Дэвид Клустер. Что такое критическое мышление? Режим доступа - <http://rus.1september.ru/article.php?ID=200202902>
3. Дьюи Дж. Психология и педагогика мышления (Как мы мыслим): пер. с англ. / Дж. Дьюи. - М.: Лабиринт, 1999. - 186 с.
4. Дьюи Дж. От ребенка - к миру, от мира - к ребенку [Текст] / Дж. Дьюи. - М.: Карапуз, 2009. - 348 с.
5. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования/ Под ред. Е.С.Полат – М., 2000

О. Кононенко

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

**ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПІДХОДУ У
ДОСЛІДЖЕННІ РЕГІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

Постановка проблеми. Реальна економіка країни розвивається завдяки використанню природно-ресурсного потенціалу. В умовах підвищення продуктивності праці, пришвидшення науково-технічного прогресу підвищення економічної ефективності використання природних ресурсів є надзвичайно актуальним завданням. Особливої гостроти та актуальності воно набуває враховуючи трансформації

системи господарювання, запровадження нових економічних інструментів управління використанням природних ресурсів, погіршення екологічного стану навколишнього природного середовища.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Теоретичні основи ефективного природокористування розроблялись Я. Олійником [2]. Ним було виявлено взаємозалежності динаміки населення, виробництва і природокористування. Автор виділив різні види небезпек: соціально-екологічну, біосферно-екологічну та ресурсно-екологічну. Серед географів економічний аспект природокористування розглядається А. Степаненком, С. Запотоцьким, С. Соньком [3], [6]. Ґрунтовні дослідження регіонального аспекту проблем природокористування проводились також економістами С. Дорогунцовим, Б. Данилишиним, М. Хвесиком [4] та ін. В той же час, сама система природокористування та механізм управління нею характеризуються складністю дослідження та динамічністю, що зумовлює постійні виклики та ставить нові наукові задачі.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення сутності та завдань основних науково-методологічних підходів до дослідження системи природокористування. Відповідно до мети основними завданнями стали: 1) виявлення особливостей системи природокористування з точки зору можливостей використання науково-методологічних підходів їх дослідження; 2) узагальнення основних положень економічного підходу до дослідження регіональних систем природокористування; 3) окреслення основних напрямів розвитку економіки природокористування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування і розвиток регіональних систем природокористування відбувається в умовах постійної зміни впливу основних чинників та відзначається складністю основних процесів і явищ. Зростання масштабу людського впливу на навколишнє природне середовище та залучення природних ресурсів до різних видів економічної діяльності спричинило розширення та поглиблення основних методологічних підходів до вивчення систем природокористування. Методологічний підхід у широкому розумінні цього слова є системою принципів та методів пізнання як філософських, так і конкретно наукових, що ґрунтуються на певних теоретичних положеннях, концепціях, парадигмах. Важливою особливістю методологічного підходу є спрямованість на отримання результату, що може мати практичне застосування. Для дослідження будь-якого об'єкту можна використати декілька методологічних підходів залежно від цілей і завдань, доступності методів і методик.

Основними особливостями систем природокористування як об'єкту дослідження є багатоконпонентність, складність зв'язків між компонентами та елементами, динамічність, спрямованість використання природних ресурсів на отримання прибутку та загалом

на задоволення всіх матеріальних та духовних потреб людини, а також негативний вплив природокористування на стан навколишнього природного середовища. Саме ці основні властивості ми враховували, визначаючи методологічні підходи: системно-структурний, економічний, історико-географічний, соціальний, геоекологічний.

Розроблена методологія та методики дослідження не можуть тривалий час залишатись ефективними та єдино правильними внаслідок того, що розвивається і змінюється не тільки наука, але і значних змін зазнає сама система природокористування, цілі і завдання використання природних ресурсів. Отже, кількість методологічних підходів до вивчення формування та розвитку регіональних систем природокористування постійно зростає, що зайвий раз доводить міждисциплінарність проблеми раціонального природокористування та актуальність подібних досліджень.

Економічний підхід розроблявся у відповідь на суспільний запит щодо максимізації використання ресурсного потенціалу. Вітчизняна школа економіки природокористування, виникнення якої пов'язано з утворенням Комісії з вивчення природних багатств України Української академії наук, розглядала використання природних ресурсів як потенційних можливостей для зростання народного багатства. З точки зору голови Комісії В.І. Вернадського при вивченні природних продуктивних сил необхідно не тільки зосереджуватись на оцінюванні природних ресурсів, але і на пошуку шляхів їх раціонального та ефективного використання. Цей комплекс розробок початково був побудований на принципах антропоцентризму, тобто переважало бажання зменшити залежність людини від природи через підвищення культурного рівня та технічної озброєності виробництва.

Економіка природокористування як наука виокремилась у 70-х роках минулого століття на основі розробок географів Ю.М. Куражовського, В.С. Преображенського та ін. і економістів Альфреда Ендерса, Рональда Коуза, В. М. Трегобчука, В.Я. Шевчука, М.І. Долішнього, І.М. Синякевича та ін. Про перспективи таких досліджень у 1973 році Ю.Г. Саушкін писав, що починає кристалізуватись така наука як природокористування і він вважав, а з часом повинно сформуватись економічне природокористування як розділ економічної географії [5, с. 232].

Основне завдання економістів – врахувати особливості природокористування при формуванні державного управління економікою, в тому числі приватним сектором [1]. На сьогоднішній день до природокористування зараховується все матеріальне виробництво, а отже організаційно-економічний механізм природокористування охоплює проблематику ціноутворення, оподаткування, а також адміністративні методи впливу: ліміти, дозволи, ліцензії, менеджмент і аудит тощо.

На пошук оптимальних з точки зору економістів стратегію та механізми природокористування спрямовані окремі теорії та

концепції. Так, концепція вартісної оцінки природних ресурсів була свого часу розроблена у зв'язку з вичерпністю окремих видів ресурсів. Природні ресурси поруч з трудовими та фінансовими впливають на виробничий процес і залежно від вартості стають вагомим чинником регіонального розвитку. В економічній науці обґрунтовується необхідність економічної оцінки природних ресурсів, критерієм такої оцінки стає рента. Будучи, з одного боку, результатною характеристикою (перевищення результатів експлуатації будь-якого об'єкта над затратами), рента теж виражає затрати, що, на відміну від фактичних, є затратами суспільно необхідними та виникають за умови вибуття ресурсу, котрий підлягає оцінці [3, с. 38].

Концепція трансформації зовнішніх витрат у внутрішні визначає можливості ринку регулювати процеси природокористування та умови ефективної дії держави та державних механізмів. При цьому економіст А. Пігу вважав, що ринкова система не здатна розв'язати проблеми негативних зовнішніх ефектів природокористування, а Р. Коуз довів своєю теоремою, що ринок може трансформувати зовнішні ефекти у внутрішні без втручання держави [1].

Даний методологічний підхід в літературі називається по-різному: економічний, прагматичний або такий, що передбачає утилітарну точку зору на систему природокористування. Зосередження на цьому підході та ігнорування інших неминуче призводить до екологічної кризи. Усвідомлення цього спричинило поступовий перехід до екоцентризму, який змінив в певній мірі методологію і методи дослідження в економіці природокористування через введення екологічних принципів, критеріїв, методик оцінки екологічних ризиків, збитків тощо. Такі трансформації обумовлені вже не обмеженням кількості ресурсів, що свого часу стимулювало розроблення методів грошової оцінки природних ресурсів, а погіршенням їх якості, зростанням екологічних ризиків для третіх осіб. Фактично у існуючу систему координат введено ще одну змінну – екологічний ефект від використання ресурсу. Відсутність негативного впливу на навколишнє середовище підвищує попит на ресурс, а відповідне підприємство, галузь, регіон робить більш конкурентоспроможним. Значні ж екологічні витрати ставлять питання про рентабельність виробництва і відповідно стимулюють наукові розробки у щодо екологізації виробництва.

Економічний підхід у сучасному розумінні пов'язується з методиками оцінки економічної ефективності природокористування, ресурсозбереженням, розробкою екологічно орієнтованих економічних інструментів. Господарська практика потребує розробки ефективних методів управління природокористуванням, що вимагає розгляду компонентів природного середовища як ресурсу, що характеризується вартісними характеристиками, а також рентабельністю, економічною ефективністю виробництва та ін. Даний підхід обумовив і систему методів управління: нормативно-правових

та економічних. Екологізація економічної діяльності призводить до екологізації управлінського механізму та введення плати за забруднення навколишнього середовища, штрафів, ліцензування та інших механізмів.

Підхід має певну політичну складову, яка впливає з геополітичного значення природних ресурсів, що визначає важливість політичних рішень при прийнятті концепцій та парадигм, закріплення їх основних положень у програмних документах, законах, підзаконних актах. Політико-правові рішення є серйозним стимулом розвитку наукових досліджень у певному напрямі. Як приклад можна навести зміну концепції абсолютної безпеки, що домінувала в радянській системі забезпеченні техногенної безпеки впродовж багатьох десятиліть, на концепцію прийняттого ризику, ґрунтуючись на якій розроблено ряд методик оцінки ризику для різних об'єктів, а також методи управління екологічним ризиком тощо.

Висновки. 1. Системи природокористування як об'єкт дослідження є багатокомпонентними, динамічними, відзначаються складністю зв'язків між компонентами та елементами, спрямованістю використання природних ресурсів на отримання прибутку та загалом на задоволення всіх матеріальних та духовних потреб людини, а також значним негативним впливом природокористування на стан навколишнього природного середовища. Дані основні властивості, міждисциплінарність проблеми раціонального природокористування дозволили виділити методологічні підходи до дослідження регіональних систем природокористування: системно-структурний, економічний, історико-географічний, соціальний, геоекологічний.

2. Особливості економічного підходу полягають у обґрунтуванні використання економічних важелів до пошуку оптимальної стратегії природокористування. Існують різні точки зору щодо ефективності державного регулювання цієї сфери та ринкових механізмів. Оскільки ефективність ринкових механізмів вища, то необхідно використовувати їх у тих випадках, де це є можливим, доповнюючи їх методами державного адміністративного впливу.

3. Позиція окремих дослідників щодо вичерпання можливостей економічного підходу до регулювання процесу природокористування у зв'язку з переходом на соціально- та екологоорієнтовну модель розвитку з нашої точки зору не є правильною. Важливо враховувати соціальні та екологічні цілі природокористування, запроваджуючи відповідні економічні механізми у вигляді податків, пільг, штрафів, проведення амортизаційної, інвестиційної політики, страхування тощо.

Список використаних джерел:

1. Ендерс Альфред Економіка навколишнього середовища. Вступ / Пер. З нім. – К.: либідь, 1995. – 168 с.

2. Олійник Я.Б. Економіко-екологічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування / Ярослав Олійник. – К. : Лібра, 1996. – 208с.
3. Олійник Я.Б. Управління використанням природних ресурсів / Я.Б. Олійник Я.Б., В.М. Пересекін, С.П. Запотоцький. – К.: ВГЛ «Обрії», 2008. – 284 с.
4. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку і трансформацій / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України / Богдан Михайлович Данилишин (ред.). — К. : ЗАТ "Нічлава", 2006. — 704с.
5. Саушкин Ю.Г. Экономическая география: история, теория, методы, практика / Ю.Г. Саушкин. – М: Мысль, 1973. – 559 с.
6. Сонько С.П. Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми / Сергій Сонько: Монографія. – К.: Ніка-Центр. – 287 с.

В. Ю. Коріневська

*Одеський державний екологічний
університет
vks26@ua.fm*

ОЦІНКА ГЕОЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ЗА ДОПОМОГОЮ КОМПЛЕКСНИХ ПОКАЗНИКІВ

Постановка проблеми. В сучасних умовах незбалансованого природокористування урбанізовані території повною мірою відчують негативні ефекти, пов'язані з локалізацією антропогенного навантаження, що створюється промисловими підприємствами та містообслуговуючими системами. Все це обумовлює актуальність досліджень у напрямку розроблення алгоритмів оцінки геоекологічного стану урбанізованих територій з наступним узагальненням отриманої інформації у вигляді комплексних показників та характеристик.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Алгоритми комплексних оцінок геоекологічного стану міських територій стають предметом вивчення як українських, так і зарубіжних дослідників, серед яких О.Ф. Картава, Т.Л. Меліхова, В.В. Владимиров та інші. Особливістю закордонних методів комплексної оцінки екологічного стану міського середовища є розгляд крізь призму «економіка - екологія - суспільство». Наприклад, система екологічних індикаторів для міста, розроблена Європейським Агентством з довкілля охорони, включає набір кількісних і якісних оцінок стану екосистем, який, проте, розглядається в сукупності з соціально-економічними показниками [1].

Огляд існуючих підходів до комплексної оцінки геоекологічного стану урбанізованих територій [1-5] дозволяє зробити висновок про різноманітність методик і початкових наборів характеристик. До недоліків слід віднести відсутність якнайповнішого обліку усіх екологічних аспектів функціонування міської системи, а також зміщення акцентів на економічні та соціальні показники.

Отже, метою даного дослідження є розробка методики визначення комплексних екологічних показників урбанізованої території, що дозволяють звести в єдиний комплекс інформацію про якість природних компонентів міського середовища та антропогенні фактори. Узагальнення такої інформації дозволяє отримати принципово нове, інтегральне знання про геоекологічний стан урбанізованої території.

Основний матеріал дослідження. В основу методологічних принципів визначення комплексних екологічних показників урбанізованої території покладено виділення основних екологічних характеристик та їх кількісне приведення до єдиного показника. Теоретичні основи створення складної системи показника представлені в роботах, присвячених експертним системам та вимірюванням [6, 7]. Таким чином, розробка комплексних екологічних показників урбанізованої території полягає в наступному:

- визначення екологічних характеристик урбанізованої території, виходячи із завдання дослідження;
- розділення кожної окремо узяті характеристики на рівну кількість категорій, що характеризують певний стан, з привласненням балу для кожної категорії;
- визначення ваги кожної екологічної характеристики.

У загальному випадку, визначення комплексного показника K за допомогою такого алгоритму комплексування як середнє арифметичне зважене можна представити у вигляді (1) [8]

$$K = \sum_{i=1}^n k_i \alpha_i, \quad (1)$$

де k_i – оцінка спостережуваного прояву i -ої екологічної характеристики, бали;

α_i – вага (коефіцієнт ваги, коефіцієнт значущості) i -ої екологічної характеристики, частки одиниці.

Розкладання екологічних характеристик урбанізованої території на категорії необхідне для бальної оцінки, яка дозволяє зіставити різні характеристики, привівши до єдиної розмірності – балів. Кожна категорія може бути охарактеризована як кількісно, так і якісно.

Першоосною складання таблиць визначення комплексних екологічних показників є формулювання мети та розгляд об'єкту дослідження з різних сторін. Надалі від цього залежить набір відповідних екологічних характеристик та їх вагів. Таким чином, урбанізована територія, як складна система, розглядається нами з двох позицій: 1) внутрішньосистемних зв'язків природних та антропогенних складових, які формують умови життя людини і функціонування урбоекосистем, а також визначають якість міського середовища; 2) зовнішніх зв'язків з оточуючими природно-територіальними комплексами (тобто урбанізована територія

розглядається як складова територіальних систем регіонального масштабу та джерело антропогенного навантаження на навколишнє середовище). Відповідно до цього формуються набори екологічних характеристик для розрахунку критеріїв якості природної складової урбанізованих територій та визначається вага кожної характеристики (табл. 1). Запропоновані нами критерії якості природної складової урбанізованих територій визначаються для міст з населенням від 10 до 250 тис. чол., відповідно до чого поставлені градації кількісних оцінок екологічних характеристик [8, 9]. Кількість градацій – 4.

Для визначення вагів екологічних характеристик нами були проведені експертні вимірювання за участю групи з 18 експертів, що відповідає діапазону оптимальної кількості експертів і мінімізує ефект чутливості оцінок при неузгодженості думок експертів. Для оцінки узгодженості думок експертів нами був розрахований коефіцієнт конкордації Кендалла [7], значення якого склало 0,58 (перший критерій) та 0,41 (другий критерій). Це говорить про узгодженість думок експертів у визначенні вагів екологічних характеристик.

Таблиця 1. Набори екологічних характеристик у складі критеріїв якості природної складової урбанізованої території

№ з/п	Критерій якості природної складової урбанізованої території з позицій внутрішньосистемних зв'язків		Критерій якості природної складової урбанізованої території з позицій зовнішніх зв'язків	
	Екологічна характеристика	α_i	Екологічна характеристика	α_i
1	Якість атмосферного повітря	0,30	Техногенний вплив на атмосферне повітря	0,30
2	Якість води водних об'єктів	0,25	Техногенний вплив на водні об'єкти	0,25
3	Якість ґрунту	0,10	Озеленення	0,15
4	Озеленення	0,15	Відходи	0,20
5	Екологічна безпека техногенного комплексу	0,20	Екологічна безпека техногенного комплексу	0,10

Значущість відмінностей вагових коефіцієнтів даних екологічних характеристик у складі двох критеріїв можна оцінити за допомогою рангового дисперсійного аналізу Фрідмана. Для п'яти екологічних характеристик значення критерію Фрідмана χ^2 склали 41,77 і 29,70 при $\chi_{кр}^2(0,01;4) = 13,28$, отже, експерти різною мірою оцінюють важливість кожної з екологічних характеристик.

Значення першого критерію якості природної складової урбанізованої території дозволяє охарактеризувати екологічні умови: 1) $1,0 < K \leq 2,0$ (несприятливі); 2) $2,0 < K \leq 3,0$ (помірно несприятливі); 3)

$3,0 < K \leq 4,0$ (сприятливі). Значення другого критерію говорить про рівень техногенного навантаження: 1) $1,0 < K \leq 2,0$ (високий); 2) $2,0 < K \leq 3,0$ (середній); 3) $3,0 < K \leq 4,0$ (низький).

На підставі фактичних даних про якість міського середовища м. Білгород-Дністровський (Одеська обл.), нами визначені комплексні екологічні показники даної урбанізованої території: 1) значення критерію якості природної складової урбанізованої території з позицій внутрішньосистемних зв'язків складає 2,9, що відповідає помірно несприятливим екологічним умовам; 2) значення критерію якості природної складової урбанізованої території з позицій зовнішніх зв'язків складає 2,75, що відповідає середньому рівню техногенного навантаження.

Порівняння даних показників дозволяє зробити висновок про те, що локалізація ефектів техногенної дії відбувається більшою мірою за межами міської системи, оскільки значення першого критерію якості природної складової урбанізованої території нижче за значення другого критерію.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, представлені комплексні екологічні показники дозволяють отримати узагальнену характеристику екологічних умов та рівня техногенного навантаження, який створюється міською системою, що є важливим елементом оцінки геоecологічного стану урбанізованих територій. Перспективним напрямком застосування комплексних показників є порівняльний аналіз геоecологічного стану різних міських систем, а також розширення набору екологічних характеристик, що використовуються при їх визначенні.

Список використаних джерел:

1. Environment monographs № 83: OECD core set of indicators for environmental performance reviews. – Paris: OECD, 1993. – 38 p.
2. Меліхова Т.Л. Ландшафтно-екологічний аналіз території великих міст за станом міського середовища (на прикладі м. Рівного) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.11. – К., 2000 – 19 с.
3. Картава О.Ф. Еколого-гідрогеохімічний аналіз урбанізованих територій (на прикладі м. Луцька) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.11. – Чернівці, 2001– 19 с.
4. Владимиров В.В. Урбоэкология: [конспект лекций]. – М.: МНЭПУ, 1999. – 204 с.
5. Towards an urban atlas: assessment of spatial data on 25 European cities and urban areas / С. Lavalle, L. Demicheli, M. Kasanko and oth. – Copenhagen: ЕЕА, 2002. – 131 p.
6. Коробов В.Б., Тутьгин А.Г. Шкалирование показателей при создании экспертных систем в области окружающей среды // Экологическая экспертиза. – 2003. – № 5. – С. 81–86.
7. Хамханова Д.Н. Теоретические основы обеспечения единства экспертных измерений. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2006. – 170 с.
8. Кориневская В.Ю. Комплексные экологические показатели города // Материалы Международной научной конференции студентов, аспирантов и молодых учёных «Ломоносов-2007» – Севастополь, 2007 – С. 12–13.

9. Коріневська В.Ю. Комплексні екологічні показники урбанізованих територій // Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Географія та екологія: наука і освіта». – Умань: Видавець «Сочінський», 2010. – С. 107-108.

О. Кравець

*КЗ "Загальноосвітня школа – інтернат"
Високопільська гімназія" ХОР*

ОРГАНІЗАЦІЯ ТВОРЧОГО САМОЗРОСТАННЯ УЧНІВ ПІД ЧАС ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ УЧНІВ З ГЕОГРАФІЇ

Актуальність. Сучасна соціокультурна ситуація в Україні характеризується стрімкими змінами в різних сферах життя суспільства. Поряд з освіченою та фаховою компетентністю особливого значення набувають уміння людини самостійно мислити, висувати нестандартні ідеї, прогнозувати та виявляти творчий підхід у будь-якій діяльності. Саме тому проблема обдарованості, творчості, інтелекту виходить на перший план у державній політиці, визначаючи пошук, навчання та виховання обдарованих дітей і молоді, стимулювання творчої праці, захист талантів.

Під час роботи з обдарованими дітьми постійно виникають педагогічні й психологічні труднощі, обумовлені розмаїтістю видів обдарованості, безліччю суперечливих теоретичних підходів і методів, варіативністю сучасної освіти тощо. Важливе місце посідає розробка і впровадження програм, елективних курсів за вибором, що дозволяють підтримати природничу обдарованість учнів.

Таким чином, удосконалення організації творчого самозростання учнів під час дослідницької роботи учнів з географії потребує системного підходу та вивчення.

Вихідні передумови

Підвалини вітчизняних теоретичних досліджень обдарованості було закладено Б.Тепловим, В.Ананьєвим, Н.Лейтесом, О.Ковальовим та ін.

Г.Костюк (1989) визначив обдарованість як індивідуальну своєрідність здібностей людини, вказуючи на значущість природних даних кожної окремої особистості. О.Ковальов та В. М'ясищев в обдарованості бачили складну систему здібностей людини, яка забезпечує вміння продуктивно працювати в будь-якій галузі життєдіяльності. [1. с.14]

В.Шадріков (1983) характеризував обдарованість як цілісне виявлення здібностей у діяльності, як загальну властивість інтегрованої в діяльності сукупності здібностей.

Формулювання цілей статті, постановка завдання

Метою даної статті є висвітлення результатів аналізу досвіду роботи з обдарованими дітьми у природничій секції наукового товариства «Олімп» комунального закладу «Загальноосвітня школа –

ГЕОГРАФІЧНІЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ

інтернат «Високопільська гімназія» Херсонської обласної ради за 10 років та аналіз авторських програм по роботі з обдарованими дітьми.

Виклад основного матеріалу

Обдарованість – це інтегральний прояв здібностей, що розвиваються протягом життя, якість психіки, що визначає можливість досягнення людиною більш високих, у порівнянні з іншими людьми, результатів в одному або декількох видах діяльності.

Важливим є вчасна діагностика обдарованості на ранніх етапах її прояву. У ході дослідження було проаналізовано різні рівні обдарованості учнів КЗ «Загальноосвітня школа – інтернат» Високопільська гімназія» ХОР. Психологічною службою проведено діагностування учнів 5- 10 класів на основі методик: шкала прогресивних матриць Дж. Равена для дослідження рівня розвитку загального інтелекту і невербальних здібностей, незалежних від впливу культури у вигляді показника IQ, тест творчого мислення П.Торренса для виявлення творчих здібностей дітей у віці від 6 до 18 років, тест «Здібності учня», адаптований для виявлення природничих здібностей. [5. с.27]

Було протестовано 224 учня 5–10 класів. Зрізи були проведені у 2008 та 2011 роках (див. таблиця 1).

Таблиця 1. Кількісні показники природничої обдарованості гімназистів

	6а	6б	7а	7б	8	9а	9б	10а	10б	11	Всього
Всього учнів	18	20	14	20	30	19	20	21	16	30	208
2008	-	-	-	-	3	2	3	2	4	5	19
2009	-	-	2	3	6	3	4	3	5	6	32
2010	3	4	3	4	9	5	4	4	5	8	45
2011	5	5	4	6	10	5	4	4	5	8	56

За результатами проведеного дослідження поновлено банк даних дітей здібних до природничих наук.

У ході дослідження встановлено, що обдарованим дітям властиві:

- інтерес до творчо – пошукової діяльності;
- компетентність не властива віку;
- пошук причин явищ, які спостерігаються;
- прагнення відкривати та досліджувати нове;
- потреба в різнобічній інформації;
- ґрунтовні знання;
- добра пам'ять;
- багата фантазія, уява, винахідливість;
- схильність до ігор, які вимагають сконцентрованої уваги та тих, які мають складні правила;
- уміння самостійно грати та працювати;
- володіння мовою;
- значний словниковий запас не властивий даному віку;

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

- терплячість у навчанні, захопленнях;
- готовність взяти участь у додаткових заходах, які підвищують інтерес до навчання (конкурси, олімпіади);
- читання книжок, вивчення друкованих матеріалів;
- глибокий інтерес до наукової літератури;
- політичні та світоглядні інтереси;
- колекціонування, проведення експериментів у домашніх умовах;
- почуття гумору;
- підвищене почуття відповідальності, ретельне виконання прийнятих доручень;
- велика працездатність та прагнення працювати якнайбільше.

Творчі здібності характеризуються як властивості особистості, що забезпечують успіх у будь-якій діяльності. У ході дослідження дійшли висновку, що ці здібності включають чотири основні компоненти:

- мотиваційний (допитливість, творчий інтерес, захопленість, емоційність, прагнення творчих досягнень, особиста значимість творчої діяльності);
- комунікативний (уміння сприймати усне і писемне мовлення; відтворювати, самостійно будувати усні і писемні висловлювання);
- інтелектуально-логічний (уміння аналізувати, порівнювати, виділяти головне, пояснювати, доводити, систематизувати й узагальнювати);
- інтелектуально-евристичний (уміння висувати гіпотези, фантазувати, переводити знання та вміння в нові нестандартні ситуації, критично мислити, оцінювати).

Для розвитку творчих здібностей необхідним є:

- використання різних форм, методів організації навчальної діяльності, орієнтованої на конкретного учня;
- створення на уроці педагогічних ситуацій, що дають змогу кожному учню виявити ініціативу, самостійність у роботі та умов для природного самовираження учня.

Весь процес розвитку обдарованості гімназистів через залучення до творчо – пошукової діяльності потребує системного вивчення й узагальнення теоретичних підходів та практичних програм, що дають можливість розвивати обдарування учнів.

Програма навчання для обдарованих дітей повинна відповідати їх специфічним потребам та можливостям, а також цілям, які висуваються до навчання цієї категорії учнів. Цим і визначається перелік вимог до побудови програм навчання для обдарованих дітей. [9. с.101]

Отже, можна сформулювати такі важливі принципи організації змісту навчання для обдарованих школярів:

1. Гнучкі змістові «рамки», які забезпечують можливість глибшого вивчення тих чи інших тематичних розділів.

2. Міждисциплінарний підхід.
3. Інтеграція тем та проблем для вивчення, які відносяться до однієї чи різних галузей знань, шляхом встановлення внутрішніх взаємозв'язків змістового характеру.
4. Принцип насиченості змісту навчання.
5. Проблемний характер вивчення змісту чи вивчення відкритих тем та проблем.

Програми для обдарованих дітей повинні:

- Надавати можливість для поглибленого вивчення тем, які обирають учні;
- Забезпечувати самоосвітню діяльність дитини;
- Розвивати здібності та навички дослідницької роботи;
- Заохочувати та стимулювати нові ідеї, які руйнують звичні стереотипи та загальноприйняті погляди;
- Розвивати творче, критичне та абстрактно-логічне мислення;
- Сприяти розвитку самопізнання, усвідомлення своєрідності власних здібностей та розуміння індивідуальних особливостей інших людей;
- Вчити дітей оцінювати результати роботи.

Програми навчання, незалежно від того для яких дітей вони призначені, можна розділити на три категорії (див. рис 1.)

Рис 1. Поділ програм за категоріями

В рамках МАН доцільно використовувати програми різних категорій. У процесі роботи були розроблені навчальні та розвиваючі програми для роботи з обдарованими дітьми в рамках секцій МАН, факультативний курс для поглибленого вивчення географії.

У 2005 році розроблена програма курсу за вибором «Технологія створення науково – дослідницького проекту». Протягом шести років вона дозволяє ефективно впроваджувати дослідницьку роботу з

дітьми. За шість років 36 учнів стали переможцями районного та учасниками обласного конкурсу-захисту, 25 учнів посіли призові місця, 4 учениці стали переможцями обласного конкурсу – захисту МАН, 2 учениці стали призерами III етапу конкурсу – захисту МАН України.

Робота у рамках спецкурсу допомагає організувати творчий процес, розвивати дослідницький потенціал, ознайомити з правилами виконання і написання наукових робіт. Головне, що ще у шкільні роки діти навчаються ретельно проводити дослідження, оволодівають складними методами обробки результатів і переконуються, що справжня наука не може бути надуманою, а результати завжди опираються на дійсно доведені факти.

Факультативний курс «Основи наукових досліджень у секції «Географія» Малої академії наук України» ставить за мету залучення учнівської молоді до науково-пошукової діяльності з географічного краєзнавства по матеріалам Херсонської області та Високопільського району, оволодіння додатковими знаннями з географії, ландшафтознавства, геології, ґрунтознавства, екології та методиками наукових досліджень, адаптування учнів до колективних, групових форм співпраці та співробітництва.

Основні завдання курсу:

- надати дітям мінімальну теоретичну базу знань з географічного краєзнавства Херсонської області та Високопільського району;
- забезпечити оволодіння учнями основних методик географічно-краєзнавчих досліджень;
- навчити учнів методам пошуку інформації, правилам користування краєзнавчою літературою;
- постійно додержуватися науково-пошукового стилю діяльності.

Курс не дублює вивчення програмового навчального матеріалу. Оскільки основні його завдання лежать у мотиваційній та діяльній площинах, було підібрано матеріал, який сприяє формуванню логічних та дослідницьких умінь і навичок, поглибленню пізнавальних інтересів дітей. Факультативний курс розрахований на учнів 8-10 класів, які мають схильності до пошуково-дослідницької діяльності та планують займатися дослідницькою роботою з географії, геології, екології та інших природничих наук.

Заняття проводяться у кабінеті географії. Важливо, що при вивченні кожної теми учні набувають і теоретичних знань, і виконують практичні завдання: опрацьовують статистичні дані, узагальнюють матеріали учнівських дослідницьких робіт.

На завершальному етапі учням пропонується скласти проект дослідження. Школярі отримують необхідну допомогу в організації та проведенні дослідження. Для цього використовуються години для індивідуальної роботи з дітьми, передбачені навчальними планами гімназії. Частина учнів продовжує роботу в секціях МАН. (див. рис 2)

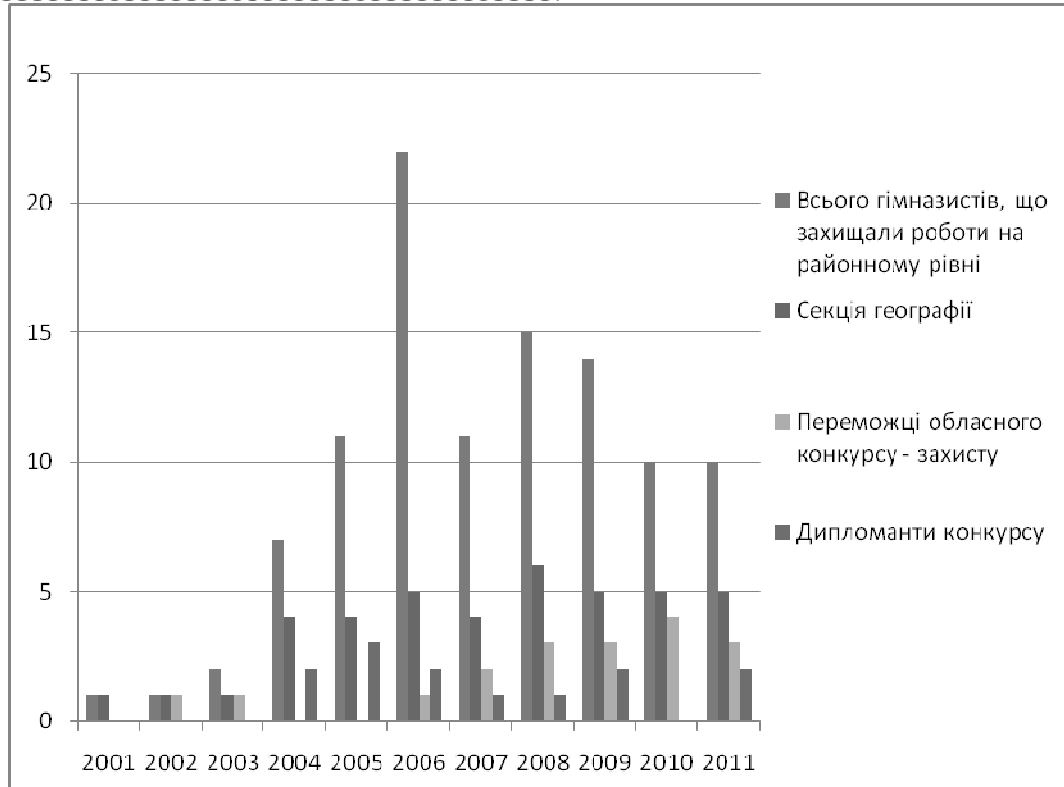

Рис 2. Результати участі гімназистів – краєзнавців у конкурсах – захистах МАН І, II та III етапів

Сприяти поглибленню пізнавальних інтересів та формуванню компетенції творчої діяльності покликані факультативні курси, що пропонуються учням. Оскільки позаурочна робота має ширші можливості для проведення дослідницько – пошукової діяльності, то виникла потреба у факультативних курсах дослідницького характеру. Так на заняттях факультативу «Основи наукових досліджень у секції «Географія» Малої академії наук України» використовуються різноманітні форми роботи – індивідуальні та групові, активні та інтерактивні.

Основні методи роботи – аналіз першоджерел, спостереження, експеримент, моделювання. Для реалізації поставлених завдань учні активно залучаються до проектування. На першому занятті учням пропонується обрати теми індивідуальних або колективних дослідницьких робіт, які діти виконують під керівництвом учителя впродовж навчального року.

У гімназії всі старшокласники залучені до написання наукових або курсових (пошукових) робіт. Темі досліджень обираються відповідно інтересів кожної дитини. У біолого – географічному відділенні наукового товариства виділені наступні секції географічного спрямування: географія та ландшафтознавство, краєзнавство, геологія та геоєкологія.

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

Під час організації роботи над науково – дослідницькою темою склався такий план організації наукового дослідження:

1. Вибір ідеї.
2. Попереднє вивчення об'єкту дослідження (практичне і теоретичне).
3. Добір літератури з даної проблеми та робота з літературними джерелами.
4. Визначення мети та методики дослідження.
5. Постановка експерименту або проведення спостережень. Ретельні записи ходу дослідження.
6. Обробка результатів та їх обговорення.
7. Написання наукової роботи.
8. Виготовлення наочності, підготовка до конкурсу-захисту робіт.

Дібрані та узагальнені матеріали використовуються у навчально – виховному процесі. Наукові напрацювання гімназистів - це шлях до створення кращих можливостей для самореалізації обдарованих дітей, формування атмосфери наукового спілкування. Адже не всі учнівські наукові роботи, які заслуговують на увагу, належно оцінені на конкурсах. Ми маємо проблему в тому, що лише одна робота - переможець із секції на районному конкурсі - може потрапити на обласний конкурс-захист наукових робіт. Щоб це не призвело до втрати дітьми бажання надалі займатися дослідницькою роботою, організаційна діяльність секції направлена на обмін інформацією та презентацію матеріалів. Тому завдання учителя полягає ще й у психологічній підготовці юних дослідників: навчити боротися із труднощами, знаходити успіх у самому процесі дослідження, у власних відкриттях; підготовці виступів на шкільних конференціях, участі у проведенні нестандартних уроків у різних класах.

Географія – багатогранна наука. Організувати дослідницьку роботу в різних галузях географії вчителю нелегко. Тому складаються певні напрями досліджень, своєрідні шкільні дослідницькі лабораторії. Ці напрями визначаються багатьма чинниками, перш за все, інтересами дітей, інтересами вчителя; можливостями навчального закладу та іншими. У процесі співпраці визначилися такі головні напрями дослідницької діяльності:

- дослідження природних умов рідного краю;
- дослідження впливу господарської діяльності людини та природні екологічні системи Херсонщини та Високопільщини;
- дослідження рекреаційного потенціалу території району та області;
- соціально – економічні дослідження (населення, господарства тощо).

Протягом 10 років наукові роботи наших учнів займають призові місця на обласних конкурсах-захистах наукових робіт та є учасниками і призерами Всеукраїнського конкурсу. В межах навчального закладу

вдалось організувати серйозне популяційне дослідження, результати якого виявилися цікавими на найвищих рівнях. (див додаток Н)

Тези наукових робіт опубліковано у матеріалах збірників науково – дослідницьких робіт учнів – членів МАН та на сторінках Всеукраїнських наукових видань для учнівської молоді «Країна знань».

Таким чином, учнівські наукові дослідження, завдяки значному об'єму, ретельності збору та обробки матеріалу, використанню сучасних методів географічної статистики досягли високого наукового рівня.

ВИСНОВКИ

Основою розвитку навчальних закладів є формування творчої особистості, індивідуальна робота з обдарованими дітьми, які вирізняються насамперед високим інтелектом, що є наслідком як природних здібностей, так і сприятливих умов виховання.

На сьогодні вже сформувалась певна система роботи з дітьми: виявлення обдарованих школярів, створення банку даних, психологічна підтримка та робота за індивідуальними планами щодо підготовки їх до участі в олімпіадах і конкурсах.

Розроблені програми допомагають привести у систему роботу з обдарованими дітьми. Певним чином навчально-виховний процес, позакласна робота, участь у конкурсах, олімпіадах, діяльність громадських об'єднань допомагає розкрити творчий потенціал вихованців.

Така організація навчального процесу виробляє в учнів навички здобувати знання самостійно шляхом особистих міркувань, розвиває творчий потенціал дитини, її нахили та здібності, готує її до подальшого життя.

Робота у секція МАН України допомагає самоствердитись, долучитись до наукового пізнання світу.

Список використаних джерел:

1. Бурлачук Л.Ф. Психодіагностика личности. – К., Здоровье, 1980. – 165с.
2. Веліканова А. Обдаровані діти – хто вони? / А.Веліканова // Психолог. – 2006. – №42. – С. 18-21.
3. Єфімова І. Педагогічна технологія "Створення ситуації успіху" та інтерактивні методи перевірки знань / І.Єфімова // Українська мова та література в школі. – 2009. – №20. – С.22.
4. Заболотний О.В. Як знаходити знання. Організація науково-пошукової дослідницької діяльності учнівської молоді / О.В.Заболотний // Українська мова й література в середніх школах, ліцеях, гімназіях, колегіумах. – 2003.– №2. – С.94-106.
5. Іванова Л.І. Школа та шкільний учитель в системі Малої академії наук / Л.І.Іванова // Завучу. Усе для роботи. – 2009. – №7. – С.13-16.
6. Комісарова С. Робота з обдарованими дітьми / С.Комісарова, Д.Ведмеденко, М. Білогірна // Психолог. – 2006. – №25-28. – С.57-81.
7. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Ельга, Ніка-Центр, 2004. – 400с.

8. Кочетов А.И. Культура педагогического исследования. – 2-е изд., испр. и доп.- Мн.: Ред. журнала “Адукация і выхаваніе”, 1996.-96 с.
9. Лоткова І.В. Плекаймо обдарованість / І.В.Лоткова // Завучу. Усе для роботи. – 2009. – №11-12.
10. Нижник Г. Авторська корекційно-розвивальна програма для обдарованих дітей / Г.Нижник, Н.Барабаш, О.Куравський // Психолог. – 2006. №25-28.
11. Остапчук В. Обдаровані діти. Які вони? / В.Остапчук // Шкільний світ. – 2009. – №19. – С.9-10.
12. Розумові здібності дитини // Психологічний інструментарій. – К.: 2004
13. Сорич І. Організація роботи із обдарованими дітьми у навчальних закладах / І.Сорич // Психолог. – 2006. – №25-28.
14. Теория и практика педагогического эксперимента / Под ред. А.И. Пискунова и Г.В. Воробьева. - М.: Знание, 2009. - 178 с.
15. Черепанов В.С. Экспертные оценки в педагогических исследованиях. - М.: Педагогика, 1999. - 152 с.
16. Циганкова Е. Як тобі живеться, вундеркінде? / Е.Циганкова // Психолог. – 2003. – №18-19. – С.35.

С. Б. Куделіна

*Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова*

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНОГЕННОГО ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сучасний екологічний стан довкілля в багатьох регіонах України є незадовільним. Дана проблема є актуальною й для Одеської області, яка характеризується тривалим господарським освоєнням, слабкою вивченістю просторово-часових особливостей антропогенно-техногенних навантажень на довкілля.

Методологічною основою дослідження є наукові розробки, пов'язані з проблемою взаємодії суспільства і природи. Дослідження теоретичних і практичних економіко-екологічних аспектів раціонального використання й охорони природних ресурсів, обґрунтування принципів соціально-екологічного майбутнього проведено в наукових розробках вітчизняних вчених, але аналіз стану компонентів природного середовища в розрізі регіонів країни потребує доопрацювання.

Метою дослідження є аналіз просторово-часових особливостей забруднення атмосферного повітря Одеської області, що відображають динаміку антропогенно-техногенного навантаження на довкілля.

Якісне атмосферне повітря є визначальним чинником для життя людини, а кількість забруднюючих речовин, які надходять в атмосферу - одним з показників антропогенно-техногенного навантаження на навколишнє середовище. Забруднення атмосферного повітря в Одеській області продовжує загрожувати здоров'ю населення, екологічній безпеці та економічній стабільності.

Проведення останнім часом економічних реформ та позитивна загальноекономічна ситуація в області сприяли помітному зростанню антропогенно-техногенного навантаження на навколишнє середовище взагалі й на атмосферне повітря в частковості.

Починаючи з 2000 р. в області відбувається зростання обсягів викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря: якщо в 2000 р. в атмосферне повітря потрапило 113,5 тис. т шкідливих речовин, то в 2009 р. – вже 175,1 тис. т. Протягом 2000 – 2009 рр. загальний обсяг викидів шкідливих речовин збільшився на 54,3 %, або на 61,6 тис. т. Особливо помітним щодо зростання був період 2005 – 2008 рр., протягом яких об'єми викидів зросли на 51,2 тис. т, або на 36,3 %. З 2008 по 2009 рр. простежується зменшення викидів на 17,2 тис. т, або на 8,9 % (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря (т) [1]

	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Всього	113493	141090	140124	189291	192253	175129
Стационарні джерела	23214	40456	41951	35763	34435	25877
Пересувні джерела	90279	100634	98173	153528	157818	149252

Серед адміністративних районів Одеської області найбільше шкідливих речовин в атмосферне повітря було викинуто в 2009 році в приміських районах – Біляївському (5,5 тис. т), Комінтернівському (4,3 тис. т), Овідіопольському (4,3 тис. т) та Роздільнянському (3,7 тис. т), а також в південно-західних - Болградському (4,2 тис. т), Кілійському (3,5 тис. т) та Ренійському (3,9 тис. т). Низькі показники спостерігались в центральних та північних районах області. Нерівномірність викидів шкідливих речовин пояснюється особливостями територіальної організації господарського комплексу області.

В цілому по області в 2009 р. викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на одну особу становили 73,2 кг, а у розрахунку на квадратний кілометр – 5,3 т. Максимальні показники викидів шкідливих речовин у розрахунку на одну особу спостерігались в північній частині області в Балтському (81,6 кг), в центральній - у Великомихайлівському (85,6 кг) та південно-західній - в Ренійському (102,1 кг) і Тарутинському (73,7 кг) районах, а у розрахунку на квадратний кілометр – в приміській частині в Біляївському (3,7 т) і Овідіопольському (5,2 т) районах та в південно-західній – в Болградському (3,1 т) і Ренійському (4,5 т) районах.

Джерелами антропогенного забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами є стаціонарні та пересувні, серед яких найбільшим забруднювачем повітря в регіоні є пересувні джерела.

Викиди від пересувних джерел забруднення протягом останніх років збільшувались: якщо в 2000 р. на частку пересувних джерел припадало 79,6 %, в 2005 – 71,3 %, в 2008 р. – 82,1%, то в 2009 р. – вже 85,3 %. Викиди шкідливих речовин від стаціонарних джерел забруднення збільшилися більш ніж у 1,1 рази: у 2000 р. було викинуто 23,2 тис. т, а в 2009 р. - 25,9 тис. т. Максимум викидів припадав на 2006 р., коли в атмосферу потрапило 41,9 тис. т (табл. 1).

У 2009 р. у повітряний басейн Одеської області викинуто 175,1 тис. т шкідливих речовин, основна частина яких потрапила від пересувних джерел забруднення – 149,2 тис. т, у тому числі від автотранспорту 132,5 тис. т, авіаційного, залізничного, водного та виробничої техніки – 16,7 тис. т.

Основними токсичними інгредієнтами, якими забруднювалось повітря під час експлуатації пересувних джерел, були оксиди вуглецю (72,8 %, або 108,6 тис. т), сполуки азоту (12,7 %, або 18,7 тис. т), неметанові леткі органічні сполуки (НЛОС) (11,6 %, або 17,3 тис. т), речовини у вигляді суспендованих твердих частинок (1,4 %, або 2,1 тис. т), сполуки сірки (1,2 %, або 1,8 тис. т), метан (0,3 %, або 0,5 тис. т) [4].

Від автомобілів, що перебували у приватній власності населення надійшли у повітря 72% забруднюючих речовин (107,0 тис. т). Основним видом палива, яке використовується на автотранспорті, є бензин. Від його споживання в атмосферу протягом 2009 р. потрапило 111,3 тис. т (84,0 %) шкідливих речовин. Від двигунів, які працювали на дизельному паливі, в повітря надійшло 19,5 тис. т (14,7 %) забруднень, на стисненому та зрідженому газах – 1,7 тис. т (1,3 %).

Кліматичні особливості Одеського регіону, значне збільшення автомобільного парку, його старіння та поганий стан доріг, збільшення інтенсивності потоку на дорогах стали причиною збільшення рівня забруднення атмосферного повітря викидами автотранспорту.

Негативний вплив на довкілля області мали викиди шкідливих речовин у повітря, які утворювались внаслідок виробничої діяльності підприємств (стаціонарними джерелами забруднення). Протягом 2009 р. у повітряний басейн від стаціонарних джерел забруднення надійшло 25,9 тис. т шкідливих речовин (14,8 % від загальної кількості). Негативно впливали на екологічну обстановку в регіоні підприємства, які виробляють та розподіляють електроенергію, газ та воду, підприємства переробної промисловості, підприємства діяльності транспорту та зв'язку.

У складі викинутих забруднюючих речовин 10,9 тис. т (42,0 %) метану, 4,2 тис. т (16,4 %) оксиду вуглецю, 3,2 тис. т (12,2 %) сполук азоту, 2,7 тис. т (10,4 %) речовин у вигляді суспендованих твердих частинок, 2,5 тис. т (9,6 %) неметанових летких органічних сполук, 2,2 тис. т (8,4 %) діоксиду та інших сполук сірки, 0,2 тис. т (1,0 %) металів та їх сполук [4].

Щільність викидів від стаціонарних джерел забруднення становить 777 кг/км^2 шкідливих інгредієнтів, у середньому на одну особу припадає 11 кг шкідливих речовин. Однак у містах цей показник значно перевищує середній по області, зокрема, у місті Южне обсяги викидів у розрахунку на 1 км^2 були більшими у 284 рази, а на одну особу – у 6,7 рази, в Одесі – відповідно у 117 разів та 13,9 рази, у Котовську – у 79 разів та у 2,1 рази, у Іллічівську – у 56 разів та на 48,1 рази, у Ізмаїлі – у 33 рази та в 1,7 рази [1].

Основний обсяг викидів шкідливих речовин – $42,4 \%$ припадає на місто Одесу. Слід відзначити, що біля 40% підприємств міста не забезпечені санітарно – захисними зонами. На підприємствах міста низькими темпами йде процес переведення котельних на природний газ. Забруднення атмосферного повітря від стаціонарних джерел та автотранспорту ще лишається на високому рівні. Концентрація пилу, окису вуглецю, оксидів азоту, фенолів, фтористого водню, канцерогенів – бенз(а)пірену та формальдегіду, в кілька разів перевищують у межах міста санітарні норми. В Одесі, як і в інших великих містах, $76,7 \%$ викидів дає автотранспорт. Якщо стаціонарні джерела забруднення повітря дають протягом року $12,4 \text{ тис. т}$ викидів ($16,7 \%$), то пересувні, в яких враховані викиди від автомобільного, авіаційного, морського, річкового, залізничного транспорту та виробничої техніки – $61,8 \text{ тис. т}$ ($83,3 \%$).

Екологічна обстановка у багатьох районах міста Одеса продовжує залишатися незадовільною, а концентрація деяких шкідливих речовин перевищує граничнодопустимі. Основна частина забруднюючих речовин відноситься до викидів транспортних засобів; інтенсивність забруднення атмосфери автомобільним транспортом безперервно збільшується через зростання кількості приватного автотранспорту.

Забруднення діоксидом азоту, оксидом вуглецю відмічається на всіх постах спостереження забруднення (ПСЗ), але біля автомагістралей з інтенсивним рухом перевищує граничнодопустимі концентрації (ГДК) в 1 – 3 рази.

Рівень забруднення повітря по місту Одеса (індекс забруднення атмосфери ІЗА = 13,9) перевищує середньоукраїнський показник (ІЗА = 9,2). Високий рівень забруднення обумовлений значним рівнем забруднення формальдегідом (ІЗА = 8,10), фтористим воднем (ІЗА = 1,84), фенолом (ІЗА = 1,41), діоксидом азоту (ІЗА = 1,34), пилом (ІЗА = 1,2). Середній вміст формальдегіду у 5 разів перевищує середньодобову ГДК, фториду водню – в 1,6 рази, фенолу – в 1,3 рази. Найбільший рівень забруднення атмосфери основними та специфічними речовинами відмічається у північному та південно-західному промислових районах міста, тут концентрації основних речовин вище, ніж в інших районах міста [1].

Забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами впливає на здоров'я людини, при цьому може збільшуватись загальна

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

захворюваність населення, що зумовлено ураженням окремих органів і систем організму – легеневої (пневмонії, бронхіальна астма та інші неспецифічні хвороби легень); серцево-судинної (гіпертонічна хвороба, інфаркт міокарда, хронічні хвороби тощо).

У 2009 р. обсяг витрат на здійснення повітряохоронних заходів підприємствами області склав 102,8 тис. грн., що сприяло зменшенню надходжень небезпечних речовин у повітряний басейн на 138,4 т.

Високий рівень забруднення атмосфери Одещини обумовлений своєрідною територіальною організацією господарства та розселення населення, незадовільною структурою та технологіями виробництва, характерними для регіону кліматичними умовами, які сприяють накопиченню шкідливих домішок у нижній частині атмосфери.

Для розв'язання проблем пов'язаних з забрудненням атмосферного повітря Одещини треба зменшувати забруднення повітря від автотранспорту, зменшувати вплив на атмосферу забруднюючих речовин шляхом зниження валового обсягу викидів [3]. Місцевим органам влади слід заборонити будівництво нових, а також реконструкцію та нарощування потужностей діючих екологічно небезпечних підприємств, не пов'язаних з рекреаційною та морегосподарською діяльністю.

Список використаних джерел:

1. Довкілля Одещини. Статистичний збірник, 2009 / За ред. Т.О. Продан. – Одеса: Головне управління статистики, 2010. – 141 с.
2. Звіт про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2007 році. – Одеса, 2008. – 212 с.
3. Одеський регіон: природа, населення, господарство / За заг. ред. О.Г.Топчієва. – Одеса: Астропринт, 2003. – 184 с.
4. Статистичний щорічник Одеської області за 2009 рік / За редакцією Т.В.Стоянової. – Одеса: Астропринт, 2010. – 547 с.

СИСТЕМА ЗАХИСТУ ВІД ПІДТОПЛЕННЯ ТА ЗАТОПЛЕННЯ ТЕРИТОРІЇ МІСТА СКАДОВСЬКА ТА ПРИЛЕГЛИХ ЗЕМЕЛЬ

Для стабілізації водно-екологічної ситуації у Херсонській області у 2005-2006 рр. розроблено Схему комплексного захисту сільськогосподарських угідь та населених пунктів Херсонської області від підтоплення ґрунтовими і затоплення поверхневими водами (далі Схема), а також проект Концепції відповідної державної програми [4, 5]. Схемою визначено склад, черговість виконання та вартість заходів, реалізація яких має забезпечити кардинальне покращення водно-екологічної ситуації, створення сприятливих умов для життєдіяльності населення та соціально-економічного розвитку області.

Особливу увагу у Схемі приділено системі захисту від підтоплення і затоплення територій міст та селищ міського типу, зокрема міста Скадовська. У Схемі розроблено комплекс заходів, у складі якого передбачається створення єдиного багатофункціонального захисного комплексу, який базується на принципах підвищення природної каналізованості та дренажності за допомогою самопливних колекторів регіонального та локального рівня, відновлення та оптимізації роботи існуючого дренажу, протифільтраційних заходів та водозберігаючих систем зрошення [1, 4, 5], а саме:

- 1) створення системи головних колекторів для перехоплення поверхневих та підземних вод (рис. 1);
- 2) влаштування комбінованого дренажу;
- 3) відновлення існуючої системи вертикального дренажу;
- 4) обладнання водоприймально-поглинальних колодязів на садибах, розташованих у зонах затоплення;
- 5) відновлення та розвиток системи зливової каналізації міста;
- 6) реконструкція водогонів та розвиток каналізаційних мереж;
- 7) реконструкція окремих ділянок Краснознам'янського магістрального каналу;

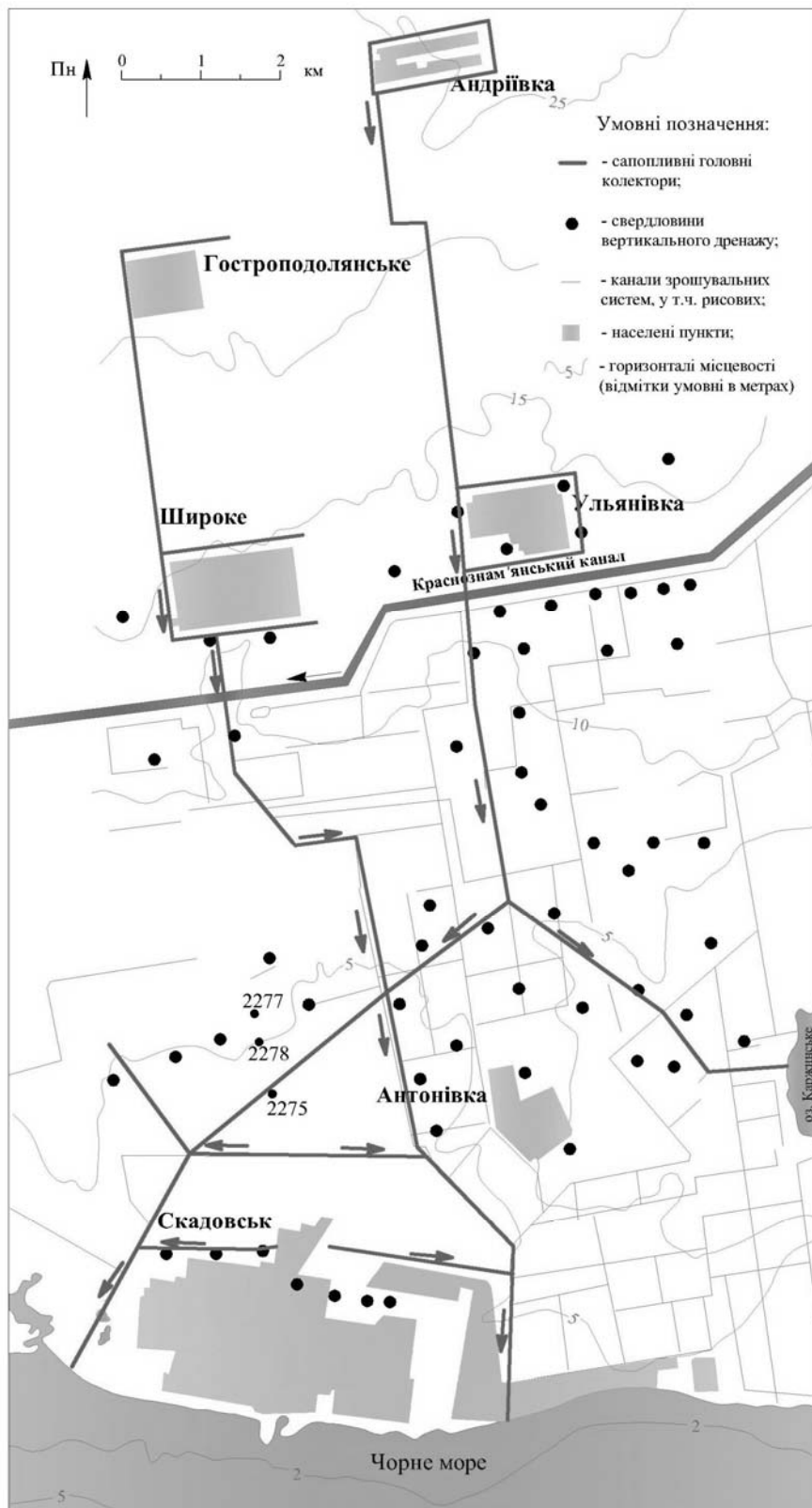

Рис. 1. Принципова схема захисту від затоплення та підтоплення сільських населених пунктів Скадовського району і міста Скадовськ Херсонської області на основі самопливних колекторів

8) модернізація зрошувальних систем на основі сучасних засобів поливу (крапельне, імпульсно-бороздкове, шланго-барабанні машини тощо) та ін.

Створення системи регіональних і локальних самопливних колекторів, у тому числі для м. Скадовська, є центральною і найбільш трудомісткою частиною запропонованого комплексу заходів. Вона включає три регіональних колектори, які проходять по лінії природного стоку поверхневих вод (по Скадовській та Каржинській балках):

- головний самопливний колектор по лінії Скадовськ (західна околиця) – Антонівка (на північний захід від села) – Краснознам'янський МК – с. Широке – с. Гостроподолянське – 18,5 км;

- головний самопливний колектор на західному контурі рисової системи Інституту рису НААН України – 5,5 км;

- головний самопливний колектор по лінії оз. Каржинське – Краснознам'янський МК – с. Ульянівка – с. Андріївка – 16,5 км.

Головні самопливні колектори стануть водоприймачами чисельних локальних колекторів і дрен м. Скадовська (13 км), сільських населених пунктів (с. Широке – 3,5 км, с. Гостроподолянське – 1,5 км, с. Ульянівка – 3,1 км, с. Андріївка – 2,2 км), зрошувальних систем і богарних земель. Загальна довжина нових локальних колекторів – 23,3 км. Локальними колекторами і дренами на зрошуваних і богарних землях також стануть існуючі дренажно-скидні колектори, які за умови влаштування регіональних колекторів доцільно розчистити та поглибити. Загальна довжина розчищення та поглиблення існуючої дренажно-скидної мережі – 25 км. Ця система колекторів забезпечить перехоплення поверхневих та підземних вод.

Комбінований дренаж самопливного типу підсилить дренажний ефект системи колекторів. Для зменшення площі відчуження земель по трасі колекторів доцільно улаштувати таку їх конструкцію, яка дозволить поєднати функції відведення поверхневих вод і дренажу.

Модернізація дренажних систем шляхом влаштування дренажно-поглинальних колодязів дозволить переводити поверхневий стік у підземний. При значній інтенсивності стоку надлишкові води необхідно перекачувати у колекторно-дренажну мережу та зливову каналізацію. Колодязі необхідно улаштовувати на садибах, які знаходяться в зонах підтоплення.

Відновлення роботи існуючої мережі вертикального дренажу в проектному режимі передбачається у зв'язку з необхідністю забезпечення захисту територій від підтоплення на період до завершення робіт зі створення цілісного захисного комплексу заходів.

Необхідність такого заходу обумовлена втратою дренажної здатності системами вертикального дренажу внаслідок тривалої його експлуатації, фізичного зносу обладнання, переходу на переривчатий

режим роботи, перебоїв у енергопостачанні, недофінансуванні ремонтних робіт, руйнуванні дренажних елементів тощо.

Відновлення та розвиток системи зливової каналізації міста забезпечить організацію поверхневого стоку, а реконструкція водогонів та розвиток каналізаційних мереж – зменшення втрат води.

Реконструкція Краснознам'янського магістрального каналу перш за все передбачає здійснення протифільтраційних заходів, що вимагає значних коштів. На даному етапі пропонується припинити надходження дренажних вод, які формуються у міжполивний сезон на ділянці перших 10 км глибокої частини каналу за рахунок його дренажної дії. Для цього передбачається у районі сіл Ульянівка та Грушівка влаштувати на дні каналу водоприймальну траншею з решітками і водовідвідною трубою, підведеною до скидного каналу. Трубочаті скиди обладнуються засувками, які відкриваються після опорожнення каналу і формування у каналі дренажного стоку. Запропонований захід забезпечить осушення русла на нижче розташованих ділянках каналу, можливість проведення протифільтраційних заходів на каналі у сприятливих (сухих) умовах і, головне – зменшення фільтрації з каналу у міжполивний сезон тривалістю понад п'ять місяців.

Модернізація зрошувальних систем на основі застосування сучасних водозберігаючих засобів поливу передбачає розвиток краплинного зрошення, зрошення дощувальними установками колового, фронтального та шлангобарабанного типу нового покоління [3]. Ці засоби поливу вже набувають розвитку у регіоні. Розширення їхнього застосування доцільно здійснювати у рамках державних програм розвитку зрошувального землеробства, як за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, так і власних коштів землевласників та землекористувачів.

У складі захисного комплексу важлива роль належить відновленню існуючих водовідвідних та дренажних систем міста Скадовська. У 1970-1980 рр. для захисту територій від затоплення і підтоплення на масиві, що розглядається, в попередні роки створено водовідвідні та дренажні системи капітального типу. Водовідвідна система міста розташована у центральній частині. Вона являє собою мережу водовідвідних каналів. Водночас, як свідчить досвід, під час експлуатації така відкрита водовідвідна мережа засмічується і не відводить у достатній мірі поверхневі води за межі міста. Крім того, за межами центральної частини міста вона майже відсутня.

Дренажні системи м. Скадовська та прилеглих територій представлені свердловинами вертикального дренажу глибиною 30-60 м та горизонтальним дренажем глибиною 2,5-3,5 м. На ділянці від узбережжя до району Краснознам'янського каналу побудовано понад 60 свердловин вертикального дренажу, площа систем закритого горизонтального дренажу становить близько 2 тис. га.

Більшість свердловин вертикального дренажу експлуатується понад 35 років, їхнє обладнання зазнало фізичного зносу, частина свердловин вийшла з ладу із-за високої мінералізації ґрунтових вод (до 10-20 г/л), частина – знизилася свою потужність на 30-40 % і більше. Працюючі свердловини періодично відключаються на ремонт, трапляються перебої електропостачання. У зв'язку з цим робота вертикального дренажу є незадовільною і ґрунтові води часто знаходяться вище критичних глибин, на масивах формуються осередки затоплень та підтоплень. Системи горизонтального дренажу також знаходяться у незадовільному технічному стані і потребують відновлення.

Складність природних умов, значне водне навантаження внаслідок зрошення, розвиток процесів підтоплення та паводкового затоплення, зумовили необхідність розвитку науково-виробничих та спеціальних досліджень явища підтоплення та систем інженерного захисту.

У 1969-1975 рр. було проведено комплекс досліджень ефективності вертикального дренажу у м. Скадовську [2]. За даними досліджень встановлено, що територія міста зазнавала підтоплення у першій половині 1960-х років. До 1967 року середньозважена глибина залягання рівня ґрунтових вод у місті становила близько 0,7 м. Підтоплені площі з глибиною менше 2 м займали 97 % його території.

У 1967-1968 рр. для захисту від підтоплення у місті побудовано систему вертикального дренажу. Дренаж розташували у північній частині міста. Система являла собою лінійний ряд із шести свердловин, закладених через 300-500 м. Площа дренажу – 625 га. Глибина свердловин – 48,5-51,5 м, ефективний діаметр – 0,95 м. Діаметр труб фільтрової частини свердловин – 377 мм. Водовмісними ґрунтами водоносного горизонту, що каптується, є куюльницькі піски, товща яких складає 18-24 м. Коефіцієнт фільтрації водоносного горизонту – 2 м/добу.

Система вертикального дренажу м. Скадовська введена в експлуатацію у 1969 році. Сумарний дебіт дренажної системи склав 260 л/с. Робота дренажу

забезпечила інтенсивне зниження ґрунтових вод на території міста і ліквідацію його підтоплення. Так, у 1969 році лінія гідроізогипси з відміткою рівня ґрунтових вод “0” знаходилась на віддалі 1200 м від берега моря, у 1972 р. – 500 м, у 1975 р. – 0. У серпні 1971 року середньозважена глибина залягання рівня ґрунтових вод у місті становила 3,4 м. Площа підтоплення скоротилась з 97 до 13 %.

За умови роботи свердловин у проектному, практично безперервному, режимі у гідрогеологічних умовах м. Скадовська вертикальний дренаж проявив високу інтенсивність дії. У районі працюючих свердловин формувались добре помітні криві депресій рівня ґрунтових вод. Так, глибини їх залягання на віддалі 10-30 м від

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

свердловин становили 2,1-6,3 м, 400-500 м – 3,1-3,8 м, 1000 м і більше – 1,8-2,1 м. Одна свердловина вертикального дренажу забезпечувала захист територій на площі майже 100 га.

У Скадовському районі також накопичено значний позитивний досвід захисту земель від підтоплення і затоплення. За даними натурних досліджень 1970-1972 рр. під впливом атмосферних опадів та зрошення у колгоспі “Радянська Україна” на фоні закритого горизонтального дренажу відбувалось інтенсивне розсолення середньо суглинистих солонцюватих ґрунтів у комплексі з солонцями.

Реалізація запропонованого багатofункціонального комплексу захисних заходів забезпечить значне підвищення рівня дренаваності та захисту від затоплення і підтоплення селітебних і міських територій та загальне поліпшення водно-екологічної ситуації у районі м. Скадовська, зокрема: підвищення рівня безпеки життєдіяльності м. Скадовська та п’яти сільських населених пунктів (Антонівка, Улянівка, Андріївка, Широке і Гостроподолянське) із загальною чисельністю населення близько 25 тис. чоловік; захист сільськогосподарських угідь від затоплення і підтоплення на площі 12 тис. га; зменшення витрат електроенергії на роботу вертикального дренажу; скорочення скидів дренажних вод (приблизно у 10 разів) і забруднення морських акваторій у межах Скадовської курортної зони. Для реалізації запропонованих заходів необхідно розробити техніко-економічне обґрунтування та робочі проекти.

Список використаних джерел:

1. Бабіцька О.А. Ефективність систем інженерного захисту від підтоплення самопливного та примусового типу та напрями їх вдосконалення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук: спец. 06.01.02 “Сільськогосподарські меліорації” / Бабіцька О.А. – К., 2010. – 21с.
2. Инженерно-гидрогеологическое обоснование мелиоративного строительства / [Баер Р. А., Грыза А. А., Лютаев Б. В., Смирнов Р. А]. – К.: “Будівельник”, 1978. – 200 с.
3. Наукові основи охорони та раціонального використання зрошуваних земель України / За наук. ред. С. А. Балюка, М. І. Ромащенко, В. А. Сташука. – К.: Аграрна наука, 2009. – 624 с.
4. Ромащенко М.І. Схема комплексного захисту від затоплення та підтоплення у Херсонській області/ М.І. Ромащенко, Д.П. Савчук, А.М. Шевченко // Водне господарство України. – 2007. - № 5. – С. 20-28.
5. Схема комплексного захисту сільськогосподарських угідь та населених пунктів Херсонської області від підтоплення ґрунтовими водами і затоплення поверхневими водами. Загальна пояснювальна записка у 2-х кн. – Київ: ІГіМ УААН, 2005. – 343 с.

СТАН ТА ПРИЧИНИ ПІДТОПЛЕННЯ ТА ЗАТОПЛЕННЯ ТЕРИТОРІЇ МІСТА СКАДОВСЬКА ТА ПРИЛЕГЛИХ ЗЕМЕЛЬ

Херсонська область відноситься до найбільш слабкостічних територій України, що обумовлено комплексом природних чинників, зокрема рівнинним рельєфом, малими похилами поверхні землі, наявністю великої кількості (до 30%) безстічних замкнутих морфоструктур, так званих степових блюдець і подів та слабкостічних балок [3, 6]. Це обумовлює розвиток процесів затоплення і підтоплення у вологі роки та періоди інтенсивних опадів, які часом переростають у надзвичайні ситуації. Одним із найбільш схильних до розвитку процесів затоплення та підтоплення в області є Скадовський район.

У Скадовському районі налічується понад 15 населених пунктів, для яких існує реальна загроза затоплення територій поверхневими дощовими та талодощовими водами та підтоплення ґрунтовими водами. До них відносяться місто Скадовськ та селище Лазурне, а також села Красне, Новоросійське, Приморське, Тарасівка, Новоукраїнка, Дарівка, Грушівка, Вишневе, Андріївка, Гостроподолянське, Широке, Ульяновка. Площа території, на якій рівні ґрунтових вод залягають близько від поверхні землі (менше 3 м), у середньому за багаторічний період становить 63,8 тис. га, або близько 42 % від загальної площі району. Від проявів періодичних затоплень і підтоплень особливо потерпають місто Скадовськ та прилеглі території.

Надзвичайні підтоплення у Скадовському районі сталися 1998, 2003, 2005, 2007, 2010 та 2011 років.

У січні 1998 року у м. Скадовськ було затоплено 283 двори, що розташовані на низинних вулицях міста. На території Скадовського району, що знаходиться між Краснознам'янським каналом і Чорним морем, спостерігалось мозаїчне затоплення. Багато затоплених зон різної величини утворилось на території Скадовського аеродрому.

Для ліквідації цього надзвичайного затоплення на територіях міста і району були прориті канали, які забезпечували відведення поверхневих вод. На місцевостях, де самопливний дренаж не можна

було створити, проводилось відкачування води у діючий дренаж або у бочки, які вивозились за межі затоплених зон. Водночас, проведена робота виявилась дорогою і малоєфективною. На осушених подвір'ях міста затоплення швидко відновлювалось.

Тому на засіданні комісії з надзвичайних ситуацій району було прийнято висновок про необхідність здійснення комплексу запобіжних заходів, зокрема відновлення горизонтальної системи дренажу, влаштування водопропускних труб, відкритих колекторів для відведення дощової води, планування вулиць. Особливу увагу необхідно було приділити системі горизонтального дренажу, яка була пошкоджена у 1970-х роках під час будівництва асфальтового покриття у місті. У сільських населених пунктах передбачалось нарізати огорожуючі скидні канали для перехоплення поверхневого стоку.

16 червня 2007 року унаслідок короткочасного сильного дощу з градом сталося затоплення територій сіл Андріївки та Гостроподолинського, які знаходяться у межах Скадовської балки та села Вишневого. За даними районного гідрометеорологічного посту, під час зливи місцями випало до 200 мм опадів. На полях сформувались потоки води, глибина яких сягала 1,0-1,2 м. У цих селах зазнали затоплення низка садиб, а за їх межами – посіви на сільськогосподарських угіддях. На вулицях села Вишневого утворився шар граду товщиною до 40 см. Зазнало затоплення кладовище, що привело до просідання пам'ятників. Вода залила погреби. В окремі будинки вода потрапляла через вікна. В результаті затоплення знищено посіви на площі понад 2 тис. га (у с. Вишневе – 1087 га, у с. Андріївка – 512 га, у с. Гостроподолинське – 605 га).

У січні-березні 2010 рр. внаслідок випадіння великої кількості атмосферних опадів, утворення високого снігового покриву та бурхливого сніготанення знову відбулося надзвичайне затоплення м. Скадовськ та прилеглих територій (рис. 1).

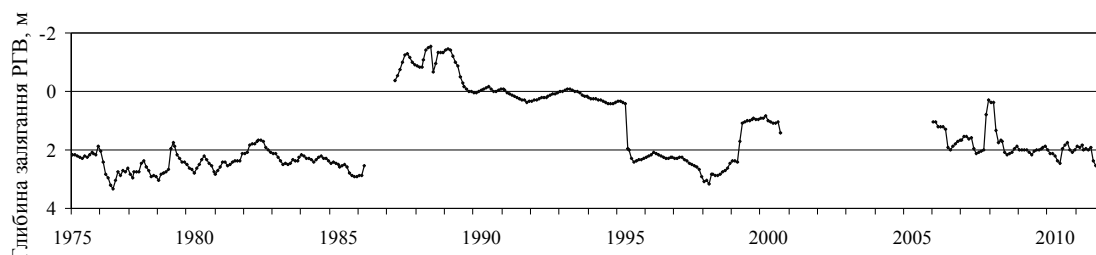
У 2011 році унаслідок інтенсивних дощів виникли зони затоплення на ряді вулиць у східній частині міста.

Аналіз результатів багаторічних спостережень за рівнями ґрунтових вод показав, що підтоплення в районі дослідження носить стійкий характер, який підсилюють напірність підземних горизонтів, поливи присадибних ділянок, зрошення земель і фільтрація із зрошувальних каналів, дискретний режим роботи вертикального дренажу (рис. 2).

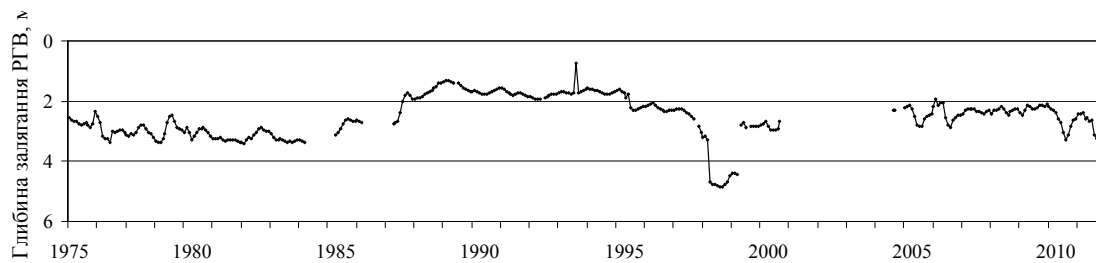
Головними причинами періодичних проявів затоплень та підтоплень територій міста Скадовська та прилеглих земель, як і інших територій України, є комплекс природних, техногенних та змішаних природно-техногенних чинників глобального та локального характеру [2, 4-6].

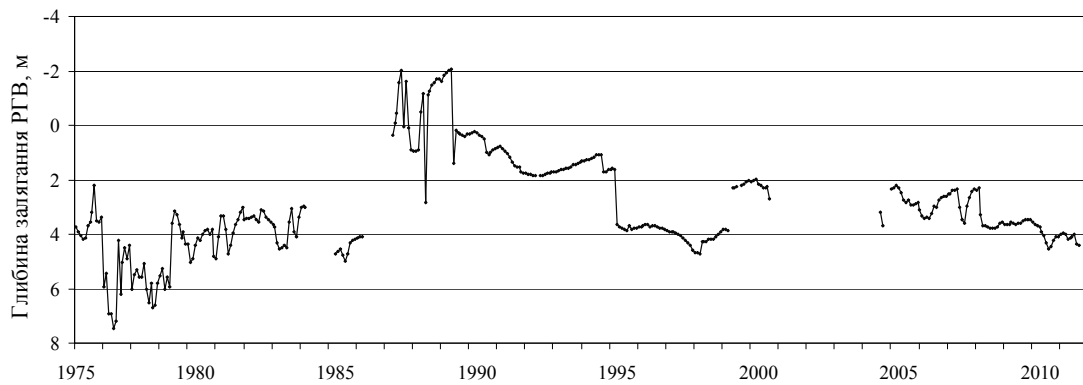
Рис. 1. Надзвичайне затоплення м. Скадовська та прилеглих територій (4 березня 2010 р.)

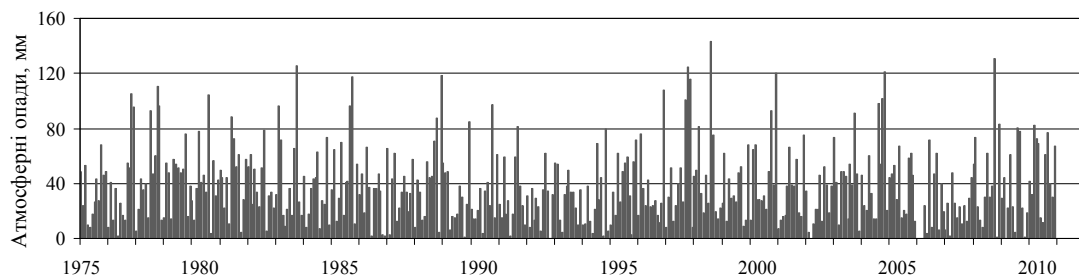
а)

б)

в)

г)

Рис. 2. Графіки коливання рівнів ґрунтових та опадів на території Скадовського району: а, б, в – спостережна свердловина № № 2275, 2277, 2278; г – опади

До природних причин затоплення та підтоплення належить розташування територій на узбережжі Чорного моря, у межах днища та схилів великої широкої слабковираженої степової балки, рівнинний характер місцевості, наявність чисельних блюдець і подів, періодичне настання вологих періодів унаслідок випадання надмірних атмосферних опадів, багатосніжних зим та бурхливого сніготанення, близьке від поверхні землі залягання рівня ґрунтових вод, розвантаження регіонального ґрунтового потоку та ін.

До природно-техногенних факторів відноситься підйом рівня води та нагінні явища у Чорному морі як наслідок природних флуктуацій вологості та глобального потепління клімату і зумовлені ними пасивне затоплення узбережжя і підпір ґрунтових вод. За даними спостережень на провідних гідрометеостанціях, за період 1949-2009 рр. підйом рівня води у морі склав 35 см [1, 4].

До техногенних причин проявів затоплення та підтоплення відносяться розвинена, але недосконала через втрати води система водопостачання населених пунктів, ненормовані поливи присадибних ділянок, зелених насаджень, газонів та вулиць, зрошення сільськогосподарських угідь на прилеглих територіях, особливо рисових систем, відносно близьке (7 км) розташування

Краснознам'янського магістрального каналу (МК) з фільтрацією води у поливний та міжполивний сезони та ін.

Таким чином, основними причинами затоплення, підтоплення та ускладнення водно-екологічної ситуації на міських територіях є комплекс природних, техногенних та природно-техногенних чинників, а саме: надмірні опади, частота та інтенсивність яких останнім часом зростає на глобальному рівні, бурхливе сніготанення, підйом рівня моря, зношеність та старіння існуючих систем водовідведення, перекриття природних стоків техногенними надбудовами, фільтрація зі зрошувальних каналів та систем. Особливо ускладнює ситуацію розташування території міста на днищі великої Скадовської балки, яка відноситься до зони розвантаження поверхневих та підземних вод.

Список використаних джерел

1. Горячкин Ю.Н., Иванов В. А. Уровень Черного моря: прошлое, настоящее и будущее / под. Общ. Ред. В.Н. Еремеева. – Севастополь: Морской гидрофизический институт НАН Украины, 2006. – 210 с.
2. Инженерно-гидрогеологическое обоснование мелиоративного строительства / [Баер Р. А., Грыза А. А., Лютаев Б. В., Смирнов Р. А]. – К.: “Будівельник”, 1978. – 200 с.
3. Лиховид О. Скадовськ та скадовчани / О. Лиховид. – Скадовськ, 2005. – 320 с.
4. Черкашин С. Сучасні тенденції зміни рівня берегів Джарилгацької затоки Чорного моря // Гідрологія, гідрохімія і гідро екологія: Наук. зб. Київ. Ун-ту. – Т.3 – Київ: НІКА-Центр, 2002. – С. 324-326.
5. Экологическая геология Украины: [Справочное пособие] / [Шнюков Е. Ф., Шестопалов В. М., Яковлев В. А. и др.]. – К.: Наукова думка, 1993. – 408 с. 127.
6. Яковлев Є. О. Вплив сучасних факторів регіонального підтоплення земель України на формування національних загроз / В. О. Яковлев, О. С. Волошкіна, П.М. Копка // Екологія і ресурси. – 2005. – Вип. 12. – С. 15 – 36.

О. М. Левада, О. А. Марченко, А. І. Кондратенко

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ З КРАЇНАМИ СНД

Питання теорії і практики функціонування торгівлі та проблеми торговельних відносин займають значне місце в світовій економічній літературі, в зв'язку з чим існує значна кількість різноманітних наукових підходів, які запропонували відомі вітчизняні та зарубіжні вчені. У теоретичному аспекті торгівля як категорія досліджена всебічно у роботах класиків таких як: П. Буагільбер, Г. Коуз, А. Маршалл, Д. Норт, В. Ойкен, М. Портер, У. Петті, П. Самуельсон та іншими. Варто зазначити, що ці автори розглядають проблему торгівлі в умовах зрілих ринкових відносин та інтенсивного

конкурентного середовища. За А. Тюрго міжнародна торгівля ґрунтується на принципах ринково-економічних відносин і насамперед вільної конкуренції та вільної торгівлі [1].

В останні роки дослідження теорії та практики товарного обігу, ринку і внутрішньої торгівлі розглядаються вітчизняними вченими та дослідниками з країн СНД, серед яких є: Л. Антонюк, А. Гальчинський, В. Іноземцев, К. Кривенко, В. Лагутін, Р. Локшин, А. Мазаракі, В. Марцин, В. Стахівський, В. Тарасевич, А. Ткач, В. Федоренко, В. Якубенко та інші [8].

В працях вітчизняних вчених М.В. Жука, В. Новицького, Ю. Пахомова, А. Поручника, В. Сіденко, В. Тітаренка, А. Філіпенка, А. Хахлюка, О. А. Шатило досліджуються окремі напрями розвитку торговельних відносин та проблем інвестиційних потоків, а також питання державного регулювання зовнішньоекономічних зв'язків.

Розвиток зовнішньої торгівлі на українських землях від найдавнішого часу був єдиним процесом, що еволюціонував разом із поступом суспільних відносин.

Мета дослідження полягає у визначенні тенденцій сучасного розвитку торгівлі Запорізької області з країнами світу.

Запорізька область є одним з лідерів серед українських регіонів по обсягам зовнішньої торгівлі. У області склалися тісні торговельні зв'язки зі всіма країнами світу. Але їх структура не однорідна, що обумовлено природно – ресурсним потенціалом та особливостями історичного розвитку взаємовідносин між країнами. Найбільш тісні торговельні взаємовідносини склалися в області з Росією, яка займає перше місце за торговельним товарообігом серед усіх країн та іншими країнами СНД. Географічна близькість, історично сформовані торгово-економічні й гуманітарні зв'язки, наявність підприємств із технологічно взаємозалежним виробництвом і інфраструктурою, робить співробітництво області з регіонами Російської Федерації життєво необхідним для обох держав.

Більша частина продукції флагманів запорізької індустрії, таких як відкриті акціонерні товариства «Запоріжсталь», «Дніпроспецсталь», «Запорізький виробничий алюмінієвий комбінат», «Запоріжтрансформатор», «Мотор Січ» «Перетворювач», спрямована на експорт [4].

Запорізька область є чітко вираженим експортно-орієнтованим регіоном, обсяг експорту перевищує більш ніж в 2 рази обсяги імпорту. По обсягах експорту Запорізька область посідає четверте місце серед регіонів України, а річний обсяг зовнішньоторговельного обігу становить майже 2 млрд. дол.

Більш 100 підприємств області постійно здійснюють зовнішньоекономічну діяльність з понад 100 країнами світу.

У загальній структурі експорту перше місце займають чорні метали, друге й третє місце - продукція кольорової металургії та машинобудування. Найбільші обсяги експортних поставок товарів і

послуг направляються в Російську Федерацію, Казахстан, Білорусь, Азербайджан, Молдова (рис.1).

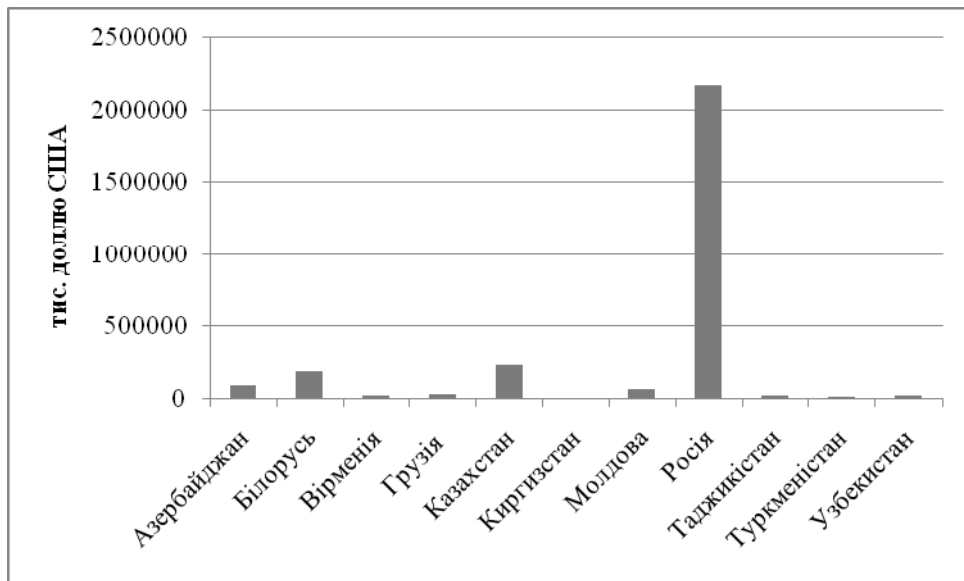

Рис. 1. Експорт товарів з області до країн СНД (2009 рік) [5, с. 14 - 15]

Майже чверть усіх імпортних закупівель області припадає на мінеральне паливо, нафту й нафтопродукти. Також важливою статтею імпортних закупівель є механічне встаткування й запасні частини до нього, питома вага яких становить більш 10%.

Серед країн-імпортерів найбільшими є: Туркменістан, Казахстан, Білорусь, Молдова, Узбекистан (рис.2).

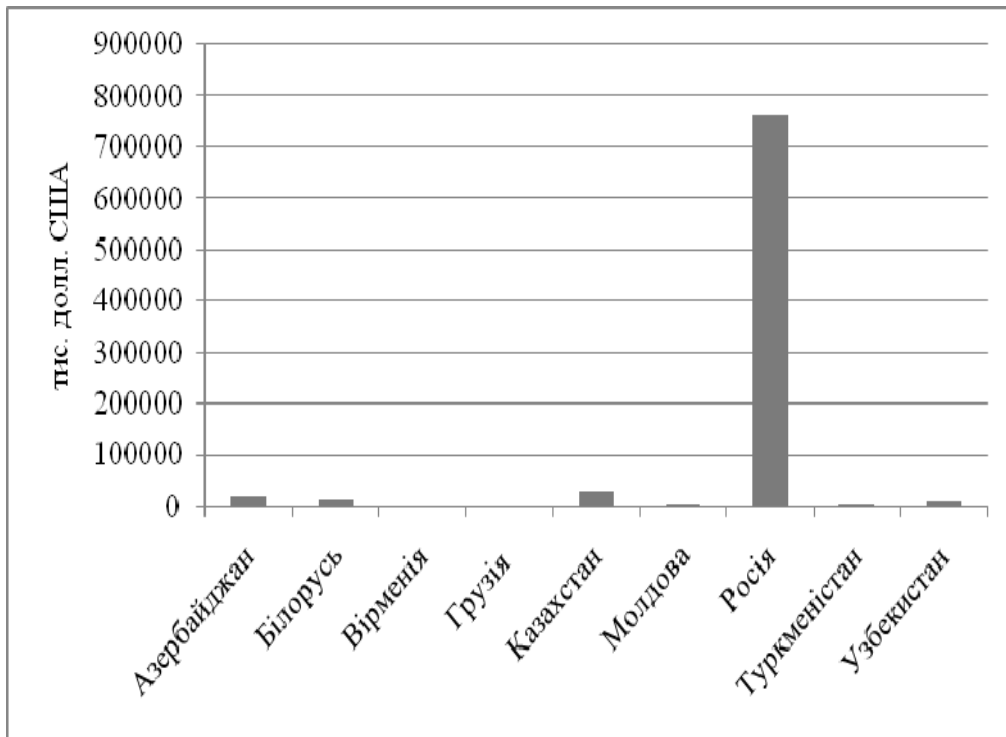

Рис. 2. Імпорт товарів до області з країн СНД (2009 рік) [5, с. 15 - 16]

Останнім часом усе більш динамічно змінюється товарна номенклатура експорту у бік збільшення наукомісткої й високотехнологічної продукції з високим ступенем переробки. Цей процес необоротно веде до географічної диверсифікованості зовнішньої торгівлі [4].

Протягом останніх років були підписані Угоди про торгово-економічне, науково-технічне і культурне співробітництво з 11 регіонами Російської Федерації, ведеться подальша робота в напрямку розробки й реалізації конкретних проектів у рамках цих угод.

У структурі експорту у 2010 році основу склали чорні метали (39,2% загального обсягу експорту товарів), електричне обладнання (20,4%), механічне обладнання (13,8%), наземні транспортні засоби (5,3%), руди, шлаки та зола (3,5%), жири та олії тваринного або рослинного походження (2,1%), алюміній і вироби з алюмінію (2,0%).

У порівнянні з 2009 р. серед вищезгаданих товарних груп зріс експорт механічного обладнання – на 12,4%, але зменшився експорт алюмінію і виробів з алюмінію – в 4,5 рази, наземних транспортних засобів – у 4,1 рази, жирів та олій тваринного або рослинного походження – в 2,5 рази, чорних металів – у 2,3 рази, руд, шлаків та золи – в 1,7 рази, електричного обладнання – на 22,7%.

Аналізуючи географічну структуру експорту товарів, слід відмітити, що протягом 2001–2010 рр. значно зросла частка країн СНД. На початок періоду вона складала близько 30%, в кінці – перевищила половину.

У структурі імпорту товарів частка країн СНД у 2001 р. складала 47,8%, протягом наступних років вона зменшувалась і в 2009 р. дорівнювала 23,3%. Недорогоцінні метали та вироби з них залишаються основною статтею експорту області. Вартісні обсяги цих товарів щорічно зростали, однак доля їх у загальному обсязі товарів, що поставляються за кордон, поступово знизилась з 70,7% у 2001 р. до 53,0% у 2009 р [4].

Тенденції, що простежувались у зовнішній торгівлі області, такі ж, як і в цілому по Україні. Нарощування експорту в 2008-2009 рр. відбувалося внаслідок збереження високих цін на світових ринках сировини та стабільний попит на продукцію вітчизняного машинобудування в країнах СНД. На початок 2010 р. ці тенденції продовжувались і навіть посилювались. Незважаючи на поширення ознак економічної кризи в Україні наприкінці року, на падіння цін і зовнішнього попиту на український експорт, його обсяги в цілому за 2008 р. збільшились на 35,8%.

Найвагоміша частка у 2009 році запорізької продукції (52,3%) була поставлена до країн СНД, що менше, ніж у 2008р. у 2 рази. Значні експортні поставки здійснювались до Російської Федерації – 39,1% загального обсягу експорту, Білорусі – 3,8%, Казахстану – 3,7%. У загальному обсязі імпорту надходження з країн СНД склали

32,1%. Ввіз товарів з країн СНД у порівнянні з 2008р. зменшився в 2,3 рази.

З країн–імпортерів найбільша питома вага поставок припала на Російську Федерацію – 29,6%. У торгівлі товарами з країнами СНД склалося позитивне сальдо (1051,8 млн.дол.) [5].

Експортні поставки до країн СНД (2009 р) склались, переважно, з електричного обладнання (34,4% загального обсягу експорту до цих країн і 87,3% – експорту цих товарів), чорних металів (21,0% і 27,7%), механічного обладнання (19,5% і 73,1%), наземних транспортних засобів (9,2% і 89,1%), алкогольних і безалкогольних напоїв та оцту (3,1% і 88,5%).

З країн СНД ввозились енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки (23,8% загального обсягу імпорту з цих країн і 72,2% – ввозу до області цих товарів), чорні метали (12,1% і 28,2%), механічне обладнання (9,5% і 19,0%), органічні хімічні сполуки (8,7% і 76,4%), нікель і вироби з нікелю (8,3% і 72,2%), електричне обладнання (6,4% і 26,2%), прилади і апарати (5,5% і 51,0%), інші недорогоцінні метали (4,6% і 76,2%), мідь і вироби з міді (4,4% і 54,1%), наземні транспортні засоби (2,1% і 10,1%).

Висновки. Одна з актуальних економічних проблем України це розвиток зовнішньої торгівлі та підвищення експортного потенціалу України. Основні статті українського експорту представлені продукцією металургійного комплексу, хімічної промисловості, агропромислового комплексу і харчової промисловості, продукцією машинобудування.

Серед позитивних тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі Запорізької області за останні роки слід відзначити: область є одним з лідерів серед українських регіонів по обсягам зовнішньої торгівлі; є чітко вираженим експортно-орієнтованим регіоном, обсяг експорту якого перевищує більш ніж в 2 рази обсяги імпорتنих закупівель; особливе місце в зовнішньоекономічних відносинах нашого регіону займає Російська Федерація; останнім часом усе більш динамічно змінюється товарна номенклатура експорту у бік збільшення наукомісткої й високотехнологічної продукції з високим ступенем переробки.

У загальній структурі експорту регіону більш половини становлять чорні метали, друге й третє місце займає продукція кольорової металургії й машинобудування. Найбільші обсяги експортних поставок товарів і послуг направляються в Російську Федерацію, Туреччину, Китай, Угорщину, Німеччину й Польщу.

Майже чверть усіх імпорتنих закупівель області припадає на мінеральне паливо, нафту й нафтопродукти. Також важливою статтею імпорتنих закупівель є механічне встаткування й запасні частини до нього, частка яких становить більш 10%.

Список використаних джерел

1. Жук М.В. Комерційні відносини України: організація зовнішньої торгівлі: Підручник. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 5 – 24, 208 – 213.
2. Зарицкий Б. Е. Экономика Германии: путь по лестнице, ведущей вниз / Зарицкий Б. Е. – М.: Юристъ, 2003. – С. 227 – 281.
3. Зовнішня торгівля товарами та послугами Запорізької області за січень–червень 2010 року: комплексний статистично-інформаційний збірник / За ред. Ісаєвої О. А. – Запоріжжя, 2010. – С. 3 – 22.
4. Зовнішньоекономічна діяльність Запорізької області за 2001–2008 роки: товари, послуги, інвестиції: комплексний статистично-інформаційний збірник / За ред. Головешка В. П. – Запоріжжя, 2008. – С. 9 -10, 16 – 30.
5. Зовнішньоекономічна діяльність Запорізької області за 2009:
6. Основні країни–партнери у зовнішній торгівлі Запорізької області у 2008 році: комплексний статистично-інформаційний збірник / За ред. Головешка В. П. – Запоріжжя, 2009. – С. 7 – 24, 74 – 100, 129 – 136.
7. Панухник О. В. Транскордонна регіональна інтеграція: досвід України та Румунії/ О.В. Панухник// Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – №12. – с. 87-91.
8. <http://referats.allbest.ru/economy/200126675.html>

*Ф. Н. Лисецкий, Л. В. Марциневская,
А. Г. Нарожняя, О. А. Маринина, О. И. Григорьева*

*Белгородський державний національний
дослідницький університет
(Российская Федерация)*

ПОЧВОВОДООХРАННОЕ ОБУСТРОЙСТВО АГРОЛАНДШАФТОВ В КОНТЕКСТЕ БАСЕЙНОВОЙ КОНЦЕПЦИИ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ¹

Постановка проблеми. Рациональное природопользование на внутрирайонном (муниципальном) уровне предполагает не только полную использования природных ресурсов, но и поддержание механизмов их воспроизводства. Основные природные ресурсы (минеральные, водные, земельные, биологические) имеют в ландшафте пространственную приуроченность в различных сочетаниях. Это определяет необходимость поиска оптимальных сценариев природопользования при конструировании природно-хозяйственных систем. Задачу территориального планирования для рационального природопользования можно решить разными методами, но у бассейнового подхода к природопользованию [2] и шире – «у бассейновой концепции устойчивого развития» – имеются явные преимущества. Бассейны выступают наиболее объективной и естественной основой решения многих проблем в сфере организации рационального природопользования и управления им [4, 9].

Бассейн представляет собой ограниченную водоразделом часть земной поверхности с учетом толщи почво-грунтов, откуда

¹ *Работа выполнена в рамках внутривузовского гранта аспиранта № ВКАС-05-11.

происходит сток воды в отдельную реку. Это водно-балансовая система, в которой происходит трансформация атмосферных осадков в другие элементы водного баланса. Система речного бассейна с постоянным водотоком наиболее устойчива в пространственном и временном отношениях. Это связано с тем, что в бассейнах непрерывно происходит сток воды, растворенных веществ и наносов. На обрабатываемых склонах бассейна земледелец вначале неосознанно, а потом и сознательно, был заинтересован в максимальном удержании влаги, переводе поверхностного стока во внутрипочвенный для повышения урожайности возделываемых культур, при этом незарегулированный сток попадал в реки вместе с продуктами водно-эрозионных процессов, ухудшая качество воды и заиливая русло. Таким образом, современные практики землепользования и водопользования требуют согласованности, т.к. часто находятся в противоречии.

На региональном уровне практическое обустройство всей площади бассейнов малых и средних рек ни в одном из субъектов Российской Федерации пока не проводится. С июня 2011 г. в Белгородской области по инициативе Губернатора Е.С. Савченко и при научном сопровождении проектных работ НИУ «БелГУ» стала воплощаться в жизнь бассейновая концепция природопользования.

Анализ предыдущих публикаций и исследований. Различные аспекты бассейнового природопользования рассмотрены в работах Ф.Н. Милькова, Г.И. Швевса, М.Д. Гродзинского, Ю.Г. Симонова, Л.М. Корытного, С.И. Зотова, В.М. Смольянинова и др.

Опыт бассейнового управления в национальных бассейнах накоплен в США (с 1933 г.), Великобритании, Франции, Канаде, Китае и других странах. В России экспериментальное бассейновое агентство было создано в 1993 г. на р. Томи (Кемеровская и Томская обл.), позже появилась государственная программа для Нижней Ангары. В текущем году на основе бассейнового принципа разработана информационная система для Оби. На межрегиональном уровне бассейновые соглашения на крупных реках в основном ориентированы на комплексное управление водопользованием. Значимую роль играет деятельность общественных бассейновых организаций. Например, известен положительный опыт работы комитетов по некоторым трансграничным рекам: Десне в Брянской и Черниговской областях, Днепру и Северскому Донцу.

В Белгородском государственном национальном исследовательском университете научное обоснование почвоводоохранного обустройства бассейнов (применительно к особенностям Белгородской области) ведется с 1996 г. [5], начиная с разработки концепции «Эко-Ворскла-2005» [3]. В работе [7] впервые на новой технологической платформе выполнен проект почвоводоохранного обустройства водосбора малой реки, относящейся к бассейну Северского Донца.

Объекты и методы исследования. Реки Черноземного Центра (притоки Дона и Днепра) начинаются на юго-западных склонах Среднерусской возвышенности и отличаются большой изрезанностью речных бассейнов и небольшой водностью. В пределах Белгородской области средняя густота речной сети составляет $0,16 \text{ км/км}^2$, наибольшее количество представлено самыми малыми реками (длиной 10-25 км). Территорию Белгородчины дренируют 575 водотоков различной длины с общей протяженностью более 3900 км. Рек длиной 10 км и более насчитывается 97, из них 57 рек имеют длину главной реки от 10 до 25 км, а 40 рек – длину более 25 км.

Вся территория Белгородской области укрупнено может быть представлена 50 целостными речными бассейнами площадью от 7 до 150 тысяч гектаров. Причем все они на основании гидрологических и географических критериев укладываются в четыре генетических типа, обоснованных по результатам кластерного анализа. На западе и юге области (в пределах российско-украинского приграничья) расположены бассейны 20 трансграничных рек. В качестве полигонного объекта для проектных работ выбрана трансграничная река Айдар, верховье которой (47 км) находится в пределах Белгородской области.

При почвоводоохранном обустройстве территории малых водосборов перспективна интеграция бассейновой концепции, специального ланд-шафтного картографирования, расчетных методов стока воды и смыва почвы, методов дистанционного зондирования и ГИС-технологий [6]. Представления о пространственной организации бассейнов на региональном и ландшафтном уровнях сформированы путем применения географической информационной системы ArcGIS 9.3.

Цель работы – определить площади бассейнов трансграничных рек в зоне украинско-российского (в пределах Белгородской области) приграничья и выполнить для модельного полигона проект бассейнового природопользования на основе авторской методики.

Результаты и обсуждение. В пределах Белгородской области густота речной сети за последние два столетия уменьшилась в 1,4 раза. Результаты определения протяженности и порядков более 500 водотоков [1] показали, что на Белгородчине в конце XVIII века густота речной сети составляла $0,3-0,6 \text{ км/км}^2$. Сведение лесов, проведение землеустройства, закрепившего постоянные хозяйственные границы, зарегулирование стока каскадом мельничных запруд приводило к заилению водотоков. Отмирание гидросети носит скачкообразный характер, обусловленный природной буферностью рек: быстрые темпы сокращения рек наблюдаются через 30-40 лет после резкого увеличения площади пашни (таблица 1). Густота речной сети в конце XIX – начале XX века снизилась до $0,5-0,2 \text{ км/км}^2$. В отношении структурных элементов речной сети четко видна прогрессирующая волна заиления, начиная от низкопорядковых форм

к более высоким. В результате уменьшения расходов воды в малых реках, увеличения количества наносов многие притоки были оторваны от русла главной реки и превратились в пересыхающие водотоки или суходолы.

Таблица 1. Скорость деградации рек, % суммарной протяженности в год [1]

Порядок водотоков	Конец XVIII – конец XIX вв.		Середина XIX – конец XX вв.	
	диапазон	среднее	диапазон	среднее
I	0,77-0,13	0,45	1,18-0,33	1,08
II	0,66-0,11	0,38	0,94-0,23	0,54
III	0,52-0,16	0,33	0,62-0,15	0,37
IV	0,15-0,03	0,07	0,21-0,14	0,18
V	0,03-0,01	0,02	–	–
По юго-западу ЦЧР	0,19		0,43	

Во второй половине XX века количество наносов, поступающих в реки, значительно превысило транспортирующую способность малых рек.

Соотношения между водными потоками, материалом, на который они воздействуют, и эрозионно-аккумулятивным процессом определяют формирование эрозионно-русловых систем, функционирующих в пределах бассейнов [10]. Долинно-речные ландшафты отличаются наибольшей динамичностью своего развития. Ведущий процесс – водно-эрозионный, – это и поверхностный смыв, овражная и русловая эрозия с сопутствующими явлениями: оползнями, формированием конусов выноса, геохимической миграцией растворенных веществ, дренированием подземных вод, заилением поймы. Часто практикуемая расчистка речного русла, дноуглубительные работы без обращения ко всей площади водосбора, без контроля над процессом транспорта наносов, то есть без учета причинно-следственных связей в системе «водосбор-русло», не решает проблем приостановки деградации рек.

Бассейны рек требуют не только поддерживающих водохозяйственных мероприятий, они нуждаются в восстановлении экологического баланса территории. Необходим комплексный подход к организации мелиоративных мероприятий, основанный на бассейновом и ландшафтно-экологическом принципах, с учетом системности исследований – рассмотрения бассейнов и антропогенной нагрузки в его пределах как целостной системы, состоящей из взаимосвязанных блоков (вода, другие ресурсы, источники нагрузки), которые соединяются, исходя из причинно-следственных связей. В рамках бассейновой концепции наиболее

перспективно решать проблемы организации, рационализации, мониторинга природопользования и управления его процессами.

Рационализация структуры землепользования напрямую связана с задачей, впервые поставленной В.В. Докучаевым еще в 1892 г., – неформальному обоснованию оптимального соотношения площадей основных типов угодий: пашни, лугов, лесов и водоемов. В последующее время было предложено много разных решений: попытки использовать «структурные числа» архитектора С.А. Доксиадиса, подход, основанный на оценке антропогенной нагрузки или количественно выраженного разнообразия видов природопользования и др.

Для склоновых агроландшафтов и при необходимости учета связи процессов, происходящих на пахотных землях, со смежными угодьями и ландшафтами (присетевым фондом земель, речными поймами, водными объектами), оправдано использование позиционно-динамического типа ландшафтных территориальных систем (ЛТС). Бассейновые ЛТС формируются при общности пространственных отношений, обусловленных гидрофункционированием (поверхностным и латеральным стоком воды, растворенных веществ, а также наносов). Они включают в себя позиционно-динамические ЛТС, замкнутые по признакам поверхностного стекания водных масс. Бассейновая организация территории дополняет ландшафтную организацию объектов и явлений, усиливая их латеральную и особенно парагенетическую связанность [8].

Для определения основных объектов проектирования бассейнового природопользования и этапности его внедрения (с 2012 г.) нами обоснованы границы основных речных бассейнов в пределах Белгородской области, включая водосборы рек украинско-российского приграничья (рис. 1, таблица 2).

Таблица 2. Реки украинско-российского (в пределах Белгородской области) приграничья

Название реки	Номер на карте	Куда впадает	Правый или левый приток	Расстояние от устья до места впадения, км	Длина, км	Общая площадь водосбора, кв. км	Площадь проектного водосбора*, га
Бассейн Днепра							
Псел	7	Днепр	л	554	717	22800	82453
Илек	3	Псел	л	587	52	706	38336
Удава	1	Псел	л	520	21	88	2095
Рыбица	2	Псел	л	512	29	270	677
Пожня	4	Ворсклица	п	31	29	285	5682
Ворсклица	5	Ворскла	п	286	101	1480	66081
Ворскла	6	Днепр	л	509	464	14700	150894

Бассейн Дона							
Уды	8	Северский Донец	п	815	164	3894	14214
Лопань	9	Уды	л	55	96	2000	15066
Харьков	10	Лопань	л	11	74	1160	15106
Липец (Липчик)	11	Харьков	л	42	26	219	14067
Муром	12	Харьков	л	33	35	211	7297
Северский Донец	13	Дон	п	218	1053	98900	118511
Нежеголь	14	Северский Донец	л	921	82	1009	100876
Волчья	15	Северский Донец	л	909	88	1340	46535
Козинка	16	Оскол	п	197	44	655	49392
Оскол	17	Северский Донец	л	580	472	14800	206120
Уразова (Уразовка, Ураева)	18	Оскол	л	192	45	855	33663
Айдар	19	Северский Донец	л	343	264	7420	147974
Студенка	20	Белая (Беленькая)	п	24	13	136	1130

*Площадь рассчитана по электронным картам в границах Белгородской области Российской Федерации.

Рис. 1. Расположение бассейнов трансграничных рек в пределах Белгородской области

Бассейновая организация природопользования разработана нами для бассейна реки Айдар (рис. 2). Эта река, являющаяся левым притоком Северского Донца, протекает в Белгородской области России и Луганской области Украины. Протяженность Айдара – 264 км, верховье полностью находится в пределах Белгородской области. Общая длина речной сети (Айдар и его притоки) в пределах российской части водосбора достигает 198 км, причем за 230 лет она сократилась на 43%. Общая площадь бассейна составляет 7420 км², из которых на территорию Белгородской области приходится 19,4% площади.

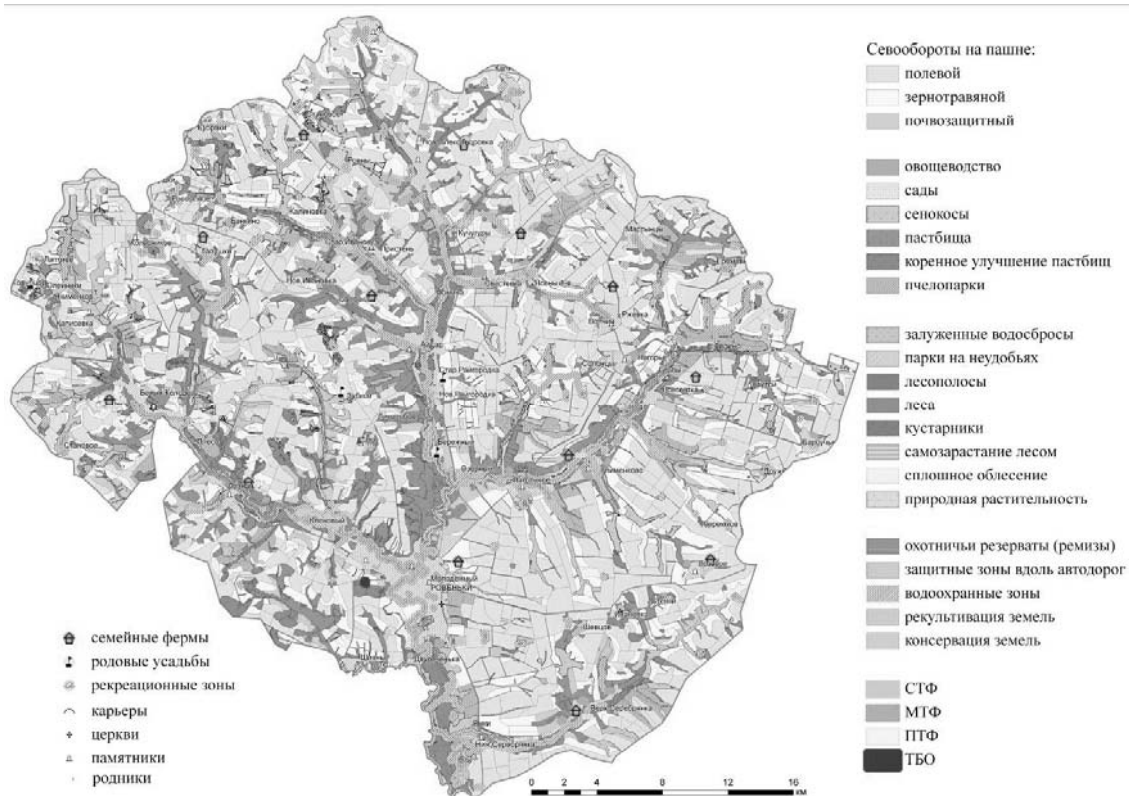

Рис. 2. Проект почво-водоохоронного обустройства басейна реки Айдар (в границах Белгородской области).

Бассейновая организация природопользования выполнена на площади 144029 га бассейна Айдара (в пределах Белгородской области). В структуре угодий на пашню приходится 65,5%, на природные кормовые угодья 20,9%, на леса – 3,5%, водные объекты – 0,8%.

В проекте использована концепция эколого-хозяйственного баланса территории, которая рассматривает соотношение двух основных групп земель: хозяйственно используемых и незатронутых либо слабо затронутых человеческой деятельностью – они составляют экологический фонд земель.

Проектными решениями (см. рис. 2) обоснованы функциональные зоны бассейна, что позволяет в конкретном случае

реализовать действующие областные целевые программы и проекты (биологизация земледелия (минимальные обработки, травосеяние, консервация земель), сплошное облесение неудобий, повышение мёдопродуктивности угодий, развитие туризма, создание рекреационных зон и др.). Для каждой программы и проекта, планируемых к внедрению на территории бассейна, разработаны свои критерии (в т.ч. нормативно-правовые основания) и системы обеспечивающих мероприятий по природообустройству.

В результате осуществления проекта площадь дестабилизирующих угодий уменьшится со 102812 до 87261 га, т.е. на 15%, площадь земель экологического фонда возрастет на 38%, общий коэффициент экологической стабильности территории изменится от 0,21 (оценка – экологически нестабильная) до 0,37 (оценка – стабильная), а коэффициент естественной защищенности территории с 0,28 (критическое значение) до 0,56 (оптимальное значение).

Проектом обеспечены и некоторые другие целевые показатели и индикаторы: площади посевов многолетних трав – 11200 га, сидеральных культур – 12270 га, медоносных культур – 6096 га, площадь посадки лесных культур – 6200 га, в том числе медоносов – 1800 га, лесистость бассейна увеличилась до 10,8%, увеличение прибыли за счет развития новых отраслей составит 627 млн. руб. в год, сохранение существующих и создание новых рабочих мест – 250. Среднегодовой выпуск основной продукции сельского хозяйства (за период 2012-2018 гг.) в бассейне Айдара составит 3392 млн. руб. в год, т.е. 23,56 тыс. руб. на 1 га площади бассейна, а вместе с дополнительным экономическим эффектом от внедрения бассейнового природопользования (развития новых отраслей и др.) – около 28 тыс. руб. на 1 га бассейна.

Существуют общебассейновые проблемы природопользования, которые наиболее эффективно можно решить именно при такой организации системы управления. Чтобы достичь договоренности о доступности ресурсов можно применить такой инструмент, как бассейновые соглашения. Они практикуются в межгосударственных отношениях на трансграничных реках. На внутриобластном уровне наиболее реалистичен так называемый бассейново-административный подход в природопользовании.

В целях организации мониторинга за ходом реализации бассейновой концепции природопользования в Белгородской области предложено органам местного самоуправления сформировать и утвердить муниципальным правовым актом Положение о порядке работы постоянно действующих бассейновых советов по организации надзора за ходом исполнения мероприятий по организации природопользования бассейнов рек.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. В естественнонаучном отношении целостность бассейнов рассматривается через призму их природной организации и

связующих процессов. Но помимо этого бассейн представляет собой интегральную природно-хозяйственную систему, т.к. он является ареной взаимодействия природы и общества, где взаимосвязаны природные, экономические и социально-демографические процессы. Поэтому важно при решении задач территориального планирования найти оптимум между сложившейся практикой природопользования в бассейнах, перспективами развития территории, природно-ресурсным потенциалом, мерами по воспроизводству природных ресурсов и обеспечению экологической безопасности.

Выбор бассейновых структур очень перспективен для организации экологически ориентированного природопользования. Это демонстрирует результат выполненной проектной работы по почвоводоохранному обустройству бассейна реки Айдар. Бассейновая концепция природопользования имеет несомненные преимущества, так как позволяет, опираясь на природные закономерности бассейна, устанавливать эффективные пространственные формы взаимодействия между субъектами природопользования. При этом учитывается тенденция в перераспределении полномочий на региональный уровень, что позволяет, используя сложившуюся структуру управления, организовать процессы природопользования наиболее экономически эффективным и экологически приемлемым образом.

Бассейново-административный подход позволяет организовать и внедрить практико ориентированную систему рационального природопользования. На трансграничных реках, особенно в случае использования их водных ресурсов для питьевого водоснабжения, целесообразны синхронная разработка и внедрение бассейнового природопользования в рамках российско-украинского научно-технического сотрудничества.

Список использованных источников:

1. Дегтярь, А. В. Гидролого-экологический анализ деградиционных процессов в речных бассейнах малых рек юго-запада Центрально-Черноземного региона: Автореф дис. канд. геогр. наук / А.В. Дегтярь. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2005. – 22 с.
2. Зотов, С.И. Бассейново-ландшафтная концепция природопользования / С.И. Зотов // Изв. АН СССР. Сер. географич. – 1992. – №6. – С. 55-65.
3. Концепция и программа комплексного использования природных ресурсов "ЭКО ВОРСКЛА-2005". Белгород–Борисовка. – Крестьянское дело, 1997. – 74 с.
4. Коротный, Л.М. Бассейновая концепция в природопользовании. – Иркутск: Изд-во Института географии СО РАН, 2001. – 163 с.
5. Лисецкий, Ф.Н. Исследования по почвозащитным и водоохраным проблемам в Белгородском госуниверситете / Ф.Н. Лисецкий // Девятнадцатое пленарное межвузовское координационное совещание по проблеме эрозионных, русловых и устьевых процессов. Доклады и краткие сообщения / Белгород: Изд-во Белгородского госуниверситета, 2004. – С. 4-6.
6. Лисецкий, Ф.Н. Комплексный подход к почвоводоохранному обустройству бассейнов малых рек / Ф.Н. Лисецкий, Я.В. Кузьменко // Двадцать второе

- пленарное межвузовское координационное совещание по проблеме эрозионных, русловых и устьевых процессов: Доклады и краткие сообщения. / Новочеркасск, 2007. – С. 170-172.
7. Лисецкий, Ф.Н. Решение почвоводоохранных и экологических задач при внедрении ландшафтных систем земледелия / Ф. Н. Лисецкий, М. А.Польшина, А. Г.Нарожняя, Я. В. Кузьменко // Проблемы региональной экологии. – 2007. – № 6. – С. 72-79.
 8. Симонов, Ю.Г., Речной бассейн и бассейновая организация географической оболочки / Ю.Г. Симонов, Т.Ю. Симонова // Эрозия почв и русловые процессы. Вып. 14., 2003. – С. 7-32.
 9. Смольянинов, В.М. Эколого-гидрологическая оценка состояния речных водосборов Воронежской области / В.М. Смольянинов, С.Д. Дегтярев, С.В. Щербинина – Воронеж: Истоки, 2007. – 133 с.
 10. Чалов, Р.С. Учение Н.И. Маккавеева о едином эрозионно-аккумулятивном процессе и теория эрозионно-русловых систем / Р.С. Чалов, В.Н. Голосов, А.Ю. Сидорчук // Геоморфология. – 2008. – № 3. – С. 6-14.

С. А. Лисовський

*Институт географії НАН України
salisovsky@rambler.ru*

ОБМЕЖУЮЧІ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ФАКТОРИ ПРИ ВИБОРІ ПУНКТІВ ЙМОВІРНОГО РОЗМІЩЕННЯ НОВИХ АЕС В УКРАЇНІ

В 2010 та 2011 роках Інститут географії НАН України виконує науково-дослідну роботу з визначення та аналізу економіко-демографічних умов, які впливають на розміщення можливих майданчиків під будівництво енергоблоків нових атомних електростанцій. Ці дослідження є складовою частиною робіт з підготовки обґрунтовуючих матеріалів до Кадастру майданчиків під будівництво енергоблоків нових атомних електростанцій і виконується у рамках діяльності по договору між ВАТ КІЕП та НАЕК "Енергоатом"

Згідно з технічним завданням, зокрема, на I етапі виконання досліджень за договором, Інститут географії мав надати «Коротку принципову характеристику існуючої та перспективної економіко-демографічної ситуації районів розташування пунктів ймовірного розміщення АЕС (всього для аналізу було запропоновано 33 пункти) стосовно граничних (обмежуючих) факторів відповідно до: населення та населених пунктів; промисловості; транспорту (усі існуючі у районі види); сільського господарства; екологічного стану природного середовища». Також при виконанні робіт враховувалися такі фактори, як наявність на території пунктів об'єктів природно-заповідного фонду та елементів екологічного каркасу, історико-культурного потенціалу території, особливостей ситуації в соціальній сфері та на ринку праці..

Виконання завдань першого етапу досліджень по проекту базувалося на основних законодавчих та регулюючих документах, а

саме: Конституція України. – К.: Офіційне видання Верховної Ради України, 1996. – 120 с.; Закон України «Про Генеральну схему планування території України» від 07.02.2002 року.; Закон України «Про основи національної безпеки України»; «Енергетична стратегія розвитку України на період до 2030 року» (Постанова Кабінету міністрів України від 15.03.2006 р.); «Про невідкладні заходи щодо захисту громадян України від наслідків Чорнобильської катастрофи» Постанова Верховної Ради У РСР від 01.08 1990р п.6; матеріали соціологічних та інших досліджень громадської думки стосовно розвитку атомної енергетики України та будівництва нових АЕС.

В результаті дослідження були сформульовані наступні висновки та положення:

Питання енергозабезпечення тісно пов'язані і з питаннями соціального та екологічного порядку, що разом визначають можливість сталого (збалансованого) розвитку нашої держави.

Територія, яка зараз входить до складу України, впродовж ХХ ст. пройшла шлях від найбільш благополучного регіону з погляду наявності природних паливно-енергетичних ресурсів (багаті в масштабах Європи родовища нафти, природного газу і вугілля на початку ХХ ст.) до держави, яка в кінці ХХ ст. не змогла задовольнити свої потреби за рахунок власних ресурсів. Пік енергетичної могутності України припав на кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст., коли на території, що не перевищує 0,5% світового суходолу вироблялося близько 4% світового виробітку електроенергії. В 1976 р. в Україні було видобуто 218 млн. т вугілля, в 1972 р. – 14,4 млн. т нафти, в 1975 р. – 68,7 млрд. м³ природного газу [5]. Станом на 2005 р. в Україні було видобуто всього близько 78 млн. т вугілля, 4,4 млн. т нафти та 20,8 млрд. м³ природного газу [7].

Україна входить до числа найбільших світових імпортерів газу, в 2007 р. вона займала 5 місце в світі за абсолютними величинами імпорту (після США, Японії, Німеччини та Італії). На країну припадало близько 7% світового газового імпорту.

Україна споживає близько 2,7% світового обсягу природного газу (близько 85 млрд. м³ в 2007 році), на країну припадає близько 0,9% світового споживання електроенергії. При цьому країна має низькі абсолютні та відносні показники обсягів ВВП. Загальний обсяг ВВП України становить менше 0,5% світового. Рівень виробництва ВВП на одну особу в Україні менше 70% світового.

Отже, Україна має надзвичайно високий показник природоємності ВВП, який в декілька разів перевищує середньосвітовий рівень. Головною причиною цього є особливості галузевої структури виробництва, в якій надмірно високу частку займають екологічно небезпечні природозатратні галузі. Це стосується, в першу чергу, структури промислового виробництва.

Слід також вказати на загальний низький технологічний рівень української економіки, високий рівень зношеності основних

виробничих засобів. Можна відзначити і негативні тенденції в характері міжнародної спеціалізації економіки держави на виробництві продукції екологічно шкідливих та ресурсозатратних галузей. Це, в свою чергу, посилює загальне (в т.ч. – інноваційне, технологічне і структурне) відставання України від країн-лідерів світової економіки.

Саме ці чинники, крім природних слід брати до уваги, розглядаючи можливі перспективи розвитку енергетичної галузі в Україні, в тому числі – перспективи і доцільність спорудження нових АЕС.

При розгляді цих питань слід враховувати можливі структурні, технологічні, інноваційні зміни, які потрібно здійснювати в українській економіці, для того, щоб забезпечити достатній рівень її конкурентоспроможності та можливості інтеграції до сучасної глобалізованої світової економіки у якості рівноправного суб'єкта світогосподарських відносин, а не сировинного придатка та виробника природоємної низькотехнологічної продукції.

Важливим чинником, який визначає принципові можливості подальшого розвитку економіки країни, територіальні та галузеві особливості регіонального розвитку, є загальний стан екологічної ситуації в країні та вимоги щодо дотримання належного рівня екологічної безпеки в межах її території.

Особливої уваги потребує врахування екологічних обмежуючих чинників. Враховуючий загальний незадовільний стан екологічної ситуації в державі, практично вся територія якої була визнана зоною екологічного лиха («Про невідкладні заходи щодо захисту громадян України від наслідків Чорнобильської катастрофи» Постанова Верховної Ради УРСР від 01.08 1990р п.6), важливим завданням є недопущення будівництва потенційно небезпечних в екологічному відношенні об'єктів у межах територій, сучасний екологічний стан яких визначає найбільш сприятливі умови для проживання населення. Зазначені території сьогодні займають тільки незначний відсоток від загальної площі країни, що зумовлює необхідність пріоритетного розвитку тут екологічно безпечних видів та напрямків господарської діяльності.

Інший аспект – неможливість будівництва нових АЕС на територіях, які на даний час за своїм екологічним станом мають погіршені умови для проживання населення.

Загальна вимога, якої потрібно дотримуватися, – забезпечення належного рівня екологічної безпеки як безпосередньо в пунктах, які аналізуються з точки зору їх придатності чи непридатності для спорудження АЕС, так і в межах території України загалом.

Екологічна безпека є важливим складовим компонентом національної безпеки. Від забезпечення належного рівня національної безпеки в цілому залежить існування і майбутнє нашої держави. В

2003 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України “Про основи національної безпеки України”[3].

У Конституції України проголошено:

Людина, її життя і здоров'я, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (Стаття 3).

Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (Стаття 16) [4].

Особливо важливий обмежуючий чинник – необхідність збереження водних ресурсів України. За умови штатного функціонування АЕС практично не впливає на показники якості води в водному джерелі, які використовуються для поповнення витрат при роботі баштових градирень.

Однак, в нашому звіті було сформульовано висновок щодо несприятливості для можливого спорудження АЕС пунктів, розташованих на р. Дніпро, Дністер та інших великих ріках. Цей висновок ґрунтується на загальній суспільно-географічній оцінці стану водозабезпечення населення та господарства України та його можливого критичному погіршенні у разі виникнення надзвичайних ситуацій на АЕС, схожих за масштабами та наслідками до тих, що мали місце в Україні, внаслідок чого ми не вважали за можливе ігнорувати вірогідність їх повторення. Аварія на Фукусімі підтвердила обґрунтованість такого висновку.

В Законі України «Про Генеральну схему планування території України», зокрема, вказується на наявність в Україні «значних територій, використання яких законодавчо обмежується та вимагає спеціального охоронного режиму господарювання (територія радіаційного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, санітарно-захисні та охоронні зони підприємств промисловості, транспорту та зв'язку, об'єкти природно-заповідного фонду та історико-культурного призначення, курорти, річки, моря, озера, водосховища та інші водойми, водозабори» [0].

Згідно з Законом України «Про генеральну схему планування території України», графічні матеріали: «Територіальна організація національної екологічної мережі» від 07.02.2002 року вся прибережна територія рр. Дніпра, Десни, Сіверського Донця та багатьох інших має статус природних коридорів, як елементів національної екологічної мережі.

Рівень забезпечення водними ресурсами України значно нижчий за світовий та європейський. Показник забезпеченості водними ресурсами в розрахунку на одну особу в Україні майже в 7 разів менший за світовий, в 30 разів менший показника забезпеченості Російської Федерації.

Головним джерелом водних ресурсів в Україні є води річки Дніпро. Майже половина території України (291,400км²) належить до

басейну Дніпра. В межах басейну ріки Дніпро в Україні проживає близько 22,2 млн. осіб населення, з них на частку сільського припадає 32,8%, а міського – 67,2% [8].

Всього в Україні до басейну ріки Дніпро (повністю, або частково) належать території 19 адміністративних областей

Ресурсами річкових вод Дніпра забезпечуються потреби не тільки в межах його басейну, але й потреби маловодних суміжних регіонів країни. Зокрема, каналами Дніпро – Донбас, Північно-Кримським, Каховським і водоводами Дніпро – Кіровоград, Дніпро – Миколаїв перекидається 3 – 6 км³ стоку за межі басейну. З інших річок України відзначимо, зокрема, Південний Буг, басейн якого займає 11% території країни та Дністер – 9 %. Басейн Сіверського Донця в межах України займає близько 9% її території [5]. За рахунок перерозподілу водних ресурсів Дніпра суттєво підвищився рівень водозабезпечення Автономної Республіки Крим (у 3 рази), Херсонської (у 5,5 рази), Кіровоградської (12,5 рази), Дніпропетровської (у 3 рази) областей [5].

Вищезазначене зумовлює несприятливість спорудження АЕС на берегах головних річок, водосховищ, каналів тощо.

В підсумку, на основі аналізу факторів, які входили в коло дослідження Інституту географії НАН України, пункти можливого розміщення майданчиків АЕС було поділено на три категорії:

З кількістю обмежуючих факторів демографічного, соціально-економічного, історико-культурного, екологічного, природоохоронного порядку більшою за середню – всього 12 пунктів, а саме: Ленінський, Лубенський, Любомльський, Могилів-Подільський, Новгород-Сіверський-2, Новоайдарський, Новодністровський, Павлоградський, Павлопільський, Хорольський, Чигиринський, Ямпільський;

З середньою кількістю обмежуючих факторів демографічного, соціально-економічного, історико-культурного, екологічного, природоохоронного порядку – всього 13 пунктів, а саме: Берестечківський, Бериславський, Кобеляцький, Коломийський, Краснопавлівський, Красноріченський, Нововоронцовський, Новомиколаївський, Новопокровський, Славгородський-1, Славгородський-2, Сульський, Червонооскільський;

З кількістю обмежуючих факторів демографічного, соціально-економічного, історико-культурного, екологічного, природоохоронного порядку меншою за середню – всього 8 пунктів, а саме – Висоцький, Горностаївський, Комсомольський, Макошинський, Новгород-Сіверський-1, Олександрівський, Петрівський.

Головним висновком є той, що в межах України практично не можна знайти території, яку б можна було б охарактеризувати як сприятливі для спорудження АЕС за суспільно-економічними, демографічними, екологічними та історико-культурними характеристиками.

Враховуючи вищезазначене, пріоритетними завданнями в сфері енергозабезпечення України є зменшення рівня енергоемності виробництва; впровадження екофільних і енергозберігаючих технологій; ефективне і раціональне використання власних енергетичних ресурсів; освоєння і використання відновлюваних та альтернативних джерел енергії.

Список використаних джерел:

1. Доклад о состоянии окружающей среды бассейна Днестра. Программа ПРООН -ГЭФ экологического оздоровления бассейна Днестра, 2003. – 68 с.
2. Закон України «Про Генеральну схему планування території України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N 30, ст.204)
3. Закон України “Про основи національної безпеки України” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, № 39, ст. 351) <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
4. Конституція України. – К.: Офіційне видання Верховної Ради України, 1996. – 120 с.
5. Паламарчук М.М., Загорчевна Н.Б. Водний фонд України: Довідковий посібник / За ред. В.М. Хорева, К.А. Алієва. – К.: Ніка-Центр, 2001. – 392 с.
6. Паливно-енергетичний комплекс України в контексті глобальних енергетичних перетворень. – Київ: Українські енциклопедичні знання, 2004. – 468 с.
7. Паливно-енергетичні ресурси України. Статистичний збірник. – Київ: Держкомстат, 2006.
8. Транскордонний діагностичний аналіз басейну ріки Дніпро. ПРООН-ГЕФ. Програма екологічного оздоровлення басейну ріки Дніпро, 2003. – 238 с.

В. О. Мартинюк, Р. І. Савчук

*Рівненський державний гуманітарний
університет
Martyniuk_RIS@mail.ru*

**ЛАНДШАФТНА СТРУКТУРА ВОДОЗБОРУ ОЗЕРА ЗАОЗІР’Я
(ПРОЕКТОВАНИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПАРК
“НОБЕЛЬСЬКИЙ”)**

Постановка проблеми. Створення в 1995 р. у басейні Верхньої Прип’яті регіонального ландшафтного парку (РЛП) “Прип’ять-Стохід” відкрило широкі перспективи галузевих та комплексно-географічних досліджень цієї території. У 2007 р. частина РЛП, що належала до Волинської області набула статусу національного парку “Прип’ять-Стохід”, а територія яка знаходиться у межах Рівненської області залишилася у попередньому статусі. Сьогодні проводяться земельно-кадастрові роботи з метою вилучення з господарського використання 12 сільських рад Зарічненського району Рівненщини 30 тис. га угідь й створення на їх базі національного парку “Нобельський”.

Важливе місце у структурі природних угідь майбутнього національного парку посідають унікальні водно-болотні геокомплекси, які у 2009 р. увійшли до складу транскордонної

Рамсарської території “Прип’ять-Стохід-Простир” [3]. Найголовнішими водними об’єктами проєктованого парку є річки Прип’ять і Стохід, а також низка озер (Нобель, Сосно, Ніговище, Омит, Засвітське, Задовже, Заозір’я). Тривалий час на згаданій території нами ведуться ландшафтно-лімнологічні дослідження, головним завданням яких є створення екологічних паспортів басейнових систем “озеро-водозбір” [1].

Мета даного дослідження – розкрити особливості ландшафтної структури водозбору оз. Заозір’я та деяких морфометричних характеристик водойми.

Результати дослідження. Озеро Заозір’я (рис. 1-2), згідно з фізико-географічним районуванням, розташоване в межах Нобельського ландшафту і є складовою регіонального ландшафтного парку “Прип’ять-Стохід”, а сьогодні проєктованого національного парку “Нобельський”.

Масштаб 1: 1 000 000

Рис. 1. Місце водозбору оз. Заозір’я у схемі фізико-географічного районування Волинського Полісся (Рівненська область) [2]

Умовні позначення:

межі:

————— – фізико-географічних зон

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

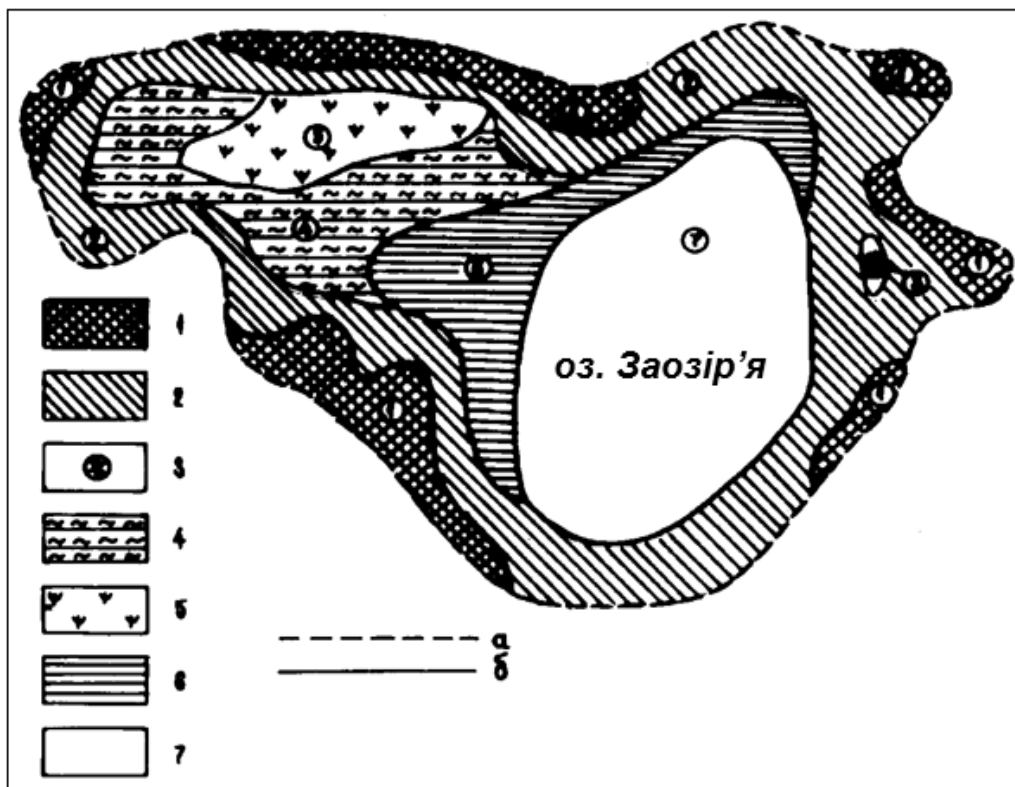
- фізико-географічних областей
 – фізико-географічних підобластей
 _____ – фізико-географічних районів

Легенда до рис. 1

Східноєвропейська (Руська) рівнина – фізико-географічна країна.
 Мішаних лісів – фізико-географічна зона.
 Поліський (Українське Полісся) – фізико-географічний край.
 Волинське Полісся (Рівненська область) – фізико-географічна область.
 Верхньоприп'ятське Полісся – фізико-географічна підобласть.

Ландшафти:

1. Нобельський (Верхньоприп'ятський).
2. Заріченський (Нижньостирський).
- Пригоринське Полісся – фізико-географічна підобласть.
- Ландшафти: 3. Рафалівсько-Висоцький (Маневицько-Володимирецький).
4. Льва-Горинський.
5. Сарненсько-Степанський (Колківсько-Сарненський).
6. Костопільський (Костопільсько-Березнівський).

Масштаб 1: 25 000

Рис. 2. Ландшафтно-морфологічна структура водозбору оз. Заозір'я
 1-6. – урочища, 7. – складне аквальне урочище; межі: а – водозбору, б – урочищ.

Легенда до рис. 2

1. Піщані горби та дюни зі спадистими (10-15°) схилами, вкриті лишайниково-чагарничковими та різнотравно-зеленомоховими сосновими

борами на дерново-прихованопідзолистих щепенуватих піщаних і супіщаних ґрунтах, частково забудовані.

2. Слабо спадисті (6-10°) схили піщаних горбів та дюн, вкриті чорничниково-різнотравними та лишайниково-орляковими сосновими борами на дерново-прихованопідзолистих та слабопідзолистих слабощепенуватих еродованих піщаних і супіщаних ґрунтах, частково розорані та забудовані.

3. Карстові лійки та западини, вкриті лишайниково-ялівцевими та різнотравно-зеленомоховими березово-сосновими борами на перегнійно-карбонатних глеюватих ґрунтах.

4. Вирівняні та слабохвилясті ділянки озерної тераси, вкриті лишайниково-чорничниково-зеленомоховими сосновими та березово-сосновими борами на дерново-слабопідзолистих глеюватих, місцями слабощепенуватих піщаних і супіщаних ґрунтах, частково розорані та забудовані.

5. Локальні замкнуті зниження, вкриті різнотравно-осоково-злаковими низькорослими вільхово-березовими та березово-сосновими лісами на дернових глеюватих та глейових лучно-болотних ґрунтах, частково меліоровані.

6. Приозерні вузькі зниження, вкриті мезофітно-злаково-різнотравним та рогозово-осоково-зеленомоховим березово-вільховим та вербовим рідколіссям.

7. Озерна улоговина овальної та видовженої форми, у літоральній зоні вкрита осоково-ситниково-очеретяними угрупованнями, а у субліторалі та профундалі – розрідженими плаваючими та донними водоростями на сапропелях.

Озеро приурочене до місцевостей борових терас на алювіальних перевіяних водно-льодовикових супісках, підстелених крейдовими породами. Площа озера 0,06 км², максимальна глибина 8,10 м, середня – 3,15 м, довжина 0,80 км, ширина максимальна 0,85 км, а середня 0,08 км. Довжина берегової лінії становить 1,10 км, а коефіцієнт порізаності – 0,39. Об'єм води озера складає 170,1 тис. м³. Нами розраховані деякі лімнометричні коефіцієнти озера, а саме видовженості (10,0), ємкості (0,39), відкритості (0,02), глибинності (8,5), які важливі у порівнянні з іншими водоймами ландшафту. Наведені вище морфометричні та гідрологічні характеристики дозволяють краще уявити озеро в басейновій системі, в'яснити деякі аспекти складних взаємозв'язків водозбору і водної маси озера.

Висновки. Суттєву роль у генезисі природних територіальних комплексів (ПТК) водозбору та природного аквального комплексу (ПАК) озера відіграли флювіогляціальні, а пізніше карстові процеси; домінантними ПТК є урочища під номером 2 (рис. 2), які займають найбільшу площу водозбору; ПТК урочищ 1-2 (рис. 2) на відкритих ділянках частково зазнають еолової денудації, що вимагає лісомеліоративного втручання; представлена ландшафтна структура водозбору і морфометричні параметри ПАК озера можуть служити вихідною основою екологічного паспорту водойми, необхідного для

об'єктів природоохоронного фонду; у подальшому дослідження мають бути спрямовані на вивчення гідролого-гідрохімічного режиму та терміки водойми, біотичного складу водної товщі, донних відкладів й створення на їх основі ландшафтної карти ПАК оз. Заозір'я.

Список використаних джерел:

1. Мартинюк В. О. Ландшафтно-лімнологічні дослідження східної частини Волинського Полісся для кадастрових цілей / В. О. Мартинюк // Українське Полісся: вчора, сьогодні, завтра / Зб. наук. праць. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – С. 70–72.
2. Мартинюк В. О. Уточнена схема фізико-географічного районування Волинського Полісся в межах Рівненської області / В. О. Мартинюк // Матли III Всеукр. наук.-практ. конф. “Географія та екологія: наука і освіта”, 15–16 квітня 2010 р. – Умань : Видавець “Сочінський”, 2010. – С. 162–165.
3. Транскордонна Рамсарська територія “Прип'ять-Стохід-Простир”: розвиток спільної природоохоронної діяльності України і Республіки Білорусь [Б.м.в., UNDP, 2010] – 54 с.

О. А. Марченко, О. Ф. Діко

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
marchenkokseniya1@ukr.net*

СУЧАСНИЙ СТАН АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ПОКРАЩЕННЯ

Стійкий розвиток Запорізької області, якість життя й здоров'я населення можуть бути забезпечені тільки при підтримці відповідної якості навколишнього середовища. Природа і економічний ріст регіону, а також поліпшення рівня життя населення області, не повинні бути взаємовиключними альтернативами.

Охорона природи та поліпшення навколишнього середовища є пріоритетним напрямом діяльності органів державної влади Запорізької області. Формування й реалізація стратегії соціально-економічного розвитку області та її екологічна політика повинні бути взаємопов'язані, оскільки здоров'я, соціальне й екологічне благополуччя населення нерозривно поєднані. Вище викладені аспекти зумовили вибір теми та мету нашого дослідження.

Область відноситься до техногенно навантажених регіонів і, як наслідок, характеризується високим рівнем забруднення атмосферного повітря. Зростання обсягів викидів забруднюючих речовин обумовлено в основному збільшенням об'ємів виробництва, проведенням інвентаризації шкідливих речовин, а також наявністю застарілих технологій, особливо в металургійній галузі. На стан атмосферного повітря значно впливають і викиди пересувних транспортних засобів. Невирішеним до наступного часу у сфері охорони атмосферного повітря в області продовжують залишатися наступні проблеми:

- заміна застарілих на сучасні екологічно чисті технології та впровадження більш ефективних установок по очистці технологічних газів (зношеність фондів по очистці атмосферного повітря основних забруднювачів м. Запоріжжя у середньому склала приблизно 50 %.);

- своєчасне виконання заходів по зменшенню викидів згідно нормативів гранично допустимих норм та екологічних регіональних програм;

- відсутність ефективних методів знешкодження окислів азоту та окислів сірки, які у значній кількості викидають Запорізька теплова електростанція, ВАТ МК «Запоріжсталь» та багаточисельні котельні [2];

- відсутність ефективних методів очистки викидів від аераційних ліхтарів у металургійній галузі;

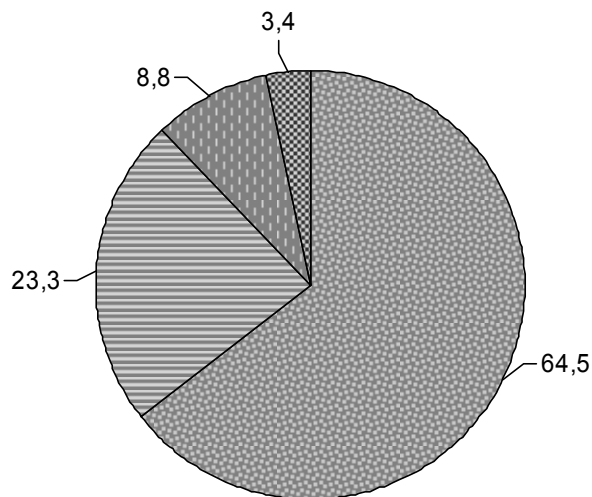
- не вирішується питання боротьби з амброзією;

- не виконуються заходи по пилюподавленню в містах, особливо в літній період.

Крім того, значний вплив на атмосферне повітря спричиняють високі обсяги щорічного утворення та накопичення відходів виробництва і споживання. І хоча певна частина відходів у процесі виробництва переробляється і використовується в якості вторинних ресурсів, переважна їх кількість нагромаджується на полігонах і накопичувачах шламу. Горіння звалищ, пилоутворення над поверхнею шламосховищ, підпал сухої рослинності та побутових відходів як по балках, та і у межах населених пунктів негативно впливають на стан атмосферного повітря та території всієї області.

Завдяки потужному промислового потенціалу, який обумовлений наявністю і концентрацією підприємств чорної та кольорової металургії, теплоенергетики, атомної енергетики, хімії, машинобудування, Запорізька область є безперечним лідером за рівнем забруднення повітря. Розвиток обласного центру та міст обласного значення складався таким чином, що промислові підприємства, численні котельні, працюючи на газі, рідкому і твердому паливі, розміщені в безпосередній близькості від житлової забудови.

До основних техногенних забруднювачів, які викликають регіональні або глобальні зміни стану атмосфери і здоров'я населення, можна віднести оксиди вуглецю, сполуки сірки, оксиди азоту, галогенорганічні сполуки, вуглеводні сполуки, важкі метали, аерозолі тощо. Ці забруднювачі надходять в атмосферу від стаціонарних і пересувних джерел забруднення (рис. 1.).

- Стаціонарні джерела
- Приватний автотранспорт
- Автотранспорт суб'єктів господарської діяльності
- Залізничний, авіаційний, водний транспорт, виробнича техніка

Рис. 1. Структура викидів шкідливих речовин (без вуглецю діоксиду) в атмосферне повітря за джерелами забруднення в 2009 році

Побудовано за даними Запорізького обласного управління статистики, 2010р.

За фондовими даними Запорізького обласного управління екології нами було проведено районування території області за кількістю викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря (рис.2.).

У 2009 році в Запорізькій області зосереджувалось 280 (4,2% в Україні) підприємства, стаціонарні джерела яких здійснювали викиди шкідливих речовин в атмосферу. Обсяги їх становили 180,8 тис. тон (у % до 2008 р. - 82,8).

У середньому на одне підприємство припадає 645,5 тонн викидів. Крім того пересувними засобами було викинуто в атмосферне повітря 99,7 тис. тонн шкідливих речовин [1] (рис. 3.).

Обсяг викидів шкідливих речовин в атмосферу одним підприємством стаціонарними джерелами забруднення в середньому перевищував середньореспубліканський рівень у 1,4 рази, в тому числі в м. Запоріжжя – у 2,8, Енергодарі – 20,8 разів [1].

Умовні позначення:

- 150-5 тис. т.
- 5-3 тис. т.
- 3-1 тис. т.
- 1-0,5 тис. т.

Рис.2. Викиди шкідливих речовин (без вуглецю діоксиду) в атмосферне повітря від стаціонарних і пересувних джерел забруднення в 2009 році [1]

Розроблено за даними Запорізького обласного управління статистики, 2010р.

Серед рухомих джерел забруднення найбільше викидів має автотранспорт. Ним у 2009 році було викинуто в атмосферу 24760,6 шкідливих речовин, що становить 31% від загального обсягу викидів в області. Викиди забруднювальних речовин від автотранспорту у 2009 році збільшилось порівняно з 2008 на 32%.

У зв'язку з вищевикладеним, політика Запорізької області з охорони атмосферного повітря повинна бути спрямована на скорочення викидів забруднюючих речовин від стаціонарних і пересувних джерел та засновуватись на наступних принципах:

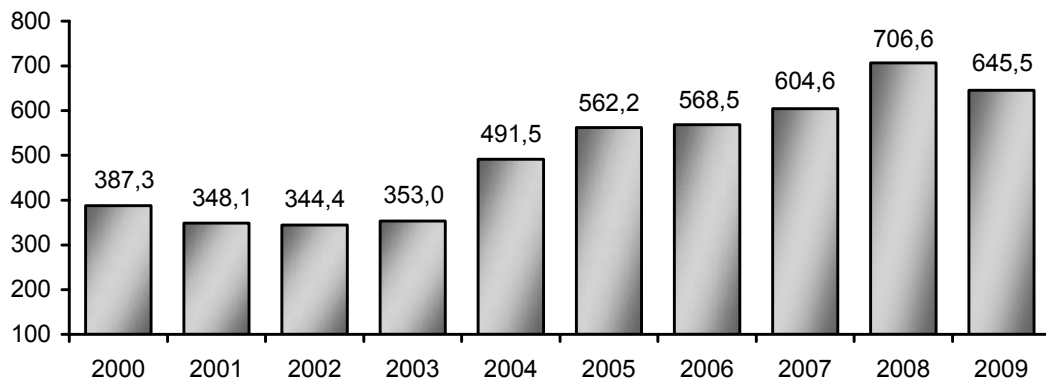

Рис. 3. Викиди шкідливих речовин (без вуглецю діоксиду) в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення в середньому одним підприємством [1]

Побудовано за даними Запорізького обласного управління статистики, 2010р.

- стійкий розвиток регіону, що передбачає рівну увагу до економічної, соціальної й екологічної складової та визнання неможливості розвитку області при деградації навколишнього середовища;

- участь всіх органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, ділових кіл і громадських організацій у підготовці, обговоренні, прийнятті й реалізації рішень в сфері охорони навколишнього середовища й раціонального використання природних ресурсів;

- облік і запобігання негативних екологічних наслідків у результаті господарської діяльності, відмова від господарських і інших проектів, пов'язаних із впливом на навколишнє середовище, якщо їхні наслідки непередбачені або створюють несприятний рівень ризику для здоров'я населення;

- відкритість і доступність екологічної інформації;

- підвищення екологічної культури населення, освітнього рівня й професійних навичок і знань в області екології, укорінення екологічної культури в індивідуальній і суспільній свідомості як вищого пріоритету в ієрархії життєвих цінностей людини;

- підтримка екологічних суспільних рухів і добродійної діяльності, спрямованої на збереження навколишнього природного середовища.

Список використаних джерел:

1. Статистичний щорічник Запорізької області за 2009 рік. Головне управління статистики у Запорізькій області. – Запоріжжя, 2010.-447 с.
2. Фондові матеріали Запорізького обласного управління екології за 2009 рік. Запорізьке обласне управління екології. – Запоріжжя, 2010.-218 с.

МАРКЕТИНГОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ М. ХЕРСОНА

За даними Державного комітету статистики України, починаючи з 2005 року, кількість закладів розміщення в нашій державі невпинно зростала і станом на 2010 рік в Україні було зареєстровано 1684 підприємств готельної індустрії [7]. За прогнозами фахівців [1, 3, 4, 5] ця тенденція збережеться (не зважаючи на світову економічну кризу) у зв'язку з підготовкою України до «Євро – 2012» й інших міжнародних заходів. Не оминула ця тенденція і місто Херсон, у якому, починаючи із 2005 року кількість готелів збільшилась з 5 до 19 (2010 рік). Тому, щоб вирізнитись із множини і забезпечити успішне функціонування власного готельного підприємства в умовах ринкових відносин необхідно постійно шукати шляхи підвищення ефективності підприємницької діяльності, удосконалювати управління закладом розміщення, а для цього необхідно стежити за кон'юнктурою ринку. Саме для оптимізації роботи фахівців у цій галузі, нами було проведено маркетингове дослідження готельної індустрії м. Херсона.

Відповідно до даних Головного управління статистики у Херсонській області [6] у 2010 році у м. Херсоні було зареєстровано 19 готелів. Проведене маркетингове дослідження готельної індустрії м. Херсона (Табл.1) дало змогу зробити наступні висновки:

1. Більшість готелів нашого міста відносяться до невеликих (до 100 номерів) бізнес-готелів, що полегшує процес керування ними, збільшує можливості покращення матеріально-технічної бази, а відповідно і їх конкурентоспроможність в ринкових умовах. І лише готелі «Фрегат», «Бригантина», «Меридіан» відносяться до середніх (місткість від 100 до 500 номерів) – побудовані у радянські часи, яким конкурувати в сучасних умовах значно важче через значно більші експлуатаційні витрати.

2. Більшість готелів розташовані у Суворовському районі (11), із них у центрі міста (9), в Річпорту – 1, у мікрорайоні Таврійський – 1, у Комсомольському районі розміщені 6 готелів, у Дніпровському – 2.

3. За рівнем комфорту 11 готелів відносяться до категорії «***», 7 – до категорії «**», готель «Ріпо» відноситься до категорії «без зірочок». Даний аналіз був проведений за даними сайтів готелів і інтернет-ресурсів, на яких розміщена їх реклама, але хочеться відмітити, що в Україні дані про рівень комфорту в Інтернеті є скоріше рекламним ходом ніж правдивою інформацією про результати сертифікації.

Таблиця 1. Маркетингове дослідження готельної індустрії
м. Херсона

Назва готелю	Поштова адреса, мікрорайон, електронна адреса, телефон	Рівень комфорту, забезпечення харчуванням	Вартість номерів різних типів
Суворовський район			
«Анжеліна»	пл. Привокзальна, 1, Центр, www.angelina.ks.ua , 48-23-04, 26-62-75	***, європейський план (ЄП)	<ul style="list-style-type: none"> • однокімнатний номер «стандарт» – 100 грн. за добу; • двокімнатний номер «стандарт» – 250 грн. за добу; • номер «напівлюкс» – від 300 до 370 грн. за добу;
«Версаль»	вул. Кримська, 93, Центр, www.versal-hotel.com 51-74-20, 51-89-41, (067)507 79 01	*** ЄП і континенталь-ний план (КП), ціни за номер вказані за ЄП.	<ul style="list-style-type: none"> • однокімнатний номер «люкс» – 450 грн. за добу; • двокімнатний номер «люкс» – 500 грн. за добу;
«Діліжанс»	вул. Гоголя, 39/Гірського, 17, Центр, www.hotel-diligence.com.ua 49-92-36, 42-24-19	*** КП	<ul style="list-style-type: none"> • номер «стандарт» – однокімнатне розміщення 440 грн. за добу, двокімнатне – 540 грн. за добу; • номер «напівлюкс» – однокімнатне розміщення - 570 грн. за добу, двокімнатне – 670 грн. за добу; • номер «люкс» – однокімнатне розміщення 1050 грн. за добу, двокімнатне – 1150 грн. за добу;
«Елена»	пров. Козацький, 21а, Центр, www.elena.ks.ua , 45-48-70	*** ЄП	<ul style="list-style-type: none"> • номер «люкс» – двокімнатне розміщення – 300-500 грн. за добу; • номер «апартаменти» – двокімнатне розміщення – 600 грн. за добу;
«Загублений світ»	вул. Петренка, 25, Річпорт, www.z-mir.ks.ua , 49-27-85	*** КП	<ul style="list-style-type: none"> • номер «стандарт» – однокімнатне розміщення 380 грн. за добу, двокімнатне – 480 грн. за добу; • номер «напівлюкс» – однокімнатне розміщення 440 грн. за добу, двокімнатне – 540 грн. за добу; • номер «люкс» – однокімнатне розміщення 500 грн. за добу, двокімнатне – 700-720 грн. за добу;

ГЕОГРАФІЧНІЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВІРШЕННЯ

«Іріс»	вул. Маяковського, 32, Центр, www.ires.at.ua , 26-33-67	** ЄП	від 150-280 грн. за добу з особи;
«1 Травня» або ООО «Ліка»	вул. Леніна, 26, Центр, -, 49-54-41, 49-32-90	** ЄП	від 50 грн. за добу з особи
«Мускат»	вул. Радянська, 10, Центр, www.muscat.kherson.ua , 42-47-31	*** ЄП	<ul style="list-style-type: none"> • номер «стандарт» – 540 -670 грн. за добу; • номер «напівлюкс» – 820-950 грн. за добу; • номер «люкс» – 1200 грн. за добу;
«Нінель»	вул. Белінського, 22 і вул. Суворова, 42, Центр, www.ninel.bizcenter.com.ua , 42-30-13, 49-82-38	*** ЄП	<ul style="list-style-type: none"> • одномісний номер «стандарт» – 150 грн. за добу; • одномісний номер «люкс» – 200 – 300 грн. за добу; • двомісний номер «люкс» – 250 – 350 грн. за добу;
«Ріпо»	вул. Покришева, 41, Таврійський, -, 37-02-68	- ЄП	<ul style="list-style-type: none"> • номер «напівлюкс» – 120 грн. за добу; • номер «люкс» – 170 грн. за добу;
«Фрегат»	просп. Ушакова, 2, Центр, www.hotelfregat.com , 49-11-17, 49-60-87	*** КП	<ul style="list-style-type: none"> • одномісний номер «стандарт» – 372 грн. за добу; • одномісний номер «напівлюкс» – 426 грн. за добу; • двомісний номер «напівлюкс» – 662 грн. за добу; • двомісний номер «люкс» – 740 грн. за добу; • двомісний номер «апартаменти» – 1160 грн. за добу;
Комсомольський район			
«Бригантіна»	вул. Патона, 4, www.brigantina.com.ua , 27-37-31, 27-35-51, 41-19-33	** ЄП	<ul style="list-style-type: none"> • одномісний номер «стандарт» – 210 грн. за добу; • двомісний номер «стандарт» – 294 грн. за добу; • двомісний номер «люкс» – 258-594 грн. за добу;

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

«Гостинний двір» і «Non stop»	Миколаївське шосе, 4-й км, -, 41-02-64	*** ЄП	<ul style="list-style-type: none"> • номер «стандарт» – 250 грн. за добу; • номер «напівлюкс» – 300 грн. за добу; • номер «люкс» – 400 грн. за добу; • номер «апартаменти» – 600 грн. за добу;
«Imperial»	вул. Ломоносова, 55, www.imperial.kherson.ua , 43-68-70, 44-27-08	*** ЄП	<ul style="list-style-type: none"> • номер «апартаменти» – 650 – 1000 грн. за добу;
«Ковчег»	просп. Будівельників, 19, www.kovcheg-hotel.com.ua , 29-69-61, 44-35-67	** ЄП	<ul style="list-style-type: none"> • номер «стандарт» – 140-220 грн. за добу;
«Комфорт»	Острівське шосе, 1, -, 27-77-33	** ЄП	<ul style="list-style-type: none"> • 15 грн. за койко-місце у двокімнатному або трикімнатному номері;
«Меридіан»	пл. Одеська, 4, www.meridian.bizcenter.com.ua , 26-41-56, 48-82-06	** ЄП	<ul style="list-style-type: none"> • одномісний номер «стандарт» – 120 грн. за добу; • двомісний номер «стандарт» – 186 грн. за добу; • номер «напівлюкс» – 228 грн. за добу; • номер «люкс» – 408 грн. за добу;
Дніпровський район			
«Дніпро»	вул. Текстильників, 3, www.dnepr.mz.ua , 31-15-10	*** КП	<ul style="list-style-type: none"> • номер «стандарт» – одномісне розміщення – 500 грн. за добу, двомісне – 600 грн. за добу; • номер «напівлюкс» – одномісне розміщення – 600 грн. за добу, двомісне – 700 грн. за добу; • номер «люкс» – одномісне розміщення – 750 грн. за добу, двомісне – 850 грн. за добу; • номер «апартаменти» – одномісне розміщення – 950 грн. за добу, двомісне – 1050 грн. за добу;
«Чайка»	вул. Перекопська, -, 55-28-19	** ЄП	<ul style="list-style-type: none"> • номер «стандарт» від 150 грн.

4. Більшість готелів міста мають власні сайти (13 готелів), інформація на яких подана російською мовою, на одинадцяти сайтах є можливість перейти на англійську мову і лише сайт готелю «Дніпро» має сторінку українською мовою.

5. На більшості сайтів (11) надається послуга on-line бронювання.

6. Більшість готелів міста мають європейський план харчування (14), готель «Версаль» пропонує європейський і континентальний план організації харчування, і лише у готелях «Диліжанс», «Загублений світ», «Фрегат», «Дніпро» у вартість номера одразу входить вартість сніданку (континентальний план).

7. Ціни у готелях варіюють залежно від рівня комфорту готелю, типу номерів, умов харчування. Для категорії «**»: номер «стандарт» – від 50 грн. з особи (готель «1 Травня») і навіть 15 грн. /койко-місце (готель «Комфорт») до 294 грн. за двомісний номер (готель «Бригантіна»); номери «напівлюкс» пропонує лише готель «Меридіан» – вартість 228 грн. за добу; номер «люкс» пропонують готелі «Меридіан» і «Бригантіна» – вартість відповідно 408 і 258 грн. за добу.

Для закладів розміщення категорії «***»: номер «стандарт» – від 100 грн. з особи або 250 грн. за номер (готель «Анжеліна») до 600-670 грн. за двомісний номер (готелі «Мускат», «Дніпро»); номери «напівлюкс» від 300 грн. за добу (готелі «Анжеліна», «Гостинний двір») до 950 грн. за добу у готелі «Мускат»; номер «люкс» від 300-400 грн. за добу (готелі «Меридіан» і «Елена») до 850 – 1150 грн. за добу (готелі «Дніпро» і «Диліжанс»), 1200 грн. за добу (готель «Мускат»); номери «апартаменти» пропонують лише готелі «Елена» (вартість 600 грн. за добу, двомісне розміщення, європейський план), «Фрегат» (вартість 1160 грн. за добу, двомісне розміщення, континентальний план), «Гостинний двір» (вартість 600 грн. за добу, двомісне розміщення, європейський план), «Дніпро» (вартість 950 грн. за добу – одномісне розміщення, 1050 грн. за добу – двомісне, континентальний план). Хочеться звернути увагу на невідповідність номерів різних типів деяких готелів вимогам, наведеним у [2], зокрема на сайті готелю «Версаль» мова йде про однокімнатний «люкс», чого взагалі не може бути, і таких випадків дуже багато, що ускладнює оцінку готельного господарства міста. Зокрема номери «люкс» у готелях «Мускат» (вартість 1200 грн. за добу, двомісне розміщення, європейський план) і «Диліжанс» (вартість 1050 грн. за добу – одномісне розміщення, 1150 грн. за добу – двомісне, континентальний план) нічим не відрізняються від апартаментів названих вище готелів.

8. За неціновою конкуренцією (місцем розташування, кількістю додаткових послуг, що надаються) лідерами є: готелі «Мускат» і «Диліжанс», які мають власні ресторани, розташовані у центрі міста, значно вищий (в порівнянні з іншими готелями свого класу) рівень сервісу; готель «Загублений світ», який має цілий спектр

додаткових послуг: ресторан, перукарню, тренажерний зал, сауну, басейн тощо і відрізняється продуманою маркетинговою політикою, хоча номери обладнані значно скромніше ніж у готелях «Мускат» і «Диліжанс»; готель «Фрегат», який має власні ресторани, на його території діє туристична організація, розташований у центрі міста, відомий багатьом туристам, зокрема із закордону, ще із радянських часів як один із символів міста; готель «Дніпро», який має власний закритий ресторан, зручний для ведення переговорів, і зарекомендував себе відмінним сервісом.

Разом із тим готельна індустрія міста має ряд проблем, зокрема один із найнижчих по Україні коефіцієнт використання місткості – 0,17. Насамперед це пов'язано із великою кількістю приватного житла, яке зараз активно пропонується в оренду. Його власники ведуть продуману маркетингову стратегію, зокрема створюють власні сайти, надають документи для тих, хто перебуває у відрядженні, що довгий час було прерогативою готелів, пропонують значно нижчі ціни, наприклад найбільша у Херсоні мережа квартир, що здаються в оренду «Stella Star» пропонує двокімнатні квартири класу «люкс» за ціною 320-350 грн. за добу. Тому готельним підприємствам міста необхідно продовжувати шукати шляхи підвищення ефективності підприємницької діяльності, удосконалювати управління закладами розміщення, зокрема з активним використанням методів нецінової конкуренції.

Список використаних джерел:

1. Бабарицька В. К. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. Понятійно-термінологічні основи, сервісне забезпечення тур продукту : навч. посібник / В. К. Бабарицька, О. Ю. Малиновська. – 2-е вид., перероб. та допов. – К. : Альтерпрес, 2008. – 288 с.
2. ДСТУ 4527 :2006 «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення», від 01.10.2006.
3. Нечаюк Л. Готельно-ресторанний бізнес : менеджмент : Навч. посібник / Л. Нечаюк , Н. Телеш. — К. : Центр навч. літ., 2003. – 189 с.
4. Пуцентейло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва : Навч. посібник. / П. Р. Пуцентейло. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
5. Роглев Х. Й. Основи готельного менеджменту : навч. посібник / Х. Й. Роглев. – К. : Кондор, 2005. – 408 с.
6. Статистичний щорічник Херсонської області за 2010 рік / Головне управління статистики у Херсонській області.
7. www.ukrstat.gov.ua

МІГРАЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ УРБАНІЗОВАНИХ РЕГІОНІВ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Дослідження урбанізованих територій в Україні є актуальним, зважаючи на те, що 2/3 мешканців України проживають в міських поселеннях. Найвища частка міських жителів зосереджена в столичній області та промислових регіонах – Донецькому, Луганському та Дніпропетровському. Водночас для західних регіонів характерна навність значної кількості малих міст.

В Україні виділяють шість міжрегіональних центрів, що сформували потужні урбанізовані регіони – Київ, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Одеса та Львів [1, 2, 3, 4]. Проте просторові моделі (паттерни) урбанізованих регіонів України суттєво різняться (рис. 1). Так, навколо Києва та Львова сформувалися дещо спотворені багатокутники, навколо Харкова багатокутник представлено частково. Для приморського урбанізованого регіону характерна класична лінійно-фасадна структура, для Донецького – ареальна структура, а в Придніпров'ї каркас урбанізованого регіону становить трикутник Дніпропетровськ – Кривий ріг – Запоріжжя. Основними факторами формування таких моделей є історичні особливості освоєння і адміністративного поділу території, географічне положення та природні ресурси.

Міграційні паттерни урбанізованих регіонів України. Значною мірою сучасна трансформація урбанізованих регіонів пов'язана із міграційними процесами. Аналіз сальдо міграції населення у 2010 році засвідчує, що для різних урбанізованих регіонів характерні різні тенденції змін (рис. 2).

Урбанізовані регіони мають 6 різних міграційних паттернів:

- міграційна модель столичного урбанізованого регіону з найвищим рівнем постіндустріальних трансформацій та найвищим рівнем життя населення (Київський регіон);

- міграційна модель урбанізованого регіону з високим рівнем постіндустріальних трансформацій (Харківський регіон);

- міграційна модель індустріального урбанізованого регіону з високим рівнем добробуту населення та низьким рівнем безробіття (Дніпропетровський регіон);

- міграційна модель старопромислового урбанізованого регіону (Донецький регіон);

РЕГОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

- міграційна модель приморського портово-промислового та туристично-рекреаційного урбанізованого регіону з високим рівнем добробуту населення (Одеський регіон);
- міграційна модель індустріального та туристично-рекреаційного урбанізованого регіону (Львівський регіон).

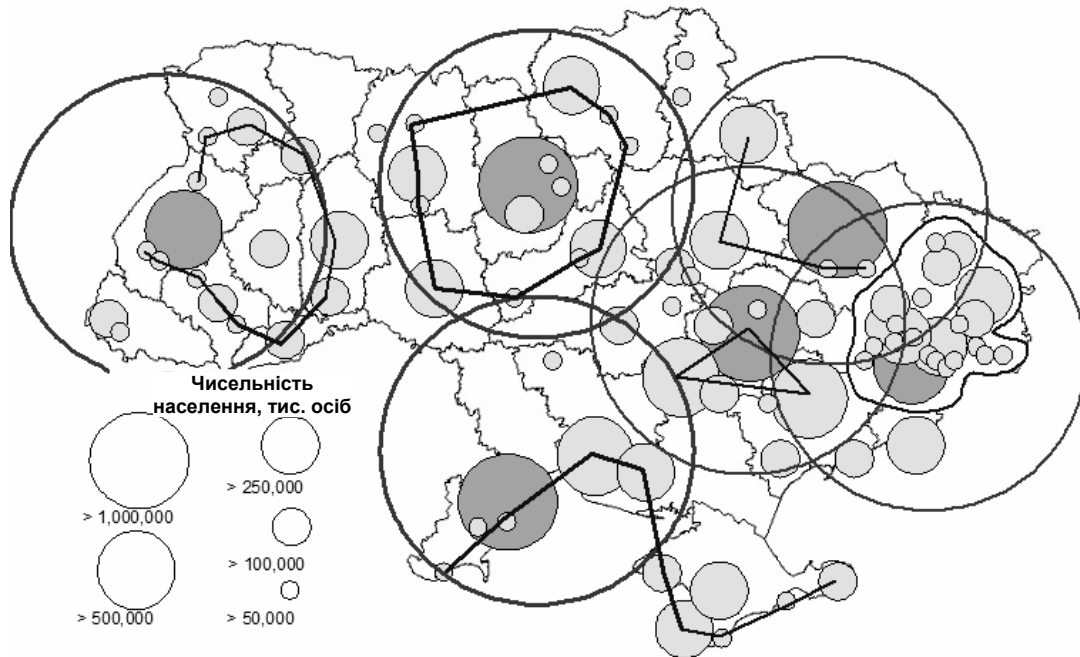

Рис. 1. Просторові моделі урбанізованих регіонів України (навколо регіональних центрів проведено кола з радіусом 200 км)

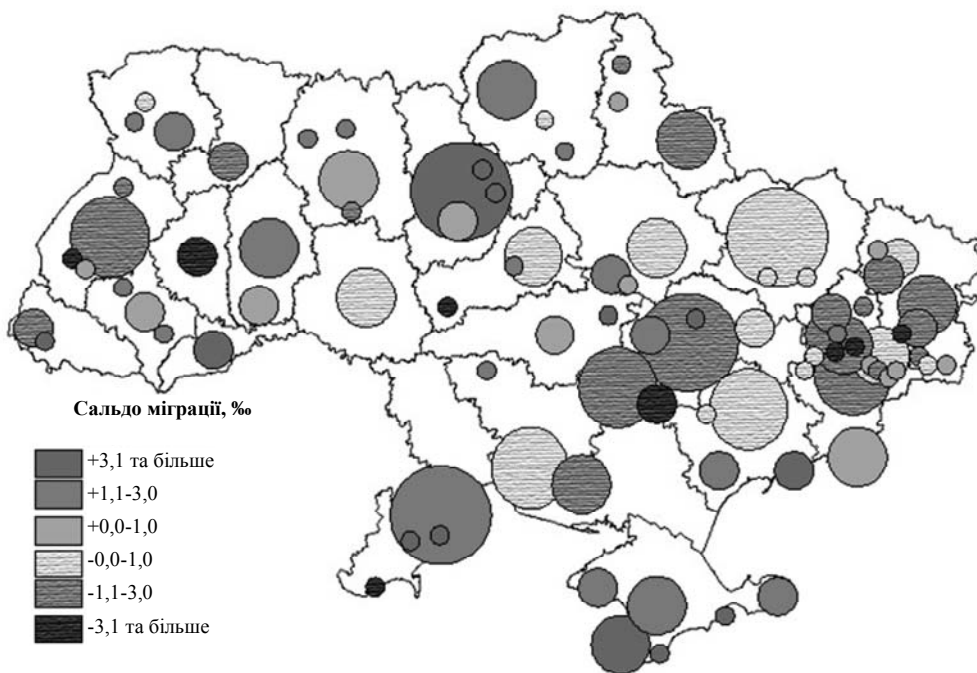

Рис. 2. Сальдо міграції в містах України у 2010 році

Міграційна модель Київського столичного урбанізованого регіону з найвищим рівнем постіндустріальних трансформацій та найвищим рівнем життя населення характеризується наявністю широкої смуги із високою інтенсивністю та значним позитивним сальдо міграції в містах та приміських районах з максимальними значеннями в Києві (рис. 3). Смуга поступово розширюється в північно-східному напрямку. Водночас південні і східні райони регіону характеризуються відтоком населення як в містах, так і в сільській місцевості.

Для міграційної моделі урбанізованого регіону з високим рівнем постіндустріальних трансформацій характерне незначне територіальне ядро з позитивним сальдо міграції, яке формують лише сусідні приміські райони навколо Харкова (рис. 3). У межах цього ядра максимум міграційного приросту спостерігається у невеликих містах та сільській місцевості, в той час, як у Харкові – відтік мігрантів у межах регіону, а в останній рік і в цілому. Навколо ядра розміщена обширна периферія із міграційним приростом в містах на фоні значного міграційного відтоку в сільській місцевості.

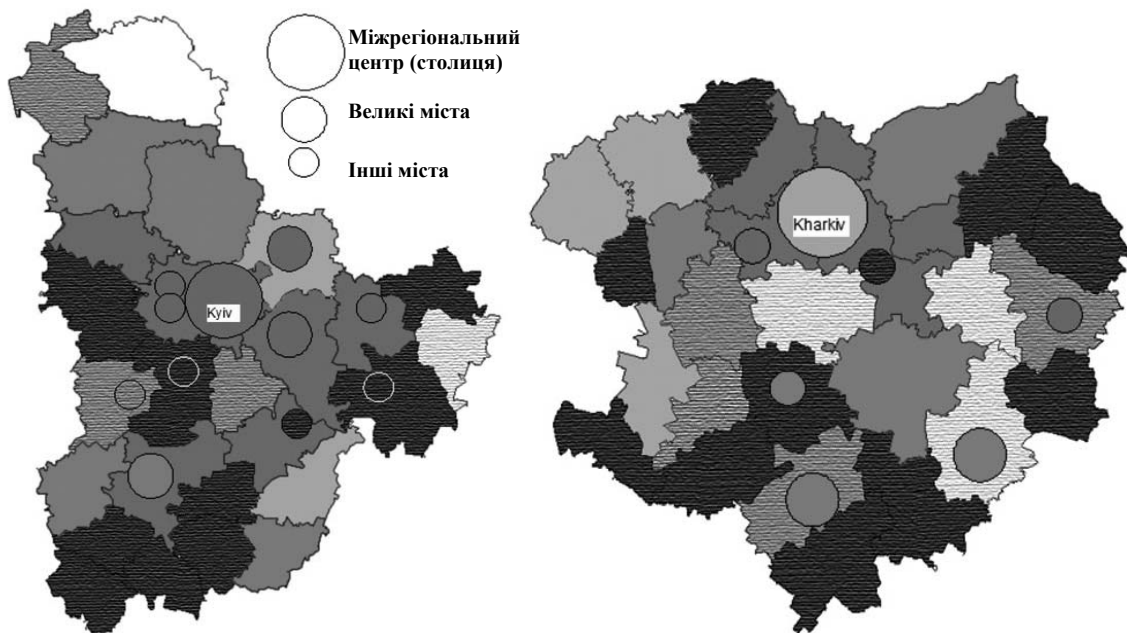

Рис. 3. Міграційні моделі Київського та Харківського регіонів

Міграційна модель індустріального урбанізованого регіону з високим рівнем добробуту населення та низьким рівнем безробіття характеризується тим, що в межах урбанізованого регіону сформувалося значне територіальне ядро навколо Дніпропетровська та два навколо металургійних центрів – Кривий Ріг і Нікополь (рис. 4). При цьому в усіх трьох центрах спостерігається міграційний відтік, а максимум притоку характерний для сусідніх приміських районів та окремих промислових центрів.

Міграційна модель старопромислового урбанізованого регіону має чітко виражений міграційний відтік як з території навколо ядра, так і самого Донецька (з дещо меншими обсягами) (рис. 4). Міграційний приріст характерний для приморських територій навколо Маріуполя та окремих промислових центрів і ареалів.

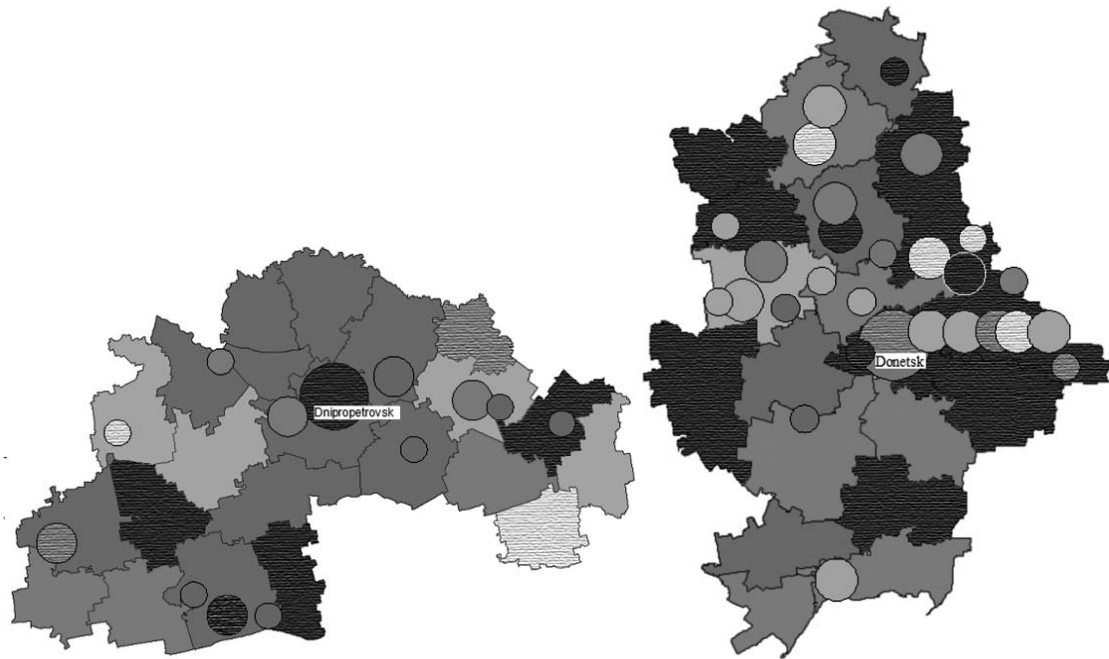

Рис. 4. Міграційні моделі Дніпропетровського та Донецького регіонів

Міграційна модель приморського портово-промислового та туристично-рекреаційного урбанізованого регіону з високим рівнем добробуту населення має територіально чітко виражене невелике ядро із значним міграційним приростом навколо морських портів Одеса, Іллічівськ, Южне, а також навколо Дунайського порту Рені. Водночас в регіоні наявні периферійні території із значним негативним сальдо міграції як в містах, так і сільській місцевості (рис. 5).

Міграційна модель індустріального та туристично-рекреаційного урбанізованого регіону характеризується наявністю двох територіальних ядер міграційного приросту – навколо Львова та у промислово-рекреаційному регіоні Дрогобич-Стрий (рис. 5). При цьому для Львова та найбільших міст характерний міграційний відтік населення. Водночас максимальні значення позитивного сальдо міграції характерні для міст периферійної частини регіону на фоні відтоку з сільської місцевості.

Аналіз міграційних моделей урбанізованих регіонів України дає підставу зробити кілька висновків.

1. Міграційний приріст населення характерний для міжрегіональних центрів Києва та Одеси, що передусім пов'язане з їх статусом та специфічним географічним положенням.

Рис. 5. Міграційні моделі Одеського та Львівського регіонів

2. Максимальний міграційний приріст характерний для приміських територій навколо Києва, Дніпропетровська, Харкова, Львова та Одеси.

3. Головними факторами внутрішньорегіональних та міжрегіональних міграційних потоків є статус столичності; рівень доходів населення; розвиток кон'юнктурних галузей господарства; рівень безробіття; географічне положення.

4. Такі чинники, як стан забруднення навколишнього середовища та соціальне середовище проживання населення (поширення соціальних негараздів, злочинності, захворюваності, наркоманії, алкоголізму тощо) практично не впливають на міграційну поведінку населення України.

Висновки. Урбанізовані регіони України перебувають у стадії трансформації. Ідентифікується шість різних міграційних моделей урбанізованих регіонів України: столичного урбанізованого регіону з найвищим рівнем постіндустріальних трансформацій та найвищим рівнем життя населення (Київський регіон), урбанізованого регіону з високим рівнем постіндустріальних трансформацій (Харківський регіон), індустріального урбанізованого регіону з високим рівнем добробуту населення та низьким рівнем безробіття (Дніпропетровський регіон), старопромислового урбанізованого регіону (Донецький регіон), приморського портово-промислового та туристично-рекреаційного урбанізованого регіону з високим рівнем добробуту населення (Одеський регіон), індустріального та туристично-рекреаційного урбанізованого регіону (Львівський регіон).

Основними факторами міграційних процесів в урбанізованих регіонах України є статус столичності, рівень доходів населення, розвиток кон'юнктурних галузей промисловості, рівень безробіття, географічне положення. Стан навколишнього та соціального середовища проживання населення не визначають його міграційну поведінку.

Список використаних джерел:

1. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Львів: Світ, 1994. – 608 с.
2. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії : Монографія. – Львів: Львівський нац. ун-тет, 2001. – 744 с.
3. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку : Монографія. – К.: ВПЦ „Київський ун-тет”, 2005. – 253 с.
4. Mezentsev K. A területi egységek lehatárolásának tökéletesítése Ukrajnában az Európai Unió normái szerint // Területi Statisztika. № 13 (50). – С. 56-66.

Т. Л. Меліхова

*Національний університет водного
господарства та природокористування
T_melihova@ukr.net*

ПРИРОДНІ РЕСУРСИ І РОЗВИТОК МІСТ

Утворення територіальної системи будь-якого рівня, розвиток та існування її залежить від ресурсів. Урбанізована система не є виключенням, формування і розвиток її залежить від потоку ресурсів, що знаходиться на вході в систему та на виході з неї.

Ресурсна проблема набуває все більшої актуальності. Серед до кінця не пізнаних питань є ресурси міста та його ресурсний потенціал.

Ще не так давно наявність природних ресурсів на певній території була головною умовою розміщення продуктивних сил, утворення поселень. Проте, по мірі розвитку та прискорення процесу урбанізації зростало споживання природних ресурсів. Крім того, інтенсивне використання даних ресурсів та надмірне техногенне навантаження на природні компоненти урбанізованих систем, насамперед великих міст, обумовило сповільнення процесів відтворення природних ресурсів у даних системах.

Вище згадана ситуація вплинула на ставлення людини до природи загалом і, насамперед, до використання природних ресурсів. Як наслідок, сформувався новий науковий напрямок - природокористування.

Освідомлення людиною наслідків нераціонального природокористування, спонукало її до пошуку дієвих механізмів покращення ситуації, насамперед щодо відтворення природних ресурсів. Відповідно була введена диференційована плата за використання природних ресурсів і шкоду, яка завдається навколишньому природному середовищу. Розвинулися нові

дослідницькі напрямки: серед географів та економістів щодо вивчення природно-ресурсного потенціалу території, механізмів збереження та відтворення природних ресурсів; науковці технічних галузей звернулися до розробки безвідходних технологій замкненого циклу, утилізації та переробки відходів виробництва, які розглядаються як вторинні матеріальні ресурси, тощо. На міжнародному рівні результатом співпраці фахівців різних галузей стало прийняття концепції сталого розвитку, яка спрямована на збереження ресурсів, насамперед природних, для прийдешніх поколінь.

Відповідно Європейською хартією міст у 2008 році прийнято Маніфест нової урбаністики, в якому зазначено, що сталий розвиток міст повинен поєднувати економічну діяльність міст і захист довкілля, враховуючи вимоги соціальної рівності. При цьому акцентується увага на соціальному змішуванні населення міст з проведенням політики активної солідарності, яка базується на демократичній етиці – боротися із соціальним відчуженням і надати кожному (не залежно від рівня доходу) можливість користуватися величезним потенціалом міста. В той же час сучасне місто повинне бути економне щодо власних ресурсів, власного ґрунту, переміщення людей та енергії. Проведені заходи дещо нормалізували ресурсну проблему, оскільки чітко визначили напрямок діяльності людини – раціональне природокористування. Даний напрямок сприятиме зменшенню втрат та виснаження природних ресурсів, пошуку ресурсів альтернативних природним.

Щодо впливу різних видів ресурсів на формування і розвиток міста, можна виділити такі особливості:

- в сучасну епоху послабилася залежність утворення і розвитку міста від природних ресурсів;
- одночасно зросла залежність стану міського середовища та навколишнього природного середовища від природно-просторових ресурсів;
- вмиле поєднання трудових і матеріальних ресурсів, навіть при збіднених природних ресурсах, може забезпечити сталий розвиток міста.

Таким чином розвиток міст залежить від ресурсного потенціалу міст та вміння людини раціонально його використовувати, а також бажання і потреби людини інвестувати кошти в природно-ресурсний сектор.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МІСТ ЗАПОРІЖЖЯ, ВІННИЦІ ТА КИЄВА

Актуальність. Практично всі країни пострадянського простору, в тому числі й сучасна Україна, зіткнулися з низкою проблем, серед яких особливо гострими є відносно низький соціально-економічний розвиток території, еміграція населення за кордон, неефективна система адміністративно-територіального устрою, далеко не повна реалізація туристичного потенціалу і, найголовніше, падіння рівня патріотизму та віри в себе і свою країну. Саме тому актуальним є питання формування національної свідомості населення, особливо молодого покоління. Але патріотизм національний неможливий без патріотизму, ідентичності і вкоріненості регіональних, інакше кажучи – любові і прихильності до своєї «малої Батьківщини» [1].

Постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими питаннями. Однією із сучасних тенденцій розвитку суспільно-географічних досліджень є їх гуманізація. Від вивчення об'єктивної просторової організації суспільства (не заперечуючи важливість цього завдання) акценти зміщуються на дослідження закономірностей сприйняття даної території суспільством. У географії завжди існує суміш об'єктивного і суб'єктивного світів – погляд на певне місце або регіон є власною інтерпретацією людини його місця розташування, характеристик і значення. Сприйняття людьми місць і регіонів не є рівномірним. Це пояснюється відмінностями в соціальному і культурному досвіді – розуміння і сприйняття географії в різних масштабах залежить від цих чинників. З географічної точки зору, розуміння людського сприйняття місцевості дозволяє нам краще зрозуміти, чому люди використовують свою територію певним чином.

Одними із найважливіших елементів сприйняття території є регіональна ідентичність та регіональний патріотизм. Сприйняття території, особливо території, де народилася людина – «малої Батьківщини» - завжди породжує в ній цілу гаму різноманітних, іноді суперечливих почуттів: позитивного чи негативного ставлення до неї, формування почуття приналежності до території, її особливостей або відторгнення, бажання або небажання жити і працювати на цій території. Регіональна ідентичність стає чинником, який стимулює здатність населення до соціокультурної, громадянської, економічної активності; вона є передумовою для активної реалізації регіональних інтересів їх суб'єктами на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трактуювання понять «регіональна ідентичність», «укоріненість», «місцевий (регіональний)

патріотизм», «просторова самоідентифікація населення» та їх співвідношення можна знайти в працях радянських вчених А. Н. Іоффе, Ю. А. Веденіна, Г. М. Лаппо, Б. Б. Родомана, Е. Е. Лайзеровіча, А. Е. Левінтова, Л. В. Смірнягіна, також В. Л. Глазичева, російських вчених Д. Н. та Н. Ю. Замятіних, С. Г. Кірдіна, А. Ф. Філіппова, А. Є. Городецького, І. Г. Яковенко, А. Н. Пілясова, О. С. Пчелінцева, Л. Д. Гудкова, С. Гурієва, В. Л. Глазичева, М. В. Ільїна, Ю. А. Левади та Е. Е. Проніної, працях французького професора П'єра Нора, американських учених Д. Уїттлсі і Б. Геттна, англійських вчених М. Біггса, Р. Спіарса, Н. Еллемерса, а також Г. Рагмаа [2], Ф. Гайнарда та Л. Машачека та ін. Особливо варто відзначити роботи російського вченого М. П. Крилова, де проведено узагальнення існуючої теоретичної бази для понять «регіональна ідентичність», «укоріненість», «місцевий (регіональний) патріотизм», «само ідентифікація населення», на основі чого запропоновано їх авторське бачення, а також викладено методіку практичних польових досліджень даних понять.

В Україні дослідження регіональної ідентичності проводились фрагментарно на прикладах окремих регіонів, зокрема Донецька та Донбасу у публікаціях А. А. Агаркової, В. В. Середи, Н. В. Шолуха, А. В. Алтухової; міста Львова та Львівського регіону у публікаціях В. В. Середи. Дослідження під керівництвом І. Ф. Кононова дозволили виявити складний, багаторівневий характер етнічної ідентифікації, ієрархію ідентифікаторів і порівняти їх у мешканців Луганщини і Львівщини [3]. Загальні дослідження природи регіональної ідентичності присутні у працях В. В. Карлової, У. Р. Лукач, М. С. Щепанського, Т. М. Татаренка, Л. Нагорної, Г. А. Коржова. Останній акцентує увагу на практичному аспекті використання регіональної ідентичності у системі соціального управління територією. Регіональна ідентичність як бренд досліджувалась А. А. Мусієздовим.

Постановка завдань та мети дослідження. Метою дослідження стало багатоаспектне вивчення рівня регіональної ідентичності, регіонального патріотизму і привабливості для проживання міст Вінниця, Запоріжжя та Київ, а також виявлення факторів, які вплинули на диференціацію прояву зазначених явищ у мешканців досліджуваних міст.

Для досягнення поставленої мети нами були вирішені наступні завдання:

1. Визначення ключових показників оцінки рівня та якісних характеристик регіональної ідентичності та регіонального патріотизму з опорою на теоретико-методологічну базу.
2. Розробка методики збору емпіричного матеріалу, упорядкування зібраних даних, їх статистичної обробки.
3. Здійснення порівняльного аналізу регіональної ідентичності обраних міст за визначеними показниками.

4. Виявлення причин регіональних відмінностей цих показників шляхом історико-географічного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Основним методом дослідження регіональної ідентичності, який використовували ми, є *соціолого-географічний метод*, тобто з'ясування позицій і поглядів населення з даного питання методом анкетування.

Відповідно, нами були розроблені анкети для визначення рівнів регіональної ідентичності, основними умовними блоками яких стали: «Мала Батьківщина», «Національний патріотизм», «Просторова орієнтація», «Ставлення до регіональної ідентичності», «Місцевий патріотизм», «Громади», «Рідне місто, край». При складанні анкет враховано методичку М.П.Крилова [4]. Для різних міст зміст анкети дещо відрізнявся з урахуванням специфіки території та авторських побажань авторів публікації [5, 6].

Всього було проанкетовано 383 респондента – мешканців Вінниці (100 анкет), Запоріжжя (183) Києва (100), а також 200 мешканців Вінницької області (поза межами обласного центру). Обрані нами міста дають змогу проаналізувати вплив широкого спектра факторів на розвиток регіональної ідентичності. Анкетні дані мешканців Вінницької області були долучені до аналізу для того, щоб мати уявлення щодо відмінностей рівня ідентичності мешканців малих міст та сільської місцевості.

Для порівняльного аналізу нами було відібрано 21 основний показник та 2 додаткових (запитання про рідну мову і мову спілкування). Дані показники та отримані результати представлені у табл. 1.

Вивчення отриманих показників дає змогу виявити ключові фактори, що впливають на ступінь розвитку регіональної ідентичності та патріотизму в означених містах. Нижче наводимо перелік таких факторів, а також розглянемо відмінності у показниках, зумовлені їх впливом.

Одним із ключових факторів розвитку регіональної ідентичності виступає кількість населення у населеному пункті. Загальна закономірність зміни індикаторів регіональної ідентичності в Україні полягає у досягненні їх максимуму у групі середніх та великих міст. При подальшому зменшенні або збільшенні кількості населення показники регіональної ідентичності демонструють тенденцію до зниження. Ці явища можна назвати «ефектом села» та «ефектом мегаполіса».

«Ефект села» проявляється, передусім, у групі індикаторів, що відповідають за знання території (окрім знання походження назви), за показники місцевого патріотизму. Не впливає даний ефект на важливість регіону походження продукції для споживача, а також на наявність малої Батьківщини. Дуже слабкий вплив даного ефекту на зацікавленість жителів місцевими спортивними подіями і командами.

Таблиц 1. Порівняльна характеристика показників регіональної ідентичності та патріотизму міст Запоріжжя, Вінниці та Києва

№	Ознака	мешканці Вінницької області, %	вінничани, %	запоріжжани, %	кияни, %
1	українська мова - рідна	98,0	88,8	65,0	
2	українська мова - мова спілкування	98,0	77,6	16,9	
3	важливість приналежності до України	88,0	88,8		74,0
4	український патріотизм (бажання проживати)	58,0	60,2	43,4	51,0
5	наявність малої Батьківщини	98,0	96,4	49,4	67,0
6	любов до рідного міста	78,0	88,7	38,6	72,0
7	бажання проживати надалі	60,0	68,4	42,2	27,0
8	знання пам'яток	88,0	95,9	88,0	91,0
9	знання символів	40,0	71,9		
10	знання висловів	30,0	48,0		37,0
11	знання персоналій	80,0	87,7	21,1	66,0
12	знання герба	70,0	89,8	67,5	55,0
13	знання походження назви	98,0	78,6	73,5	83,0
14	знання дати заснування	60,0	68,3	59,0	
15	важливість регіону походження продукції	74,0	48,9		27,0
16	зацікавленість спортивним життям	20,0	25,5	24,6	
17	зміна АТО: "бажання експансії"	54,0	59,2		20,0
18	зміна АТО: "бажання дауншифтингу"	0,0	2,0	7,2	5,0
19	вибір свого міста як центрального	50,9	100,0	66,7	
20	позитивне ставлення до провінційності	52,0	24,5	16,9	
21	негативне ставлення до провінційності	20,0	32,7	51,8	
22	підтримка діяльності екологічних організацій	52,0	76,5	83,1	
23	позитивне ставлення до діяльності влади	12,0	41,8	8,4	

Причини «ефекту села» полягають у наступному:

1. Маленькі поселення зазвичай не мають ролі центрального місця прилеглої території. Навпаки, у адміністративному, культурно-соціальному, економічному тощо аспектах вони підпорядковані більшим населеним пунктам. Тому такі поселення не здатні виступати «полюсами», або «фокусами» регіональної ідентичності для

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

навколишніх територій. Сильна локальна ідентичність мешканців тут розвивається лише за рахунок внутрішніх ресурсів, якими можуть бути історична спадщина, сучасний економічний розвиток, поширення народних промислів тощо.

2. Низький рівень життя більшості сільських поселень України стимулює прагнення жителів до просторової мобільності та до переїзду до населених пунктів з більшими економічними можливостями. Тому й показники місцевого патріотизму для мешканців таких поселень виглядають порівняно низькими (у середньому на 10% нижчими, ніж у Вінниці), в той час як укоріненість є максимально високою серед усіх поселень країни.

3. Мешканці сільської місцевості в силу об'єктивних причин мають менші можливості доступу до інформації про рідний край. Тому їхні знання символіки, пам'яток, персоналій, символів, поетичних назв рідного поселення дещо нижчі, ніж мешканців міст – на 5-10% у порівнянні з Вінницею. У багатьох селах символіка, пам'ятки та поетичні назви взагалі є об'єктивно відсутніми. Але ця обставина слабо впливає на місцевий патріотизм та ступінь укоріненості, оскільки в таких поселеннях домінує традиціоналістський та транстрадиційний типи регіональної ідентичності.

«Ефект села» не має впливу на маркетингові вподобання мешканців сільської місцевості, оскільки рівень їх укоріненості є найсильнішим, а основу споживчого кошика становлять продукти харчування, які переважно виробляються на місцевих підприємствах. Жителі прямо чи опосередковано причетні до їх виготовлення, і купівля такої продукції є прямим актом підтримки економіки регіону, від якої, в свою чергу, залежить матеріальне благополуччя населення. Асортимент продукції також здійснює обмеження вибору сільських мешканців.

«Ефект мегаполіса» має місце для великих та дуже великих міст, але досягає максимуму у містах-мільонерах. Особливо сильно при цьому знижуються показники укоріненості (наявності малої Батьківщини), прагнення до експансії меж впливу міста (шляхом зміни АТО)

Причини «ефекту мегаполіса» є такими:

1. У великих містах спостерігається зменшення частки корінного населення та збільшення кількості мігрантів, що прибули до міста з трудовою або освітньою метою. З часом корінне населення залишається в меншості, а процес асиміляції мігрантів та їх нащадків за цих умов є дуже повільним, або ж неможливим через постійний притік нових міграційних потоків. Як наслідок, регіональна ідентичність розмивається, натомість зростає частка осіб з (на прикладі Києва): 1. ослабленою регіональною ідентичністю за місцем походження та несформованою київською ідентичністю; 2. подвійною ідентичністю – київською та за місцем походження, причому обидві

ослаблені; 3. посилено національною, українською ідентичністю; 4. вторинно активованою позитивною регіональною ідентичністю за місцем походження та негативною київською ідентичністю, а також спостерігається 5. формування прошарку «космополітів», тобто осіб, у яких і національна, і регіональна ідентичність практично відсутні. Просторова мобільність мешканців великих міст висока, часто їх ідентичність є пошуковою у контексті світовому (пошук певної країни для комфортного проживання).

2. У великих містах затруднено спілкування людей між собою. Міська община розбивається на окремі підобщини, територіально виражені районами та мікрорайонами. Тому відчуття безпосереднього зв'язку між мешканцями таких міст нижче, ніж у жителів середніх та малих міст.

3. Великі міста зазвичай є успішними господарськими утвореннями, проте страждають від ряду проблем, пов'язаних з припливом додаткової кількості населення, оскільки на міську інфраструктуру лягає навантаження щодо його обслуговування. Тому мешканці таких міст, як правило, виступають проти збільшення території адміністративного впливу даного міста, що добре видно на прикладі Києва. Для киян такі кроки позбавлені сенсу (місто і без того є загальноукраїнським центром, додаткові кроки самоствердження просто зайві). Більше того, люди розуміють, що при цьому навантаження на інфраструктуру міста зросте ще більше, що прямо суперечить їх інтересам. Тому лише 20% киян бажають розширення меж Київської області.

Напротивагу цього, для середньої за розмірами Вінниці перевага над Хмельницьким – найближчим конкурентом в межах Поділля – носить стратегічний характер для виживання, оскільки в іншому випадку потенційне визнання Хмельницького центром гіпотетичної Подільської області загрожує економічному благополуччю вінничан та руйнує уявлення про Вінницю – «столицю Поділля». Таким чином, за розширення меж області виступає понад половина вінничан. Варто зазначити, що таке суперництво міст за лідерство в регіоні є явищем позитивним, оскільки в результаті обидва поселення прискорено розвиваються, а якість життя їх жителів покращується.

Частка тих, хто позитивно ставиться до зниження адміністративного статусу свого поселення, незначна для всіх міст (до 10%). Для Вінниці така ситуація зрозуміла. Кияни ж пишаються столичним статусом свого міста і не можуть психологічно примиритись із перенесенням столиці до іншого поселення. Вони не готові, крім того, відмовитись від тих економічних, соціальних, культурних благ, які отримують в Києві завдяки його столичному статусу.

У Запоріжжі питання стосовно територіальної «експансії» респондентам не ставилося. Тих, хто бажає приєднання Запорізької області до Дніпропетровської – 7,2%. Що узгоджується із баченням

третиною запорожан Дніпропетровська у якості центру Придніпров'я (у складі Дніпропетровської та Запорізької областей).

4. Жителі великих міст мають високий рівень матеріального забезпечення, а асортимент споживчих і промислових товарів у підприємствах торгівлі є широким. Більшість населення міст не пов'язані безпосередньо із виробництвом цих товарів. Тому для них (і для киян зокрема) важливим є не походження продукції, а її якість; різноманіття однотипної продукції з різних регіонів на ринку тут особливо цінується. Важливою у територіальному аспекті тут виступає продукція національного виробника (особливо якщо ми говоримо про столицю України).

5. Жителі великого міста, в силу присутності великої кількості мігрантів, великої площі території поселення, а також значної кількості історико-культурних пам'яток знають ці пам'ятки гірше, порівняно з мешканцями малих та середніх міст. Вони виокремлюють найбільш відомі об'єкти з-поміж великої їх кількості. Так, у Вінниці вони відомі майже 96% опитаних, тоді як в Києві – 91%, у Запоріжжі – 88%. У Вінниці та Запоріжжі респонденти в цілому вказували дуже велику різноманітність пам'яток, зокрема й такі, які відомі неширокому колу осіб, проте саме вони формують специфічний колорит даних міст чи територій, відомий лише постійним мешканцям. Кияни ж у своїй масі називають загальновідомі пам'ятки, які асоціюються як з Києвом, так і з усією Україною. Дуже рідко згадуються об'єкти локального значення, які широко відомі лише киянам. Жителі Києва погано орієнтуються у пам'ятках своєї області, їх знання зосереджені на обласному центрі, в той час як вінничани та запорожани (останні вищою мірою) володіють інформацією про рідний край і поза межами обласного центра.

У якості окремого фактора, що впливає на регіональну ідентичність, виступає **статус міста**. Мається на увазі адміністративна функція міста або його неофіційний статус центру певної території в силу історичних чи інших причин. Вплив статусу (його наявність) полягає у позитивному впливі на формування більшості показників регіональної ідентичності. Але у випадку отримання містом столичного статусу (як у випадку з Києвом) спостерігається розмиття регіональної ідентичності на користь національної та локальної «**ефект столиці**». Зокрема, це бажання купувати не «київські товари», а саме «українські», низький рівень ознайомленостями з пам'ятками свого регіону (Київської області) на користь власне Києва. Проте зростання української ідентичності в столиці не спроводжується підвищенням укоріненості населення – навпаки, виникає потенційна мобільність, спрямована за межі України.

Положення міста у системі розселення країни впливає на позиціонування його жителями місцеположення центра території. Можна зауважити, що сильний вплив на відповіді респондентів тут чинить фактор адміністративного статусу міста: центром є те

поселення, де формально розташовані органи управління. На прикладі мешканців Вінницької області, серед яких 50% назвали Вінницю центральним містом своєї території, спостерігаємо паритет регіональної та субрегіональної ідентичності (під останньою тут розуміємо комплекс відношення населення до своїх низових адміністративних районів). Повертаючись до порівняння ключових міст: у Вінниці практично 100% опитаних вважають своє місто центральним, тоді як у Запоріжжі – лише дві третини респондентів. Таким чином, частина мешканців Запоріжжя схильна визнавати у якості центра більший за кількістю населення Дніпропетровськ, визнаючи його центром розселення у Придніпров'ї.

Вінничани ж в якості конкурента не розглядають не тільки Хмельницький, але й порівняно близький Київ. При цьому Вінниця пов'язана з Києвом тісними трудовими та учбовими міграційними зв'язками, економічне та соціальне благополуччя значної частини вінничан пов'язане саме із столицею України. 30% вінничан надали перевагу схемі суспільно-географічного районування України О. І. Шаблія, що визначає «підпорядкованість» Вінниці Києву. Решта 70% обрала схему М.Д.Пістуна, де фігурує окремий Подільський суспільно-географічний район. Таким чином, абсолютна більшість населення Вінниці схильна ототожнювати себе з Поділлям, а не з певним центральноукраїнським чи столичним районом. Ті ж 30% вінничан, які ігнорують Подільський район, мають настільки виражену регіональну («вінницьку») ідентичність, що Київ не визнається ними центральним містом, незважаючи на всю економічну потужність.

Це дає підстави стверджувати, що чим більш розвиненою є регіональна ідентичність, тим більша частина населення характеризують своє поселення як «центральне», навіть якщо об'єктивні фактори свідчать про зворотнє.

Етнічний склад населення впливає опосередковано: у моноетнічних староукраїнських районах сильніше виражений регіоналізм через чіткіші межі історико-етнографічних областей, їхню давність. Так, подільська ідентичність у Вінницькій області та місті Вінниці виражена сильніше, ніж у Запорізькій області ідентичність запорізька, придніпровська чи таврійська (мається на увазі історико-етнографічний регіон Запоріжжя, а не ідентичність мешканців відносно сучасної Запорізької області). З іншого боку, сучасна регіональна ідентичність Донбасу сформувалась у мультинаціональному регіоні і являє собою складний соціокультурний конструкт.

Фактор історичної давності поселення має надзвичайно важливий вплив на регіональну ідентичність. Результати проведеного аналізу дають підставу стверджувати, що історичні населені пункти в Україні як правило, мають більш розвинуту регіональну ідентичність та регіональний патріотизм. За абсолютною більшістю показників

розвитку регіональної ідентичності м. Вінниця переважає м. Запоріжжя у 1,5 – 2,0 рази. Особливо значними є розходження за такими показниками, як: наявність малої Батьківщини; знання персоналій; бажання до експансії адміністративного впливу обласного центра. Робимо висновок, що відносна молодість Запоріжжя негативно впливає на ступінь укоріненості населення.

Зрозуміло, що історія міста Запоріжжя є коротшою за історію міста Вінниці на 500 з лишнім років. Проте зазначимо, що вінничани з історичних діячів до 19 століття згадують лише одного І. Богуна. Найстаріші архітектурні пам'ятки у місті датуються серединою 17 століття («Мури», Миколаївська церква). Активний розвиток міста (що відображає і перцепція вінничан) припав на кінець 19 – 20 століття. Місто Запоріжжя є молодим, однак впродовж 19-20 століть його історія була багатою на історичні події, у місті є числені пам'ятки радянської епохи. Тому пояснити наведений розрив показників лише фактором давності історії міст не вдається. У Запорізькій області – колиці козацтва – підстав для вираженої регіональної ідентичності та гордості за свій край у мешканців Запоріжжя має бути не менше, ніж у Вінниці.

Більше того, існують приклади формування яскраво-вираженої регіональної ідентичності у регіонах, історія сучасного заселення і формування яких порівняна із територією Запорізької області. Так, регіональна ідентичність мешканців Донбасу, згідно раніше проведених опитувань та досліджень, має дуже високий вимір. Це ж твердження стосується і міста Одеси.

Чому Донбас має високий рівень показників регіональної ідентичності, а Запоріжжя – переважно низький? Відповідь на дане питання дає розгляд ще одного фактора, який в узагальненій формі визначається як **діяльність регіональних еліт**. Це діяльність місцевого політикуму (зокрема органів місцевого самоврядування та місцевої виконавчої влади), бізнесових кіл, громадських організацій, освітян, закладів та окремих діячів культурної сфери. Саме від активності (або бездіяльності) залежить, як об'єктивні підстави у вигляді історико-культурної спадщини, економічної могутності, національного складу населення тощо стають підґрунтям для розвитку регіональної ідентичності.

Діяльність вінницької міської влади та науково-краєзнавчої еліти за період 2006 – 2010 років може бути оціненою неоднозначно, але вона стимулювала інтерес громадськості до історії міста. Відроджено інтерес частини населення до будівничих міста (зокрема архітектора Г.Артинова, чия позиція у перцепції вінничан відповідає Городецькому у свідомості киян). Позиціонування Вінниці як міста «найкращого», «європейського», «оптимального для життя» тощо на фоні реальних кроків в цьому напрямку призвели до зростання регіонального патріотизму у тієї частини населення, що сповідує уявлення надтрадиціоналістського гатунку. Підтримується і

культивується думка про центр Подільської землі саме у Вінниці, але із обґрунтованим посилом, що для цього місто має бути найрозвиненішим в регіоні. Міська влада публічно підкреслює свою аполітичність та зосередженість на вирішення проблем міста, а не на політичній міжпартійній боротьбі в країні.

Вплив міської влади на рівень регіональної ідентичності та згуртованості громади міста Запоріжжя є не лише незначним у позитивному напрямку, але й певною мірою негативним. Останні 7-9 років (після смерті мера Олександра Поляка) присутні політичні чвари всередині політичних еліт (що зрослись з економічними), де керівники найбільших промислових підприємств та торговельних мереж є фінансовими сірими кардиналами для тисяч робітників.

Щасливою альтернативою впливу сірих та білих (офіційних) кардиналів у місті є діяльність як молодіжно-дитячих, так і дорослих державних та громадських організацій – краєзнавчих рухів різних напрямків (насамперед еколого-туристичного та археологічного напрямків тощо). Саме ці державні організації та громадські рухи допомагають талановитій та обдарованій молоді міста реалізувати свій творчий та інтелектуальний потенціал. Більше того, їх діяльність народжує та зближує успішних молодих уроженців міста, серед яких, наприклад, такі сучасні українські зірки як співак Олександр Панайотов, танцівник Влад Яма, шоумен ді-джей Паша, переможниця дитячої Битви Екстрасенсів Дарина Суха та інші.

Висновки. Найвищий рівень регіональної ідентичності серед взятих до аналізу поселень має місто Вінниця. Цьому сприяють його середні за кількістю населення розміри, давня історія, наявність багатой історико-культурної спадщини, конкурентне середовище в оточуючому регіоні між містами – полюсами зростання, порівняно висока моноетнічність населення, активність регіональних еліт у розвитку міста та активізація регіональної ідентичності культурно-просвітницькими методами.

Регіональна ідентичність жителів решти території Вінницької області подібна до тієї, що спостерігається в обласному центрі: спільним є культурне, історичне, етнічне середовища розвитку. Проте тут відчутним є «ефект села», який не впливає на укоріненість населення, але збільшує прагнення до просторової мобільності, зменшує рівень обізнаності з орієнтирами ідентичності.

Показники регіональної ідентичності та патріотизму мешканців міста Києва порівняні із показниками Вінниці, що зумовлено спільним розташування міст у староукраїнському регіоні заселення території, подібністю розвитку впродовж певних історичних періодів, схожий етнічний склад населення. Відмінності (ослабленість показників у Києві) пояснюється «ефектом мегаполіса» та «ефектом столиці».

Причиною низького рівня більшості показників регіональної ідентичності та патріотизму в Запоріжжі є характер заселення міста, недавня його історія як окремого поселення, розмитість етнічного

складу населення, низька активність регіональних еліт, наближеність до більшого регіонального центра – Дніпропетровська. У більшості запоріжан перервано духовний зв'язок між історичною спадщиною козацької доби та сьогоденням. Тому ті передумови та орієнтири регіональної ідентичності, які об'єктивно існують, залишаються не активованими. Проте регіональна ідентичність Запоріжжя – найбільш молода, динамічна та позбавлена застиглих ідеологем і офіційно нав'язаних уявлень у ментальності його мешканців.

Для ілюстрування результатів дослідження ми використовували елементи когнітивного картографування і моделювання. Частина результатів може бути представленою у вигляді картоїдів, де розходження в розмірах зображень залежить від розподілу ступеня популярності між брендами, історичними та природними пам'ятками, уродженцями території. Також використовувалися асоціації з територією, тобто перцепції в народній культурі і творчості.

Список використаних джерел:

1. Мельничук А. Л., Растворова М. О. Особливості прояву місцевого самоусвідомлення в місті Запоріжжя: географічне дослідження // Мельничук А. Л., Растворова М. О. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. Серія: Географія - 2011. – Т. 24 (63) № 2 Частина 3. – с. 163 – 166.
2. Raagmaa G. Regional Identity in Regional Development and Planning // European Planning Studies. – 2002. – Vol. 10. – 1. – P.55 – 76.
3. Кононов И., Хобта С., Щудло С. Донбас і Галичина в регіональній системі України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – 3. – с.73 – 98.
4. Крылов М.П. Региональная идентичность европейской России. – М., Новый Хронограф. 2010. – с. 118 – 123.
5. Растворова М.О. Підходи до розробки та пропозиція анкети щодо визначення привабливості для життя та укоріненості жителів міста // Матеріали ІХ Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції молодих вчених «Шевченківська весна». - Київ, 2011. – С. 200 – 201.
6. Гнатюк О.М. Регіональна ідентичність мешканців міста Вінниці: вплив географії походження та віку // Шевченківська весна, матеріали Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. – К., 2011. – Вип. ІХ. – С. 133 – 134.

**ПРОСТОРОВО-ЕКОЛОГІЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЛУЧНОЇ
РОСЛИННОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКУ
«КІНБУРНЬСЬКА КОСА»**

Кінбурнська коса унікальний природний масив, яка характеризується значною різноманітністю природних умов, що обумовило формування тут своєрідного та флористично насиченого рослинного покриву. Зокрема, яскравим показником диференціації природних умов є те що цей півострів омивається водами трьох різних водойм: Дніпровсько-Бузького лиману з півночі, мілководної морської Ягорлицької затоки з півдня та власне Чорним морем із заходу; достатньо багатою також є внутрішня гідрологічна мережа, яка на поверхні представлена солоними, рідше прісними водоймами та болотами. Саме значна природна диференціація, яка на відміну від багатьох інших територій, до сих пір досить слабо нівельована антропогенним впливом визначила велику екологічну привабливість цієї території. Зокрема, на Кінбурнській косі успішно функціонують 2 відділення Чорноморського біосферного заповідника («Волижин ліс» та «Солоноозерний»), Регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська коса»; нещодавно оголошено про створення нового об'єкту, який, маємо надію, скоро розпочне функціонування – національний природний парк «Білобережжя Світослава» [1, 2, 6, 7].

Значна диференціація природних умов, в свою чергу, зумовила значне фітоценотичне різноманіття. Рослинність Кінбурнської коси є характеризуються значною комплексністю та мозаїчністю. На позитивних елементах рельєфу домінуючим типом рослинності є псамофітні степи; На негативних колкові ліси, в комплексі з лучно-степовою, лучною, болотною, водною та чагарниковою або ж галофільні комплекси. Значним різноманіттям відрізняються також літоральні природні комплекси. В даній статті ми зупинимося на диференціації лучної рослинності регіонального ландшафтного парку «Кінбурнська коса». Назви видів рослин наведені при характеристиці угруповань подано за Кобів (2004) та Mosyakin & Fedoronchuk (1999) [3, 11].

Лучна рослинність (угруповання класу *Molinio-Arrhenateratea*) поширена головним чином по великих зниженнях (улоговинах) серед арен і частково на невеликих, але глибоких міжкучугурних зниженнях, в останньому випадку разом з лісовими гайками. Рослинний покрив лук сильно варіює в залежності від ступеню зволоження. В справжньолучних угрупованнях домінують такі рослини: мітлиця гігантська *Agrostis gigantea*, куничник наземний

Calamagrostis epigeios, свинорій пальчастий *Cynodon dactylon* (L.) Pers., комишевик звичайний *Scirpoides holoschoenus* (L.) Sojak, костриця борозниста *Festuca rupicola* Heuff. У складі різнотрав'я – дивина фіолетова *Verbascum phoeniceum* L., звіробій продірявлений *Hypericum perforatum* L., морква дика *Daucus carota* L., пижмо звичайне *Tanacetum vulgare* L., злинка подільська *Erigeron podolicus* Besser. На більш зволжених ділянках болотистих лук домінують осока гостра *Carex acuta* L., осока річкова *Carex riparia*, очерет звичайний *Phragmites australis* тощо, а серед різнотрав'я зустрічаються живокіст лікарський *Symphytum officinale* L., плакун верболистий *Lythrum salicaria*, сідач коноплевий *Eupatorium cannabinum* L., кипрей волохатий *Epilobium hirsutum* L. Загалом лучна рослинність у складі РЛП займає досить значну територію. За зайнятою площею серед природних угруповань вона займає друге місце, поступаючись лише псамофітно-степовій рослинності. На території РЛП значні масиви лук трапляються в урочищах «Коменданське», «Орхідне поле», в зниженні що прилеглі до «Ковалівської саги» [2, 4, 5] та по всій території невеликими фрагментами навколо численних озер, лісових гайків, солончаків та у приліторальних зниженнях.

Найбільш сухі варіанти лук належать до остепнених (лучно-степових) ділянок. Дані угруповання займають не значну площу, вони представлені невеликими ділянками на схилах та деяких днищах неглибоких котловин видування. Приурочений до депресивних елементів рельєфу з високим рівнем ґрунтових вод та дерновими ґрунтами. Домінуючими видами лучно-степових угруповань є костриця борозниста *Festuca rupicola*, свинорій пальчастий *Cynodon dactylon*, комишівник звичайний *Scirpoides holoschoenus*, тонконіг вузьколистий *Poa angustifolia*, тимофіївка степова *Phleum phleoides* (L.) H.Karst., куничник наземний *Calamagrostis epigeios*. Серед різнотрав'я трапляються люцерна серповидна *Medicago falcata* L., вязіль барвистий *Coronilla varia* L., підмаренник справжній *Galium verum* L. aggr., дивина фіолетова *Verbascum phoeniceum*, берізка лінійна *Convolvulus lineatus* L., шавлія дібровна *Salvia nemorosa* L., гвоздика польова *Dianthus campestris* M.Bieb. та чистець прямий *Stachis recta* L. тощо.

Значна частка лук Кінбурнської коси припадає на глікофітні луки, що приурочені до засолених ділянок. Галофільно-лучна рослинність розвивається в зниженнях, часто вона підперезує солоні озера, розташовується дещо далі від останніх, за поясом солончакової рослинності. Також вона тягнеться вздовж морської літоралі. В рослинному покриві домінують пирій видовжений *Elytrigia elongata* (Host) Nevski, костриця Регеля *Festuca regeliana* Pavl., осока розставлена *Carex distans* L., покісниця гігантська *Puccinellia gigantea* (Grossh.) Grossh. В різнотрав'ї представлені козельці дрібноквіткові *Scorzonera parviflora* Jacq., алтея лікарська *Althaea officinalis* L.,

подорожник солончаковий *Plantago salsa* Pall., тризубець морський *Triglochin maritimum* L., конюшина сунична *Trifolium fragiferum* L., кульбаба бессарабська *Taraxacum bessarabicum* (Hornem.) Hand.-Mazz., перстач повзучий *Potentilla reptans* L., морква дика *Daucus carota*. Галофітно-лучна рослинність, як і лучна, також приурочена до масштабних знижень і має схожі закономірності поширення на аренах.

Лучні угруповання Кінбурнської коси мають значну созологічну цінність. В їх складі відмічено цілу низку созофітів, що включені до Європейського Червоного списку (ЄЧС), Червоної книги України (ЧКУ), додатків конвенції Cites (Cites), Червоного списку Миколаївської області (ЧСМО) [8, 9, 10]. Зокрема, тут зростають плодоріжка блощична *Anacamptis coriophora* (L.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase (Созологічний статус: ЧКУ, Cites), плодоріжка болотяна *Anacamptis palustris* (Jacq.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase (ЧКУ, Cites), плодоріжка розмальована *Anacamptis picta* (Loisel.) R.M. Bateman (ЧКУ, Cites), холодок Палласа *Asparagus pallasii* Misch. (ЄЧС, ЧКУ), оман високий *Inula helenium* L. (ЧСМО), жовтозільник дніпровський *Jacoea borysthenica* (DC.) B.Nord. & Greuter (як *Senecio borysthenicus* (DC.) Andr.) (ЄЧС), ряска Буше *Ornithogalum boucheanum* (Kunth) Aschers. (ЧКУ), вушанка полинова *Otites artemisetorum* Klokov (ЄЧС), сон лучний *Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. (ЧКУ), медовий осот солонцевий *Raponticum serratuloides* (Georgi) Bobr. (ЧСМО), валер'яна повзучопагонова *Valeriana stolonifera* Czern. (ЧСМО).

Список використаних джерел:

1. Деркач О. М. До питання про створення Національного природного парку «Кінбурнська коса» // Розбудова екологічної мережі Українського Причорномор'я: стан та перспективи. — Миколаїв, 2003. — С.26–29.
2. Кінбурн: Перспективи збалансованого розвитку. Серія: Збереження біорізноманіття в Приморсько-степовому екокоридорі / С.В.Тарашук, Г.В.Коломієць, О.М.Деркач, Я.І.Мовчан, І.І.Мойсієнко, М.М.Парафіло, О.С.Абдулоєва / Під. ред. Г.В. Коломієць. — Київ: Громадська організація «Срібна чайка», 2008. — 48 с.
3. Кобів Ю. Список українських наукових та народних назв судинних рослин. — К.:Наук. думка, 2004. —800 с.
4. Мойсієнко І.І. Цінне в созологічному відношенні урочище «Комендантське» (РЛП «Кінбурнська коса», Миколаївська область) // VII Міжнародні Новорічні біологічні читання (Миколаїв, грудень 2007 р.): зб. наук. праць, випуск 7 / Під. ред. С.В.Гетманцева. — Миколаїв: МДУ імені В.О.Сухомлинського, 2007. - С. 206 - 208.
5. Мойсієнко І.І. Вільховий ліс урочища «Ковалівська сага» (РЛП «Кінбурнська коса», Миколаївська область) // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського. Серія: Біологічні науки. — 2008. — Вип. 23, № 3. — С. 68-70.
6. Петрович З. О. Здобутки, проблеми і перспективи регіонального ландшафтного парку «Кінбурнська коса» // Розбудова екологічної мережі Українського Причорномор'я: стан та перспективи. — Миколаїв, 2003. — С.51–58.

7. Про створення національного природного парку «Білобережжя Святослава» // Указ Президента України № 1056/2009 від 11.12.2009.
8. Регіональний «червоний» список Миколаївської області // Рішення III сесії 16 скликання Миколаївської обласної ради депутатів від 16 жовтня 1990 р. – Миколаїв, 1990. – 15 с.
9. Червона книга України. – Київ: Вид-во Укр. енцикл., 1996. – 608 с.
10. Червона книга України. – Київ: Вид-во Глобалконсалтинг, 2009. – 912 с.
11. Mosyakin S.L., Fedoronchuk M.M. Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural checklist. – Kiev, 1999. – 346 p.

К. А. Немец, Н. В. Грищенко

*Харьковский национальный
университет имени В.Н. Каразина
Konstantin.A.Nemets@univer.kharkov.ua,
Gryshchenko_Nadiia@ukr.net*

К ВОПРОСУ О ВОЗНИКНОВЕНИИ ИННОВАЦИОННЫХ ГОРОДОВ

Сегодня средой обитания большинства жителей планеты являются города. Согласно данным, предоставленным Департаментом по экономическим и социальным вопросам ООН, 50,6% населения Земли проживало в городах в 2010 году. К 2050 году эта цифра по прогнозам составит 70 % [1].

Основными факторами урбанизации принято считать структурные сдвиги в экономике стран мира, научно-техническую революцию (НТР), экологические условия и градостроительную политику правительств [2, с. 56]. Основоположник советской школы учения о городах Н.Н. Баранский называл город «следствием и фактором разделения труда» [3].

Одновременно с увеличением количества городов и ростом уже существующих городов происходило освоение человеком результатов и достижений НТР.

Благодаря тому, что города являются многофункциональными, они концентрируют разнообразные виды деятельности. В условиях многоконтактной городской среды возникновение, разработка и реализация инноваций и разнообразных нововведений, безусловно, легче, чем в сельской местности. По мнению Г.М. Лаппо, исторической миссией города является «быть двигателем прогресса» [4, с. 29].

Сегодня общепринятым стало определение города как «точки роста», подразумевая их инновационное и интеллектуальное развитие. Город является одним из центральных объектов изучения многих наук, в том числе и социально-экономической географии. Особенное внимание уделяется изучению города как (1) экономического и культурного центра, места концентрации разных видов деятельности, фокуса связей, а также узла экономического каркаса территории. Другими важными аспектами изучения городов является (2) изучение

характеристик проживаючого там населення и (3) характера планировки и застройки территории города.

Город – это сложная система, которая при ограниченности ресурсов, обладает способностью к оптимизации, т.е. согласованию интересов частей на основе учета интересов целого [4, с. 52-53]. Выделяются различные типы городских подсистем, чаще всего это градообразующая база, инфраструктура и самая динамичная подсистема – население города.

Сложные социальные процессы, происходящие в городах, во многом связаны с технологическими новшествами и могут преобразовывать общественные отношения и городскую среду [5, с. 16]. В ответ на потребности населения городов возникают все новые задачи для науки. По мнению Е.Н. Перцика, именно большие города располагают «наиболее благоприятными условиями для развития науки и высшего образования» [5, с. 47], что необходимо для дальнейшего развития всего общества.

Особенно стоит отметить, что влияние современной НТР на изменение в пространственной организации жизни населения, на развитие и размещение городов, на формирование среды обитания очень разнообразно [5, с. 56]. Можно говорить в том, что размещение научных центров и высших учебных заведений влияет на территориальную организацию производственных сил. Впервые данный подход был использован в США в начале 1970х годов. В работе В. Дугласа [6] была высказана мысль о том, что теперь при региональном исследовании наиболее актуальными являются вопросы: насколько хорошо поставлено высшее образование? Какие курсы читаются в местном университете, и сколько имеется ученых и инженеров в данной местности? Для советских ученых такой подход был нехарактерным, превалировал ресурсный подход как главный фактор размещения производственных сил.

В тоже время, В. Томсон называет университеты и исследовательские парки города его «истинной экономической базой» [7]. Возрастает роль высших учебных заведений, они становятся ядрами притяжения новых предприятий, особенно ориентирующихся на наукоемкие производства.

Популярными становятся идеи Н. Комниноса об инновационных системах, в частности об «умных городах и регионах», которые он относит к инновационным системам третьего поколения [8]. Данные структуры появились после 2000 года и связали региональную инновацию и менеджмент, и информационное общество.

Ключевые процессы в данных регионах – дематериализация инфраструктуры, он-лайн обучение и менеджмент технологий, кооперация и обмен технологиями в виртуальном пространстве, виртуальные сообщества, цифровое продвижение инноваций, трансфер технологий как коммуникация. Таким образом,

инновационные системы третьего поколения состоят из физического и виртуального пространств.

В различных странах наибольшее распространение получили разные виды «умных городов». В США «умные города» начали формироваться еще в середине 1950х годов: это знаменитая Силиконовая долина в Калифорнии, Новая Англия и технопарки Среднего Запада.

В Европе создание таких городов началось на юге Германии, затем стал интенсивно развиваться так называемый Большой Лондон.

В Японии был взят курс на организацию «конструкторских бюро», которые становились базой для создания технопарков: специализированных центров науки, высшего образования и наукоемких производств.

Во многих государствах «умные города» возникали на базе «мини-заводов», которые специализировались на производстве наукоемкой продукции.

На территории пост-советских государств, особенно это относится к современной России, традиции создания «умных городов», в основном – наукоградов, можно отнести ко временам создания в 1930х годах «закрытых» поселений, деятельность которых была направлена на разработки, призванные поддержать стратегическое военно-политическое превосходство СССР [9]. После распада Советского Союза отдельные страны попытались воссоздать систему территорий комплексного развития науки и производства. В 1991 году в России был взят курс на развитие наукоградов, которые в отличие от других видов умных городов, имеют статус муниципального образования со статусом городского округа [10].

В Украине о технопарках и инновационных структурах других типов официально заговорили в 1996 году, когда было принято соответствующее «Положение о порядке создания и функционирования технопарков и инновационных структур других типов». Поэтому у нас более характерным является понятие интеллектуальных городов, формирование в них технопарков. Однако, исследования данной проблемы у нас только начинается.

По данным ЮНЕСКО в мире с начала 1950х годов было создано более 400 научных парков [11]. Однако, не стоит забывать, что к «умным городам» также относятся наукограды, исследовательские парки, технологические парки, инновационные центры, бизнес-инкубаторы.

При создании интеллектуальных городов необходимо учитывать факторы, которые способствуют его развитию и факторы, которые негативно влияют на их развитие. Выявление и анализ таких факторов является первоочередной задачей для исследований в области социально-экономической географии. К ее задачам относится также создание технопарков, свободных экономических зон, зон приоритетного инновационно-инвестиционного развития. Такие

исследования проводятся на кафедре социально-экономической географии и регионоведения в Харьковском национальном университете имени В.Н. Каразина.

Список использованных источников:

1. World Urbanization Prospect. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unhabitat.org/documents/SOWC10/R7.pdf>
2. Казанцев В.И., Светульников М.Г. Социология города: учебно-методическое пособие / Владимир Иванович Казанцев, Максим Геннадьевич Светульников. – Ульяновск: УлГТУ, 2004. – 140 с.
3. Баранский Н.Н. Экономическая география. Экономическая картография / Николай Николаевич Баранский – М.: Географгиз, 1956. – 366 с.
4. Лаппо Г.М. География городов: Учеб. пособие для геогр. ф-тов вузов / Г.М. Лаппо. — М.: Туманит, изд. центр ВЛАДОС, 1987. — 476 с.
5. Перцик Е.Н. Среда человека: предвидимое будущее / Е.Н. Перцик. – М.: Мысль, 1990. – 365, [2] с.
6. Douglass W. Cossetting the Ph. Ds. // New Scientist. 1968. Vol/ 37. N 580.
7. Tompson W. The Economic Base of Urban Problems. In Contemporary Economic Issues. Homewood, Ill, 1968.
8. Komninos N. Intelligent Cities and Globalisation of Innovation Networks / Nicos Komninos. – London: Routledge, 2008. – 320 p.
9. О состоянии государственной политики о наукоградах и направлениях её развития. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.invur.ru/index.php?page=innstr&cat=naucograd&doc=about_sostojanie_naukograd#doc_10
10. Федеральный закон “О статусе наукограда Российской Федерации (с изменениями на 27 декабря 2009 года)”. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.kodeks.ru/document/901730261>
11. Science Parks around the World/ – [«ktrnhjyysq htcehc/» – Ht;bv ljcnegf^ <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/science-technology/university-industry-partnerships/science-parks-around-the-world/>

Л. М. Немець, О. О. Носирев, Г. О. Кулешова

*Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна*

ЭКСПОРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК УМОВА І ФАКТОР ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО СИСТЕМИ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку світового господарства економічний стан держави визначається такими важливими факторами, як внутрішні ресурси країни і ступінь її інтеграції в світогосподарську систему. Одним з найважливіших факторів інтеграції України до світового господарства є створення механізму сталого розвитку експорту, що в сучасних умовах залежить від можливостей вітчизняних підприємств виробляти і реалізовувати товари, які відповідають вимогам світового ринку за якістю, ціною та рівнем сервісу. Для того, щоб Україна стала рівноправним членом міжнародних економічних відносин, необхідно реалізовувати заходи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності національних

підприємств на світовому ринку [1]. Реалізація цього завдання об'єктивно вимагає проведення комплексних досліджень і визначає масштаби аналізу та розробок щодо удосконалення механізму державної підтримки українських підприємств та регіонів і забезпечення їх конкурентоспроможності на світовому ринку. Разом з тим, недосконалість наявних методів оцінки товарної та географічної структури експорту знижує результативність заходів зовнішньоторговельної політики країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливість наукових досліджень у сфері зовнішньоторговельних зв'язків прикордонних регіонів підкреслюється значним масивом публікацій з даної тематики. Питаннями теорії та практики зовнішньої торгівлі України та її інтеграції в систему світового господарства займаються такі вітчизняні та закордонні науковці, як А. Балабанов, А. Голіков, М. Долішній, В. Колосов, О. Кирюхін, Ю. Макогон, П. Луцишин, Н. Мікула, Л. Немець, Н. Пирець, Ю. Стадницький, С. Юрченко, П. Черномаз та ін.

Метою та завданнями статті є виявлення основних тенденцій зовнішньоторговельного обороту України та визначення шляхів активації зовнішньої торгівлі з метою підвищення соціально-економічного рівня розвитку держави.

Основна частина. Процес регулювання зовнішньої торгівлі потребує комплексного підходу, який передбачає вибір відповідних факторів зміцнення міжнародного торговельного співробітництва, розробку методик аналізу та створення дієвої системи розвитку експортного потенціалу України відповідно до сучасних світових тенденцій. Дослідження процесу розвитку експорту як елементу міжнародної торгівлі базується на критичному аналізі існуючих теорій і концепцій. У результаті дослідження вчених визначено, що застосування класичної та неокласичної теорій міжнародної торгівлі в "чистому вигляді" для збільшення її експортної складової не давало позитивних результатів для країн, що розвиваються.

Для всіх країн з перехідною економікою характерні проблеми вибору у сфері становлення відкритої до зовнішнього світу ринкової системи, зокрема, це протекціонізм чи вільна торгівля. Сучасні тенденції розвитку світового господарства потребують уточнення існуючих визначень експортного потенціалу. Під експортним потенціалом ми розуміємо здатність національної економіки виробляти конкурентоспроможні товари та її мобільність щодо реалізації їх на міжнародних ринках за умов постійного зростання ефективності використання природних ресурсів, розвитку науково-технічного потенціалу, валютної і фінансово-кредитної систем, а також сервісно-збутової інфраструктури підтримки експорту без нанесення збитків економіці та при одночасному забезпеченні економічної безпеки країни в цілому. Частка України у світовій торгівлі у 2006-2010 рр. зберігалася на рівні 0,2-0,3 % світового

експорту товарів, що дозволило їй зайняти у 2006 р. 53 місце, а у 2010 р. – 48 місце серед 145 країн. Під впливом ринково спрямованих реформ в українській державі формується модель економічного розвитку, яка характеризується дуже високим рівнем відкритості економіки щодо зовнішньої торгівлі [2]. Економістами Європейського Союзу обґрунтовано критерій експортної квоти (обсяг експорту відносно ВВП), при якому країна не зазнає підвищення ризику впливу глобальних коливань кон'юнктури світових ринків, на рівні 25-30 %. Експортна квота України у 2005-2010 рр. складала 45-55 %, що свідчить про збільшення залежності нарощування обсягів вітчизняного експорту від тенденцій розвитку світового господарства і потребує розробки дієвих заходів удосконалення процесу формування та використання експортного потенціалу.

Згідно з ранжуванням товарних груп поточного стану українського експорту, провідні позиції належать сировинній продукції металургії, деяким видам хімічної промисловості та сільського господарства, що підкреслює сировинну спрямованість і недостатній технологічний розвиток української економіки. При цьому продукція наукомістких виробництв посідає останні місця в ранжуванні експортних товарів. Нестабільність тенденцій зростання окремих видів експортної продукції викликає коливання рангів динамічного розвитку товарних груп експорту України. Найбільш перспективними товарними групами в контексті розвитку світового господарства для аналізованого періоду виступають машини, механізми, обладнання та сільгосппродукція. Основні підходи розвинутих держав щодо підтримки національного експорту, з адаптацією до української специфіки, можуть бути впроваджені і використані у вітчизняній практиці [3].

Україна володіє значним експортним потенціалом, здійснює зовнішньоекономічні операції з партнерами із 182 країн світу. Проте обсяги реальних експортних послуг та поставок за останній період становили лише 10,3 млрд. долларів США. Такий несприятливий результат спричинений насамперед незадовільним станом міжнародних відносин України з країнами близького та далекого зарубіжжя. Сучасні несприятливі тенденції у зовнішній діяльності України не залишають сумніву у тому, що необхідною умовою інтенсифікації зовнішньоекономічної діяльності на сучасному етапі є нагальна потреба в підвищенні ефективності використання вітчизняного експортного потенціалу. Значення експорту як основного джерела валюти і фактора стимулювання вітчизняного виробництва особливо зростає в умовах звуження внутрішнього платоспроможного попиту (приблизно 39 % ВВП України реалізується на зовнішніх ринках). Важливим елементом структурної перебудови національного господарства країни має стати розвиток експорту. Попри це, доволі посередніми нині є успіхи в нарощуванні обсягів українського експорту, бо темпи росту останнього значно

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

нижчі від аналогічного показника для міжнародних відносин у цілому [4]. У результаті питома вага України в загальносвітовому обсязі експортних операцій скоротилася до 0,2%. На український експорт впливає комплекс різноманітних факторів:

- низька конкурентоздатність більшості українських підприємств;
- важкий фінансовий стан багатьох підприємств, що практично унеможливує здійснення за рахунок внутрішніх ресурсів інвестування перспективних, орієнтованих на експорт проектів;
- штучне стримування курсу гривні, яка звужує можливості використання курсового фактора з метою просування експорту;
- недостатній розвиток вітчизняних систем сертифікації і контролю якості і зростання цін на експортні послуги й експортні поставки (20% ПДВ);
- проблема кваліфікованих кадрів з світовим досвідом роботи у сфері експорту на більшості українських підприємств;
- збереження елементів дискримінації українських експортерів за кордоном, застосування методів обмежувальної ділової практики;
- низький світовий рейтинг надійності України для кредиторів та інвесторів, що утруднює використання іноземних фінансових ресурсів для розвитку експортного потенціалу країни;
- невідповідність окремих норм українського законодавства міжнародним стосовно експортно-імпоротної діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Необхідно невідкладно формувати в Україні сприятливі економічні, організаційні, правові та інші умови для розвитку й ефективного використання її експортного потенціалу, а також створювати механізми державної фінансової, податкової, інформаційно-консультативної, маркетингової, дипломатичної та інших видів допомоги вітчизняним експортерам. Формування ефективного механізму розвитку і реалізації експортного потенціалу країни потребує розв'язання таких проблем:

- забезпечення державних гарантійних зобов'язань до зовнішньоекономічної діяльності;
- проведення експертизи законопроектів та інших нормативних актів, які впливають на розвиток вітчизняного експортного потенціалу;
- створення системи зовнішньоекономічної інформації та інформаційно-консультативної служби у регіональних і закордонних представництвах;
- зменшення податків на експортні послуги; організація оперативної роботи державних органів щодо активного просування і захист інтересів вітчизняних експортерів за кордоном.

Створення кластерів зовнішньоторговельного профілю може сприяти досягненню позитивних тенденцій розвитку експортного потенціалу та підвищенню конкурентоспроможності експортної продукції за рахунок упровадження нових технологій. Зазначене

вимагає комплексних досліджень регіонального характеру, враховуючи досить строкатий природно-економічний, інтелектуальний потенціал територій України.

Суспільна географія маючи потужний теоретико-методичний апарат може забезпечити високий рівень таких досліджень, проводячи на їх основі групування регіонів і пропонуючи інтегральні моделі оптимізації імпортно-експортної діяльності регіонів України [5].

Список використаних джерел:

1. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка [Текст] : підручник / Мін-во освіти і науки України; ред. С. І. Дорогунцов. - К. : КНЕУ, 2007. - 988 с.
2. Стадницький, Ю.І. Розміщення продуктивних сил (теоретичні основи) [Text] : навчальний посібник / Ю. І. Стадницький, А. Г. Загородній. - К. : Знання, 2008. - 351 с.
3. Пирець Н.М. Проблеми інтеграційного руху економіки України до системи світогосподарських відносин // Вісник Донецького університету / Серія В. Економіка і право. – Вип. №2-2– Донецьк: ДонНУ–2002. – с.366-371.
4. Пирець Н.М. Шляхи стимулювання експортного потенціалу України // Донбасс-Инвест. – 2009. - №5-6. – С.97-98.
5. Немець Л.М., Олійник Я.Б., Немець К.А. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні: Монографія. – Х.: РВВ ХНУ, 2003. – 160 с.

В. Д. Олійник

*Одеська національна академія харчових технологій
v.oleynik777@mail.ru*

РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ: ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ

Диференціація регіонального розвитку в Україні, загострення соціально-економічних проблем, посилення дисбалансу за основними показниками економічного, соціального, екологічного розвитку з кожним роком все більш виразно свідчать не лише про збереження нерівності, але і про поглиблення поляризації та розриву у темпах та характері розвитку регіонів. Комплексність проблеми вимагає скоординованих дій представників науки, практики, керівників органів державної влади. Дійові механізми регіональної допомоги, в основному, направлені на згладження існуючих диспропорцій, але подальший їх ріст вимагає значного заглиблення в дану проблему, виявлення та виправлення першопричин їх виникнення [8]. Зростання диспропорцій регіонального розвитку потребує вироблення і реалізації цілеспрямованої регіональної політики, державних регіональних програм, концепцій, ефективність яких залежить від знання та оцінки регіональної ситуації, в якій останніми роками все більш яскраво виділяється розвинений динамічний центр та слабка периферія.

Нерівномірність соціально-економічного розвитку, диференціація рівня і якості життя населення властиве практично всім регіонам

країни. Периферійні райони мають свої особливості розвитку, що залежать від умов та чинників економічної діяльності, концентрації виробництва, поселенської мережі, а також змін, що відбуваються в основному центрі. Вивчення даних тенденцій з суспільно-географічної точки зору має важливе значення, так як дає можливість врахування наявності та використання природно-ресурсного потенціалу, трудового потенціалу, формування спеціалізації господарства, особливостей розселення населення [1].

Головним елементом в системі „центр – периферія” є відстань. Трансформація соціально-економічного розвитку найбільш динамічно проявляється в містах і набагато повільніше в сільській місцевості. Міста є центрами суспільної діяльності, мають великий вплив на прилегли території і сила цього впливу визначається відстанню [3].

Вище зазначене свідчить, що центрами виступають міста, а периферія це в основному сільська місцевість. За переписом населення 1897 року в містах проживало 12% населення (Росія), в даний час рівень урбанізації в країні становить 68,5%. На думку Т. Нефедової це означає, що країна з відносно більш освоєної сільської країни, почала „сжиматься в городские згустки” [4]. Не дивлячись на процес субурбанізації, який має місце в країні урбанізація повністю ще не завершена і населення особливо сільської місцевості прагне жити в місті. Ріст міст, концентрація населення і його діяльності в певних точках призводить до утворення центру та периферії.

Посилення поляризації міст, особливо стало помітним в останні роки. Як правило, підвищений потенціал мають столиці і великі міста, наприклад в Російській Федерації це міста Москва та Санкт-Петербург, в Україні – місто Київ. В столиці проживає 5,8% населення країни, на Київ приходить 19% валового регіонального продукту, 20% інвестицій в основний капітал, 37% прямих іноземних інвестицій, 30% наданих послуг [9].

Згідно висновкам російських учених Т. Нефедової, Н. Зубаревич, А. Трейвіша, великі міста концентрують в собі потенціал розвитку і їх часто протиставляють периферії. В групі міст з чисельністю населення 100-500 тис. жителів більше половини благополучних міст і лише 14% - депресивних [2, 5, 6]. В цілому висновки свідчать, що чим менше місто (площа, кількість населення), тим більша вірогідність його соціально-економічної депресії, яка часто пов'язана з кризою або відсутністю містоформуєчого (градообразующего) підприємства [7].

Аналіз міграційних процесів 2000-х років свідчить, що основна частка мігрантів „осідала” у великих містах країни (південь, схід) та приміських адміністративних районах, що свідчить про різну міграційну привабливість міст, посилення нерівномірності їх розвитку та відриву соціально-економічного розвитку обласних центрів від інших міст.

Вплив міста на прилеглу територію залежить від його розмірів. Чим більше місто тим більшу зону підвищеної щільності сільського населення воно формує.

Вагоме значення у вирішенні проблеми нерівномірності розвитку території країни має соціально-інфраструктурна забезпеченість країни. Для периферійних районів характерно не лише зменшення чисельності населення, що в принципі виступає, наслідком бездоріжжя, безробіття, відсутністю елементарного соціального комплексу (дитячих садків, шкіл, лікарень, бібліотек, закладів медицини, культури). Навіть при невеликих відстанях до центру відсутність сполучення є негативним фактором для розвитку території.

Учені визначають декілька моделей розвитку периферії. Розвиток зовнішньої периферії у більшості випадків пов'язаний з її віддаленістю та складністю природних умов території. Її розвиток буде носити точковий характер на фоні екстенсивного господарства. Розвиток внутрішньої периферії, яка розміщена не так далеко від центру – неоднозначний. Можливо повторне залучення частини покинутої території в сільське та лісове господарство. Надія покладається на крупні агропромислові комплекси, які вже освоїли приміські території і з метою розширення сировинної бази шукають території на периферії.

Перша модель припускає збереження підприємств, навіть нерентабельних, які не мають регіонального і державного значення, але важливі для місцевого населення. Вони зберігають важливе локальне значення, являються поставниками продукції, а також організаторами місцевого життя, підтримкою особистого господарства населення. Такі підприємства потребують державної підтримки як соціальні інститути.

Друга модель характерна для районів з невеликою сільською депопуляцією або в районах з позитивним сальдо міграцій. Головним фактором тут виступає рівень включення району в загальну систему зв'язків. Третя модель характерна для районів, які відмовляються від моно функціональності своєї території, зі зміною в спеціалізації території, розвитком нових видів діяльності.

Четверта модель виникає, коли в районі практично не залишилось місцевого населення, крім недієздатних (пенсіонерів), тоді необхідна спеціальна соціальна підтримка таких територій, яку влада зазвичай не вважає за потрібне організовувати. Депопуляційні села можуть бути найдешевшими будинками пристарілих.

П'ята модель характерна для маленьких міст та сіл, які розміщені в живописних куточках країни, або мають цінні історико-культурні пам'ятки. Додаткове фінансування, реклама, розвиток туризму дадуть можливість розвитку території.

Шоста модель розвитку віддалених сільських територій пов'язана з дачниками. Значення дачного освоєння як інноваційного розвитку

віддаленої сільської місцевості, а не лише передмістя, як правило, залишається недооціненою. В країні відбувається витік як капіталу так і населення з міста в сільську місцевість. Стає більш розповсюдженим феномен дальньої дачі.

В цілому, аналізуючи ситуацію, для країни характерно посилення поляризації простору країни. Необхідна цілеспрямована політика направлена на зменшення територіальних розбіжностей. Потребують удосконалення нормативно-правові акти, які регулюють економічний і соціальний розвиток в першу чергу села (йдеться про відповідність принципів, шляхів і механізмів розвитку таких територій сучасним соціально-економічним реаліям, а також про розробку й затвердження на правовому рівні системи заходів із мінімізації впливу несприятливих процесів на соціальний та економічний розвиток сільських територій).

Список використаних джерел:

1. Воловик Л.М. Взаємодія центру та периферії: суспільно-географічні підходи до дослідження (на прикладі Київської області) / Л.М. Воловик // Науковий часопис національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. - Серія 4. Географія і сучасність. - Випуск 22. - С. 139-147.
2. Зубаревич Н.В. Социальное развитие регионов России: проблемы и тенденции переходного периода / Н.В. Зубаревич – М.: УРСС, 2003 311 с.
3. Мальчикова Д.С., Пилипенко І.О. Фактор відстані у геопросторовій організації суспільства / Д.С. Пальчикова, І.О. Пилипенко // Науковий часопис національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 4. Географія і сучасність. - Випуск 22. - 2009. - С. 134-139.
4. Нефедова Т.Г. Российская периферия как социально-экономический феномен / Т.Г. Нефедова // Региональные исследования. - 2008, № 5, С.14-31.
5. Нефедова Т.Г. Увидеть Россию. Отечественные записки // Т.Г. Нефедова // Том 32. Анатомия провинции. - 2006. №5. - С.41-60.
6. Нефедова Т.Г., Трейвиш А.И. Динамика и состояние городов в конце XX века. Российские городские системы в в зеркале эволюционных теорий урбанизации / Т.Г. Нефедова, А.И. Трейвиш // Город и деревня Европейской России: сто лет перемен / ред. Нефедова Т.Г. Полян П.М., Трейвиш А.И.. – М.: ОГИ, 2001, С. 171-22.
7. Нефедова Т.Г. Российская периферия как социально-экономический феномен. Электронный ресурс. Режим доступа <http://www.shu.ru/old/pages/magazin/n20/nefedova.pdf>
8. Олійник В. Д. Проблема типології регіонів в Україні / В. Д. Олійник // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль, 2009. – Випуск 20. – С. 89-92.
9. Статистичний щорічник України за 2009 р. / За ред. Осауленка О. Г. ; держкомстат України; – К. : Техніка, 2007. – 567 с.

МЕТОДОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ МІСТОБУДІВНОГО АНАЛІЗУ ПРИ РОЗРОБЦІ СХЕМИ ПЛАНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вступ. Прийняття Закону України “Про регулювання містобудівної діяльності” зумовлює оновлення містобудівної документації як на регіональному, так і на місцевому рівні. В зв’язку з цим актуальним питанням є розробка сучасної методології проведення містобудівного аналізу при розробці схем планування територій областей та адміністративних районів України.

Географічне положення, природні умови та історія освоєння Херсонської області обумовлюють наявність високого потенціалу для просторового розвитку. З іншого боку, цей регіон відзначається складними кліматичними умовами та розвитком негативних процесів, викликаних господарською діяльністю людини. Територіальне планування Херсонської області покликане забезпечити її сталий розвиток шляхом оптимального використання її потенціалу, зниження негативного впливу несприятливих процесів та захисту від розвитку небезпечних явищ. Саме ці фактори були покладені в основу проведення містобудівного аналізу території Херсонщини, здійсненого в процесі виконання інститутом “Діпромiсто” імені Ю.М.Білокопя Схеми планування території Херсонської області.

1. Оцінка географічного положення, природних умов та ресурсів Херсонщини. Херсонська область розташована на півдні території України, має вихід до Чорного та Азовського морів, а також є єдиним регіоном, який має зв’язок по суходолу із Автономною Республікою Крим.

Територія Херсонщини відзначається посушливими кліматичними умовами, виникненням небезпечних метеорологічних явищ. Такі метеорологічні умови ускладнюють господарську діяльність, насамперед негативно впливаючи на урожайність сільськогосподарських культур.

Посушливі умови визначили і розвиток річкової мережі, густина якої становить $0,1 \text{ км/км}^2$ (середній показник по Україні – $0,5 \text{ км/км}^2$). Головною водною артерією області є нижня течія Дніпра, на якому вище Херсону створено Каховське водосховище. Воно є головним джерелом водопостачання регіону завдяки розгалуженій системі гідромеліоративних каналів. Південніше Дніпра і до морського узбережжя розташований безстічний район, в ландшафтній будові

якого вирізняються подові зниження. Рекреаційне значення мають солоні озера на пригирловій ділянці Дніпра, Кінбурнській косі, півострові Ягорлицький Кут, узбережжі Гендрівської затоки.

Родючі чорноземні ґрунти Херсонщини є важливим фактором, який у значній мірі визначає сільськогосподарську спеціалізацію економіки області. Вміст гумусу в чорноземах зменшується з півночі на південь.

Серед корисних копалин найбільш поширеними в регіоні є будівельні матеріали, особливе значення для економічного розвитку Херсонщини мають марганцеві руди, мінеральні підземні воли та лікувальні грязі.

Херсонська область досить забезпечена підземними водами на господарсько-питні потреби. Однак, в результаті фільтрації поверхневих вод з гідротехнічних споруд (Каховського водосховища, каналів) і на зрошуваних масивах обумовили на великих територіях інтенсивне підняття рівня, збільшення мінералізації і забруднення підземних вод [4].

2. Аналіз стану навколишнього природного середовища в межах Херсонської області. Поєднання складних природних умов території Херсонщини з підвищеним антропогенним навантаженням зумовило розвиток негативних процесів на території області. Зокрема, регіон вирізняється найвищою в Україні часткою ріллі в площі сільськогосподарських земель (87,4%). Інтенсивне використання ґрунтів Херсонщини призвело до їх органічного збіднення, розширення площ еродованих ґрунтів, дефляції, антропогенного засолення, заболочування. Абразійні процеси розвиваються на морських узбережжях та на берегах Каховського водосховища.

Різде погіршення стану ґрунтів обумовлене використанням для поливу вод непридатних за хімічним складом. Найгіршою ситуація є на територіях, зрошуваних водою з ріки Інгулець, які унаслідок скидання надлишку зворотних вод гірничорудних підприємств Кривбасу (понад 10 млн. м³ за рік) забруднюються елементами сольового складу і мають мінералізацію 0,6-3,6 г/л. Полив такими водами викликає вторинне засолення, погіршення фізичних і фізико-хімічних властивостей ґрунтів.

Останніми роками територія Херсонщини зазнає масштабних проявів затоплення, підтоплення та заболочування, що викликане поперше руйнуванням більшості систем вертикального і горизонтального дренажів, а по-друге не врахуванням при влаштуванні системи захисту від затоплення поверхневими та підтоплення підземними водами цілого ряду причин розвитку процесів шкідливої дії вод, які виникли з настанням періоду підвищеної водності на фоні загальних глобальних змін клімату.

Ситуація ускладнюється замулюванням русел річок, що призвело до підняття рівня підґрунтових вод, заболочування русел, зниження якості води. На сьогодні в Херсонській області не вирішується

питання поліпшення стану річок – їх розчистки, заліснення та залуження. Херсонська область залишається однією із найменш забезпечених водою областей України, у маловодні роки водозабезпеченість місцевими водними ресурсами на одну особу жителів області становить лише 181 л/добу, у той час як у сусідніх Миколаївській та Запорізькій областях відповідно 525 та 659 л/добу. При постійному дефіциті питної води для населення, на зрошення використовуються понад 90%.

Розміщення на території області потенційно небезпечних об'єктів з хімічними, вибуховими, пожежонебезпечними речовинами, імовірність розвитку небезпечних природних явищ і процесів обумовлюють рівень природно-техногенної безпеки Херсонської області. Окрім того, в області в спекотну пору року часто спалахують степові пожежі спричинені засухами.

За кількістю викидів в атмосферне повітря область посідає 7 місце серед регіонів України, з них на м. Херсон припадає 42,6%. Це пояснюється тим, що більша частина промислового виробництва зосереджена в обласному центрі. При зменшенні обсягів виробництва зростання загального обсягу викидів спостерігається за рахунок збільшення викидів від автотранспорту, які переважають у всіх районах області над викидами від стаціонарних джерел.

3. Природно-заповідний фонд та екологічна мережа. Для забезпечення екологічно збалансованого розвитку, збереження популяцій видів рослин і тварин в області створена та існує мережа природно-заповідного фонду (ПЗФ), до якої станом на 1.01.2011 р. віднесено 79 територій та об'єктів загальною площею 224 тис. га, що складає 7,6% площі області.

Серед територій та об'єктів ПЗФ Херсонщини – два біосферні заповідники та три національні природні парки, однак в цілому нинішня мережа об'єктів природно-заповідного фонду є недостатньою ані за площею, ані за репрезентативністю, не зважаючи на те, що Херсонська область є однією з найбагатших за видовим складом живих організмів серед областей України. У той же час ще є резерви для створення заповідних об'єктів, особливо в долинах річок, в степових балках, на піщаних аренах, морському узбережжі, в степових подах, на відслоненнях гірських порід та інших територіях.

Унікальним об'єктом природно-заповідного фонду Херсонщини є біосферний заповідник “Асканія-Нова” ім. Ф.Е. Фальц-Фейна, режим природокористування на території якого у багатьох аспектах відповідав сучасним вимогам до біосферних заповідників ще з кінця ХІХ століття. Територія заповідника репрезентує сухий безстічний регіон типчакowo-ковилових степів, що сформувалися на чорноземних ґрунтах лесових низовин, рельєф якого ускладнено степовими подами з властивими їм осолоділими глейовими ґрунтами та галофітною рослинністю. До його складу входять унікальні дендрологічний парк з аричною системою зрошення та зоопарк з напіввільним утриманням

тварин, що мають понад сторічну історію формування. Дослідження в біосферному заповіднику націлені на забезпечення сталого сільського господарства, усунення негативних наслідків зрошувальної меліорації, забезпечення сталого функціонування сільських населених пунктів та будівництва парків в степових районах [1].

Окрім територій та об'єктів ПЗФ, які є каркасом регіональної екомережі [2; 3], її елементами є водно-болотні угіддя міжнародного значення, інші природні та штучні водні об'єкти, які є центрами концентрації та головними шляхами міграції біологічних видів; ліси та лісосмуги, площі яких поступово розширюються; курортні та лікувально-оздоровчі території, для яких встановлені суворі режими природокористування; рекреаційні території для організації масового відпочинку населення і туризму, які ще потребують вирішення цілого ряду екологічних та господарських проблем.

3. Комплексна соціально-економічна характеристика потенціалу та рівня розвитку адміністративних районів. З метою здійснення аналізу соціально-економічного та містобудівного розвитку Херсонської області та виявлення внутрішніх диспропорцій між окремими адміністративно-територіальними одиницями були виділені окремі територіальні таксони, які в окремих випадках об'єднують адміністративні райони та території, підпорядковані містам обласного значення (м. Каховка розглядається із однойменним районом).

Відповідно до методики виконання схеми планування території області, для аналізу соціально-економічного та містобудівного розвитку окремих територіальних таксонів запроваджена система показників, яка враховує особливості розвитку соціально-економічного комплексу області, а також наявність інформаційно-статистичної бази. Загалом система показників складається із 2-х блоків (Табл. 1).

Зручність транспортно-географічного положення окремого таксону розраховується на основі графової моделі за індексами зручності розташування таксонів. Спочатку розраховуються окремі індекси зручності, які характеризують розташування таксонів між собою (I_T); до обласного центру (I_o), до центрів сусідніх областей (I_c) та до портів (I_n). Комплексний індекс зручності (ТГП) для кожного територіального таксону розраховувався як середня величина від значень чотирьох окремих індексів.

Забезпеченість природно-ресурсним потенціалом окремого таксону (ПРП) розраховується у вигляді індексу, нормованого до середньодержавного показника. Методологія даного аналізу уперше була застосована В.М.Руденко при оцінці природно-ресурсного потенціалу та його компонентів у розрізі окремих адміністративних одиниць України [4]. Розрахунок індексу природно-ресурсного потенціалу здійснюється за формулою:

$$\text{ПРП} = \frac{P_{\text{мі}}}{P_{\text{му}}} + \frac{P_{\text{ві}}}{P_{\text{ву}}} + \frac{P_{\text{зі}}}{P_{\text{зу}}} + \frac{P_{\text{лі}}}{P_{\text{лу}}} + \frac{P_{\text{фі}}}{P_{\text{фу}}} + \frac{P_{\text{рі}}}{P_{\text{ру}}}, \text{ де:}$$

$P_{\text{мі}}$, $P_{\text{ві}}$, $P_{\text{зі}}$, $P_{\text{лі}}$, $P_{\text{фі}}$, $P_{\text{рі}}$ – вартість відповідно: мінеральних, водних, земельних, лісових, фауністичних та рекреаційних ресурсів і-го таксону у грн. на 1 га його площі;

Таблиця 1.

<i>I. Показники, що характеризують потенціали розвитку окремих територіальних таксонів.</i>	
1. Зручність транспортно-географічного положення.	
2. Забезпеченість природно-ресурсним потенціалом:	
2.1. Мінеральні ресурси;	2.2. Водні ресурси;
2.3. Земельні ресурси;	2.4. Лісові ресурси;
2.5. Фауністичні ресурси;	2.6. Природно-рекреаційні ресурси.
3. Рівень розвитку транспортної мережі.	
4. Трудовий потенціал.	
<i>II. Показники, що характеризують рівень економічного, соціального, екологічного та містобудівного розвитку.</i>	
1. Рівень економічного розвитку.	
2. Рівень соціального розвитку.	
3. Рівень розвитку соціальної інфраструктури.	
4. Стан навколишнього середовища.	
5. Містобудівний розвиток.	

$P_{\text{му}}$, $P_{\text{ву}}$, $P_{\text{зу}}$, $P_{\text{лу}}$, $P_{\text{фу}}$, $P_{\text{ру}}$ – середньоукраїнська вартість відповідно: мінеральних, водних, земельних, лісових, фауністичних та рекреаційних ресурсів і у грн./га.

Потенціал розвитку транспортної мережі визначається через індекс, що являє собою співвідношення щільності автомобільних доріг з твердим покриттям (ТМ1), та залізничних транспортних магістралей (ТМ2) територіального таксону до відповідного середньодержавного показника. Значення даного індексу (ТМ) відображає потенційні можливості кожного таксону в транспортному обслуговуванні населених пунктів, промисловості, сільського господарства, рекреаційної сфери через зменшення витрат на транспортні перевезення, інтермодальне сполучення.

Трудовий потенціал кожного з виділених територіальних таксонів визначається за допомогою індексу розвитку трудового потенціалу

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

(ТП), який, в свою чергу, розраховується на основі індикативних показників демографічного навантаження (співвідношення працюючого населення до непрацюючого) нормованого до середньодержавного показника. Значення індексу розраховується як зворотна величина (1/ТП).

Рівень економічного розвитку територіальних таксонів (Е) оцінюється за показником інвестицій в основний капітал та обсягів реалізованої продукції на одного мешканця, які нормовані до середньодержавного показника.

Якість соціального розвитку. Для аналізу рівня соціального розвитку (С) використовувались індекси, які відображають народжуваність (С1), смертність (С2) та природний приріст населення (С3), середньомісячну заробітну плату (С4) та рівень безробіття (С5), нормовані до середньодержавної величини.

Рівень розвитку соціальної інфраструктури (СІ) розраховується на основі даних по ознакам “роздрібний товарообіг на душу населення” (СІ1), будівництво житла на рік на одного жителя” (СІ2), “житлова забезпеченість загальною площею житла” (СІ3), “забезпеченість лікарнями на 1000 жит.” (СІ4), “забезпеченість амбулаторно-поліклінічними закладами на 1000 жит.” (СІ5) нормовані до середньодержавної величини.

Стан навколишнього середовища визначається показниками обсягів викидів шкідливих речовин у повітря від стаціонарних і мобільних джерел у розрахунку тон на одного жителя та обсягів накопичення твердих відходів виробництва у тонах на 1 км² території (ЕК). Показник стану навколишнього середовища таксону (1/ЕК) одержується як обернена середньозважена величина, що нормується до середньодержавного значення.

Містобудівний розвиток. Для аналізу рівня містобудівного розвитку вибрані показники, які характеризують рівень урбанізації (М1), щільність населення (М2) та щільність забудови (М3) і стандартизовані до середньодержавного показника. Індекс рівня містобудівного розвитку (М), розрахований як середньозважена величина.

Значення показників потенціалів та рівнів розвитку виділених таксонів, які були отримані в результаті проведеного аналізу представлені в таблиці 2.

Проведений аналіз потенціалу та рівня соціально-економічного розвитку окремих таксонів Херсонської області дозволяє визначити комплексний показник їх потенціалу (рис.1) та рівня (рис.2) розвитку.

Таблиця 2.

Назва територіального таксону	РІВЕНЬ ПОТЕНЦІАЛУ				Загальна оцінка потенціалу	РІВЕНЬ РОЗВИТКУ					Загальна оцінка рівня розвитку
	ТГП	ПРП	ТМ	ТП		Е	С	СІ	ЕК	М	
Херсон (міськрада)	5,27	1,317	1,59	1,02	високий	0,67	1,47	0,95	0,81	8,04	високий
Нова Каховка (міськрада)	3,23	1,252	1,16	1,03	високий	1,13	1,01	0,86	1,07	3,27	високий
Бериславський район	1,50	1,065	0,86	0,99	середній	0,23	1,15	0,62	18,77	0,41	середній
Білозерський район	4,48	1,317	0,71	1,01	середній	0,45	1,91	0,66	1,35	0,47	низький
Великолепетиський район	0,89	0,407	0,39	0,97	низький	0,14	0,96	0,67	50,95	0,40	низький
Великоолександрівський район	0,81	0,623	0,79	0,96	низький	0,03	0,97	0,48	1,26	0,34	низький
Верхньорогачицький район	0,68	0,291	0,35	0,95	низький	0,05	0,76	0,59	51,28	0,34	низький
Високопільський район	0,67	0,270	0,94	0,94	низький	0,04	0,77	0,61	4,80	0,40	низький
Генічеський район	2,82	0,968	0,58	1,00	середній	0,14	1,31	0,59	31,92	0,43	середній
Голопристанський район	1,82	1,091	0,26	0,98	середній	0,20	1,12	0,54	12,91	0,28	середній
Горностаївський район	1,05	0,379	0,92	0,97	низький	0,06	1,17	0,50	51,09	0,32	низький
Іванівський район	0,78	0,585	0,42	0,98	низький	0,04	0,81	0,50	2,43	0,26	низький
Каланчацький район	1,15	0,547	1,41	0,97	середній	0,22	0,85	0,57	51,05	0,47	низький
Каховський район	3,48	1,252	0,49	1,02	середній	1,46	1,22	0,67	51,13	5,95	високий
Нижньосірогоський район	0,83	0,461	0,69	0,99	низький	0,10	0,82	0,53	51,18	0,27	низький
Нововоронцовський район	1,10	0,481	0,53	0,97	низький	0,13	0,80	0,60	1,59	0,33	низький
Новотроїцький район	0,85	1,354	0,22	0,98	середній	0,21	1,08	0,51	51,02	0,33	низький
Скадовський район	3,16	1,089	0,48	1,00	середній	0,11	0,90	0,60	8,60	0,51	низький
Цюрупинський район	4,05	0,721	0,68	1,00	середній	0,48	1,44	0,57	7,25	0,59	середній
Чаплинський район	0,99	1,121	0,33	0,98	середній	0,20	1,72	0,49	4,72	0,34	середній

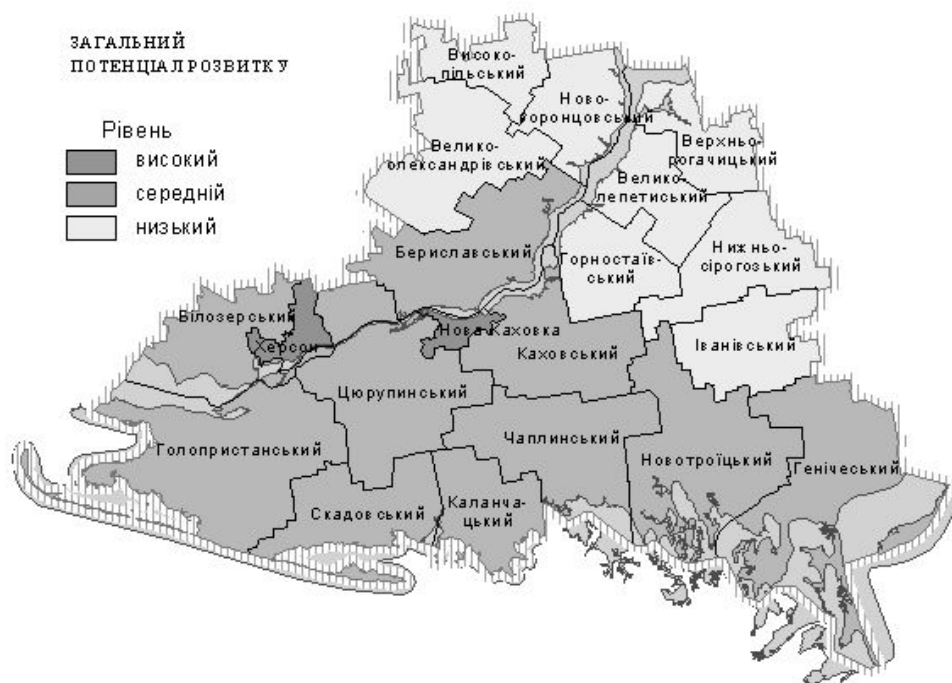

Рис. 1. Розподіл комплексного показнику потенціалу розвитку

Рис. 2. Розподіл комплексного показнику рівня розвитку

Таблиця 3.

Тип	Характеристика	Таксони
1 тип.	Високий показник потенціалу та високий рівень соціально-економічного та містобудівного розвитку	<i>Херсон (міськрада) та Нова Каховка (міськрада)</i>
2 тип.	Середній показник потенціалу та високий рівень соціально-економічного та містобудівного розвитку	<i>Каховський район</i>
3 тип.	Середній показник потенціалу та середній рівень соціально-економічного та містобудівного розвитку	<i>Бориславський, Генічеський, Голопристанський, Цюрупинський та Чаплинський райони</i>
4 тип.	Середній показник потенціалу та низький рівень соціально-економічного та містобудівного розвитку	<i>Білозерський, Каланчацький, Новотроїцький та Скадовський райони</i>
5 тип.	Низький показник потенціалу та низький рівень соціально-економічного та містобудівного розвитку	<i>Великолепетиський, Великоолександрівський, Верхньорогачицький, Високопільський, Горностаївський, Іванівський, Нижньосірогозький, та Нововоронцовський райони</i>

Комплексний показник потенціалу розвитку отримується як середньоарифметичне від значень чотирьох складових (ТГП, ПРП, ТМ і ТП). Комплексний показник рівня розвитку отримується як середньоарифметичне від значень п'яти складових (Е, С, СІ, ЕК і М). Поєднання двох показників дає нам комплексну характеристику рівня

ГЕОГРАФІЧНІЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ
соціально-економічного та містобудівного розвитку представлену в таблиці 2.

Проведений аналіз потенціалу та рівня соціально-економічного розвитку окремих таксонів Херсонської області дозволяє розділити їх на декілька типів, представлених в таблиці 3.

Висновки. Територія Херсонської області характеризується високою родючістю ґрунтів, сприятливими умовами для розвитку альтернативних видів енергетики, є потенційним рекреаційним регіоном поліпрофільного пізнавального відпочинку і бальнеологічного лікування, проходженням міжнародних транспортних коридорів. З іншого боку Херсонська область відзначається посушливими кліматичними умовами, дуже високою розораністю земель, катастрофічним рівнем техногенного навантаження на водні ресурси, середнім і підвищеним ступенем інженерно-геологічного ризику господарського освоєння території. В цих умовах важливого значення набуває аналіз внутрішніх ресурсів кожної з адміністративних одиниць регіону. Застосована при здійсненні містобудівного аналізу території Херсонської області методологія комплексної оцінки потенціалу та рівня розвитку окремих таксонів Херсонської області дозволила виділити 5 типів співвідношення потенціалу та рівня розвитку, тобто здійснити містобудівну типізацію цих таксонів та запропонувати сценарії розвитку для кожного з них в рамках виконання Схеми планування території області.

Список використаних джерел:

1. Гавриленко В.С. Біосферні функції “Асканії-Нова” у південному степовому регіоні України / В.С. Гавриленко // Інтродукція рослин. – К.: Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка НАН України, 2002, №1, С. 8 – 14;
2. Закон України “Про екологічну мережу України” // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, № 45, ст.502.
3. Закон України “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки” // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2000, № 47, ст.405.
4. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. Підручник / Руденко В. П. – К. : ВД “К.-М. Академія” – Чернівці: Зелена Буковина 1999. – 568 с.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

*Люди гинуть від невміння користуватися
силами природи і від незнання істинного світу.*
(Герогліфічний напис на піраміді Хеопса)

Розвиток виробництва і зростання масштабів господарської діяльності зумовлюють тотальне посилення антропогенного тиску на довкілля та порушення рівноваги в навколишньому природному середовищі, що призводить до забруднення довкілля, особливо водних ресурсів та атмосферного повітря, зменшення площі лісів і родючих земель, зникають окремі види рослин, тварин тощо. Як наслідок, підривається природно-ресурсний потенціал суспільного виробництва і здійснюється негативний вплив на здоров'я населення [1].

Перед суспільством стоїть надзвичайно актуальне завдання організації використання природних ресурсів таким чином, щоб припинити їх деградацію. Однією із умов цього є розширення площі територій із охоронним режимом.

В Україні існують значні проблеми в сфері збереження біорізномайття та раціонального природокористування.

Найбільша кількість видів рослин та тварин зникла в нашій країні або знаходиться під загрозою зникнення, в першу чергу, внаслідок знищення їх екологічних ніш, сільськогосподарську діяльність та надмірне використання та експлуатацію [2]. На сьогодні близько 45% територій, які є середовищем існування "червонокнижних" рослин і 47% тварин (описаних в 1994-1996 рр. [3, 4]) займають землі сільськогосподарського використання за даними фахівців (В.Придатко, А.Іщук, Ю.Штепа).

Значні проблеми збереження біорізномайття існують і в Чернігівській області, хоча Чернігівщина продовжує зберігати значний потенціал біорізномайття.

Чернігівська область є однією з найбільших в Україні – її територія становить 31,9 тис. км². (5,3% усієї території країни); населення – 1281 тис. (2,6 відсотків від усього населення), а його щільність – 36 чол. на км², тобто у 2,1 рази менше, ніж у середньому по країні. Внаслідок техногенного забруднення, в регіоні втрачено 15% території області, придатної для рекреації [5].

За даними обласного управління статистики в області 403 підприємства, з них 166 підприємства агропромислового комплексу. Ці підприємства є джерелами забруднення атмосферного повітря. Загальний обсяг викидів забруднюючих речовин складає 42,973 тис. тонн (2009 р.). Кількість викидів від агропромислового комплексу

складає 9,232 тис. тонн. Понад 54% (50,892 тис. тонн) від загального об'єму викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря припадає на пересувні джерела забруднення.

Основним забруднювачем атмосферного повітря області із стаціонарних джерел є КЕП «Чернігівська ТЕЦ» ТОВ фірми «ТехНова». Підприємством в атмосферне повітря викинуто 17,105 тис. тонн (2009 р.) забруднюючих речовин, що на 1,635 тис. тонн (10,5%) більше минулорічного показника. Збільшення обсягів викидів відбулось за рахунок збільшення використання твердого палива (вугілля) в порівнянні з минулим роком та зменшення на 50% використання природного газу. Потребує вирішення питання системного використання золи КЕП «Чернігівська ТЕЦ» в будівельній галузі.

До першочергових проблем, які вимагають невідкладного вирішення, належить проблема знешкодження біля 130 тис. тонн рідких промислових токсичних відходів в ставках-накопичувачах м. Чернігова, які продовжують негативно впливати на всі компоненти довкілля.

Значною проблемою Чернігівської області є забруднення поверхневих та підземних вод. Головні джерела забруднення поверхневих водних об'єктів – це підприємства комунального господарства – 96,2% скидів від загального обсягу забруднених стічних вод.

Також актуальне питання забруднення нафтопродуктами зони аерації ґрунтів та підземних водоносних горизонтів на території військових частин в мм. Прилуки та Ніжин.

Відповідно до повноважень Держуправління ОНПС в Чернігівській області продовжується робота по створенню та вдосконаленню системи моніторингу довкілля області. Правові засади екологічного моніторингу в Україні закріплені Законом «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 22), Земельним кодексом України ст. 191 – 192), Водним кодексом України (ст. 21), Лісовим кодексом України (ст. 55), законом України «Про охорону атмосферного повітря» (ст. 32), «Про рослинний світ» (ст. 39), «Про природно-заповідний фонд України» (ст. 9, 17), «Про курорти» (ст. 35), «Про тваринний світ» (ст. 55), «Про відходи» (ст. 29), «Про питну воду та питне водопостачання» (ст. 39), «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» (ст. 13, 17, 21), «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (ст. 17) та в деяких інших законодавчих актах.

Чернігівщина має конкретні завдання у розбудові мережі природно-заповідного фонду – запоруки екологічної стабільності території. Відповідно до вимог Указу Президента України від 03.12.2008 № 1129 «Про розширення мережі та територій національних природних парків та інших природно-заповідних

об'єктів» готується проект розширення території Ічнянського національного природного парку, з наданням земель площею 2486,8 га парку в постійне користування.

Регіональною програмою формування національної екологічної мережі в Чернігівській області на 2003-2015 роки природними коридорами місцевого значення визнані долини річок Сейм, Остер, Удай, Снов.

Найбільшими і найвідомішими природно-заповідними об'єктами, створеними з метою збереження болотних масивів, в області є ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Замглай» (Ріпкинський р-н., 4428 га), гідрологічний заказник загальнодержавного значення «Дорогинський» (Ічнянський р-н, 1880 га), гідрологічний заказник місцевого значення «Бондарівське болото» (Козелецький р-н, 1300 га), гідрологічний заказник місцевого значення «Чорне болото» (Ріпкинський р-н, 1264 га), гідрологічний заказник місцевого значення «Жукляно-Кістерська дача» (Корюківський р-н, 3554 га) та інші [5].

«Замглай» розташований на території болотистої системи у верхів'ї Замглаю (притока Десни) біля смт Ріпки та Замглай і сіл Гліненка і Ловинь. Заказник створений в 2000 році. Площа 4428 га.

До складу заказника входять такі болота: Парістое; Північний Замглай; Центральний Замглай; Південний Замглай.

В Замглайській болотній системі збереглися в природному стані комплекси лучно-болотної та водно-болотної рослинності. Також в комплекс входять заболочені ліси, піщані пасма і височини, обводнені кар'єри (залишки діяльності Замглайського торфобрикетного заводу). Є важливим регулятором гідрологічного режиму прилеглих територій. Тут зустрічаються чапля руда, чапля велика, лелека чорний, журавель сірий, нирок білоокий, деркач, осоїд, зміїїд, занесені до Червоної книги України. На території заказника росте 7 видів рослин занесених до Червоної книги України, а також ряд реліктових рослин [6].

Дорогинський заказник знаходиться в заплаві верхньої течії Удаю біля сіл Дорогинка, Бакаївка, Томашівка і Припутні. Пам'ятник природи створений в 1980 році. Площа 1 880 га.

Завдання заказника: збереження в природному стані типових для лісостепу болотного комплексу у верхів'ї річки Удай, як регулятора її водного режиму і рівня ґрунтових вод прилеглих територій; охорона водозбірної території в середній течії річки Удай з евтрофними (низинними) болотами, характерними для Сульско-Вороклінської гідрологічної підобласті Лівобережно-Дніпровської провінції; охорона місць зростання зозулинця болотного, коручки болотної та місць проживання сірого журавля, вусача мускусного, багатоколірка чорно-руда (*Nymphalis xanthomelas*), занесені до Червоної книги України; проведення наукових досліджень і спостережень на території заказника; підтримання загального екологічного балансу між

трофоценозними комплексами водних і болотних біоценозів в регіоні; поширення екологічних знань [6].

З 2003 року в області діє Програма формування національної екомережі в Чернігівській області на 2003 – 2015 роки, затверджена рішенням обласної ради від 14 серпня 2003 року. Основною метою Програми є збільшення в області земель з природними ландшафтами до рівня близького до притаманного їм природного стану, та формування територіально єдиної системи, побудованої відповідно до забезпечення можливості природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин, яка б забезпечувала збереження природних екосистем, видів рослинного і тваринного світу та їх популяцій. В основі Програми закладено створення єдиної системи природоохоронних територій, де передбачається проведення системних заходів по збереженню і відтворенню природних ресурсів. Структурні елементи національної екомережі на території Чернігівської області забезпечують цілісність екомереж межуючи з нею областями Сумської та Київської [5].

Формування екомережі Чернігівської області забезпечить збереження і відтворення біологічного і ландшафтного різномайття та сприятиме: дотриманню екологічної рівноваги на території Чернігівської області; створенню природних умов для життя і розвитку людини у екологічно збалансованому природному середовищі, запобіганню безповоротній втраті частини генофонду, екосистем і ландшафтів Чернігівської області як частини півночі України; забезпеченню збалансованого та невиснажливого природокористування.

Список використаних джерел:

1. Буравльов Є.П. Безпека навколишнього середовища / Є.П. Буравльов. – К.: ІПНБ, 2004
2. Буравльов Є. Підхід до моніторингу антропогенного впливу на біорізноманіття / [Буравльов Є., Пньовська О., Коваль Г.] // Екологія і ресурси: зб. наук. праць. – Вип. 5. – К., 2003. – С. 64-68.
3. Червона книга України. Тваринний світ. - К.: УЕ, 1994. - 464 с.
4. Червона книга України. Рослинний світ. - К.: УЕ, 1996. - 604 с.
5. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Чернігівській області за 2009 рік // Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Чернігівській області. – Чернігів, 2010. – 257 с.
6. Географическая энциклопедия Украины. Издательство Украинская советская энциклопедия. Том 2. 1989-1993.

ТОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ГЕОПРОСТОРУ ЗА ОЗНАКАМИ «ЦЕНТР - ПЕРИФЕРІЯ»

«Центр-Периферія» - парне поняття, фундаментальна категорія, що характеризує ієрархічну впорядкованість множини географічних об'єктів. Категорія «Центр-Периферія» за своєю природою – топологічна. Власне диференціація місць за суспільними та природними якостями породжує їх ієрархію, що знаходить свій вираз у центр-периферійному устрої геопростору. Тому, провідним при формалізації геопростору виступає топологічний аналіз як метод, підхід, процедура делімітації, параметризації за ознаками «Центр-Периферія».

Розроблена нами методика проведення топологічного аналізу геопростору включає такі етапи:

1. *Вибір регіону дослідження.* Топологічний аналіз дає найбільший результат в суспільно-географічних дослідженнях при застосуванні його до топологічних геопросторів з високим рівнем зв'язності. Приклад такого геопростору є Причорноморський регіон України та прилеглі регіони. Обласний склад регіону дослідження – Одеська, Миколаївська, Херсонські області та їх сусіди-Вінницька, Кіровоградська, Дніпропетровська, Запорізька області. Незважаючи на те, що АР Крим у більшості схем регіоналізації України, поряд з Миколаївською, Одеською та Херсонською областями, як правило, входить до одного таксону (Причорноморський або Південний економічний/суспільно-географічний район), в нашій роботі він виключений з регіону дослідження. Такий підхід пояснюється своєрідністю цієї адміністративно-територіальної одиниці України, особливо її географічним напівострівним положенням. Значна транспортно-географічна ізолюваність АР Крим створює специфічний тип комунікацій з материковою частиною України. Фактично, можна казати про зниження комунікативності материкової частини України з АР Крим. Унікальність природних умов і ресурсів, своєрідна історія заселення і освоєння території разом зі специфікою географічного положення дозволяють нам говорити про недоцільність включення АР Крим в регіон дослідження, перш за все з точки зору надзвичайних відмінностей у розвитку геопросторової структури зазначених областей і АР Крим.

2. *Вибір операційних територіальних одиниць дослідження.* В якості операційних територіальних одиниць (ОТО) виступають адміністративно-територіальні одиниці – райони в складі областей та міста обласного підпорядкування загальною чисельністю 196 одиниць.

3. *Вибір метричних ознак аналізу та їх трансформації.* На основі оцінки сукупності соціально-економічних ознак, що є складовими різних блоків категорії «якість життя населення» (за І.В. Гукаловою), було проведено ранжування адміністративно-територіальних одиниць. Основними ознаками суспільного розвитку нами обрано наступні: сальдо міграцій як показник соціально-економічної атрактивності операційних одиниць, демографічне навантаження на 1-го працюючого, рівень середньої заробітної плати найманих працівників, інвестиції в основний капітал (на 1 особу), кількість малих підприємств (на 1000 осіб) та рівень безробіття (y %), роздрібний товарообіг (на 1 особу) та обсяг наданих послуг населенню (грн.). Наведені показники в подальшому ранжувалися, причому найвищому показнику відповідав ранг 1-й, наступному – 2-й, найменшому – 196. Нами враховувався принцип рівнозначності обраних соціально-економічних показників, тому на основі отриманих рангів виводився інтегральний ранг суспільного розвитку, який сформований на основі впливу вказаних вище факторів (як середнє арифметичне просте рангових коефіцієнтів операційних одиниць за наведеними вище показниками). Таким чином, на цьому етапі дослідження нами отримано умовнометричний геопростір (за О.Г. Топчієвим, 1988).

4. *Обґрунтування методичних прийомів сполученого аналізу умовнометричних властивостей і топологічних ознак геопростору.* Враховуючи таку властивість топологічного геопростору як зв'язність, та результати попередніх етапів дослідження, при обґрунтуванні таких методичних прийомів базовими положеннями вважаємо наступні: а) топологічна відстань (ранг сусідства) виступає як одиниця просторового виміру; б) сукупність ОТО однакової топологічної відстані від центра формує топологічні «смуги»: Центр – нульова смуга, сусіди 1-го порядку – 1-а смуга і т.д.; в) топологічна смуга отримує значення інтегрального рангу суспільного розвитку як середнє арифметичне аналогічних значень ОТО, що її складають. Таким чином запропонований підхід дозволяє поєднувати переваги топологічних і метричних вимірів геопростору.

5. *Топологічний аналіз систем «Центр - Периферія».* За результатами попередніх етапів дослідження, топологічний геопростір морфологічно трансформується з мережевої структури в лінійну, де одиницею відстані виступає топологічна відстань. Подальше пізнання геосистем типу «Центр-Периферія» різного рівня можливе в напрямках аналізу наступних параметрів змін периферійності (як параметрів переходу від Центру до Периферії), серед яких (напрямів) слід відзначити: а) опис морфології *профілю* соціально-економічних показників адміністративно-територіальних одиниць, проведених в напрямках «Центр 1- Центр 2» скрізь периферійний масив; б) *потужність* – чисельність «шарів», «смуг»

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

адміністративно-територіальних одиниць, що складають Периферії; в) *градієнт* (зміни показника периферійності на одиницю відстані).

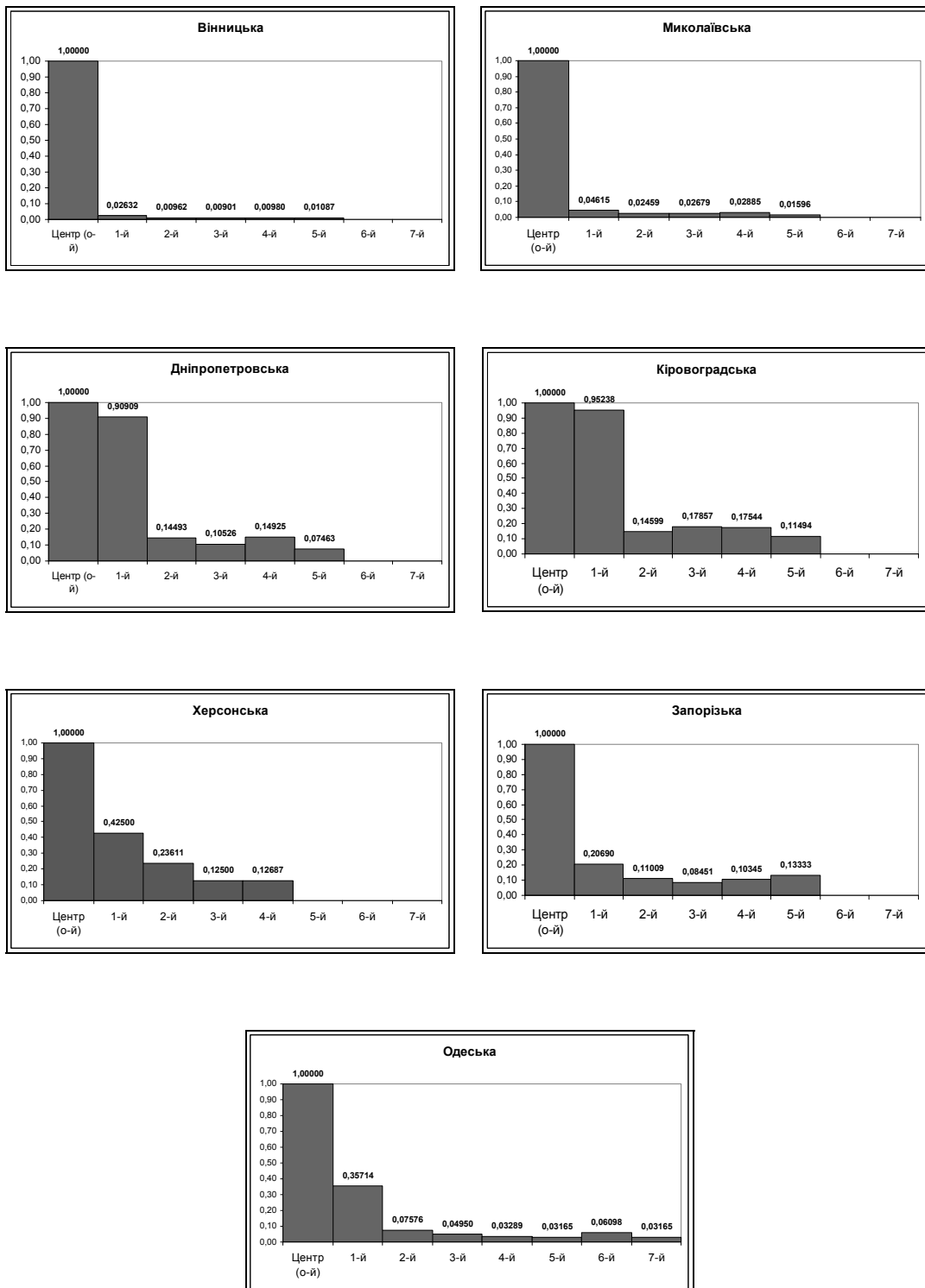

Рис. 1 Градієнти периферійності в напрямку “Центр-периферія“ адміністративних одиниць Півдня України та прилеглих регіонів

Отже, впровадження топологічного аналізу дало такі результати. Найбільш високими показниками інтегрального рангу суспільного

розвитку (та, відповідно, спеціалізованих показників) відзначаються міста, і перш за все, міста обласного підпорядкування і міста-центри обласних систем розселення. Серед 196 операційних територіальних одиниць обласні адміністративні центри зайняли рейтинги в діапазоні від 1 до 19, а саме: Вінниця (5-й місце), Дніпропетровськ (6-те), Запоріжжя (7-й), Кіровоград (19), Миколаїв (3 ранг), Одеса (1-й), Херсон (13-й).

Високі ранги суспільного розвитку мають адміністративні одиниці зі специфічним суспільно-географічним положенням (як правило, це сусіди 1-го порядку Центрів) та структурою виробництва або поєднанням цих факторів. Серед них слід відзначити: Овідіопольський (8-й ранг), Комінтернівський (14-й), Дніпропетровський (15-й), Кіровоградський (22-й) райони; Іллічівськ (2-й), Южноукраїнськ (10-й), Ладижин (17-й), Южне (4-й), Енергодар (20-й), Каховка, Хмільник, Нова Каховка (14-16 ранги), Павлоград (18), Могилів-Подільський (19). В цілому, ці адміністративні одиниці відповідають такому елементу геопростору як «Провінція» (за В.Л. Каганським, 2001).

Найгірші показники демонструють адміністративні райони (переважно сільські), які представляють всі області регіону дослідження. Їх спільною рисою є глибинне та окраїнне суспільно-географічне положення, що підтверджує крилатий вислів «Географія – це доля».

На рисунку наведено приклади графічного відображення зміни показників периферійності в напрямках «Центр-Периферія» для областей регіону дослідження. Горизонтальна вісь демонструє топологічну відстань від нульового ярусу (смуги), вертикальна – відношення рангу суспільного розвитку топологічної смуги до відповідного показника Центру (нульової смуги), який приймається за одиницю. Кожна з регіональних систем (областей) має своєрідний профіль та швидкість переходів, що потребує подальшого суспільно-географічного аналізу.

Г. П. Підгрушний

*Інститут географії НАН України
pidgrush@meta.ua*

СУТНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА, ЇЇ ЗАКОНОМІРНОСТІ, ПРОЦЕСИ ТА ФОРМИ

Закономірним результатом розвитку географічної науки в Україні в кінці ХХ століття було становлення суспільної географії. Цей процес мав тривалу передісторію і обумовлювався парадигмальними змінами в науці, передусім становленням постнекласичної методології пізнання. В її основі, за виразом В.В. Кизими, лежить «суб'єктно-

объектная тотальность как самостоятельный объект исследования и управления» [1, с. 9].

В повній мірі це стосується і об'єктів суспільно-географічних досліджень, якими є складні інтегральні суспільно-територіальні утворення різного ієрархічного рівня. На відміну від економічної та соціально-економічної географії, що досліджували відповідно виробничо-територіальне комплексоутворення та його прояви у взаємозв'язку з демографічними і соціальними процесами, суспільна географія зосереджує свою увагу на комплексно-територіальних формах життєдіяльності людини, що об'єднують не тільки соціум з економічною базою його розвитку та залученими в цей процес компонентами природного середовища, а й всю багатогранність взаємозв'язків та взаємовпливів, що виникають при цьому.

Не дивлячись на певні відміни у трактуванні сутності, практично всі науковці єдині в своєму баченні основного предмету суспільної географії – це територіальна організація суспільства (ТОС) [2, 3, 4]. На нашу думку *територіальна організація суспільства в сучасних умовах може бути визначена як зумовлене об'єктивними закономірностями та суб'єктивними чинниками упорядкування життєдіяльності суспільства в межах певної території, що проявляється у формуванні суспільно-територіальних комплексів та систем різного ієрархічного рівня, які лежать в основі окремих поселень, агломерацій, регіонів тощо.*

Дане визначення представляє ТОС одночасно і як процес (упорядкування життєдіяльності суспільства), і як його результат (суспільно-територіальні комплекси і системи).

Серед об'єктивних закономірностей, що визначають ТОС головними є:

1. *Системно-синергетичний* характер суспільного розвитку, який передбачає наявність у суспільно-територіальних комплексах та системах синергетичних ознак – емерджентності, неврівноваженості, чергування стійких та нестійких станів та етапів розвитку.

2. *Стадійно-еволюційний* характер розвитку суспільства, що проявляється у послідовній зміні окремих стадій, формацій, циклів та фаз розвитку як суспільства в цілому, так і окремих його компонентних та територіальних складових.

3. *Ієрархічність суспільно-територіальних структур.* В її основі лежать відміни в масштабах розвитку та значимості функцій компонентів цих структур. Ця ієрархічність проявляється у «вертикальній» підпорядкованості та взаємообумовленості розвитку компонентів в складних суспільно-територіальних утвореннях. Така ієрархічність тісно пов'язана з дифузним характером територіального розвитку суспільства. При цьому будь-які інновації «переміщуються» від ядер вищого до ядер нижчого ієрархічного рівня, даючи їм нові імпульси розвитку.

4. *Мультиплікативна* обумовленість розвитку суспільно-територіальних систем. Вона пов'язана з примножуючим впливом окремих чинників та умов розвитку, що зумовлює формування поряд з системоформуючими компонентами низки інших – доповнюючих, обслуговуючих, супутніх тощо. Цей механізм складає основу комплексного розвитку регіонів.

До числа суб'єктивних чинників належать усвідомлені втручання в процесі ТОС з боку власних для адміністративно-територіального таксону управлінських структур, чи структур вищого ієрархічного рівня. Часто ці втручання мають вирішальне значення для розвитку ТОС окремих країн та регіонів. Однак в будь-якому випадку вони реалізуються в руслі об'єктивних закономірностей розвитку. З одного боку суб'єктивні втручання можуть посилювати прояви цих закономірностей, входячи з ними в своєрідний «резонанс» та активізуючи розвиток суспільно-територіальних систем. З іншого боку некомпетентні втручання ідуть в дисонанс з об'єктивними закономірностями розвитку суспільно-територіальних систем, що обумовлює деградацію їх структур, сповільнює розвиток, вводить в кризовий стан. У зв'язку з цим постає гостра проблема формування та розвитку державної, регіональної та муніципальних еліт, рівень компетентності та активності яких був би адекватним тій складності задач територіального розвитку, що стоять сьогодні перед суспільством.

В дослідженні ТОС ключове місце належить її *процесам та формам*.

В найбільш загальному вигляді серед процесів ТОС розрізняються загальні та специфічні територіальні процеси. До загальних належать процеси функціонування, росту та розвитку суспільно-територіальних комплексів та систем. В повній мірі ці процеси притаманні будь-якій системі

Функціонування системи являє собою процес реалізації притаманних їй функцій. Відтворення ж системи на розширеній основі без будь-яких змін її структури рівнозначне *росту*. Натомість *розвиток* значно складніший процес, що торкається глибинної сутності системи. Він завжди пов'язаний із структурними трансформаціями системи, що ведуть до змін її якісного стану та кількісних параметрів. При цьому розвиток не обов'язково має тільки прогресивний характер. Його траєкторія може мати тупикове і навіть регресивне спрямування

Серед усієї сукупності специфічних процесів ТОС виділяється три групи: розміщення; територіальної інтеграції територіальної спеціалізації.

Розміщення включає в себе низку взаємопов'язаних процесів (явищ), основними з яких є територіальні: концентрація, агломерування, зосередження, деконцентрація та дисперсія життєдіяльності суспільства.

Посилення процесів життєдіяльності у межах одного чи декількох центрів складає суть процесу його *територіальної концентрації*. Відтак, поглиблення територіальної концентрації виражається у зростанні великих центрів соціально-економічної активності у регіоні.

Близьким до територіальної концентрації виробництва є процес його *територіального агломерування*. Економічна сутність обох процесів зумовлена економією затрат за рахунок зростання масштабів життєдіяльності та суспільно-територіального комплексоутворення, що виникає при цьому. Коли при посиленні територіальної концентрації в окремо взятому центрі економія досягає свого порогу, економічно доцільною стає активізація соціально-економічної діяльності у сусідніх центрах. Таким чином територіальне агломерування знаходить свій прояв у формуванні агломерацій різної величини та типів.

Розширення територіальної концентрації життєдіяльності, її вихід за рамки одного чи декількох центрів, що супроводжується зростанням масштабів соціально-економічної активності у межах регіону, визначається як *територіальне зосередження* процесів життєдіяльності

Оберненою до процесу територіальної концентрації за своєю суттю є *територіальна деконцентрація* життєдіяльності. Цей процес може мати різний генезис. З одного боку, територіальна деконцентрація може бути наслідком планомірного розукрупнення великих центрів, де в результаті надмірної концентрації соціально-економічної активності виникли численні соціально-економічні та екологічні проблеми. З другого боку, територіальна деконцентрація може бути зумовлена кризою виробництва, його стагнацією у межах окремих регіонів чи країни в цілому. Проявом такої деконцентрації є загальне скорочення масштабів економічної активності у більшості центрів регіону.

Малодослідженим у вітчизняній суспільній географії є процес *дисперсії* (від лат. *dispersio* – розсіяння) соціально-економічної активності. Її посилення в сучасних умовах зумовили, переважно, два взаємозв'язані чинники. Це активний розвиток в країні малого і середнього бізнесу та залучення у виробництво високопродуктивних технологій, що значно підвищують можливості відриву багатьох видів діяльності від сформованих господарських центрів. Проявляється цей процес у повсюдному розміщенні невеликих та середніх підприємств, їх інтенсивному поширенні навіть у сільській місцевості.

Територіальна інтеграція полягає у взаємодії та формуванні зв'язків між компонентами суспільства та навколишнього середовища в мажах певних територій та формування націй основі суспільно-територіальних комплексів.

Територіальна спеціалізація полягає у формуванні зовнішніх проявів реалізації притаманних суспільно-територіальним комплексам

та системам функцій. Так, для прикладу, місто як суспільно-територіальний комплекс, реалізує по відношенню до оточуючої території обслуговуючу функцію, функцію управління тощо. Невеликі поселення по відношенню до міста реалізують забезпечуючі функції і т.п. Тобто, в ієрархізованій системі кожна з форм ТОС формує свою зовнішню функцію, яка й визначає її спеціалізацію.

Реалізація всієї сукупності процесів ТОС зумовлює генезис та розвиток його форм в основі яких лежать різноманітні суспільно-територіальні комплекси та системи.

У сучасній суспільній географії інтегральні форми ТОС часто ототожнюються лише з таксонами територіально-адміністративного устрою держави. Здебільшого це регіони обласного рівня. Такий погляд на проблему є досить звуженим. Насправді, сьогоднішній день існує чітка ієрархізована системи інтегральних форм ТОС, яка адекватно відображає об'єктивну територіальну структуру суспільства і слугує базисом для розробки прогнозних моделей розвитку міст та регіонів, заходів регіональної політики держави, засобом підтримки управлінських рішень. В цій системі виділяються точкові, локальні, агломеративні, ареальні, регіональні та лінійні форми ТОС. Точкові і форми являють собою елементарні суспільно-територіальні комплекси, які лежать в основі формування локальних форм (поселень різної величини і типів). В свою чергу різноманітні поєднання локальних форм утворюють агломеративні форми ТОС. Система локальних, агломеративних та ареальних форм лежить в основі розвитку регіональних форм ТОС [6].

Розроблення ієрархізованої системи інтегральних форм ТОС пов'язано з визначенням первинної «неподільної» територіальної частини суспільства, що по суті є первинним (елементарним) об'єктом суспільно-географічних досліджень.

Продуктивним для нашого дослідження є запропоноване А.Ю. Скопіним поняття «локалітет», що визначається ним як «комплексная ячейка геопространства, включающая три обязательных элемента: местность как ресурсную основу и среду обитания, населенный пункт как место концентрации населения и технокомплекс (предприятия и коммуникации) как способ извлечения, транспортировки и переработки природных ресурсов» [5 с. 116]. Саме таке територіальне утворення в рамках суспільно-географічних досліджень виступає як елементарна неподільна ланка ТОС, її точкова форма.

Однак наведене визначення потребує певних уточнень. Так, на нашу думку, неправомірно було б ототожнювати локалітет з населеним пунктом. Цілком очевидно, що в межах одного населеного пункту може бути декілька локалітетів. Так, зокрема, генезис великих міст та зон їх впливу здебільшого пов'язаний з «конгломеруванням» численних локалітетів.

Залежно від спеціалізації господарства (виду господарської діяльності, що його формує) локалітети можуть бути ресурсно-

виробничими, аграрними, індустріальними, транспортно-комунікаційними, сервісними, інформаційними тощо. Поєднуючись на основі спільної інженерної інфраструктури територій життєдіяльності соціумів, прямих та опосередкованих зв'язків між господарськими об'єктами, локалітети формують різної величини та функціонального типу населені пункти, що являють собою *локальні форми ТОС*.

Ключову роль у суспільному розвитку серед цих форм ТОС відіграють міста, які в своїй більшості виступають в якості центрів соціально-економічної активності. Саме тут зосереджені основні ринки товарів та послуг, відбувається нарощування національного багатства держави та зв'язаного з ним податкового потенціалу, адаптація господарства і населення до динамічних умов сьогодення, розвиток інвестиційної та інноваційної діяльності, структурні трансформації в економіці, формуються умови життя переважної частини населення країни і т.д.

Особливого значення сьогодні набуває проблема формуванню системи міст країни на основі встановлення між ними прямих і ефективних економічних, соціальних та культурних зв'язків. Ця проблема тісно кореспондується з питаннями оптимізації соціально-економічного каркасу території держави, в основі якого лежать центри соціально-економічної активності, що сполучаються між собою транспортно-комунікаційними коридорами та магістралями різної пропускної спроможності, територіальної спрямованості та статусу. В своїй сукупності вони формують *лінійні форми ТОС* і мають виключне значення для соціально-економічного розвитку території, оскільки завдяки їм реалізується вся система відношень та зв'язків між центрами соціально-економічної активності країни.

Великі міста разом з зонами свого інтенсивного впливу формують цілісні суспільно-територіальні утворення, які за своїм масштабом виходять за локальні рамки, що дає нам підстави виділити *агломеративні форми ТОС*. До них перед усім слід віднести міські агломерації, метрополітарні райони тощо.

До числа *ареальних форм ТОС*, які на сьогоднішній день залишаються практично недослідженими у вітчизняній суспільній географії належать ареали суцільних сільських поселень, сільсько-міські територіальні конгломерати тощо.

Організуючий вплив одного, чи декількох взаємозв'язаних міст як центрів соціально-економічної, громадсько-політичної та культурної активності консолідує певну територію, зумовлює процеси формування регіонів різного ієрархічного рівня. Вони і складають *регіональні форми ТОС*.

Вдосконалення ТОС загалом і, особливо, його регіональних форм значною мірою визначається особливостями їх потенціалу розвитку, можливостями структурної трансформації господарства та його модернізації у відповідності з тенденціями стадійно-

ГЕОГРАФІЧНІЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ еволюційного розвитку суспільства. Перехід окремих форм ТОС до вищої стадії розвитку пов'язаний з прогресивними структурними зрушеннями, зростанням суспільної ефективності його господарського комплексу, підвищенням якості життя населення.

Список використаних джерел:

1. *Кизима В.В.* Человек – субъект или объект ландшафтных преобразований? // *Людина в ландшафті ХХІ століття: Гуманізація географії. Проблеми постнекласичної методології.* – К., 1998. – С. 8–11.
2. *Пістун М.Д.* Основи теорії суспільної географії: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с.
3. *Топчієв О.Г.* Основи суспільної географії: Навч. посібник. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
4. *Шаблій О.І.* Основи загальної суспільної географії: Підручник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.
5. *Скопин А.Ю.* Введение в экономическую географию: Учебник. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 272 с.
6. Підгрушний Г.П. Територіальна організація суспільства: сучасні підходи до розуміння категорій та її практичне значення // *Український географічний журнал.* – 2010. – №2. – С. 40 – 44.

В. І. Пічура,

*Херсонський державний аграрний
університет,
pichura@yandex.ru*

ВИКОРИСТАННЯ НЕЙРОННИХ МЕРЕЖ ДЛЯ ПРОГНОЗУВАННЯ ДИНАМІКИ ПІДГРУНТОВИХ ВОД НА ПРИКЛАДІ ГОСПОДАРСТВ СКАДОВСЬКОГО РАЙОНУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)*

Постановка проблеми. Вивчення динаміки та прогнозування площ за рівнем підґрунтових вод (РПВ) є важливою задачею при здійсненні меліоративних заходів. Аналіз підтоплення, його виникнення, розвиток РПВ є основною складовою меліоративного режиму, яка впливає на формування показників родючості зрошуваних земель і відповідно на ефективність урожаю сільськогосподарських культур.

При аналізі змін рівнів та площ залягання підґрунтових вод одержані в результаті моделювання прогнози є часто несвоєчасними, неадекватними і недостовірними для відображення динаміки розвитку процесу підтоплення територій сільськогосподарських земель та населених пунктів. Тому для підвищення оперативності і достовірності прогнозування змін підґрунтових вод пропонується адаптувати експрес-метод прогнозування часових рядів «штучні нейронні мережі» із застосування інструментів ГІС-технологій для створення просторових моделей розподілу земельних площ за рівнями залягання підґрунтових вод.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Різні підходи до процесу моделювання і прогнозування еколого-меліоративного стану агроландшафтів в т.ч. рівнів підґрунтових вод вчені обґрунтовують і пропонують в своїх наукових працях Авер'янов С.Ф., Айдаров І.П., Баєр Р.О., Бакушева Л.П., Балюк С.А., Гавич І.К., Гоголев І.М., Жовтоног О.І., Кац Д.М., Коваленко П.І., Ковальчук П.І., Лебедев А.В., Медведєв В.В., Мирзаєв С.Ш., Пешковський І.С., Позняк С.П., Ромашенко М.І., Сойфер А.М., Ходжибаєв М.М., Шебеко В.Ф., Шестаков В.М., Шестаков В.М. та інших вчених[1-7].

У працях Аксенов С.В., Новосельцев В.Б., Бодянский Е.В., Руденко О.Г., Горбань А.Н., Заенцев И.В., Зайченко Ю.П., Каллан Р., Круглов В.В., Борисов В.В., Рутковская Д., Пилиньский М., Рутковский Л., Хайкин С., Шитиков В.К., Шитиков В.К., та інших вчених [9-20] сформульований новий методологічний підхід до прогнозування змін динаміки вивчаємих процесів із застосуванням методу нейронних мереж.

Мета досліджень. Застосування сучасних експрес-методів для моделювання і прогнозування розподілу земельних площ за рівнями залягання підґрунтових вод на прикладі Скадовського району Херсонської області із використанням методу штучних нейронних мереж та інструментів ГІС-технологій.

Завдання досліджень: просторове моделювання динаміки рівнів підґрунтових вод; розробка моделей штучних нейронних мереж для прогнозування розподілу земельних площ за рівнями залягання підґрунтових вод до 2015 року; аналіз та узагальнення результатів прогнозування зміни розподілу площ в Скадовському районі за рівнем залягання підґрунтових вод.

Матеріал дослідження. Однією із основних пріоритетів Стратегії розвитку Херсонської області на період до 2015 року [8] є захист території від підтоплення. Підтоплення території Херсонської області є головною екологічною проблемою регіону. Процеси підтоплення охоплюють близько 1040 км², або 3,6% території області. Найбільш небезпечною з точки зору розвитку процесів підтоплення є території Генічеського, Новотроїцького, Каланчацького, Голопристанського, Скадовського, Білозерського, Цюрупинського та Чаплинського районів. Причинами підтоплення є зарегульованість р. Дніпро, техногенне живлення ґрунтових вод за рахунок зрошувальних систем, високе гідрологічне навантаження, низька регіональна природна дренажність та наявність 9,9 тис. км² безстічної території тощо [8]. Всі ці фактори мають постійний циклічний вплив на формування розподілу площ з різним рівнем залягання підґрунтових вод.

На основі даних Каховської гідрогеолого-меліоративної експедиції нами, за допомогою програмного інструменту ArcGIS 9.3, створені просторові моделі (рис.1) динаміки РПВ в Скадовському районі за період 2006-2010 рр., що відображають систематичне

ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВІРШЕННЯ підтоплення територій, зайнятих під рис, уздовж узбережжя Чорного моря та Краснознам'янського магістрального каналу.

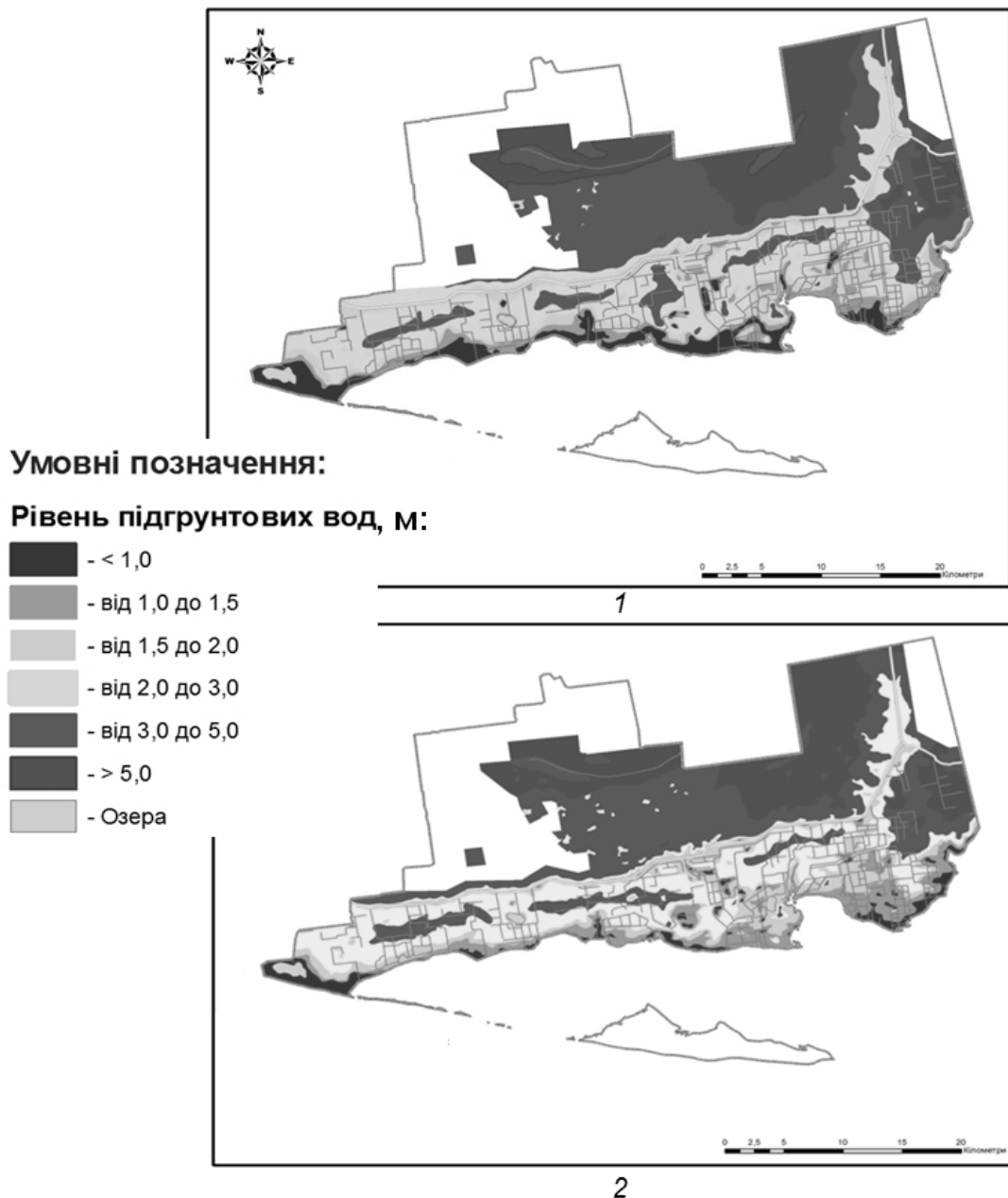

Рис. 1. Картограми просторової динаміка рівнів підґрунтових вод Скадовського району Херсонської області:

1 – станом на 04.2006р.; 2 – станом на 04.2010р.

Для прогнозування розподілу площ сільськогосподарських угідь (землі без рисових систем) на початок і кінець вегетаційного періоду Скадовського району Херсонської області, були створенні моделі різних архітектур штучних нейронних мереж із використанням модуля Statistics Neural Networks (SNN) програмного продукту STATISTICA 6.0: лінійні мережі, мережі основані на радіальних

базисних функціях, узагальнені регресійні нейронні мережі, багатошарові перцептрони. В результаті порівняльного аналізу одержаних прогнозних моделей були обрані штучні нейронні мережі типу архітектури багатошарового перцептрону (рис. 2):

- для прогнозування РПВ на початок вегетаційного періоду (рис. 2-1): чотирьохшаровий перцептрон (24-10-10-6) з десятьма нейронами в першому прихованому шарі і десятьма в другому прихованому шарі, продуктивністю 0,00 та похибкою 0,010 (метод навчання: зворотній розподіл (100 епох) і пов'язаних градієнтів (20 епох)). Відгук нейронної мережі на вхідний вектор визначається за системою формул:

$$S_n = \sum_{n=1}^{24} w_n^{(1)}(t)x_n^{(t)}; \quad S_j = \sum_{j=1}^{10} w_j^{(2)}(t)f(S_n); \quad S_m = \sum_{m=1}^{10} w_m^{(3)}(t)f(S_j);$$

$$y_i(t) = f(S_m), \text{ де } i = \overline{1,6}$$

Систему формул можна представити у вигляді:

$$y_i(t) = f\left(\sum_{m=1}^{10} w_m^{(3)}(t)f\left(\sum_{j=1}^{10} w_j^{(2)}(t)f\left(\sum_{n=1}^{24} w_n^{(1)}(t)x_n^{(t)}\right)\right)\right), \text{ де } i = \overline{1,6}$$

де t – дискретний значення часового ряду; w – матриця вагових коефіцієнтів; $x_n^{(t)}$ - n -а координата вхідного вектора в певний момент

часу t ; $f(S_n; S_j; S_m): f(S) = \frac{1}{1 + e^{-S}}$ – сигмоїдна передаточна функція скритих і вихідного шарів нейронної мережі.

- для прогнозування РПВ на кінець вегетаційного періоду (рис. 2-2): чотирьохшаровий перцептрон (24-7-8-6) з сьома нейронами в першому прихованому шарі і вісьма в другому прихованому шарі, продуктивністю 0,17 та похибкою 0,037 (метод навчання: зворотній розподіл (100 епох) і пов'язаних градієнтів (20 епох)).

$$y_i(t) = f\left(\sum_{m=1}^8 w_m^{(3)}(t)f\left(\sum_{j=1}^7 w_j^{(2)}(t)f\left(\sum_{n=1}^{24} w_n^{(1)}(t)x_n^{(t)}\right)\right)\right), \text{ де } i = \overline{1,6}$$

Створенні нейронні моделі дають можливість спрогнозувати площу з різними рівнями залягання підґрунтових вод на початок і кінець вегетаційного періоду із середньою достовірністю 86-84% відповідно.

В результаті аналізу залежності змін динаміки площ за рівнем залягання підґрунтових вод на звичайних зрошувальних системах (ЗЗС) і рисових зрошувальних системах (РЗС), були встановлені переважно тісна і дуже тісна лінійна залежність (табл. 1). Залежність площ за РПВ більше 5 м не враховувалась із-за відсутності таких площ на рисових зрошуваних системах.

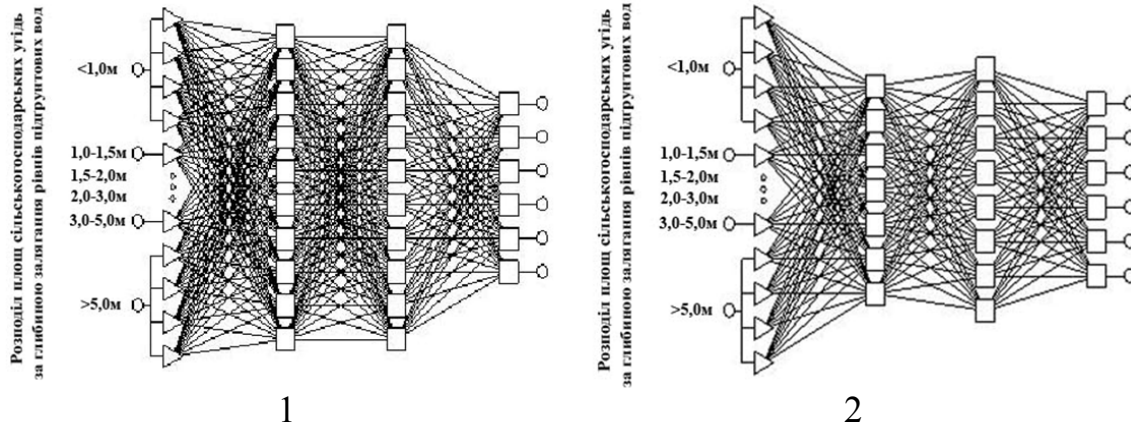

Рис. 2. Схема нейромережевої моделі прогнозування зміни розподілу площ сільськогосподарських угідь за глибиною залягання рівнів підґрунтових вод Скадовського району Херсонської області:

1 – початок вегетаційного періоду (схема 400 вагових коефіцієнтів);
 2 – кінець вегетаційного періоду (272 вагових коефіцієнтів)

Таблиця 1. Регресійні моделі прогнозування змін площ за РПВ на рисових системах Скадовського району Херсонської області

Показник РПВ	Функція залежності	Рівень кореляції (R)	Рівень детермінації
Початок вегетаційного періоду			
<1,0	$PC_{<1,0} = 0,8687 * 3C_{<1,0}$	0,99	0,98
1,0-1,5	$PC_{1,0-1,5} = 0,714 * 3C_{1,0-1,5}$	0,99	0,98
1,5-2,0	$PC_{1,5-2,0} = 0,5907 * 3C_{1,5-2,0}$	0,92	0,84
2,0-3,0	$PC_{2,0-3,0} = -$	0,30	0,09
3,0-5,0	$PC_{3,0-5,0} = 0,1013 * 3C_{3,0-5,0}$	0,87	0,75
Кінець вегетаційного періоду			
<1,0	$PC_{<1,0} = 1,0864 * 3C_{<1,0} -$	0,98	0,96
1,0-1,5	$PC_{1,0-1,5} = 0,7414 * 3C_{1,0-1,5}$	0,95	0,91
1,5-2,0	$PC_{1,5-2,0} = 0,7227 * 3C_{1,5-2,0}$	0,67	0,45
2,0-3,0	$PC_{2,0-3,0} = 0,2114 * 3C_{2,0-3,0}$	0,81	0,66
3,0-5,0	$PC_{3,0-5,0} = 0,1218 * 3C_{3,0-5,0}$	0,76	0,58

Прогноз динаміки розподілу площ за рівнем залягання підґрунтових вод представлений в табл.2.

Висновки

1. Однією з основних задач при реалізації Стратегії розвитку Херсонської області на період до 2015 року є вдосконалення існуючих і впровадження нових методів прогнозування структури розміщення земель Херсонської області за рівнем залягання підґрунтових вод. Достовірне прогнозування та імітаційне просторове моделювання із застосуванням ГІС-технологій дає можливість представити територіальну ситуацію досліджуваного об'єкту та його подальший розвиток для прийняття раціональних управлінських рішень, щодо покращення еколого-меліоративного стану земель.

Таблиця 2. Прогноз зміни розподілу площ в Скадовському районі за рівнем залягання ПВ на 2010-2015 рр.

РПВ	Середнє значення за 2005-2009 рр., га	Прогноз середнього значення на 2010-2015 рр., га	+/-, %
на землях без рисових зрошувальних систем			
менше 1,0 м	791	734	-7,2
1,0-1,5 м	569	652	+14,6
1,5-2,0 м	2856	2982	+4,4
2,0-3,0 м	9846	9705	-1,4
3,0-5,0 м	14205	13370	-5,9
більше 5,0 м	10537	11360	+7,8
на землях, що зайняті під рисовими зрошувальними системами			
менше 1,0 м	727	659	-9,3
1,0-1,5 м	498	514	+3,2
1,5-2,0 м	2003	1854	-7,4
2,0-3,0 м	2606	2890	+10,9
3,0-5,0 м	422	339	-19,7
більше 5,0 м	0	0	0

2. Дослідженнями встановлено, що для прогнозування часових рядів динаміки рівнів підґрунтових вод слід використовувати архітектуру штучних нейронних мереж типу багатошаровий перцептрон.

3. Результати просторового моделювання динаміки рівнів підґрунтових вод на землях Скадовського району за період 2006-2010 рр., для умов рисових і звичайних зрошувальних систем, свідчать про розвиток систематичного підтоплення територій, зайнятих під рисом, уздовж узбережжя Чорного моря і Краснознам'янського магістрального каналу. Прогнозування до 2015 р. вказує на тенденцію поширення територій з рівнем залягання підґрунтових вод менше критичних глибин 1,0-1,5 м на 3,2-14,6% і 2,0-3,0 м на 11% за рахунок зменшення площ з РПВ – 3,0-5,0м, що є наслідком неефективної роботи колекторно-дренажних систем.

Список використаних джерел:

1. Аверьянов С.Ф. Борьба с засолением орошаемых земель / Аверьянов С.Ф. - Москва: Колос, 1978. – 288 с.
2. Кац Д.М. Влияние орошения на грунтовые воды / Кац Д.М. - М.: Колос, 1976. – 271 с.
3. Лебедев А.В. Методы изучения баланса грунтовых вод / Лебедев А.В. – [2-е изд.] – М.: Недра, 1976. – 220 с.
4. Мирзаев С.Ш. Оценка влияния водохозяйственных мероприятий на запасы подземных вод / Мирзаев С.Ш., Бакушева Л.П. - Ташкент, 1979. – 124 с.
5. Орошение на Одессине. Почвенно-экологические и агротехнические аспекты / И.Н. Гоголев, Р.А. Баер, А.Г. Кулибабин и др.; Науч. Ред. И.Н. Гоголев, В.Г. Друзьяк. – Одесса, Ред. – изд. отдел, 1992. – 436 с.

6. Ромащенко М.І. Інформаційне забезпечення зрошуваного землеробства. Концепція, структура, методологія організації / Ромащенко М.І., Драчинська Е.С., Шевченко А.М.; за ред. М.І. Ромащенко. – К.: Аграрна наука, 2005. – 196 с.
7. Шестаков В.М. Динамика подземных вод / Шестаков В.М. - М.: Изд-во МГУ, 1979. – 368с.
8. Стратегія економічного та соціального розвитку Херсонської області до 2015 року. – Херсон, 2007-2008. – 272с. Аксенов С.В., Новосельцев В.Б. Организация и использование нейронных сетей (методы и технологии) / Под общ. ред. В.Б. Новосельцева. – Томск: Изд-во НТЛ, 2006. – 128 с.
9. Бодянский Е.В., Руденко О.Г. Искусственные нейронные сети: архитектуры, обучение, применение. – Харьков: ТЕЛТЕХ, 2004. – 369 с.
10. Головки В.А. Нейроинтеллект: Теория и применение. Организация и обучение нейронных сетей с прямыми и обратными связями / Головки В.А. – Брест: БПИ, 1999. – 260 с. – (Книга 1).
11. Горбань А.Н. Нейроинформатика / [Горбань А.Н., Дунин-Барковский В.Л., Кирдин А.Н. и др.]. – Новосибирск: Наука. Сибирское предприятие РАН, 1998. – 296 с.
12. Заенцев И.В. Нейронные сети: основные модели: [Учебное пособие] / Заенцев И.В. – В.: Изд-во ВГУ, 1999. – 76 с.
13. Зайченко Ю.П. Основи проектування інтелектуальних систем / Зайченко Ю.П. - К.: Видавничий дім "Слово", 2004. - 352 с.
14. Каллан Р. Основные концепции нейронных сетей / Каллан Р. - М.: Издательский дом "Вильямс", 2001. - 288 с.
15. Каллан Р. Основные концепции нейронных сетей: Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2001. – 291 с.
16. Круглов В.В., Борисов В.В. Искусственные нейронные сети. Теория и практика. – 2-е изд., стереотип. – М.: Горячая линия – Телеком, 2002. – 382 с.
17. Рутковская Д., Пилиньский М., Рутковский Л. Нейронные сети, генетические алгоритмы и нечеткие системы: Пер. с польск. И.Д. Рудинского. – М.: Горячая линия – Телеком, 2006. – 452 с.
18. Хайкин С. Нейронные сети: полный курс, 2-е издание. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2006. – 1104 с.
19. Шитиков В.К. Количественная гидроэкология: методы системной идентификации / Шитиков В.К., Розенберг Г.С., Зинченко Т.Д. – Тольятти: ИЭВБ РАН, 2003. – 463 с.
20. Шитиков В.К. Нейросетевые методы оценки качества поверхностных вод по гидробиологическим показателям / Шитиков В.К., Зинченко Т.Д., Головатюк Л.В. // Изв. Самар. НЦ РАН. - 2002. - Т.4, № 2. - С. 280-289.

** Робота виконана за підтримки Російського фонду фундаментальних досліджень, проект № 11-05-90902-моб_снд_ст.*

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ У ГАЛУЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Стан справ у галузі збереження та використання культурної спадщини (КС) свідчить, що нині в Україні історичне середовище більшості міст перебуває у кризовому стані; історично цінна забудова, включаючи пам'ятки архітектури, руйнується та безповоротно втрачається.

Державна система збереження та використання КС в Україні не має належного організаційного, програмно-цільового, матеріального та фінансового забезпечення; державне фінансування є неефективним, оскільки воно неповне і не має системного характеру; велика і розгалужена нормативна база не створює, при цьому, чіткого законодавчого та нормативно-правового поля у сфері охорони КС; недооцінюється той факт, що КС є базою для успішного розвитку туристичної індустрії та важливим чинником соціально-економічного розвитку. В результаті цього, істотно скорочується природний і культурний капітал та звужуються можливості розгортання інноваційних видів діяльності в майбутньому, тобто істотно знижується потенціал сталого розвитку регіонів, зокрема тих, що не володіють значним промисловим або аграрним потенціалом, та країни в цілому.

Необхідно невідкладно приступити до реалізації заходів щодо виходу із кризового стану, в якості яких може виступати відповідна стратегія діяльності, яку варто розглядати як концептуальний підхід до вирішення проблем галузі. Основним інструментом її реалізації має слугувати програмно-цільовий метод.

В Україні застосування програмно-цільового підходу до реалізації комплексів конкретних заходів здійснювалось з початку набуття незалежності, що сприяло підвищенню ефективності системи стратегічного управління розвитком сфери збереження та використання спадщини. Зокрема, станом на середину 2011 р. перебувають у стадії реалізації декілька десятків державних, регіональних (обласних) та місцевих програм збереження та використання окремих об'єктів КС, історичних міст або регіонів. Досвід розроблення та реалізації цільових програм у зазначеній галузі пов'язаний з рядом проблем [1], в тому числі, з відсутністю довгострокової стратегії вирішення проблем галузі, яка в даний час посилюється відсутністю відповідної довгострокової програми - фінансування Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004-2010 рр., затвердженої Законом України від 20.04.2004 №1692-IV, завершено у

2010 році, а Проект Загальнодержавної програми охорони культурної спадщини на 2012 – 2022 роки знаходиться в стадії розроблення.

Зазначений довгостроковий стратегічний програмний документ (у вигляді стратегії чи концепції) має бути системою ідей, цілей і найважливіших (пріоритетних) напрямків розвитку сфери збереження та використання культурної та природної спадщини, що органічно ув'язана з державною соціально-економічною стратегією, вбудована в систему національних пріоритетів та враховує довгострокові загальносвітові соціальні та економічні тенденції росту.

Мета розроблення – обґрунтування та формування стратегії й тактики щодо збереження та використання культурної та природної спадщини України, створення ефективного нормативно-правового, фінансово-економічного та організаційного механізмів реалізації на засадах комплексності, координації та взаємодії щодо вирішення її завдань на міжнародному, національному та регіональному рівнях.

Головна ідея Стратегії – збереження в ім'я використання, використання в ім'я збереження. Головні завдання Стратегії:

- сприяння визнанню особливої ролі КС як структурного стрижня, що поєднує матеріальні й нематеріальні культурні й природні цінності в єдину систему національної спадщини – генетичну основу відродження народу України;

- утвердження культурної та природної спадщини одним із ключових чинників соціально-економічного розвитку України та її окремих регіонів, забезпечення включення об'єктів нерухомої та нематеріальної КС, історичних міст та історико-культурних територій у сучасне життя суспільства;

- упровадження програмно-цільового методу планування, формування та здійснення видатків бюджету, забезпечення формування та реалізації системи довгострокових стратегічних заходів щодо збереження й збалансованого використання національної культурної та природної спадщини;

- створення розвинутої мережі історико-культурних територій та історико-культурного каркаса України, що сприятиме системному збереженню всього культурно-природного простору країни та її окремих регіонів (основу мережі та каркасу повинні становити такі об'єкти та території, як історичні міста, містечка та села, історико-культурні заповідники та музеї-заповідники, садово-паркові комплекси та ландшафти, монастирські, меморіальні, археологічні комплекси та ансамблі, історичні промислові зони, території проживання етнографічних груп та інші можливі типи територій та форми збереження КС);

- збереження та використання історико-архітектурного середовища населених пунктів, і, у першу чергу, занесених до Списку історичних населених місць України;

- створення ефективної моделі фінансового та матеріально-технічного забезпечення, сприятливого організаційно-правового й

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

економічного середовища для розвитку діяльності щодо охорони та використання КС;

- удосконалення державного управління, обліку й контролю за збереженням і використанням об'єктів КС, здійснюваним на сучасному інформаційному рівні;

- подолання кризового стану пам'яток природи, історії й культури, у тому числі, шляхом залучення неурядових організацій і підприємств, громадян і широкої громадськості у вирішення проблем збереження використання спадщини;

- забезпечення кожному громадянину України та міжнародній спільноті вільного доступу до національної КС, інформації про історію й культуру країни як важливої частини світової цивілізації;

- упровадження принципів прозорості, публічності, системності, ефективності та інноваційності державної політики в галузі охорони спадщини.

Стратегія включає наступні основні розділи та напрямки діяльності: „Спадщина” (Охорона та використання нерухомих об'єктів КС; Розвиток історико-культурних заповідників, музеїв-заповідників та інших історико-культурних і природних територій; Збереження й розвиток історичної забудови поселень), “Культура та традиції”, „Ефективне використання КС – потужний ресурс розвитку України”, „Закордонне українство”, „Наука”, „Інформація”, „Просвіта, інформування, залучення громадськості”, „Управління: організація, координація, облік та контроль”, „Кадри”, „Фінансування”, „Законодавство”, „Міжнародне співробітництво”.

Стратегія деталізується цілим блоком концепцій розвитку окремих видів діяльності, її практичне значення полягає у визначенні тактичних та довгострокових напрямів та завдань, реалізація яких передбачається шляхом реалізації існуючих та перспективних цільових програм.

Запропонована стратегія може бути використана в законодавчій, нормотворчій і практичній діяльності державних органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування в сфері збереження та використання КС, при цьому, пріоритетними областями їх діяльності повинні стати відповідні державні, регіональні та місцеві комплексні програми, які розкривають можливості включення спадщини в сучасні системи управління культурними та соціально-економічними процесами, дозволяють забезпечити спадкоємність та самобутність розвитку різних територій, створити передумови для розвитку туризму, науково-освітнього комплексу, народних промислів, удосконалювання інфраструктури.

Список використаних джерел:

1. *Поливач К.А.* Програмно-цільовий підхід у вирішенні проблем охорони та використання культурної спадщини України // Конструктивна географія: становлення, сучасні досягнення та перспективи розвитку: Тези доповідей

В. С. Сайчук

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ТЕРИТОРІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ

Постановка проблеми. Умовою стійкого розвитку України є стабілізація демографічної та соціально-економічної ситуації на регіональному рівні та формування на цій основі ефективних і стабільних регіональних ринків праці. Важливим при аналізі регіонального ринку праці є визначення особливості його територіальної диференціації шляхом проведення систематизація локальних ринків праці та обґрунтування виділення субрегіональних ринків праці.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Наукові основи дослідження регіональних ринків праці розглянуто у працях С.Бандура, Д.Богині, В.Герасимчука, В.Джамана, М.Долішнього, Ю.Заволоки, Е.Лібанової, М.Логвина Н.Мезенцевої, В.Онкієнка, В.Петюха, О.Хомри та інших вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. У територіальному відношенні основною таксономічною одиницею регіонального ринку праці є локальний ринок праці, що функціонує в межах адміністративного району. Одним із найважливіших критеріїв виникнення локального ринку праці є наявність зв'язків із формування та використання трудового потенціалу території, що передбачає найбільшу концентрацію робочої сили з прилеглих територій в одному або декількох населених пунктах, як правило, міського типу.

Основними ознаками існування локальних (субрегіональних) ринків праці є: 1) наявність ринкоформуючого центру («ядра»), функції якого виконують районні центри та міста обласного значення; 2) наявність стабільних зв'язків між «ядром» і «периферією» із формування та використання трудових ресурсів території; 3) наявність місцевих органів державного регулювання процесами, що виникають у сфері зайнятості; 4) територіальний розподіл основних типів локальних ринків праці та співвідношення між «вузловими» центрами розвитку ринків праці і периферією.

Результатом проведення систематизації є типізація локальних ринків праці, яку доцільно проводити за наступною методологічною схемою (рис. 1).

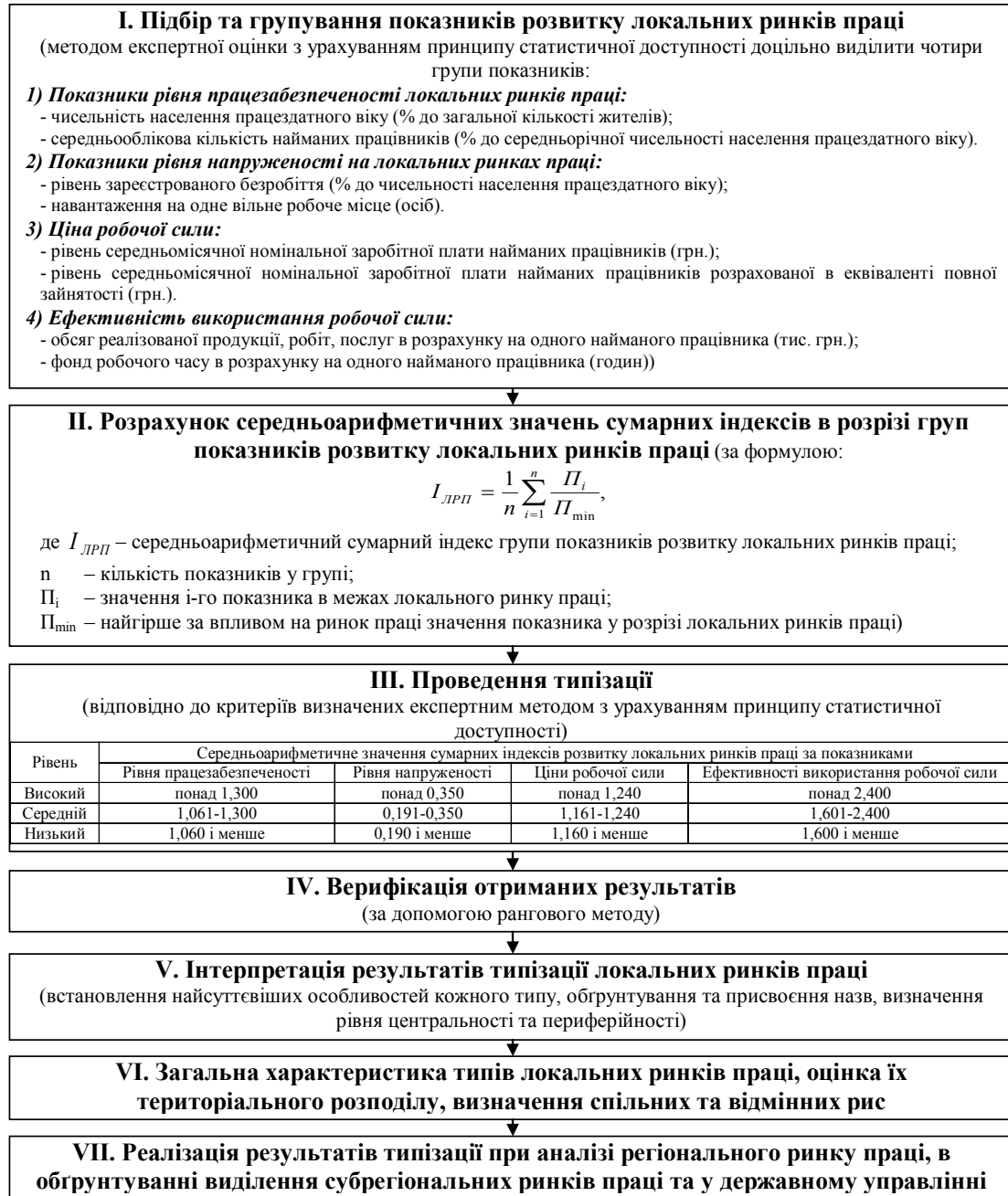

Рис. 1. Схема проведення типізації ЛРП (розроблено автором)

Шляхом експертної оцінки відповідно до критеріїв типізації локальних ринків праці області та з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку регіону нами виділено 4 типи локальних ринків праці Хмельницького регіонального ринку праці, які верифіковано ранговим методом: 1) із високими рівнями працевзбезпеченості, ціни та ефективності використання робочої сили, з низьким або середнім рівнем напруженості (сумарний ранг – менше 52), який можна інтерпретувати як *центральний* (ділиться на два підтипи: центральний регіонального значення (Хмельницький) та центральний субрегіонального значення (Кам'янець-Подільський,

Славутський, Шепетівський)); 2) із високими рівнями напруженості, ціни та ефективності використання робочої сили, з високим або середнім рівнем працезабезпеченості (сумарний ранг – 52-71) – *прицентровий*; 3) із середніми рівнями працезабезпеченості, напруженості та ціни робочої сили, з середнім або низьким рівнем ефективності використання робочої сили (сумарний ранг – 72-99) – *напівпериферійний*; 4) із низькими рівнями ціни та ефективності використання робочої сили, високим рівнем напруженості, з середнім або низьким рівнем працезабезпеченості (сумарний ранг – понад 100) – *периферійний*.

Можна визначити наступні особливості основних типів локальних ринків праці: 1) локальні ринки праці *центрального* типу (Хмельницький, Кам'янець-Подільський, Славутський, Шепетівський) виступають «ядрами» регіонального (1-ший підтип) та субрегіональних (2-й підтип) ринків праці та є визначальними для формування попиту і пропозиції робочої сили на регіональному ринку праці; 2) локальні ринки праці *прицеитрового* типу (Красилівський, Старокостянтинівський) розміщені поблизу локального ринку праці центрального типу регіонального значення та при подальшому соціально-економічному розвитку даних територій можливе їх перетворення у локальні ринки праці центрального типу шляхом розширення ринкоформуючого ядра регіонального ринку праці; 3) локальні ринки праці *напівпериферійного* типу (Волочиський, Деражнянський, Дунаєвецький, Ізяславський, Летичівський, Полонський, Теофіпольський, Ярмолинецький) розміщені поблизу локальних ринків праці центрального та прицеитрового типу і відіграють допоміжне значення на регіональному ринку праці, перебуваючи на межі між периферією та центром; 4) локальні ринки праці *периферійного* типу (Білогірський, Вінковецький, Городоцький, Новоушицький, Старосинявський, Чемеровецький) найбільш віддалені від центрів регіонального та субрегіональних ринків праці і здійснюють найменший вплив на функціонування регіонального ринку праці та перебувають у кризовому стані.

Критеріями виділення *субрегіональних РП* є підвищення рівня забезпечення гарантій у сфері зайнятості населення, підвищення ефективності використання трудових ресурсів регіону, рівень сформованості та ефективності внутрішньо регіональних зв'язків з формування попиту та пропозиції праці, наявність «вузлових» центрів розвитку ринку праці в межах «субрегіону».

«Вузловими» центрами розвитку ринку праці в межах субрегіону виступають локальні ринки праці центрального типу (регіонального та субрегіонального значення). Навколо даних центрів формується їх зона впливу, яка представлена локальними ринками праці прицеитрового (виключно для центрів регіонального значення), напівпериферійного та периферійного типів.

Наявність трьох «вузлових» центрів розвитку субрегіональних ринків праці Хмельницького регіонального ринку праці чітко простежується на картах статистичних поверхонь рівнів працевзабезпеченості, ціни та ефективності використання робочої сили (рис. 2). Межі між субрегіональними ринками праці можна провести по районах з найменшими рівнями працевзабезпеченості, ціни та ефективності використання робочої сили, які на картах статистичних поверхонь розділяють вузлові центри. Деякі відмінності від загальної тенденції спостерігається на карті статистичної поверхні напруженості, що зумовлено вищою, порівняно із іншими локальними ринками праці центрального типу, напруженістю на Кам'янець-Подільському локальному ринку праці та високою напруженістю на локальних ринках праці прицентрового типу, які доцільно включити до Хмельницького субрегіонального ринку праці.

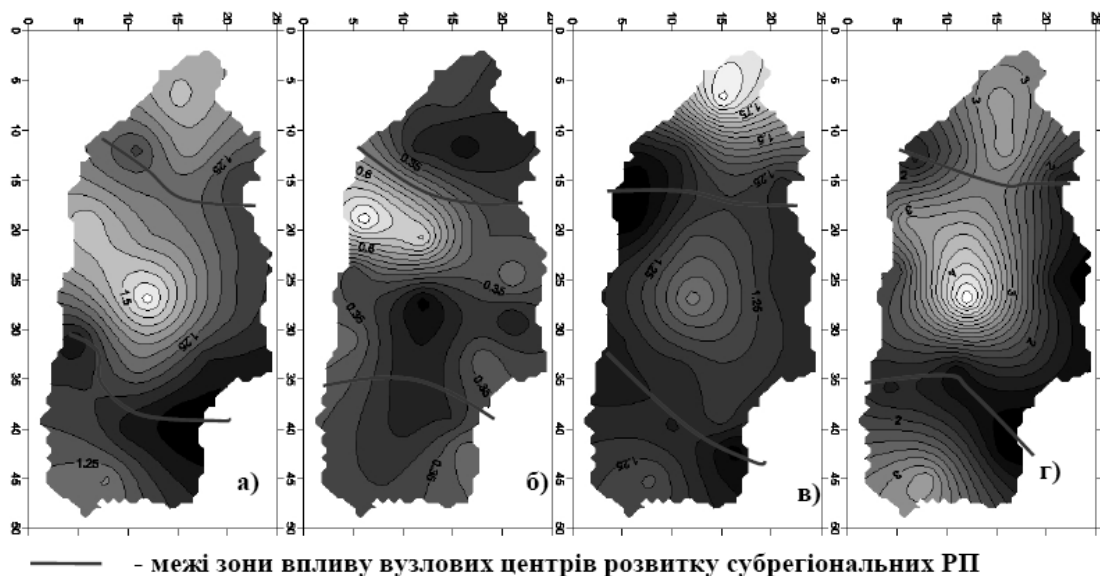

Рис. 2. Карти статистичних поверхонь рівнів працевзабезпеченості (а), напруженості на РП (б), ціни (в) та ефективності використання РС (г) Хмельницького РРП (побудовано автором)

Аналізуючи територіальний розподіл основних типів локальних ринків праці (рис. 3), з урахуванням системи розселення та взаємозв'язків між локальними ринками праці Хмельницького регіонального ринку праці, можна виділити три субрегіональні ринки праці: 1) Хмельницький – включає 11 локальних ринків праці (1 – центрального типу регіонального значення, 2 – прицентрового, 5 – напівпериферійного, 3 – периферійного типу); 2) Шепетівсько-Славутський – включає 5 локальних ринків праці (2 – центрального типу субрегіонального значення, 2 – напівпериферійного, 1 – периферійного типу); 3) Кам'янець-Подільський – включає 4 локальних ринки праці (1 – центрального типу субрегіонального значення, 1 – напівпериферійного 2 – периферійного типу).

ГЕОГРАФІЧНІЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВІРШЕННЯ

Найбільший вплив на функціонування та формування Хмельницького регіонального ринку праці відіграє *Хмельницький субрегіональний ринок праці* (займає 52,1% території області, проживає 53,5% населення регіону), який займає центральну частину області, сформувався навколо вузлового центру розвитку ринку праці регіонального значення і відзначається найвищими рівнями працевзабезпеченості та ефективності використання робочої сили.

Рис. 3. Територіальна структура Хмельницького регіонального ринку праці (побудовано автором)

Шепетівсько-Славутський субрегіональний ринок праці (25,9% території та 23,0% населення регіону) знаходиться у північній частині Хмельницької області і відзначається наявністю двох ринкоформуючих центрів та найвищим значенням ціни робочої сили в регіоні.

Кам'янець-Подільський субрегіональний ринок праці (21,9% території та 23,5% населення області) сформувався у південній частині регіону та характеризується найнижчими серед субрегіональних ринків праці рівнями працевзабезпеченості, ціни і ефективності використання робочої сили.

З табл. 1 видно співвідношення основних показників, що характеризують рівні працевзабезпеченості, напруженості, ціни та ефективності використання робочої сили, в розрізі субрегіональних ринків праці Хмельницької області.

Таблиця 1. Характеристика субрегіональних ринків праці Хмельницького регіонального ринку праці (складено автором за даними [1, 2])

Назви субрегіональних ринків праці	Показники, що характеризують:							
	рівень працевзабезпеченості		рівень напруженості		ціну робочої сили		ефективність використання робочої сили	
	чисельність населення працездатного віку, у % до загальної кількості жителів	середньооблікова кількість найманих працівників, у % до середньорічної чисельності населення працездатного віку	рівень зареєстрованого безробіття, у % до чисельності населення працездатного віку	навантаження на одне вільне робоче місце (вакансію), осіб	рівень середньомісячної номінальної заробітної плати найманих працівників, грн.	рівень середньомісячної номінальної заробітної плати працівників в еквіваленті повної зайнятості, грн.	обсяг реалізованої продукції, робіт, послуг (у фактичних цінах) в розрахунку на одного працівника, тис. грн.	фонд робочого часу усього в розрахунку на одного найманого працівника, годин
Хмельницький	58,3	35,1	2,1	78	1492,4	1614,1	95,5	1871
Шепетівсько-Славутський	58,4	31,4	3,0	45	1721,9	1852,1	68,8	1866
Кам'янець-Подільський	58,0	26,1	3,1	61	1370,4	1498,1	64,9	1825
ВСЬОГО	58,3	32,2	2,5	61	1520,9	1646,3	83,7	1882

Висновки і пропозиції. Проведена типізація локальних ринків праці Хмельницького регіонального ринку праці дає можливість виділити чотири типи локальних ринків праці, які лежать в основі виділення субрегіональних ринків праці та обґрунтування державної політики у сфері зайнятості населення з урахуванням територіальних особливостей та стану розвитку ринків праці.

«Вузловими» центрами розвитку ринку праці в межах субрегіону виступають локальні ринки праці центрального типу. Межі між субрегіональними ринками праці доцільно проводити по адміністративних межах районів з найменшими рівнями працевзабезпеченості, ціни та ефективності використання робочої сили, які розділяють вузлові центри.

У результаті аналізу територіального розподілу основних типів локальних ринків праці, з урахуванням специфіки системи розселення та взаємозв'язків між ними виділено три субрегіональні ринки праці – Хмельницький, Шепетівсько-Славутський та Кам'янець-Подільський

Список використаних джерел:

1. Основні показники з праці в економіці області за 2009 рік. Статистичний бюлетень / Відповідальні за випуск Л. О. Хамська, Н. В. Желіховська. – Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2010. – 63 с.
2. Статистичний збірник «Міста і райони Хмельниччини», 2009 / За ред. В. В. Скальського. – Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2010. – 269 с.

А. Ю. Саркісов

*Херсонський державний
університет
a.sarkisov@bk.ru*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ У ДОСЛІДЖЕННІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО АПК

Дослідження трансформації АПК має ґрунтуватися на комплексному територіально-галузевому та системному аналізі з використанням сукупності суспільно-географічних методів, прийомів та підходів. Методика суспільно-географічного дослідження спрямована на визначення тенденцій і напрямків розвитку регіонального АПК та виявлення сучасних форм геопросторової організації, які забезпечують ефективність його функціонування.

Дослідження АПК регіону базується на методиках та методичних схемах, представлених в працях як українських, так і російських вчених: В.В. Деречина, В.Г. Крючкова, Л.О. Мармуль, Я.Б. Олійника, М.М. Паламарчука, М.Д. Пістуна, А.М. Ракітнікова, В.Ф. Семенова, Т.М. Худякової. Аналіз сучасних наукових праць, присвячених проблемам формування та розвитку АПК в цілому, а також в межах окремих АПК обласного рівня, дозволяє виділити теоретико-методологічні та методичні дослідження агровиробничого потенціалу, формування агропродовольчих ринків, системи ринкового агросервісу, структурних зрушень в ТО АПК. На сучасному етапі дослідження трансформаційних зрушень в ТО АПК слід згадати праці І. Кавецького (1999), В.С. Грицьку (2000), Л.М. Богадьорової (2006), Т.Я. Олійника (2006), П.О. Сухого (2009).

Процес дослідження вимагає застосування та дотримання як загальнонаукових (системна методологія, комплексний та історичний підходи, система математичних методів, методи класифікації та типізації), так і конкретно-наукових підходів та методів (суспільно-географічний підхід, порівняльно-географічний, економіко-статистичні методи, картографічні методи). Варто відзначити застосування *міждисциплінарного* підходу до розгляду проблеми розвитку регіонального АПК, який є об'єктом вивчення різних наук, які розглядають проблеми АПК з різних позицій – починаючи з виробничої діяльності, соціальних проблем села та закінчуючи

проблемами екологічно сталого розвитку агропромислового виробництва. Проте, зауважимо, що передусім важливими є врахування зв'язків в даному аспекті між економічною наукою та суспільної географії, що пов'язано зі специфікою комплексу як складного утворення на стику природних та суспільних систем. Тому, методичні особливості дослідження трансформаційних зрушень мають спиратися на категоріальний базис цих двох наук.

Суспільно-географічне дослідження трансформаційних процесів в територіальній організації АПК має на меті аналіз сучасного стану та виявлення тенденцій і перспектив розвитку агропромислового виробництва в умовах ринку. Досягнення цієї мети вимагає визначення та дотримання основних принципів дослідження, причому застосування як загальнонаукових принципів, так і спеціальних методичних принципів в рамках розгляду конкретної дослідницької проблеми. Серед загальнотеоретичних варто відмітити наступні: принцип діалектизму, принцип системності, принцип цілісності, принцип історизму, принцип детермінізму. Розглянемо основні теоретико-методологічні принципи нашого дослідження регіонального АПК[2].

1. Принцип територіальності (територіально-ієрархічної організації) є невід'ємною складовою суспільно-географічного дослідження. Сутність його полягає у прив'язці досліджуваних явищ до конкретної території різного масштабу – починаючи від національного рівня і закінчуючи субрегіональним та мезорегіональним, а деяких випадках навіть на рівні сільських рад (локальний рівень). Слід відмітити, що значення певних факторів та протікання процесів розвитку досліджуваного явища є різними в межах окремих територіальних рівнів, що також треба враховувати при дослідженні. Даний принцип націлює на пошук та виявлення територіальних відмінностей, особливостей територіального розміщення. Дослідження АПК в межах регіону спирається нами на визначенні територіально-ієрархічних рівнів дослідження: регіональний рівень – в межах області; субрегіональний – в межах декількох адміністративних одиниць чи крупних зон агропромислового виробництва в межах області; мезорегіональний – в межах окремих адміністративних районів та міськрад; локальний – в межах сільрад; окремо виділяється точковий рівень – в межах окремих господарств.

2. Принцип диференційованого підходу до аналізу суспільно-географічних факторів формування АПК. Зміст протікання певних факторів на різних територіальних рівнях є неоднаковим. Дотримання даного принципу дозволяє зрозуміти залежність протікання процесів розвитку регіонального АПК від дії окремих факторів. Загальні фактори, протікання та вплив яких простежується на формування та розвитку всіх територіальних рівнів АПК, так і група факторів геопросторової диференціації, дія яких диференційована в залежності

від територіального рівня. Особливе значення відіграє дія природних факторів, зміст впливу яких обумовлює процеси спеціалізації сировинної ланки АПК – сільського господарства та його складових: рослинництва та тваринництва. Зауважимо, що визначальним чинником, що впливає на дію інших факторів є суспільно-географічне положення території.

3. Принцип системності або принцип системного підходу до дослідження трансформаційних процесів в ТО АПК полягає в розгляді процесів розвитку АПК як єдиної системи взаємозв'язаних виробництв, що мають складну структуру та зв'язки між собою. Даний принцип дозволяє здійснити сучасне структурування АПК відповідно до потреб та вимог ринкової економіки. Окрім цього важливість використання даного принципу полягає у визначенні завдань розвитку АПК та на основі побудови системної моделі («мета – дія – результат») дозволяє спрогнозувати протікання процесів розвитку АПК в майбутньому [1]. Системний підхід в дослідженні АПК, який реалізується, передусім, за допомогою системно-структурного аналізу, дозволяє успішно вивчити наступні особливості комплексу: виявити сучасну структуру АПК, основні елементи системи, внутрішні та зовнішні зв'язки, що впливають на формування АПК як цілісної системи; визначити основні цілі та завдання ефективного функціонування та розвитку комплексу в сучасних ринкових умовах; виявити негативні тенденції сучасного розвитку АПК; визначити найбільш оптимальні та науково обґрунтовані шляхи розвитку АПК, у тому числі систему ефективного управління комплексом. Використання системного підходу можливе на різних етапах дослідження. Особливого значення використання системного підходу набуває на заключному етапі дослідження, коли є необхідність планування та прогнозування процесів розвитку регіонального АПК на перспективу.

4. Принцип ретроспективного і перспективного аналізу, або аналізу динамічних процесів. Об'єктивно існуючий світ постійно знаходиться у русі, а тому, розгляд і дослідження певного явища необхідно проводити з позицій динаміки, постійних кількісних та якісних змін у структурі системи. В межах реалізації даного підходу варто застосовувати ретроспективний та перспективний аналіз. Сутність даного аналізу полягає у вивченні змін, що відбулись з досліджуванним явищем протягом певного проміжку часу та на перспективу. Зауважимо, що використання даного аналізу має місце як при проведенні критичного аналізу теоретико-наукової бази дослідження (ретроспективний аналіз джерел з проблематики дослідження від ранніх до більш останніх за часом), так і при кількісному аналізі змін в агропромисловому виробництві з використанням системи показників.

5. Принцип врахування причинно-наслідкових зв'язків. Полягає в об'єктивній обумовленості всіх явищ природи та суспільства. Кожне

явище має свої причинно-наслідкові зв'язки, тому і досліджувати певні процеси та явища необхідно з позицій пошуку причин та можливих наслідків, побудови системи закономірностей, що виводяться з досліджень динаміки та виявлення тенденцій розвитку досліджуваного об'єкту. Даний принцип дозволяє досліднику виявити об'єктивні та суб'єктивні причини протікання певних процесів, що впливають та обумовлюють розвиток досліджуваного об'єкту.

6. Принцип поєднання територіального та галузевого аналізу. Застосування даного принципу дасть змогу поєднати аналіз територіальних відмінностей та виявлення галузевих диспропорцій в межах агропромислового процесу в регіоні.

7. Принцип врахування економічної доцільності. Будь-яке дослідження має свою мету, яка обумовлена її практичною реалізацією. Особливо важливою дана обставина є при дослідженні економічних проблем. Кожне економічне явище має розглядатися з позицій його значимості на кінцевий результат, який націлений на практичне значення.

8. Принцип продовольчої безпеки. Кожна держава вибудовує власну політику продовольчої безпеки, виходячи з власних ресурсів та можливостей. Даний принцип враховує пріоритетне дослідження тих виробництв АПК, які на даному етапі розвитку формують експортний та продовольчий потенціал держави.

9. Принцип екологічної безпеки. Реалізація даного принципу має спиратися на дотриманні науково обґрунтованих норм ведення сільськогосподарського виробництва. Крім того, важливого значення має дотримання основних екологічних вимог при проведенні меліоративних заходів, що мають місце в зонах ризикованого землеробства.

10. Принцип радикальних змін в землеволодінні та землекористуванні. Впровадження ринкових механізмів розвитку в АПК зумовило перерозподіл власників і користувачів земельних ресурсів, зокрема сільськогосподарських угідь, з'явилась нова форма в системі землеволодінні та землекористуванні – оренда землі. Тому важливим в процесі дослідження змін в регіональному АПК враховувати цю складову як важливу умову сучасного функціонування агропромислового виробництва.

11. Принцип зміни домінант формування інтеграційних зв'язків. Даний принцип витікає з необхідності розгляду сучасних видів та форм агропромислової інтеграції, які впливають на формування та розвиток сучасного АПК. Особливої уваги треба приділяти аналізу форм агропромислово-фінансової та агросервісної інтеграції.

12. Принцип впровадження науково-інноваційних методів управління та розвитку агропромислового виробництва. Даний принцип вимагає сприяння широкому запровадженню та застосуванню здобутків науково-інноваційного прогресу у сучасному АПК на різних територіально-ієрархічних рівнях, зокрема

впровадженню нових методів зрошення та інтенсивного господарювання.

13. Принцип пріоритетності формування агропромислових кластерів. Досвід зарубіжних держав свідчить про ефективність впровадження технологій кластерного підходу до організації та розвитку окремих виробництв, зокрема в продовольчій сфері. Формування засад створення агропромислових кластерів на території основних аграрних регіонів має стати пріоритетним. Застосування даного принципу спирається на визначенні основних методичних параметрів та особливостей обґрунтування створення агропромислових кластерів.

Проведене дослідження дозволило виявити та охарактеризувати основні теоретико-методологічні принципи дослідження територіальної організації АПК в сучасних умовах.

Список використаних джерел:

1. Пэнтл Р. Методы системного анализа окружающей среды / Ричард Пэнтл [пер. с англ. под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Н. Моисеева]. – М.: Изд-во «Мир», 1979г. – 213с.
2. Саркісов А.Ю. Трансформація територіальної організації АПК Херсонського регіону в сучасних умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / А.Ю. Саркісов. – Одеса, 2011. – 18 с.

Л. С. Сломінська

Інститут географії НАН України.

**МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ:
ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ У
ГЕОГРАФІЧНІЙ НАУЦІ**

Для створення в Україні системи управління природокористуванням на основі принципів збалансованого розвитку необхідно детально дослідити всі механізми, що застосовуються для стимулювання раціонального та стримування нераціонального використання природних ресурсів.

Використання різноманітних механізмів природокористування висвітлено у працях українських вчених економістів: Добровольський В.В., Доргунцов С.І., спеціалістів з регіонального розвитку: Стеценко Т.О., а також у працях зарубіжних вчених: Fisher A. Питання збалансованого природокористування та оптимізації регіонального розвитку розглядаються у працях вчених – географів – Лісовський С.А., Пістун М.Д., Топчієв О.Г. та ін. [1,5,6,7].

Мета даної публікації: визначити, яких механізмів управління не вистачає для мотивації збалансованого природокористування, а також виявити фактори, що спричиняють незбалансоване природокористування і потребують виправлення.

Механізми управління природокористуванням можна умовно поділити на три основних групи: ринкові (економічні), регуляторно-контролюючі та механізми узгодженого (партнерського) управління. (Таблиця 1) [1,3,6,8].

Таблиця 1. Класифікація механізмів управління природокористуванням.

Ринкові механізми управління	Регуляторно-контролюючі механізми управління	Механізми узгодженого управління
<p><u>Правила</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - право власності - створення ринків - індивідуальні квоти на торгівлю - дозволи на торгівлю - плата за надання екологічних послуг - мінімальні та максимальні ціни <p><u>Цінова політика</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - гонорари - видатки - податки за користування - системи компенсацій - захист на ринку (тарифи) - сприяння доступу на ринок - субсидії та дотації на затрати - підтримка на ринку - реформування/скасування несприятливих та конкуруючих дотацій <p><u>Контракти</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - взаємні зобов'язання - розподіл доходів - аудити <p><u>Інформаційна політика</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - інформування про несприятливі обставини, ефективні практики, розподіл прав власності, юридичні аспекти тощо - маркування - сигналізування - сертифікація - системи моніторингу та інформування - передача технологій 	<p><u>Правила</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - створення та посилення контролюючих організацій <p><u>Заходи з регулювання</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - неспецифічні податки - штрафи - примусове відшкодування збитків - стандарти - обмеження доступу - мораторії - тарифи - виключення певної групи користувачів - нетарифний ринковий захист <p><u>Фінансова підтримка</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - фінансовані державою заходи з підтримки (наприклад заповідної справи) - управління комунальною власністю через фінансовані державою організації <p><u>Інформаційна політика</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - аудити - формування уподобань громадськості - системи моніторингу та інформування - пропагування не грошових цінностей - економічна оцінка, аналіз витрат та прибутків 	<p><u>Правила</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - створення можливостей - управління спільною діяльністю - круглі столи - управління конфліктами - спілки зацікавлених сторін - впровадження громадського управління <p><u>Норми</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - узгодження операційних правил - узгодження правил прийняття рішень - узгодження механізмів примусу <p><u>Інформаційна політика</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - інформування про несприятливі обставини, ефективні практики, розподіл прав власності, юридичні аспекти тощо - пропагування не грошових цінностей - економічна оцінка, аналіз витрат та прибутків - системи моніторингу та інформування - передача технологій

Ринкові (економічні) механізми:

Створення ринків передбачає оцінку потенційних можливостей продажу нових товарів на місцевому, національному та міжнародному ринках та забезпечення для цього умов. З точки зору збалансованого природокористування такими товарами можуть виступати органічні продукти або ремісничі вироби місцевого населення, послуги екотуризму тощо.

Гарантії виконання угод забезпечують їх виконання обома сторонами. При цьому природокористувач вносить певну суму власнику ресурсу як гарантію його збереження. Якщо по закінченні угоди користувач вжив всіх необхідних заходів для збереження і відновлення ресурсу, ця сума йому повертається.

Доступ до ринків може бути забезпечений шляхом створення інфраструктури (наприклад доріг). Це сприяє суттєвому зниженню вартості товарів на ринку. Цей та інші перераховані заходи являють собою *субсидії* – фінансова підтримка, що надається як правило урядом і не передбачає прямого повернення коштів.

Ціни виробничих факторів включають витрати на все необхідне для виробництва товару – сировину, працю, обладнання. Вони також можуть бути зменшені завдяки субсидіям. Таким чином зростають конкурентні переваги кінцевого товару завдяки зниженню ціни на нього.

Ринкова підтримка означає заохочення ринкової активності, наприклад експорту. Коли ціни на зовнішньому ринку нижчі, ніж на внутрішньому, держава може компенсувати цю різницю у вартості, щоб стимулювати експорт.

Регуляторно-контролюючі механізми включають:

Податки не завжди дають позитивний мотивуючий ефект. У деяких випадках вони можуть навіть стримувати раціональне природокористування, якщо платники можуть використовувати необмежену кількість природних ресурсів після сплати податку.

Обмеження доступу – режим заповідних територій, сезони полювання, встановлення кількості ресурсу, яку дозволяється добути за одиницю часу.

Мораторії – заборона використання окремого виду ресурсів на певний проміжок часу. *Нетарифний захист ринку* – заборона на імпорту товарів, що не відповідають критеріям екологічних та соціальних стандартів. *Пряма грошова допомога* – надається, наприклад малим фермерським господарствам чи виробникам традиційних продуктів.

Ринкові механізми є більш популярними і дешевшими за регулятивні, оскільки не потребують постійного централізованого контролю. Однак вони повинні бути врегульовані та підкріплені законодавчо. Крім того, жодна окрема група механізмів не може охопити всіх суб'єктів природокористування. Щоб мотивувати не тільки користувачів, але й органи місцевого самоврядування, уряди та підприємців, слід використовувати поєднання різних методів управління природокористуванням.

Ринкові мотиваційні фактори зумовлені в основному впливом на ціну. Завдяки ціновій політиці інвестиції управління та споживання можна скерувати на більш збалансоване природокористування. Чим дорожче обходиться споживання товару, тим більше споживачі

зацікавлені використовувати його економічно та ефективно. Це в свою чергу стимулює інвестиції у нові та більш ефективні технології.

Передумова ефективної дії економічних чинників – законодавча та регуляторна база. Суб'єктам природокористування необхідна впевненість, що у майбутньому вони отримають прибуток від своїх інвестицій. У цьому випадку доцільне встановлення прав власності та контроль за їх дотриманням. Безпека та вигода у довгостроковій перспективі служить сильним мотиваційним фактором для переходу на збалансоване природокористування, отже встановлення прав власності сприяє ефективності ринкових мотиваційних чинників. Мова йде не обов'язково про приватизацію. Чітко визначені права власності у колективній системі управління також ефективно сприяють мотивації.

Створення законодавчої бази для ринкової економіки передбачає: встановлення норм, стандартів та найкращих практик; встановлення санкцій та штрафів, визначення правил відповідальності; встановлення соціальних та екологічних стандартів для ринку. Методи управління та контролю можуть використовуватись як самостійно так і в поєднанні з ринковими інструментами.

Заходи, спрямовані на підтримку співпраці між суб'єктами природокористування можуть також стимулювати позитивні зміни. Залучення усіх суб'єктів до управління природокористуванням часто має досить позитивний вплив і сприяє свідомому виконанню правил суспільством. Крім того, це допомагає знайти найкращі рішення для локальних проблем природокористування.

Поняття узгодженого управління природокористуванням використовується у дуже широкому сенсі починаючи від простого інформування громадськості і закінчуючи самостійним прийняттям рішень та визначенням засобів їх впровадження усіма суб'єктами природокористування. Загалом, чим вищий рівень залучення зацікавлених сторін, тим більша у них мотивація дотримуватися правил. У багатьох випадках найменш впливові суб'єкти природокористування можуть набути більшої сили у співпраці з іншими. Отже, *альянси* суб'єктів природокористування можуть змінити розподіл впливу та взаємовідносини між ними. Зменшення нерівномірності у розподілі влади мотивує суб'єктів до більш активної участі у природокористуванні і спонукає до виконання правил, впровадження обліку та контролю. *Управління конфліктами* також сприяє збільшенню ефективності ринкових та регуляторних заходів.

Також існує широкий спектр мотиваційних факторів, пов'язаних з **доступом до інформації**, необхідної для різноманітних цілей. *Тренінги* та *інформування про ефективні технології і способи управління* сприяють збалансованому використанню приватних ресурсів, оскільки власник отримує від цього вигоду. *Збір інформації для потреб політики природокористування* являє собою базу даних з

оцінки товарів та послуг, громадських вподобань і допомагає прийняти рішення, які будуть схвалені усіма суб'єктами природокористування. Бази даних, земельні та інші кадастри, географічні інформаційні системи суттєво допомагають стежити за виконанням правил природокористування.

Інформаційні чинники впливають на суспільство трьома різними способами: інформація допомагає користувачам управляти їх приватною власністю у більш ефективний та збалансований спосіб; інформація допомагає політикам приймати рішення, забезпечуючи дані стосовно думки громадськості, вартості товарів та послуг; інформація допомагає стежити за виконанням правил [1,2,4,8].

Отже, в Україні традиційно найбільша увага приділялась регуляторно-контролюючим методам управління природокористуванням, зі здобуттям незалежності у наукових пошуках та практиці почали відігравати значну роль ринкові механізми. Методи партнерського, угодженого управління природокористуванням із активним залученням усіх зацікавлених суб'єктів в Україні застосовуються лише епізодично, у той час як у Західноєвропейській теорії та практиці їм приділяється досить значна увага. У майбутньому дослідженням практичного застосування різноманітних підходів та пошуку їх оптимальних поєднань для кожної конкретної території має приділятися значна увага. Оскільки дане питання є міждисциплінарним і потребує об'єднання зусиль вчених з різних галузей знань, у ньому відчувається необхідність значно більшого внеску географічної науки.

Список використаних джерел:

1. Fisher A. Sustainable Governance of Natural Resources and Institutional Change – an Analytical Framework / Fisher A., Lorenz P., Huppert W. // Public Administration and Development. – 2007. – № 27. – P. 123-137.
2. Білявський Г. Основи екології: Теорія та практикум: Навч. посібник для студ. вузів/ Георгій Білявський, Людмила Бутченко, Василь Навроцький,. - К.: Лібра, 2002. - 351 с.
3. Джигирей В. Основи екології та охорона навколишнього природного середовища: Екологія та охорона природи/ Віктор Джигирей, Віктор Сторожук, Ростислав Яцюк; М-во освіти України; Держ. ун-т "Львівська політехніка; Укр. держ. лісотехн. ун-т. - Львів: Афіша, 2000. - 270 с.
4. Лісовський С.А. Основи сталого (збалансованого) економічного, соціального, екологічного розвитку. Монографія. – Житомир: Полісся, 2007. – 108 с.
5. Пістун М.Д. Сучасні проблеми регіонального розвитку: навчальний посібник / М.Д. Пістун, А.Л.Мельничук.- К.: Виробничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 200 с.; рис. 12.
6. Сафранов Т. Екологічні основи природокористування: Навчальний посібник/ Тамерлан Сафранов,. - 3-тє вид., стереотип.. - Львів: Новий Світ-2000, 2006. - 247 с.
7. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. – Одеса: Астропринт, 2005.
8. Царенко О. Основи екології та економіка природокористування: Навч. посібн. для студ. вузів/ Олександр Царенко, Олександр Несветов, Микола

В. В. Смаль

*Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя
vivosmal@mail.ru*

ВИТРАТИ НА НАУКУ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОСОЮЗУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Одним із важливих показників, що оцінює ставлення суспільства до науки, є витрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи. Саме обсяг витрат та їх частка щодо ВВП разом із особливостями національних систем інновацій обумовлюють нерівність розвитку науки та економіки знань у країнах світу.

У 2008 р. витрати країн ЄС (27) на НДДКР склали 1,9% ВВП. Приблизно таке ж значення показника спостерігалось і впродовж кінця 1990-х та початку 2000-х років. Метою ЄС у царині НДДКР, як було заявлено у 2000 р. на Європейській Раді у Лісабоні, є досягнення до 2010 р. щонайменше 3%-го рівня витрат та перетворення економіки ЄС у найбільш динамічну та конкурентоздатну економіку світу. Лише дві країни з членів ЄС досягли у 2008 р. поставленого в Лісабоні завдання – Швеція (3,75%) та Фінляндія (3,73%) (табл. 1). Ще чотири країни перевершили позначку у 2%: ФРН (2,63%), Данія (2,72%), Австрія (2,67%) і Франція (2,02%). Водночас, у дев'яти країнах-членах ЄС частка витрат на НДДКР була меншою 1% від ВВП. Зокрема, найнижчі показники характерні для Кіпру (0,46%), Румунії (0,58%), Болгарії (0,49%) і Словаччини (0,47%). За нинішніх щорічних темпів зростання показника витрат на НДДКР (0,1%) Європейський Союз може досягти поставленої Лісабонської мети у середині ХХІ століття.

З країн, що знаходяться поза межами Європейського Союзу, 3% рубіж подолали Японія, Південна Корея та Ізраїль. Японія досягла тривідсоткової позначки ще у 1998 р., а у 2007 р. витрати на НДДКР склали 3,44% від ВВП. Майже недосяжним видається показник витрат на НДДКР в Ізраїлі – 4,9% від ВВП.

В Україні, як і в країнах Євросоюзу, абсолютні показники фінансування науково-дослідних робіт зростали впродовж 2000-х років, проте, питома їх вага у ВВП зменшилась і склала у 2007 р. 0,85% від валового внутрішнього продукту (табл. 2).

Даний показник більш як вдвічі нижчий, ніж у середньому по ЄС, де впродовж останніх років його значення тримається на рівні 1,8-1,9%, та в 4,2 рази менший від максимального серед країн Євросоюзу значення, яке спостерігається у Швеції – 3,61%.

Теоретичні дослідження наукознавців та практичний досвід свідчать, що при витратах на науку та розробки у обсязі 0,4% ВВП країни, наука може виконувати лише функцію накопичення і передачі

знань, сприяти розвитку освіти і культури, але не може відігравати помітну роль в економічному житті. Пізнавальна функція науки з визнанням окремих її результатів на світовому рівні стає більш помітною при витратах понад 0,4%, а дієво впливати на економіку починає при 1,7% і більше від ВВП (рис. 1).

Таблиця 1. Витрати на НДДКР в країнах ЄС та окремих державах-партнерах

Країни	Витрати на НДДКР, млн євро			Витрати на НДДКР, на одну особу, євро		Витрати на НДДКР, % від ВВП, 2007/2008 рр.
	2000 р.,	2007 р.,	Зміни обсягу витрат 2000-2007 рр., %	2000 р.	2007 р.	
ЄС27	170 632	229015	34,22	353,2	462,4	1,85/1,9
Бельгія	4 964	6357	28,06	484,8	600,6	1,9/1,92
Болгарія	71	140	97,18	8,7	18,2	0,48/0,49
Чехія	744	1955	162,77	72,4	190	1,54/1,47
Данія	3 892	5799	49,0	730,2	1064,6	2,55/2,72
ФРН	50 619	61482	21,46	616,1	746,9	2,53/2,63
Естонія	37	174	370,27	27	129,4	1,11/1,29
Ірландія	1 284	2434	89,56	311,3	564,4	1,28/1,43
Греція	852	1311	53,87	-	117,4	0,58/0,58
Іспанія	5 719	13342	133,29	142,8	300	1,27/1,35
Франція	30 954	38690	24,99	511,2	608,1	2,04/2,02
Італія	12 460	18231	46,32	218,9	308,3	1,18/1,18
Кіпр	25	70	181,2	35,5	90,4	0,44/0,46
Латвія	38	126	231,58	15,8	55,1	0,59/0,61
Литва	73	233	219,18	20,8	68,7	0,81/0,8
Люксембург	364	592	62,64	839,3	1242,4	1,58/1,62
Угорщина	405	978	141,48	39,6	97,1	0,97/1,0
Мальта	12	32	166,67	-	78	0,58/0,54
Нідерланди	7 626	9726	27,54	480,7	594,6	1,71/1,63
Австрія	4 029	6868	70,46	503,4	829,1	2,54/2,67
Польща	1 197	1764	47,37	31	46,3	0,57/0,61
Португалія	927	1973	112,84	90,9	186,1	1,21/1,51
Румунія	149	653	338,26	6,6	30,3	0,52/0,58
Словенія	297	501	68,69	149,6	249	1,45/1,66
Словаччина	143	252	76,22	26,5	46,7	0,46/0,47
Фінляндія	4 423	6243	41,15	855,2	1183	3,48/3,73
Швеція	10 511	11941	13,6	-	1310,3	3,61/3,75
В. Британія	29 070	37151	27,79	494,5	610,9	1,82/1,88
Ісландія	280*	401	43,21	901,1*	1303	2,7/2,65
Норвегія	3388*	4665	37,69	550	996,5	1,65/1,62
США	293006*	272231	-7,09	1028,4*	902,6	2,65/2,76
Японія	131725*	110116	-16,4	1213,1*	862	3,44/-

Розраховано та укладено за даними Євростату

*Дані станом на 2002 р.

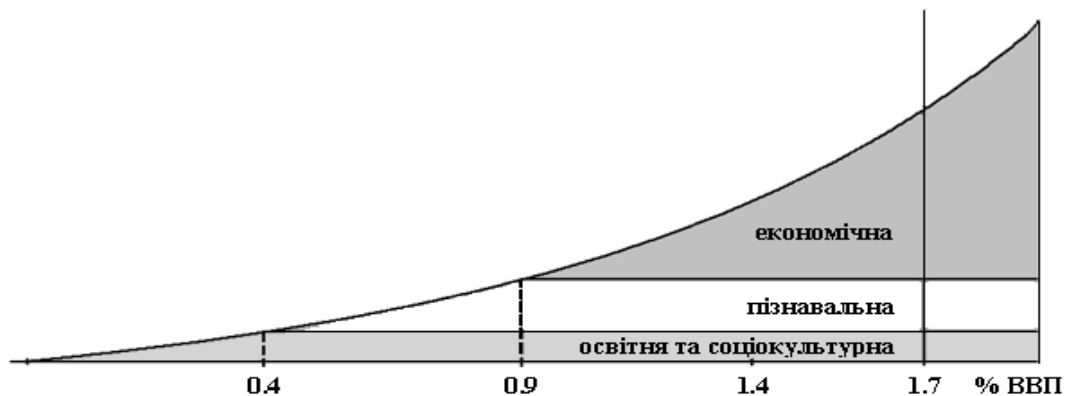
Відповідно до Статті 34 Закону України "Про основи державної політики в сфері науки і науково-технічної діяльності" держава повинна забезпечувати "бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності (крім видатків на оборону) у розмірі не менше 1,7% ВВП України" [2].

Проте, закладений норматив фінансування науки не виконується і хоч видатки на наукову і науково-технічну діяльність є захищеними статтями видатків Державного бюджету, щороку на Статтю 34 накладається мораторій.

Таблиця 2. Фінансування наукових та науково-технічних робіт, млн грн., % від ВВП

Роки	Обсяги фінансування, млн грн.	Валовий внутрішній продукт, млн грн.	Фінансування, % від ВВП
2000	2046,3	170070	1,20
2001	2432,5	204190	1,19
2002	2611,7	225810	1,16
2003	3597,4	267344	1,35
2004	4251,7	345113	1,23
2005	5160,4	441452	1,17
2006	5164,4	544153	0,94
2007	6149,2	544153	0,85

Розраховано та укладено за даними Державної служби статистики України

Розроблено за джерелом [1]

Рис. 1. Зміна функції науково-технологічної сфери в залежності від обсягів її фінансування (% ВВП)

Як видно з табл. 1, у Євросоюзі є країни, де показник витрат на НДДКР, виражений у відсотках від ВВП, нижчий, ніж в Україні (Кіпр, Мальта, Литва, Латвія, Словаччина, Греція, Польща, Болгарія). Але показник обсягу витрат на дослідження та розробки у розрахунку на одного жителя у всіх країн Євросоюзу вищий, ніж в Україні, де він складає 17 євро. У середньому в ЄС значення цього показника складає 476 євро, а в Швеції досягає 1341 євро (у 74 рази більше, ніж в Україні). Найменше значення даного показника серед членів ЄС спостерігається у Болгарії – 18,2 євро. Найбільше серед постсоціалістичних країн значення витрат на НДДКР у розрахунку на одного жителя країни має Чехія (190 євро). Проте і воно у 2,4 рази менше, ніж середнє по ЄС.

Для України, як і для інших колишніх соціалістичних країн, які зараз є членами Євросоюзу, характерною є висока частка державного фінансування наукових та науково-дослідних робіт (табл. 3). У 2007

році в Україні вона складала 46%, в Румунії – 67%, Польщі – 58,6%, Литві – 47,9%, тоді як у середньому по ЄС – 33,5%, а, наприклад, у Люксембурзі – 16,6%, Швеції та Фінляндії – по 24% (таблиця 4). За часів соціалізму фінансування науково-дослідних робіт було прерогативою держави. Через інертну сучасну політику в області НДДКР та втрати зв'язку між виробництвом і дослідженнями, зацікавленість у дослідженнях із боку бізнес-структур залишається невисокою.

Таблиця 3. Розподіл обсягу фінансування наукових та науково-технічних робіт за джерелами фінансування

	1995	2000	2003	2005	2007
Усього	100	100	100	100	100
У тому числі за рахунок					
Держбюджету	37,6	30,0	29,8	33,2	46
Власних коштів	2,2	3,0	6,4	6,6	8,6
Коштів замовників					
вітчизняних	35,8	38,4	36,7	32,6	28,2
іноземних держав	15,6	23,3	24,3	24,4	15,9
Інших джерел	8,8	5,3	2,8	3,3	1,0

Укладено за даними Державної служби статистики України

Утворилось зачароване коло: держава забезпечує мінімальні фінансові ресурси для підтримки системи НДДКР у робочому стані, але недостатнє фінансування призводить до погіршення людського та технічного капіталу, здатності реагувати на реальні потреби економіки та забезпечити інноваційну стратегію економічного зростання.

Загальний рівень фінансування науки вважається однією з ключових характеристик інноваційності країни, її готовності до побудови суспільства, що базується на знаннях. Цілком очевидно є необхідність нарощування обсягів фінансування на наукові дослідження та створення нових знань і технологій. Необхідне фінансування науки в обсягах, які здатні не лише підтримувати пізнавальну функцію науки, а й розвивати інноваційну функцію.

Справа не лише в обсягах, які не повинні бути меншими 1,7%, щоб наука могла дієво впливати на економіку, а й в ефективності інвестицій та диверсифікації джерел фінансування. Якщо фундаментальні дослідження, які формують основу для інновацій здебільшого фінансуються з державних джерел, то прикладні дослідження, що прокладають дорогу до інновацій, і часто визначаються комерційними потребами, повинні мати не лише державну підтримку, а й інвестування з боку бізнес-структур. Щодо стадії запровадження інновацій, то вона безпосередньо пов'язана з комерційним замовленням (якщо не стосується оборонних чи соціальних потреб) і повинна реалізуватись на кошти замовника. У

цьому випадку і ефективність розробки матиме цілком об'єктивну оцінку.

Таблиця 4. Витрати на НДДКР у країнах Європейського Союзу та окремих країнах-партнерах за джерелами фінансування та секторами здійснення досліджень

	Витрати на НДДКР, % від ВВП У тому числі у НДДКР, що здійснюються у межах :			Витрати на НДДКР за джерелами фінансування, % від загальних витрат		
	Бізнес-сектору	Державного сектору	Сектору вищої освіти	Бізнес-сектор	Державне фінансування	Із-за кордону
ЄС27	1,19	0,23	0,41	55,4	33,5	8,6
Бельгія	1,32	0,15	0,4	59,7	24,7	12,4
Болгарія	0,15	0,28	0,05	30,6	61,9	6,5
Чехія	0,95	0,32	0,26	54,0	41,2	4,1
Данія	1,78	0,08	0,68	59,5	27,6	10,1
ФРН	1,77	0,35	0,41	68,1	27,8	3,8
Естонія	0,52	0,1	0,46	41,6	45,6	11,7
Ірландія	0,84	0,09	0,35	59,3	30,1	8,9
Греція	0,16	0,12	0,29	31,1	46,8	19,0
Іспанія	0,71	0,22	0,33	47,1	42,5	5,9
Франція	1,29	0,32	0,4	52,4	38,4	7,0
Італія	0,61	0,17	0,36	40,4	48,3	8,3
Кіпр	0,1	0,11	0,2	15,9	66,5	12,1
Латвія	0,19	0,14	0,26	36,4	55,2	7,5
Литва	0,23	0,17	0,41	24,5	47,9	19,6
Люксембург	1,32	0,21	0,05	79,7	16,6	3,6
Угорщина	0,49	0,23	0,23	43,9	44,4	11,1
Мальта	0,38	0,02	0,19	45,4	3,3	28,4
Нідерланди	0,97	0,22	0,52	-	-	-
Австрія	1,79	0,14	0,6	47,7	35,6	16,3
Польща	0,17	0,2	0,19	34,3	58,6	6,7
Португалія	0,62	0,11	0,36	36,3	55,2	4,7
Румунія	0,22	0,18	0,13	26,9	67,1	4,5
Словенія	0,87	0,35	0,23	58,3	35,6	5,8
Словаччина	0,18	0,16	0,11	35,6	53,9	10,2
Фінляндія	2,51	0,29	0,65	68,2	24,1	6,5
Швеція	2,66	0,17	0,77	63,9	24,4	8,1
В.Британія	1,15	0,16	0,47	47,2	59,3	17,7
Ісландія	1,47	0,48	0,68	50,4	38,8	10,0
Норвегія	0,88	0,25	0,52	45,3	44,9	8,3
США	1,92	0,29	0,35	66,4	27,7	-
Японія	2,68	0,27	0,43	77,1	16,2	0,4

Укладено на основі бази даних Євростат

Перспективи постіндустріального поступу України, її місце та роль у Європейському співтоваристві залежатимуть від здатності країни запровадити інноваційну модель зростання, тобто розвивати НДДКР та на їх основі – знаннєємні галузі та сектори, що формують економіку-на-знаннях. Цілком очевидно є необхідність нарощування обсягів фінансування на наукові дослідження та створення нових знань і технологій. Але разом з тим важливим є посилення ефективності інвестицій та диверсифікації джерел фінансування, яке традиційно значною мірою здійснюється за рахунок державного бюджету. З метою підвищення ефективності державної інноваційної політики та прискорення розвитку національної та регіональних інноваційних систем необхідно розробити та запровадити процедуру оцінювання результативності досліджень та розробок, ширше

ГЕОГРАФІЧНІЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ

використовувати заходи прямого та непрямого стимулювання здійснення НДДКР, забезпечувати державну підтримку пріоритетних для розвитку національної економіки напрямків.

Список використаних джерел:

1. Маліцький Б. А. Перспективи приведення фінансування науки у відповідність із законодавством та потребами інноваційної моделі розвитку економіки / Б. А. Маліцький, І. О. Булкін, О. С. Попович, Т. В. Шокун // Наука і наукознавство. – 2003. – № 4. – С. 29-40.
2. Про основи державної політики в сфері науки і науково-технічної діяльності [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=1977-12>

О. М. Соболю

*Херсонський державний аграрний
університет*

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ТА ШКОЛЯРІВ В ПРОЦЕСІ КІННО – СПОРТИВНИХ ЗАНЯТЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО НАПРЯМКУ В ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ.

Актуальність. Екологічна свідомість та культура є необхідними умовами для подолання глобальної екологічної кризи і відвернення глобальної екологічної катастрофи, яка загрожує підризом самих основ біологічного існування людини. Виникнення екологічної свідомості та екокультури є реакцією на виклик сучасної ситуації в системі «суспільство-природа», що породжена всією попередньою господарською діяльністю людства. Необхідність виховання у членів суспільства певних установок поведінки по відношенню до природи виникла у людства ще на найдавніших етапах його розвитку. Як приклад можна згадати і системи табу у первісних народів, які, забороняючи полювання на певні види тварин в період їх розмноження, сприяли збереженню видової багатоманітності природного простору. Одним з найважливіших завдань екологічного виховання є формування у природокористувачів, кожного громадянина і у суспільства в цілому стійких установок на раціональне природокористування, вміння бачити за вирішенням окремих проблем віддалені екологічні наслідки втручання в природні процеси, почуття відповідальності перед нинішніми та майбутніми поколіннями за вплив власних дій на здатність природи бути середовищем існування людини. Екологічне виховання - це неперервний процес навчання, виховання, самоосвіти, накопичення досвіду і розвитку особистості, спрямований на формування ціннісних орієнтацій, норм поведінки і спеціальних знань щодо збереження навколишнього середовища і природокористування, реалізованих в екологічно грамотній діяльності [1].

Дуже важливим для розуміння специфіки екологічного виховання є теза про те, що воно не повинно виступати лише системою заборон на ті чи інші дії.

Метою екологічного виховання є формування у індивіда не лише наукових знань, а й певних переконань, моральних принципів, що визначають його життєву позицію та поведінку в області охорони оточуючого середовища та раціонального використання природних ресурсів, екологічної культури окремих громадян та всього суспільства в цілому. В процесі екологічного виховання формується певна система екологічних цінностей, що визначатимуть бережливе ставлення людини до природи, спонукатимуть її до розв'язання проблеми глобальної екологічної кризи. Зміст екологічного виховання включає два аспекти: засвоєння екологічних знань та їх трансформацію у ставлення, тобто формування основ екологічної етики.

Екологічна етика — вчення про належне у відносинах людини з природою, що сприймається як суб'єкт, заснованих на визнанні морального статусу природи, високому оцінюванні її внутрішньої і нематеріальної цінностей, повазі прав природи й обмеженні прав людини [4].

Особливим варіантом екологічної етики є біоетика, чий розвиток пов'язаний з необхідністю об'єднання зусиль гуманітарних і біологічних наук для рішення проблем збереження життя на Землі, урахування довготермінових наслідків науково – технічного прогресу, захисту гідності і прав пацієнта, тобто недостатності одностороннього медичного тлумачення тілесного благополуччя як єдиного показника здоров'я людини. Важливим напрямком екологічного виховання в розвинутих країнах Європи є використання коней для формування позитивного відношення молоді до природи, зокрема, тварин. Відомо, що саме коні викликають максимум позитивних емоцій у дітей, а в Росії, як писав Ф. М. Достоєвський, «хлопчик так і народжується разом з лошадкой» [3].

Стан вивчення питання. Сучасні європейські інституції з розвитку аматорського конярства участь в біоетичних заходах та установах обґрунтовують визнанням „патоцентричної моделі, де суб'єктом моральних відносин визнається будь – яка жива істота, яка спроможна відчувати біль, і, тим більше, страждання. Саме ця модель є основою проведення аматорських змагань, кінного туризму, іпотерапії, сучасних підходів до декоративного та прикладного використання коней (кіно, театр, цирк, виховання дітей) [5].

Важливими напрямками роботи біоетичних шкіл є екологічне виховання, запобігання проявам альфа – злочинності та реабілітація підлітків. Світова і національна статистика свідчать про те, що виконавцями абсолютної більшості агресивних, хуліганських протиправних дій з демонстрацією невинуватості та неспровокованої жорстокості є молодь віком від 13 – 15 до 30 років. Якщо раніше цей

феномен вважався притаманним лише для підлітків чоловічої статі під час переходу до дорослого статусу, зараз загально визнаною точкою зору є поняття про зв'язок злочинів такого типу з наявними програмами індивідуальної та колективної поведінки за умов безжально – аморального відношення до живих істот інших видів включаючи власний (тобто, людей). Сучасні педагогічні, психологічні і психіатричні процедури, які проводяться в рамках біоетичних шкіл, так чи інакше спираються на залучення коней як виду тварин, що взагалі не провокує жодної агресії. Доведено, що навіть короткотривалі спілкування з кіннями та проведення початкових занять з кінного спорту знижують в 6 з лишнім разів кількість спроб агресивних дій як до людей, так і до тварин навіть у підлітків, які вже перебували в виправних закладах [2].

Лідером щодо розвитку природо захисних та зоозахисних біоетичних центрів в сучасних умовах є Німеччина. Основу федеральної інфраструктури складають Міжфакультетський Центр Етики та Науки (IZEW) та Референц - центр етики та екології Німеччини (DRZE), які, зокрема, співпрацюють з кінноспортивними установами та кінними заводами. Так, в рамках проекту „Діти і коні ” діє декілька товариств, діяльність яких фінансується з федерального бюджету: Найбільш відомими є:

- „Коні допомагають людям ” працює в Берліні як освітня програма. Так, щорічно додатковий урок „Не бійся коней ” проводиться щорічно для понад 250 тис. дітей;

- „Кінська академія землі Баден - Вюттемберг” – освітня програма, спрямована на підтримку взаєморозуміння людини та коня.

Подібні проекти передбачають державну підтримку в більшості розвинутих країн. Так, біоетичні школи кінноспортивного напрямку в Данії фінансує Центральний Науково – етичний спостережний Комітет, в США Федеральний Етичний Комітет, в Великобританії Королівська Рада з питань біоетики та екології.

В Росії з 1995 року існує Російська Біоетична Асоціація, яка щорічно проводить Всеросійський біоетичний конгрес. Основу фінансованих заходів складають кінні табори, де екологічне виховання проводиться як суміщення активного відпочинку з конем та канікулярного періоду.

В Україні, як і в більшості держав пострадянського простору, традиції широкої участі громадськості у формуванні моральних принципів суспільного життя є досить потужними. Тому не випадково, що першою організацією, яка взяла на себе зобов'язання поширення ідей біоетики в Україні, стала саме громадська організація – Українська Асоціація з Біоетики (УАБ). Саме ця установа опікується й виконанням норм екологічної етики. В 2001 році в Україні створено Комісію з питань біоетики при Кабінеті Міністрів з досить широкими повноваженнями, але основним напрямком її роботи є медико –

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

етичний і до сих пір державна підтримка біоетичних програм, включаючи зоозахисні та кінноспортивні, не здійснювалась [5].

Методика досліджень. В Херсонській області існує 3 кінноспортивні аматорські організації: „Федерація кінних видів спорту”, приватна стайня "Мустанг" та Херсонський клуб аматорів коней „Буцефал”, але співпрацює з ДВНЗ «Херсонський ДАУ» лише приватна стайня «Мустанг»[6].

Об'єктом дослідження були дані опитувань дітей шкільного віку та студентів учбових закладів м. Херсона. Всі групи опитаних мали чисельність 20 чоловік. Метою досліджень було виявити, як змінюється ставлення дітей в віці 12 – 15 років та студентської молоді в процесі спілкування з кіннями та оздоровчої верхової їзди. Поголів'я приватної стайні «Мустанг» включає 8 голів коней різного походження – представників УВП, рисистих порід, поні та помісі коней місцевої селекції з ваговозними та рисистими породами, які використовувалися для оздоровчих цілей (Рис. 1).

Рис. 1. Проведення оздоровчого заняття з дитиною, травмованою в результаті ДТП.

Для розробки питань для школярів використовувалися сучасні розробки з екологічного виховання в школі [1,8].

Всім батькам дітей шкільного віку до початку та після закінчення 2 – місячного курсу оздоровчих занять були запропоновані такі питання:

1. Чи звертає дитина увагу на явища природи вранці по дорозі до школи чи повертаючись додому?
2. Чи є у Вас вдома тварини, домашні рослини?
3. Чи допомагає Вам дитина в догляді за ними?
4. Помічаєте Ви добре ставлення дитини до тварин?
5. Чи отримує дитина задоволення від спілкування з ними?
6. Чи потрібна Вам методична допомога в екологічному вихованні дитини?
7. Як Ви вважаєте, чи важливе вирішення сучасних проблем екології навколишнього світу?

Студентам коледжів та університетів, які займаються аматорським кінним спортом, та їх одноліткам, які відвідали приватну стайню з екскурсією, були запропоновані такі запитання:

1. Чи відчуваєте Ви необхідність спілкування з тваринами?
2. Як Ви вважаєте, чи існують в місті екологічні проблеми?
3. Чи є у Вас вдома тварини, домашні рослини?
4. Чи берете Ви участь в догляді за ними?
5. Чи звертаєте Ви увагу на стан парків, зелених насаджень?
6. Як Ви вважаєте, «Екологія» - важливий предмет?
7. Як Ви вважаєте, чи потрібний для міста парк «Дубки» більше, ніж новий супермаркет з новими робочими містами?

Для оцінки впливу факторів спілкування з кіньми ми використовували % позитивних відповідей в кожній з груп студентів.

Результати досліджень. Як видно з даних табл. 1, спілкування дітей з кіньми великою мірою змінило ставлення і дітей, і батьків цих дітей до тварин та проблем екології. Найбільше зрушення характерно для проявів уваги дитини до навколишнього середовища, але основною причиною тут є той факт, що ПК «Мустанг» не має закритого манежу і діти в погану погоду не можуть займатися. Більшість дітей, які шли займатися з кіньми, і раніше добре відносились до тварин, але після спілкування з кіньми відношення стало більш глибоким, і діти по – справжньому полюбили тварин, зокрема, коней. Відповідно, всі діти стали отримувати задоволення як від спілкування з кіньми, так і зі своїми домашніми улюбленцями, стали їм приділяти більше уваги та допомагати в догляді за ними.

Разом із зрушеннями в світогляді дітей, відбулися зміни ставлення і батьків до проблем екології міста, біології тварин, їх етології.

Так, до занять лише батьки 1 дитини визнали, що потребують методичної допомоги в екологічному вихованні дитини – інші взагалі не сприймали таку необхідність. Впродовж та після проходження занять діти почали активно інтересуватися життям тварин, дивитися телепередачі про них, шукати матеріали в Інтернеті, підвищилися їх оцінки з природничих дисциплін – і вони почали з батьками обговорювати ці питання. Це зумовило підняття інтересу і до загально – екологічної проблематики.

1. Характеристика змін ставлення до тварин та екологічних проблем батьків школярів та їх дітей

Зміст питання	% позитивних відповідей		Різниця, ± %
	до початку занять	після проведення занять	
1. Чи звертаєте дитина увагу на явища природи вранці по дорозі до школи чи повертаючись додому?	30,0	80,0	+ 50,0
2. Чи є у Вас вдома тварини, домашні рослини?	70,0	85,0	+15,0
3. Чи допомагає Вам дитина в догляді за ними?	55,0	70,0	+ 5,0
4. Чи помічаєте Ви добре ставлення дитини до тварин?	70,0	100,0	+ 30,0
5. Чи отримує дитина задоволення від спілкування з ними?	65,0	100,0	+ 35,0
6. Чи потрібна Вам методична допомога в екологічному вихованні дитини?	5,0	40,0	+ 35,0
7. Як Ви вважаєте, чи важливе вирішення сучасних проблем екології навколишнього світу?	40,0	85,0	+ 45,0
В цілому	32,1	61,4	29,3

Для студентів середня різниця між 2 групами в сприйнятті тварин та екологічних проблем є декілька меншою (табл.2). Найбільша різниця між ними спостерігається в 2 питаннях – необхідність спілкування с тваринами інтерес до зелених насаджень. Це зрозуміло. Ті діти, що не відчують необхідності в спілкуванні з тваринами, не йдуть займатися кінним спортом. А ті, що займаються кінним спортом – звертають увагу на стан зелених насаджень, це корми для коней та сировище, де проходять заняття.

Найменші зміни характерні для утримання тварин – але можливість утримувати тварину більше обумовлена економічним становленням родини та характером їх життя, але якщо з 1 групи лише кожний другий доглядає за тваринами, а в II групі – всі.

Студенти II групи більше інтересуються екологічними питаннями.

Висновки. Вивчення відношення школярів середніх класів та студентів до тварин та екологічних проблем свідчить про деякі закономірності:

1. Більшості сучасних школярів та їх батькам не вистачає спілкування із тваринами та природою. В середньому близько 32,1 в

ГЕОГРАФІЧНІЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ тієї чи іншої мірі схильні до спілкування із тваринами та зацікавленості в екологічних питаннях.

2. Характеристика змін ставлення до тварин та екологічних проблем студентів

Зміст питання	% позитивних відповідей		Різниця, ± %
	студенти, які не пов'язані з кінним спортом	студенти, які пов'язані з кінним спортом	
1. Чи відчуваєте Ви необхідність спілкування з тваринами?	45,0	100,0	+ 55,0
2. Як Ви вважаєте, чи існують в місті екологічні проблеми?	60,0	90,0	+ 30,0
3. Чи є у Вас вдома тварини?	10,0	15,0	+ 5,0
4. Чи берете Ви участь в догляді за ними?	5,0	15,0	+ 10,0
5. Чи звертаєте Ви увагу на стан парків, зелених насаджень?	30,0	80,0	+ 50,0
6. Як Ви вважаєте, «Екологія» - важливий предмет?	15,0	35,0	+ 20,0
7. Як Ви вважаєте, чи потрібний для міста парк «Дубки» більше, ніж новий супермаркет з новими робочими містами?	25,0	40,0	+ 15,0
В цілому	31,4	53,6	22,2

2. Школярі, які безпосередньо спілкуються з тваринами в більшому ступеню цікавляться проблемами навколишнього середовища, питаннями захисту та поведінки тварин. Переважна більшість їх та їх батьків (61,4%) інтересується життям тварин, станом докільця. Батьки, в процесі спілкування дітей з тваринами, починають розуміти необхідність екологічної освіти в родині.

3. Більшість студентів (68,6%) взагалі не виявляє інтересу до тварин, екологічних проблем міста та взагалі. Якщо в родині утримують домашніх тварин, лише половина студентів приймає участь в догляді за ними. Економічні проблеми для 75% студентів набагато більш значущі, ніж найбільш гострі екологічні суперечки в місті.

4. Серед студентів II групи більш як половина (53,6%) не уявляє себе життя без спілкування з тваринами, якщо в родині є тварини, всі студенти доглядають за ними. Більшість з них (90%) згодні з існуванням в місті екологічних проблем, але лише 45% згодні вважати найважливішими екологічні пріоритети, що на наш погляд, пов'язано, з загальним становищем в країні проблемами працевлаштування серед молоді.

Список використаних джерел:

1. Бердник, О. В. Характеристика екологічної свідомості сучасних підлітків / О. В. Бердник, В. Ю. Зайковська, О. В. Добрянська // Довкілля та здоров'я. – 2008. – № 1. – С. 46-49.
2. Дрошер В. Особенности работы с подростками девиантного типа поведения в рамках проекта „Дети и лошади” // Результаты проведения II биоэтического междисциплинарного коллоквиума. – Харьков.: ХНУ им. Каразина, 2005. – 26 с.
3. Екологічне виховання учнів як основа для забезпечення екологічного майбутнього людини // Основи екологічних знань. — Тернопіль, 1994.- С.143-148.
4. Жуковская Е. Физическое и духовное оздоровление с помощью коней. //Гиппомания . – 2004. - С.44.
5. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: Навчальний посібник – К.: Заповіт, 1996. – 352 с.
6. НОУ «Манеж»//Гиппомания . – 2005. - № 1. - С.121.
7. Соболев О.М. Особливості використання коней для оздоровчо – екологічних цілей в умовах аматорських кінноспортивних організацій Херсонської області. / Матеріали III міжнар. конференції „Еколого – економічні аспекти розвитку конярства”. – Харків –Солочин, 18 – 21 вересня 2008 року. - С.18 – 24.
8. Совгіра С. В.Нетрадиційні форми екологічної освіти учнів// Рідна школа. – 2006 №3. – С.51-55

Ю. В. Стащук

*Волинський національний університет
імені Лесі Українки
wolchonok_yu@mail.ru*

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ МІЖДЕРЖАВНІ ПРИКОРДОННІ СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ЧИННИКИ, ЩО ЇХ ФОРМУЮТЬ

З часу проголошення незалежності України у її відносинах із сусідніми державами постає питання кордонів. У випадку українсько-російського кордону ця проблема вносить напруженість у міждержавні стосунки України та Російської Федерації. Ситуація складається так, що до сьогодні не проведена повна демаркація сухопутного міждержавного кордону, а також не визначено лінію проходження морського кордону в Азовському морі та Керченській протоці.

Зазначена тема активно досліджується політологами та військовими, зокрема Б. О. Парахонським [8], О. М. Романухою [9], Л. М. Чекаленко [13] та ін. Міжнародно-правові особливості

розмежування українсько-російського державного кордону проаналізовані А. Л. Боднарем [2], Г. Ф. Сіліною [11], С. В. Солодким [12] та ін. Найбільше публікацій стосуються історичних особливостей формування кордону, а саме роботи М. Д. Бекетова [1], В. О. Боєчка [3], О. І. Лупандіна [6], А. М. Самарченко [10], та ін. Водночас, дуже мало робіт, в яких проаналізовано питання встановлення українсько-російського кордону та суперечності, які існують між державами, в межах лімологічної геоконфліктології як напряму політичної географії. Саме тому метою цього дослідження є визначення ступеня впливу чинників на міждержавні прикордонні суперечності між Україною та Російською Федерацією. Основними завданнями дослідження є виявити основні чинники, які впливають на невирішеність суперечності та визначити ступінь їх впливу на прикордонну ситуацію, на основі чого визначити тип прикордонних суперечностей.

Ситуація, що склалася між Україною та Російською Федерацією щодо міждержавного кордону є однією з тенденцій у Європі, зокрема на пострадянському просторі. Після розпаду багатонаціональних федеративних держав та утворення невеликих незалежних держав ускладнилися процеси міждержавного розмежування. Напруженість у міждержавних відносинах також обумовлюється незавершеністю та негативним ставленням до міжнародно-правового оформлення державних кордонів, а також загостренням відчуття національної самобутності та активізацією ідей самовизначення чи об'єднання народів. Такі тенденції та процеси поставили під сумнів принцип непорушності державних кордонів як основи підтримання стабільності в Європі та призвели до появи міждержавних прикордонних суперечностей.

Беручи до уваги такі процеси, ми виявили взаємопов'язаність чинників, що впливають на невирішеність ситуації у різних регіонах світу. За основу дослідження нами були взяті такі базові групи передумов, причин і фактори, що здійснюють найбільший вплив на конфліктогенну ситуацію в прикордонні та формують міждержавні прикордонні суперечності:

- 1) історико-геополітичні;
- 2) природно-географічні та економічні;
- 3) етнополітичні та культурні;
- 4) правові;
- 5) зовнішньополітичні.

Оцінювання впливу цих чинників на прикордонні суперечності доцільно проводити методом експертних оцінок за шкалою, наведеною в табл. 1.

Додавши бали впливу кожного з чинників отримаємо ступінь впливу сукупності чинників, що визначає гостроту конфліктної ситуації та можливі масштаби, на основі чого можемо провести типізацію прикордонних суперечностей.

Таблиця 1. Шкала оцінювання впливу чинників на прикордонні суперечності

Бали	Визначення
0	не існує впливу
1	дуже малий
2	малий
3	помірний
4	сильний
5	дуже сильний

Латентний тип – сума балів коливається в межах 10. Характерними рисами такого типу є маловідчутний вплив усіх чинників на ситуацію, таким чином суперечності мають скритий та затяжний характер і не можуть призвести до розширення локальних масштабів.

Дискретний тип – сума балів коливається в межах 10-20. Цей тип виражається впливом певних чинників на прикордонні суперечності, тому вони загострюються час від часу під впливом домінування і пріоритетності одного з них.

Потенційний тип – сума балів перевищує 20. Сила впливу чинників на суперечність є найбільш загрозливою. Суперечності такого типу можуть призвести до застосування зброї та перерости у більш масштабні субрегіональні та регіональні конфлікти.

Особливість впливу історичного чинника на російсько-українські міждержавні прикордонні суперечності полягає в тому, що Україна раніше входила до складу Російської імперії та Радянського Союзу, спадкоємницею яких вважає себе Російська Федерація. Кордони між Україною та РФ встановлювалися довільно і мали територіально-адміністративний статус. Після розпаду СРСР їм надано статус міжнародної легітимності, але це не може зняти на думку російської сторони питання про їхню дійсну законність з історичної та правової точок зору. Таким чином, предметом міждержавних прикордонних суперечностей, які сформувалися під впливом даного чинника, є територія [13]. Вплив історичного чинника є сильним, тобто 4 бали.

Природно-географічний чинник має незначний вплив на суперечності між Україною та Росією. Його значення зросте у випадку підтвердження розвідок щодо покладів нафти та газу на суперечливій території. Проте в найближчому майбутньому найбільшого значення може набути економічний чинник. Через простір Азовсько-Чорноморського басейну проходять найважливіші комунікації – тут знаходяться портові термінали, зосереджений транзитний потенціал регіону [7]. Окрім того час від часу гостро постає проблема розрахунків України за спожитий російський газ, яка здійснює певний вплив на суперечності щодо кордону. Таким чином, цю групу чинників варто оцінити у 2 бали.

Етнополітичний чинник полягає в так званій проблемі російськомовного населення. Вона виявляється в тому, що державний кордон України з Росією не відповідає межі етнічного розселення росіян і українців у східній і південній частинах України. Так, росіяни складають у Криму 58 %, Донецькій області – 38,2 %, Луганській – 39,0 %. Важливим є факт, що чисельність населення, яке назвало рідною російську мову, за переписом 2001 р., складало в Україні 29,6 % [4]. Експлуатуючи етнополітичний і культурний чинники деякі російські політичні сили хотіли б здійснювати політичний та ідеологічний контроль над російськомовним населенням України. Саме тому спірними залишаються східна частина Донбасу (в тому числі м. Таганрог), а також західні райони Брянської області, які в минулому відносились до Чернігівської області [11]. Отже, вплив етнополітичного та культурного чинників на російсько-українські суперечності є помірним, що оцінюється у 3 бали.

Важливим питанням в українсько-російських суперечностях стало договірно-правове оформлення спільного державного кордону, загальна протяжність якого 2295,04 км, з них 297 км проходять акваторією Азовського і 22 км акваторією Чорного моря [14]. Між Києвом та Москвою проводяться двосторонні зустрічі, за результатами яких були підписані базові угоди, визнана територіальна цілісність та непорушність кордонів України та Російської Федерації. Питання розподілу сухопутної частини кордону, територіальної приналежності Кримського півострову та м. Севастополь вирішено у 2003 р. У травні 2010 р. домовилися про демаркацію українсько-російського державного кордону. За словами Міністра закордонних справ України К. Грищенка, „польові роботи“ з демаркації можуть розпочатися уже у другому півріччі 2011 р. [5].

Складнішими є питання делімітації та демаркації морського кордону, зокрема розмежування акваторії Азовського моря й Керченської протоки. На тлі цієї проблеми у вересні–жовтні 2003 р. виник найбільш гострий за останні роки українсько-російський конфлікт навколо о. Тузла, який був вирішений завдяки підписанню 24 грудня 2004 р. договору, в якому акваторія Азовського моря і Керченської протоки визначається як „внутрішні води“ обох держав. Міждержавний кордон у Керченській протоці повинен бути встановлений окремою угодою і повинен пролягати по дну й по водній поверхні [8]. У травні 2008 р. на засіданні спільної двосторонньої Підкомісії з питань Азово-Керченського врегулювання була визначена спрощена серединна лінія Азовського моря, а також координати точок повороту цієї лінії та її графічне зображення [9]. До сьогодні сторони не можуть дійти згоди щодо кордону у Керченській протоці.

Офіційні позиції Києва та Москви стосовно врегулювання правового статусу українсько-російського кордону базуються на принципово різних баченнях: якщо українська сторона є прибічником

впорядкування кордону за існуючими в світі політико-правовими стандартами, то РФ намагається зберегти переважно сурогатні форми „домовленостей“, які віддзеркалюють неповноту процесу правового оформлення державного кордону України [2]. Таким чином вплив правового чинника варто оцінити у 4 бали.

Зовнішньополітичний чинник визначається претензією Російської Федерації на військово-стратегічне та воєнно-політичне панування над країнами СНД і територією колишнього СРСР, зокрема Україною, що виражається у прагненні досягти панування або принаймні не втратити контроль над ними (Чорноморський флот розміщений в Україні); прагнення Росії втягнути Україну до свого військового блоку і не опустити її вступу до інших військових блоків, домогтися збереження військової присутності російських військ на території України тощо. Це один із найважливіших чинників, що створює можливість загострення російсько-українських відносин, а його вплив оцінюємо в 5 балів.

Підсумовуючи вплив чинників, визначаємо що українсько-російські суперечності відносяться до дискретного типу. Домінуючим є зовнішньополітичний та правовий фактори, проте під впливом етнополітичного чи економічного чинників прикордонні суперечності можуть перерости в потенційний тип, що безпосередньо несе загрозу національній безпеці України. Така ситуація повинна змусити владу визначитися із зовнішньополітичним курсом України та довести процес встановлення кордону до кінця.

Список використаних джерел:

1. Бекетов М. Д. Над границей хмурые тучи / М. Д. Бекетов // Парламентская жизнь. – 2002. – 20 июля. – С. 1–2.
2. Боднар А.Л., Демаркація та делімітація кордонів: проблеми, пошуки, рішення / А. Л. Боднар, А. М. Дьогтяр, М. О. Трюхан // Укр. геогр. журнал. – №3. – 2008. – С. 25–30.
3. Боечко В., Кордони України / В. Боечко, Б. Захарчук, О. Ганжа. – К.: Основа, 1996. – С. 102.
4. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/>
5. Демаркацію кордону з Росією можуть розпочати у другій половині року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zik.ua/ua/news/2011/06/04/291552>.
6. Лупандін О. І. Питання кордонів Української держави 1918 р. в контексті українських мирних переговорів / О. І. Лупандін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.history.org.ua/LiberUA/Book/ukr_rev/6.pdf.
7. Медвідь П. Кордон занадто прозорий / П. Медвідь // Політика і час. – 1994. – №10. – С. 30–36.
8. Парахонський Б. О. Українсько-російські відносини: зліти та падіння / Б. О. Парахонський. – К.: Т-во “Знання” України, 2007. – 24с.
9. Романуха О. М. Місце кордону в системі сучасних українсько-російських відносин / О. М. Романуха [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/lipd/2008_3_4/Romanykha.htm.
10. Самарченко А. М. На кордоні має бути як на кордоні / А. М. Самарченко // Політика і час. – 1996. – № 3. – С. 3–7.

11. Силина Г. Ф. Россияне не сдаются, украинцы – сдают / Г. Ф. Силина // Зеркало недели. – 2003. – 27 декабря. – С. 1–2.
12. Солодкий С. В. Дамбою по кордону / С. В. Солодкий // День. – 2003. – № 182. – 11 жовтня. – С. 3
13. Чекаленко Л. М. Формування нової моделі українсько-російських відносин на сучасному етапі глобалізації / Л. М. Чекаленко // Науковий вісник Дипломатичної академії України при МЗС України. – 2004. – Вип.10. – С. 34–39.
14. Шуйський Ю. Д. Довжина берегів Чорного та Азовського морів у межах України / Ю. Д. Шуйський // Укр. геогр. журнал. – 2001. – № 1. – С. 33–36.

О. В. Стрельбицкая

*Одесский национальный университет
им. И.И. Мечникова
turmalin1@mail.ru*

ТУРИСТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НА ТЕРРИТОРИИ ТИЛИГУЛЬСКОГО РЕГИОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ

На юге Украины расположено большое количество объектов природно-заповедного фонда. Одними из самых значимых являются Тилигульский региональный ландшафтный парк в Одесской области и региональный ландшафтный парк «Тилигульский» в Николаевской области.

Территориально Тилигульский лиман принадлежит к IV Прибрежно-морскому коридору экосети Украины. Учитывая значимость Тилигульского РЛП как международного водно-болотного угодья, важного звена в цепи миграционного коридора для птиц, которые летят к местам гнездования и зимовки, а также то, что один природный объект поделен на две самостоятельные природоохранные единицы, что отрицательно влияет на выполнение задач, поставленных при создании регионального парка, необходима организация на базе двух Региональных ландшафтных парков единого Национального природного парка.

Переход к данной категории охраняемой территории, в соответствии с ее функциональным назначением, которое наряду с сохранением природных комплексов предполагает интенсивное развитие рекреационной деятельности, позволит проводить такой тип менеджмента природных ресурсов Тилигульского лимана, который в наибольшей степени соответствует европейскому опыту комплексного управления береговыми зонами, характеризующимися высоким рекреационным потенциалом.

Изучению данного аспекта развития изучаемой территории сейчас уделяется мало внимания. Об этом свидетельствуют и малочисленные публикации на эту тему. Изучением этой проблемы занимались О.М. Деркач, А.А. Новокрещенов, А.Э. Молодецкий, Ю.И. Сапко, В.В. Шевченко. Также значительный интерес для

рекреационной деятельности представляют собой археологические памятники, изучением которых занимались С.В. Иванова, А.С. Островерхов, В.Г. Петренко, Ю.С. Гребенников. Результатом их исследований стало написание статей в Причерноморском экологическом бюллетне, изданном в 2004 году. С тех пор эта тема не освещалась. В публикациях рассмотрены рекреационные ресурсы, представленные на территории обоих региональных парков, предложены некоторые идеи относительно дальнейшего развития рекреационной индустрии и некоторые проблемы, препятствующие успешному ее развитию. Но все эти материалы разрозненны, оба парка рассматриваются по отдельности, хотя призваны для охраны одного объекта – Тилигульского лимана и прилегающих водно-болотных объектов, к тому же не рассмотрены комплексные пути решения проблем, характерных для этой территории.

Целью данной статьи является комплексное изучение туристических ресурсов на территории запроектованного национального природного парка «Тилигульский» и рассмотрение перспектив дальнейшего развития туристической деятельности в его пределах и возникающих при этом проблем. При написании статьи были поставлены следующие задания: изучить все возможные виды рекреационной и туристической деятельности, которые уже существуют или могут быть организованы на данной территории, рекреационные ресурсы парка и выделить негативные стороны развития данного аспекта деятельности парка.

Парк состоит из трех функциональных зон: заповедной, рекреационной и хозяйственной [8]. Хозяйственная зона включает акваторию.

Рекреационная зона представлена дачными массивами, которые расположены вдоль берегов лимана возле сел Кошары, Любополь, Широкое, курортной зоной Коблево с пансионатами вместе с зонами отдыха и другими рекреационными объектами.

Буферная зона включает пространство вокруг охраняемой природной территории Тилигульского лимана. Здесь необходимо ограничение хозяйственной деятельности с целью поддержания стойкости экологического равновесия на основе охранной территории.

В заповедную зону входят природные заказники: "Коса Стрелка", "Каировский", "Новониколаевский", "Калиновский", "Тилигульская пересыпь" [8].

Аттрактивность для рекреационных занятий Тилигульского лимана повышается с возрастанием изученности его минерально-грязевых богатств. Грязевое месторождение Тилигула является одним из самых крупных в Причерноморье, его общая площадь по оценке Одесского НИИ курортологии составляет 48,125 тыс. м², среди которых 23,25 км² - площадь залежей лечебных минеральных грязей [7]. Грязи могут использоваться для лечения заболеваний органов

опорно-двигательного аппарата, нервной системы, гинекологического профиля и др.

Климатические характеристики можно также назвать способствующими лечебной оздоровительной рекреации на побережье лимана в комфортный сезон (в среднем 130 суток в год).

Экологическому туризму и ограниченным направлениям любительского рыболовства и охоты способствует богатство флоры и фауны акватории Тилигула и прилегающих территорий. В водах лимана обитает 25-30 видов рыб, 208 видов водорослей [3].

Рекреационную нагрузку несут также и искусственно высаженные леса вокруг лимана. Они представлены лесопарковой частью лесов зеленой зоны. Это леса тихого прогулочного отдыха и туризма.

Дальнейшее развитие всех видов деятельности должно происходить в соответствии с проектом организации территории РЛП "Тилигульский". Землепользователи и организации, расположенные на территории парка, обязаны обеспечить экологически безопасный режим хозяйственной деятельности в границах парка. Поэтому проект должен отвечать государственным требованиям, для объектов природно-заповедного фонда, имеющих статус регионально-ландшафтных парков.

Значительным влиянием на туристическо-рекреационный потенциал территории характеризуется система населенных мест. Близость крупнейших городов украинского Причерноморья создает возможности для однодневных экскурсионных посещений Одессы и Николаева отдыхающими с территории прилиманья. Такие экскурсии могут носить познавательный (посещение исторических памятников, объектов архитектурно-заповедного фонда и т.п.), культурно-просветительный (посещение театров, концертных площадок, зрелищных мероприятий, музеев и др.), спортивный (участие в индивидуальных и командных спортивных соревнованиях) характер либо форму шоппинг-туров [5].

Центральное место в современном туристско-рекреационном комплексе рассматриваемой территории занимают приморские климатические курорты Кobleво, Рыбаковка и Сычавка. Они располагают определенным количеством туристских баз отдыха, кемпингов и пансионатов. Профилированы курорты на климатотерапии в комфортный период, оздоровлении больных с неинфекционными поражениями легких и верхних дыхательных путей и сердечнососудистыми заболеваниями. Дополнительными факторами рекреации здесь служат: виноградолечение по специальным диетам для больных с нарушениями эндокринной системы и спортивное рыболовство в Черном море и Тилигульском лимане [4].

Рекреационным фактором, характеризующимся как положительными, так и отрицательными сторонами, является

создание в последние десятилетия на побережье Тилигульского лимана многочисленных дачных, садовых и садово-огородных товариществ (главным образом, на территории Калиновского, Любопольского и Петровского сельсоветов).

Части территории парка представляют собой чрезвычайно интересные природные объекты со значительным спектром редких и исчезающих видов флоры и фауны. Фрагментами ландшафтного парка стали заказники «Коса Стрелка» и «Ташинский» – территории и акватории лиманного мелководья – места зимовки водоплавающих птиц – лебедя-шипуна и шилоклювки, где наблюдаются также редкие виды флоры (подснежник Эльвеза, песчанка соловчатая, прострел чернеющий и другие виды, занесенные в Красную книгу Украины); «Петровский лес» – место акклиматизации фазанов и других представителей дикой фауны; «Тилигульская пересыпь» – место сезонной концентрации перелетных птиц и др. Благодаря созданию регионального ландшафтного парка и наличию курортных поселков возможно формирование особых форм экологического туризма: здесь может практиковаться «bird watching» и другие формы наблюдения за природой, «зеленого» туризма и т.п. [2,6].

При условии развития «зеленого» туризма на данной территории ожидается такой эффект:

1. С ростом доходов местного населения от «зеленого» туризма будет расти понимание жителями того, что природные комплексы должны быть сохранены, поскольку они являются «источником жизни». Таким образом, местные жители сами не будут вредить экосистеме лимана, а также будут защищать территорию от негативных;

2. Частичное решение проблемы занятости уменьшит нагрузку на окружающую среду, которая сейчас имеет место вследствие традиционных экологически изнурительных методов хозяйствования. В дальнейшем возможно развитие методов создания искусственных лугов и степей на распаханых участках, которые загрязняют акваторию лимана;

3. Тилигульский лиман, с его уникальными природными комплексами, скоплениями птиц, археологическими памятниками представляет собой «краеведческий музей под открытым небом». Повышение здесь уровня экологического образования как туристов, так и местного населения, а также достижение знаний по истории своей земли во время ознакомления с археологическими памятниками способствует повышению «нравственного здоровья» общества.

В то же время активное развитие рекреационной деятельности столкнулось с такими проблемами:

1. Дальнейшее развитие «дикого» туризма, строительство новых и реконструкции старых санаторных и оздоровительных комплексов, увеличение количества дачных массивов может привести к деградации уникальной экосистемы парка;

2. Землепользователи и организации, расположенные на территории парка, обязаны обеспечить экологически безопасный режим хозяйственной деятельности в границах парка, что ограничит их возможности и, как следствие, вызовет активный протест с их стороны;

3. Хаотичная застройка и хозяйственная деятельность непосредственно на берегах лимана приводит к усиленному хозяйственно-бытовому загрязнению его акватории, снижению биологической продуктивности в целом, рекреационной аттрактивности для большинства видов туристско-рекреационной деятельности.

Учитывая высокую эстетическую и познавательную ценность природных ландшафтов Тилигульского лимана, наличие многих археологических памятников, здесь целесообразно организовать ряд туристических маршрутов и учебных троп. Для развития туристической индустрии в районе курорта «Коблево» важно создать Визит-центр и музей природы Тилигульского лимана[1].

В целом Тилигул и прилиманье до настоящего времени недостаточно освоенная в рекреационном отношении территория. Поэтому заинтересованность во внимании со стороны потенциальных туроператоров и инвесторов рекреационно-туристского бизнеса здесь особенно велика.

Список використаних джерел:

1. Деркач О.М., Новокрещенов А.А. Природоохранный статус Тилигульского лимана и перспективы его туристско-рекреационного использования в пределах Николаевской области // Причорноморський екологічний бюлетень. – 2004. - №2. – С. 174 – 177.
2. Исаков М.И, Кузьмина В.А. Проблема сохранения рекреационного потенциала побережья Тилигульского лимана // Причорноморський екологічний бюлетень. – 2004. - №2. – С. 154 – 162.
3. Лиманно-устьевые комплексы Причерноморья: географические основы хозяйственного освоения. - Л.: Наука, 1988. – 304 с.
4. Молодецкий А.Э. Туристско-рекреационные ресурсы Тилигульского лимана // Причорноморський екологічний бюлетень. – 2004. - №2. – С. 154 – 162.
5. Редина Е.Ф., Сунцов В.Ю. Использование исторического наследия и археологических памятников при разработке программ альтернативного туризма в зоне Тилигульского лимана // Причорноморський екологічний бюлетень. – 2004. - №2. – С. 183 – 185.
6. Сапко Ю.И., Шевченко В.В. Природно-заповедные объекты ТРЛП «Тилигульский» и рекреационные ресурсы Тилигульского лимана Одесской области // Причорноморський екологічний бюлетень. – 2004. - №2. – С. 179 – 182.
7. Сымонович Э.А. Черняховские памятники Тилигульского лимана. // МИА. - С.136.
8. Фондовые материалы Администрации Тилигульского регионального ландшафтного парка 1999-2009 г.г.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЗАПОРОЖСКОЙ ОБЛАСТИ

Актуальность. Сильная антропогенная нагрузка промышленно развитых областей Украины (к ним относятся и Запорожская область), которая определяется в концентрации промышленных и аграрно-промышленных производств, урбанизации, загрязнению природной среды, увеличению эмоциональной нагрузки на организм человека вызывают потребность в отдыхе горожан, прежде всего в чистой природной среде.

Постановка проблемы. Назрела необходимость комплексно исследовать рекреационно-туристический потенциал территории конкретных регионов, внедрять новые формы и методы привлечения туристов к познанию природы.

Анализ статей публикации. Над решением данной проблемы работали: Ганопольский В. И., Пангелов Б. П., Благий А. Л., Фролов В. А., Надворный В. Г., Фокин С. П., Чернов Б. А., Михайлов Б. Д. и др. можно отметить их вклад в развитие теоретического и прикладного туризма.

Формирование целей и задач сводится к выделению туристических регионов и функциональных зон области и определению перспектив развития туризма Запорожской области.

Запорожская область является весьма популярным туристско-рекреационным объектом. Если бы не создавшиеся трудности в экономике Украины и области количество туристов и рекреационных мигрантов могло бы возрасти до 10 млн человек в год. Для туристической деятельности на данном этапе характерен не только большой размах, но и большая сложность. Поэтому при её рациональной организации необходимо учитывать весь набор рекреационных потребностей, разнообразие и динамичность видов и циклов туристических занятий, приобретение навыков экскурсионной деятельности и общение в походах, многообразие и изменчивость функций отдыха.

В Запорожской области сосредоточено большое количество ландшафтных уникамов, которые приобрели особую популярность среди отдыхающих и туристов.

Не далеко от с. Терпение Мелитопольского района находится заповедник Каменная Могила - единственный в мире эрозионный останец песчаника Сарматского моря третичной эпохи. На открытой степи возвышается гора, сложенная песчаниковыми глыбами массой

несколько тонн каждая. У подножья Каменной Могилы произрастает удивительное степное разнотравье, сохранившееся со времен Дикого Поля. Особо выделяются реликтовые растения третичного периода - цимбохазма Днепровская и эндемик – степной кустарник карагана скифская с ярко-желтыми цветами, хорошо прижившаяся в средиземноморской степи. Песчаные глыбы обладают энергетической силой.

Со степным феноменом связаны судьбы многих народов от позднего палеолита до эпохи бронзы и более позднего времени. Уникальные петроглифы (рисунки древнего человека) Каменной могилы - особый источник духовной культуры и искусства первобытного общества.

Весьма впечатляет посещение мест казацкой славы (остров Хортица в г.Запорожье), однодневная экскурсия в Энергодар (с посещением информационного центра ЗАЭС, тренажерного зала, краеведческого музея и набережной, Азовского моря (Косы Федотовой и пересыпи), лиманов (Молочного и Утлютского) - это лишь часть географических объектов области, которые можно использовать, как в туристических, так и в рекреационных целях.

Большая часть уникальных ландшафтов области сосредоточено в шести туристических районах: Запорожский, Бердянский, Приморский, Кирилловско-Ботиевский, Каменко-Днепровский, Гуляйпольский. Перспективным является Куйбышевский (исследования докембрийских пород).

Они определены путем сопоставления и совмещения картосхем с нанесением зон рекреации и объектов туризма.

В зависимости от преобладающего характера туристических ресурсов туристические районы по своему функциональному значению объединены в зоны:

- Познавательного туризма (Запорожский, Каменко-Днепровский, Гуляйпольский районы)
- Спортивно-оздоровительного туризма (Кирилловско-Ботиевский, Бердянский районы)
- Смешанного туризма (Приморский район)

Развитие индустрии курортов, туризма и отдыха требуют научно-обоснованной оценки пригодности территории для этих целей. Не всякая местность удобна для размещения рекреационных учреждений, не везде можно проложить интересные маршруты.

Многие туристические объекты области используется неэффективно, что ведет к активизации неблагоприятных природных процессов, уничтожению отдельных видов животных и растений, нарушению экологического равновесия. В связи с этим туризм и рекреация должны опираться на научно-обоснованную деятельность. Наблюдение за поведением организованных и неорганизованных туристов показали, что люди во время кратковременного отдыха при

неорганизованном туризме, прогулках, пикниковом отдыхе производят больше изменений в ландшафте, чем организованный.

В перспективе Запорожской области намечается расширение туристической деятельности путем вовлечения в оборот малопригодных, неиспользованных земель и земель малопродуктивных, используемых в сельскохозяйственном производстве (слабоосвоенные, побережья Азовского моря, Каховского и Днепровского водохранилищ, поймы рек Днепр, Молочная, Верх. Терса), а так же природных коридоров и компенсационных зон.

Кирилловско-Ботиевский туристический район будет расширен до 1600 га. в сторону Молочного лимана при создании курортного полиса «Кирилловка». Перспективным остается создание курортного полиса «Ногайск».

Ореховская зона отдыха расширяется за счет создания лесопосадок на непригодных для сельского хозяйства зонах, одновременно намечается благоустройство р. Конка в черте города. Эти лесопарки будут совмещать функции повседневного массового отдыха и загородного туризма. Для отдыха без ночлега предусматривается использовать также ряд лесных урочищ общей площадью 357 га. расположенных вдоль села Юрковка и берегов р. Конки.

Приведенные примеры говорят о больших возможностях развития в Запорожской области спортивного, экскурсионного, оздоровительного и других видов туризма. Много внимания уделяется развитию международного туризма.

К сожалению, охрана природы контролируется лишь непосредственно на туристических базах, в центрах отдыха, заповедниках. Территория же, где находятся тропы самодеятельных туристов, как и районы природного кратковременного отдыха, остаются без присмотра. Земля, по которой идут и едут миллионы отдыхающих, где ставят сотни палаток, никем не обслуживается, никем не обустроивается, не охраняется, находится в антисанитарном состоянии.

Эта проблема должна решаться на государственном уровне.

Список использованных источников:

1. В. Гонапольский Спортивно-туристская деятельность в общей и единой системе туристского образования. Зб. Проблеми розвитку спортивно-оздоровчого туризму і краєзнавства в закладах освіти: Матеріали Міжнародної Наукової Конференції (18-19 квітня).
2. Михайлов, Б. Д. Подземный Эрмитаж Приазовья.- Запорожье: Дикое Поле, 1998.- 187с.

ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ И ПУТЕЙ ИХ РЕШЕНИЯ СО СТАРШЕКЛАСНИКАМИ

Вступление. Творческая работа учителя и учащихся способствует воспитанию географически и экономически грамотного человека, который понимает взаимосвязь и взаимоотношения между людьми, территорией, ее природой и хозяйством. В связи с этим большой интерес у старших школьников вызывает изучение туристической отрасли, которая может играть огромную роль в хозяйственном комплексе Украины в условиях рыночных преобразований. В последнее время туризм приобретает все более мощное развитие и может стать одним из приоритетных направлений общественной жизни страны. Украина имеет разнообразные туристическо-рекреационные ресурсы, используя которые необходимо учитывать научные принципы, экономические законы организации туристической деятельности [1].

Исходные предпосылки. Туризм в наши дни превращается в планетарное, социально-экономическое и политическое явление, все страны заинтересованы в его развитии, туристическая деятельность требует научного обоснования. Огромен вклад в изучении проблем туризма украинских ученых-географов А.А. Бейдыка, Я.Б. Олійника, Б.П. Пангелова, В.С. Серебряя, П.Г. Шищенко и др., газеты "Краєзнавство, географія, туризм", периодических изданий университетов [4].

Цель статьи. Показать одну из форм работы со старшеклассниками – заседание круглого стола. Школьников в творческой работе привлекает возможность применения экономических законов, которые могут быть действенными в туризме – этом феномене современной духовной жизни человечества, в объединении наследия культуры и экономики на примерах туристических возможностей нашей страны, своего края.

Изложение основного материала. Перед изучением темы "Внешние экономические связи Украины" за 1-2 месяца начинается подготовка к проведению круглого стола на тему "Туризм в наши дни". Учитель, развивая и поощряя самостоятельность и инициативу школьников, ставит перед ними проблемные вопросы относительно развития туризма в Украине, своем крае. Во время подготовительной работы актив старшеклассников проделал следующую работу:

1. Составлен план подготовки и проведения круглого стола;
2. Подобрана и рекомендована литература. Оформлена книжная выставка "Туризм в нашей жизни";
3. Проведена анкета по теме "Твое отношение к туристической отрасли";

4. Организованы индивидуальные и групповые беседы с участниками круглого стола, выявлены пробелы в их знаниях, выяснены интересы, оказана помощь в подготовке к выступлениям;

5. Подготовлены видеоматериалы, презентации.

Успех круглого стола зависит от сочетания всех составляемых его подготовки и проведения. Главное – возбудить к нему интерес, создать соответствующий душевный настрой. В заседании круглого стола участвуют "специалисты туристической отрасли", "экономисты", "представители органов самоуправления", "журналисты".

Вступительное слово учителя. Туризм дает возможность путем диалога раскрыться личности, осознать себя через общение с другой культурой, другими людьми. Благодаря туризму происходит достижение взаимопонимания, толерантности, уважения национально-культурных ценностей. Наряду с увеличением количества туристов, еще скорее увеличиваются доходы от туристической деятельности. Это более 7% всего объема мирового экспорта (3-е место после экспорта нефти и автомобилей). В наши дни туризм прямо или косвенно обеспечивает работой более 200 млн. человек в мире [3], а в Украине – более 10 тыс. чел. Развитие туризма должно быть связано с развитием экономической стратегии регионов. Он способствует развитию музейного дела, учреждений культуры, общественного питания, бытового обслуживания населения [1]. Украина имеет живописные природные ландшафты, уникальное историко-культурное наследие, быт, традиции, интересные промышленные объекты. Но при этом существуют такие проблемы, как создание позитивного образа региона и туристического продукта, активизация продвижения регионального туристического продукта на внутреннем и внешнем рынках туристических услуг. Тема круглого стола "Проблемы туристической отрасли и пути их решения". Участники круглого стола: специалисты туристической отрасли, экономисты, представители органов самоуправления и журналисты. Во время проведения круглого стола рождаются глубокие эмоциональные переживания, воспитывается умение видеть, чувствовать, понимать. В ходе дискуссии **представители туристической отрасли** выделяют главные проблемы и пути их решения:

1. Необходимо использовать туризм как фактор развития территории;

2. Составить новый государственный реестр объектов туризма с учетом малоизвестных объектов туризма, которые могут стать турпродуктом;

3. Стимулировать приоритетное развитие сельского отдыха (аграрного туризма);

4. Способствовать туристической деятельности регионов для осуществления мультипликативного эффекта стимулирования других отраслей хозяйства;

5. Осуществлять развитие проблемных районов (отсталых, депрессивных, сельских, пограничных, нового освоения) за счет туризма, делать их более привлекательными;

6. Стимулировать разнообразные формы инвестиций отдельных комплексов: франчайзинг, лизинг, управление по контракту, вторичные резиденции;

7. Развивать небольшие и средние инвестиционные проекты, к примеру, привлечение финансовых ресурсов из-за рубежа (небольшой риск капиталом);

8. В связи с быстрыми темпами развития круизного бизнеса необходима достройка современных круизных лайнеров, туристических подводных средств, способных предоставить просмотр объектов подводного мира.

9. Туризм имеет возможность выступать как отрасль-субститут, то есть для многих регионов страны туризм может быть выгодным и эффективным для развития, чем другие существующие на данной территории отрасли хозяйства, что приведет к изменению экономической специализации территории;

10. Поддерживать дальнейшее развитие технологического туризма, создавать так называемые техноленды (пример, в Енакиево);

11. Привлекать местных жителей демонстрировать элементы прошлой деятельности (рыбная ловля, охота, рыцарские турниры и т.п.);

12. Продолжать развивать экологический туризм, который предусматривает объединение активного отдыха с дикой суровой природой, фестиваль туризм (например, фестиваль бардовской песни на Каменной могиле);

13. Стимулировать дальнейшее развитие религиозного туризма;

14. При подготовке кадров для сферы туризма разработать сбалансированную модель будущего специалиста, внести изменения и дополнения в действующий классификатор профессий и отраслевой стандарт высшего образования в направлении подготовки кадров для туризма в соответствии с общественной ролью туризма как фактора повышения культурного уровня населения [5];

15. Использовать рекламу телевидения для пропаганды туристического продукта.

Выступления участников круглого стола сопровождается демонстрацией видеоматериалов.

Журналисты и представители местных органов самоуправления к острым проблемам туристического комплекса Украины отнесли следующие:

- недостаточное использование имеющихся природных ресурсов для целей туризма и отдыха, неблагоустроенность рекреационных зон;

- отсутствие огромных спортивных и выставочных залов, спортивных площадок, теннисных кортов, парков развлечений и аттракционов по приемлемым ценам;

- неблагоустроенность зеленых насаждений, отсутствие ландшафтного подхода;

- недостаточное использование в туристической деятельности памятников археологии, промышленных городов;

- слабое развитие информационной службы.

В ходе обсуждения **экономисты** предлагают варианты экономических законов, которые могут быть наиболее эффективными в туризме:

1. Закон спроса и предложения, который устанавливает прямую зависимость между ценой турпродукта, его предложением и обратную зависимость между ценой, спросом на туристический продукт;

2. Эластичность спроса по цене показывает, на сколько процентов изменится спрос на турпродукт, если цена изменится на 1%;

3. Согласно закону Энгела с увеличением дохода уменьшается та его часть, которая используется на товары первой необходимости, и увеличивается часть затрат на предметы роскоши и духовное развитие, куда можно отнести туризм;

4. Эффект Веблена имеет выражение в престижном демонстрировании потребления. Считается, что определенные товары привлекательны для людей, которые их покупают для того, чтобы произвести впечатление на окружающих. В туризме это могут быть особенно дорогие новинки туристического рынка:

5. Эффект мультипликатора определяет, что средства, вложенные в туристическую деятельность, дают не только прямой доход, но и непосредственно влияют на отраслевую и территориальную структуру хозяйства, то есть создают новые предприятия, рабочие места, что особенно важно в современных условиях. Кривая безразличия свидетельствует о том, что потребителю туристического продукта часто не важно, куда ехать, главное, чтобы стоимость тура совпадала с его финансовыми возможностями [2].

Выводы. В ходе дискуссии обозначились пути решения многих проблем туристической области своего края и Украины, доказана необходимость применения экономических законов и категорий, которые наиболее эффективно могут действовать в туризме. Воспитательное значение круглого стола в том, что такая форма работы со старшеклассниками способствует формированию культуры работы с научной литературой, удовлетворяет потребность поделиться с товарищами своими мыслями, способствует формированию активной жизненной позиции. Обмен мнениями

приучає школьників ясно висказувати і переконливо аргументувати свої думки, чітко визначати своє ставлення до проблеми. Підготовка вчителя до засідання круглого столу дає багатий матеріал для вивчення індивідуально-психологічних особливостей школьників, їх схильностей і духовних потреб, рівня культури, їх переконань і моральності.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О. Класифікація та специфіка туризму. К., 2008
2. Кузнецова Э.А. Экономика. Харьков. Одиссей. 2006
3. Максаковский В.П. Географическая картина мира. Ярославль, 1996
4. Тимашова В.И. Аспекты международного туризма в школьном курсе "Страноведение". Харьков. 2009
5. Тищенко П.Г. Любимцева О.О. Питання географізації туристичної освіти. К., 2008

З. В. Тіщенко

*Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова
zoaytit@mail.ru*

ТУРИСТИЧНИЙ РЕГІОН УКРАЇНСЬКОГО ПРИДУНАВ'Я: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Одним з головних завдань сучасності є створення високорозвинутої сфери обслуговування, що дозволить повніше задовольняти потреби населення, зокрема, створювати кращі умови для відпочинку і дозвілля. Туризм і екскурсії, як вид активного відпочинку, в цьому відношенні універсальні і набувають все більшої популярності. Україна має вагомі об'єктивні передумови для того, щоб увійти до числа найрозвиненіших в туристичному відношенні країн світу: вигідне географічне положення, значний рекреаційний потенціал, численні пам'ятки історії і культури. Для України туризм сьогодні виявляється важливим чинником соціально-економічного розвитку як всередині держави, так і у зовнішньоекономічній діяльності. Саме тому актуальним питанням є вивчення розвитку туристичної діяльності на різних територіальних рівнях і в різних напрямках - екологічному, сільському, культурно-пізнавальному, за допомогою яких можна задовольнити потребу туристів в том чи іншому виді відпочинку. Регіон Українського Придунав'я має значні передумови для розвитку туристичної діяльності – природні, культурні, історичні, етнографічні. За концентрацією та поєднанням рекреаційних ресурсів, історичних пам'яток, інших привабливих для туристів об'єктів цей регіон не поступається таким відомим туристичним регіонам України, як Кримський та Карпатський.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Останнім часом в географічній науковій літературі з'являється все більше досліджень, присвячених розвитку національного і міжнародного туризму,

факторів і передумов розвитку туризму, форм його територіальної організації, становленню туристичного господарства і рекреаційної справи в Україні. До них відносяться роботи таких авторів, як Любіцева О.О., Кифяк В.Ф., Король О.Д., Крачило Н.П., Мальська М.П., Мацола В.І., Олійник Я.Б., Стафійчук В.І., Степаненко А.В., Худо В.В., Цибух В.І. та ін.

Мета статті полягає в аналізі туристичної діяльності в регіоні Українського Придунав'я, дослідженні розвитку туристичної інфраструктури, яка б сприяла покращенню туристичної діяльності в регіоні, виявленні проблем і перспектив розвитку Українського Придунав'я як туристичного регіону.

Виклад основного матеріалу. Українське Придунав'я охоплює північну частину пониззя Дунаю від місця впадіння в нього останньої притоки – річки Прут – до Чорного моря. Хоча ця ділянка незначна за розмірами (лише 174 км завдовжки – близько 4% довжини Дунаю), вона унікальна та вкрай цікава. Найхарактернішою особливістю її є різноманіття водно-болотних угідь: дельта Кілійського рукава Дунаю, пригирлове узмор'я, великі прісні озера (Китай, Катлабуг, Кугурлуй, Ялпуг, Кагул), плавневі масиви, а також прилегла смуга акваторії Чорного моря [2]. В цьому унікальному комплексі розвивається дуже багатий тваринний і рослинний світ.

В складі регіону чотири адміністративних райони – Кілійський, Ізмаїльський, Ренійський, Болградський, які займають площу біля 5 тис. кв. км з населенням близько 300 тис. жителів. Придунайський край надзвичайно цікавий своєю багатонаціональною культурою. Тут протягом довгого часу проживають пліч-о-пліч представники більше сорока національностей. Найбільш численними групами є українці, росіяни, молдовани, болгары, гагаузи, а в довоєнний час тут проживали великі німецькі і єврейські общини.

Головний сектор економіки Придунайського регіону утворюють сільськогосподарське виробництво та переробка сільськогосподарської продукції. Територія краю вирізняється високим ступенем сільськогосподарського освоєння. Проте, в зв'язку з наявністю крупних акваторій (озер) частка сільськогосподарських угідь складає лише 46-80% території районів, а розораність земель коливається від 39% до 63% від загальної площі [3].

Щодо туристичної галузі, то вона являється одною із пріоритетних напрямків розвитку економіки району. Розмаїття флори і фауни дельти Дунаю, унікальність міста Вилкове, цікава історія міст Ізмаїла та Кілії, рекреаційно-оздоровчі ресурси узбережжя Чорного моря, острів Зміїний створюють умови для розвитку різних видів туризму: екологічного, сільського, культурно-пізнавального, оздоровчого, етнічного та ін.

Послуги екологічного туризму в районі надаються Дунайським біосферним заповідником, який разом з ВАТ «Вилково-Пелікан-Тур», ПТП «Вилково-Тур» обслуговують найбільшу кількість туристів.

Місцеві туристичні фірми співпрацюють з туристичною фірмою «Транскруїз» м. Ізмаїл, яка організовує заходи круїзних кораблів в дельту Дунаю для іноземних туристів з відвідуванням міста Вилкове. Щороку кількість туристів, які відвідали м. Вилкове та дельту Дунаю, досягає понад 25 тисяч осіб, із них понад 6 тисяч іноземців. В період активного туристичного сезону (червень-серпень) значна кількість туристів, які відвідують дельту Дунаю, відпочивають на узбережжі Чорного моря (в рекреаційній зоні с. Приморське) де працюють 87 баз відпочинку і 4 дитячих оздоровчих табори, де одноразово можна розмістити до 7 тисяч відпочиваючих.

Активно розвивається сільський (зелений) туризм. Щороку збільшується кількість присадибних садиб, що готові прийняти туристів та відпочиваючих.

Туристичними підприємствами розроблено низку різноманітних туристичних програм з популяризації туризму різних напрямків, які створювались на базі туристично-рекреаційного потенціалу районів Українського Придунав'я. Найбільш популярними з них є: «Нульовий кілометр» (відвідування пам'ятного знаку в місці впадіння Дунаю в Чорне море), «Місто на воді» (екскурсія по каналах м. Вилкове), «Бесарабський вік-енд» (знайомство з болгарським побутом жителів Болградського району, предметами прикладного мистецтва та приготування на природі національної болгарської страви «Курбан» тощо); «Оселедцевий тур» (екскурсія вздовж єриків у м. Вилкове, виїзд на рибацьких човнах на о. Очаківський з приготуванням рибацької юшки тощо); «Місто на воді - Дунайська дельта» (катання на човнах по Білгородському каналу з відвідуванням м. Вилкове та Дунайського біосферного заповідника); «Бессарабське подвір'я» (проживання у сільській «Корчмі» - сучасному готелі з номерами, виконаними у народному стилі в с. Стара Некрасівка Ізмаїльського району), ознайомлення з флорою і фауною регіонального ландшафтного парку «Ізмаїльські острови» - о. Татару, о. Великий Даллер, о. Малий Даллер.

Приватним підприємством «Велком» запроваджено комплексну етнологічну екскурсію «Українське Придунав'я», яка дає змогу вітчизняним і зарубіжним туристам тісніше ознайомитися з унікальною природою і багатством духовних традицій району Південної Бессарабії. Передбачено відвідування сучасного болгарського села Зоря, музею болгарської народної культури «Камчикська Кишта», міста Вилкове, Дунайського біосферного заповідника, за бажанням туристів – міста Ізмаїл. Програма також включає дегустацію національних страв, вин, фіточаю місцевого приготування тощо.

Характерним прикладом зосередження туристських ресурсів пізнавального значення і таких, що мають особливу цінність для певного етносу, слугують місто Болград і ряд болгарських сільських населених пунктів Болградського, Арцизького і Ізмаїльського районів;

молдавські (румунські) села Придунав'я; поселення, засновані російськими старообрядцями (старовірами, «липованами»), і де нині зберігаються релігійні, мовні, побутові та інші культурні особливості цього субетносу – м. Вилкове, села Стара Некрасівка та Нова Некрасівка Ізмаїльського району, Мирне та Приморське Кілійського району тощо.

Найголовнішою проблемою, яка перешкоджає інтенсивному розвитку туристичної діяльності в регіоні, є проблема кількості та якості туристичної інфраструктури.

В Придунав'ї спостерігається багаторічна тенденція зменшення чисельності готельних підприємств: з 16 одиниць в 2000 році їх кількість зменшувалася до 7 закладів в 2010 році. Скорочення відбувається за рахунок малого фінансування, і приватизації державних закладів. Місткість готельних підприємств та інших місць для тимчасового проживання в період з 2000 по 2010 рр. скоротилася в усіх районах Українського Придунав'я, причому найбільше – в Ренійському (в 6 разів) та Кілійському (в 4 рази). Найменше скорочення відбулось у Ізмаїльському районі (в 1,7 рази) [1].

Кількість обслугованих туристів у готельних підприємствах регіону також скорочується. Єдиним районом, де спостерігається збільшення кількості обслугованих туристів, є Ізмаїльський район. Середній час перебування іноземних громадян у готелях та інших місцях для тимчасового проживання в придунайських районах складає 231 людино-дів [1].

На сьогодні готельна інфраструктура регіону не задовольняє відпочиваючих ні за кількістю, ні за якістю: матеріально-технічна база частини готелів є фізично та морально застарілою і не відповідає міжнародним стандартам. Головними проблемами готельного господарства в Придунав'ї є недостатня кількість готелів, невідповідність цін рівню якості готельних послуг, низький рівень конкуренції на готельному ринку, недостатня кількість та неналежний рівень підготовки кадрів для готельного господарства.

Крім об'єктів готельного господарства, в регіоні функціонують 102 дитячих табори, 73 санаторно-курортних заклади. В 2010 році в санаторно-курортних закладах Придунав'я було оздоровлено більше 35 тис. чоловік. Найбільше дітей в 2010 р. було оздоровлено в дитячих таборах Ізмаїльського (включаючи м. Ізмаїл) та Болградського районів – більше 4 тисяч. Також широкого розвитку набувають заклади для тимчасового відпочинку, гуртожитки, кемпінги, молодіжні турбази. Однією з проблем дослідження, стратегічного планування і прогнозування туристичної діяльності в регіоні є наявність, поряд з державним і колективним, обширного приватного сектору місць для тимчасового проживання і відпочинку. Цей сектор, незважаючи на те, що формується більш стихійно, займає неабияку частку у наданні певних туристичних послуг в регіоні, але важко піддається обстеженню та аналізу.

Головними проблемами, що перешкоджають розвитку рекреаційно-туристичного сектору економіки в регіоні Українського Придунав'я, продовжують бути низька якість рекреаційно-туристичного продукту (частина природних об'єктів не пристосована для відвідувань), невідповідність рекреаційно-туристичної інфраструктури світовому рівню, а послуг – вимогам щодо якості обслуговування.

Ще однією перешкодою розвитку туристичної діяльності є помітна транспортна ізольованість регіону по відношенню до Одеси, Одещини та інших регіонів України: єдиний залізничний вихід з нього – залізнична колія Рені (Ізмаїл) – Бесарабка – Арциз – Одеса, перебуває у занедбаному техніко-економічному стані, не має прямого виходу до кордону з Румунією. До того ж вона кількаразово заходить на територію Молдови, митні режими з якою на даний час ще не певною мірою узгоджені. Альтернативою є автомобільні магістралі. Позитивними зрушеннями тут є, зокрема, домовленість України і Молдови про офіційну передачу Україні ділянки автомобільної траси в районі с. Паланка, а також проект будівництва нової траси Одеса – Рені зі спорудженням мостового переходу через Дністровський лиман. У травні 2009 року на засіданні країн-членів Організації чорноморського економічного співробітництва прийнято меморандум про включення дороги Одеса - Рені до основного маршруту кільцевої автомагістралі (завдовжки понад 7 тис. км.) навколо Чорного моря.

Для успішного виконання основних завдань та заходів розвитку рекреаційно-туристичної сфери регіону необхідна реконструкція та модернізація об'єктів рекреаційно-туристичної інфраструктури, використання ринкових механізмів у рекреаційно-туристичній діяльності; поширення площ під рекреаційно-туристичні об'єкти; формування інноваційних видів туризму; впровадження рекламних заходів щодо просування рекреаційно-туристичного продукту на національному та світовому ринках, розроблення та реалізація регіональних програм розвитку рекреаційно-туристичної сфери. Враховуючи специфіку регіону Українського Придунав'я, наявну інфраструктуру та технічні можливості, найбільш економічно привабливим вбачається подальший розвиток круїзного річкового туризму по р. Дунай з відвідування міст Ізмаїл та Вилкове; оздоровчого туризму у приморській зоні, лікувально-оздоровчого туризму, екологічного, етнічного, сільського, культурно-пізнавального, спортивного та розважального туризму.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На жаль, сьогодні рекреаційно-туристичний потенціал регіону Українського Придунав'я використовується вкрай недостатньо. Територія регіону є дуже перспективною для розвитку різних видів туризму – екологічного, сільського, культурно-пізнавального, етнічного. Але для цього потрібні значні інвестиції в туристичну інфраструктуру регіону, розробка і впровадження регіональних програм розвитку

туристичного господарства, застосування заходів стимулювання туристичної діяльності. Стратегічним напрямком подальшого розвитку рекреації та туризму повинно стати створення конкурентоспроможного на внутрішньому та міжнародному ринку регіонального рекреаційно-туристичного продукту за рахунок ефективного використання природного та культурно-історичного потенціалу, модернізації та реконструкції існуючої туристичної інфраструктури, забезпечення на цій основі реалізації соціально-економічних інтересів галузі при збереженні екологічної рівноваги та комплексного розвитку регіону Українського Придунав'я.

Список використаних джерел:

1. Готелі та інші місця для тимчасового проживання Одеської області. Статистичний збірник./ За ред. Котвицької Л.Е. – Одеса: Головне управління статистики в Одеській області, 2010. – 75 с.
2. Карпова Г.О., Мальцев В.І., Титар В.М. Природа Українського Придунав'я та Чорного моря – Київ: Інститут екології (ІНЕСКО) Національний екологічний центр України, 2007. – 184 с.
3. Топчієв О.Г., Платонова Л.П., Тітенко З.В., Шашеро А.М. Придунайський регіон: населення, геодемографічна ситуація, трудові ресурси // Причорноморський екологічний бюлетень №3-4, 2006. – С. 435 – 449.

О. Г. Топчієв¹, Д. С. Мальчикова², А. М. Шашеро¹

*¹Одеський національний університет
ім.І.І.Мечникова*

*²Херсонський державний університет,
esgeogr@ksu.ks.ua*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИЧНА СХЕМА ГЕОПЛАНУВАННЯ РЕГІОНІВ

Активізація планування територій в регіонах України та нове законодавство з цих питань вимагає переосмислення теоретико-методологічної бази планувальної діяльності в межах територій різних масштабів та рангів. У складі сучасної суспільної географії її сформувався новий конструктивний напрям, який ми називаємо *геоплануванням*. Під *геоплануванням* ми розуміємо (рис. 1):

1) *синтетичний конструктивно-прикладний науковий напрям*, що вивчає планувальну організацію суспільно-просторових комплексів, методи її розробки і оптимізації;

2) *науково обґрунтований системний процес* раціональної територіальної організації суспільства шляхом розробки і впровадження планів територіального розвитку.

3) *управлінську технологію* регулювання використання територій, створення та підтримання повноцінного життєвого середовища з метою забезпечення збалансованого регіонального розвитку і підвищення якості життя населення.

До різновидів геопланування можна віднести і розроблення генеральних планів міст (хоча звичайно, в цьому випадку планування території поєднано з певними містобудівельними концепціями та відповідними нормативами), районне планування (районні планировки) [5], територіальне планування [6], ландшафтне планування [2], регіональне планування [1, 3], планування територій країн та регіонів [4]. Всі зазначені різновиди геопланування зберігають свою певну методичну різноманітність. Разом з тим вони спираються на близькі, іноді дуже подібні методологічні принципи і засади, що дає змогу розробити єдину методологічну схему геопланування (планування територій, ландшафтного планування, територіального планування), яка пропонується для обговорення.

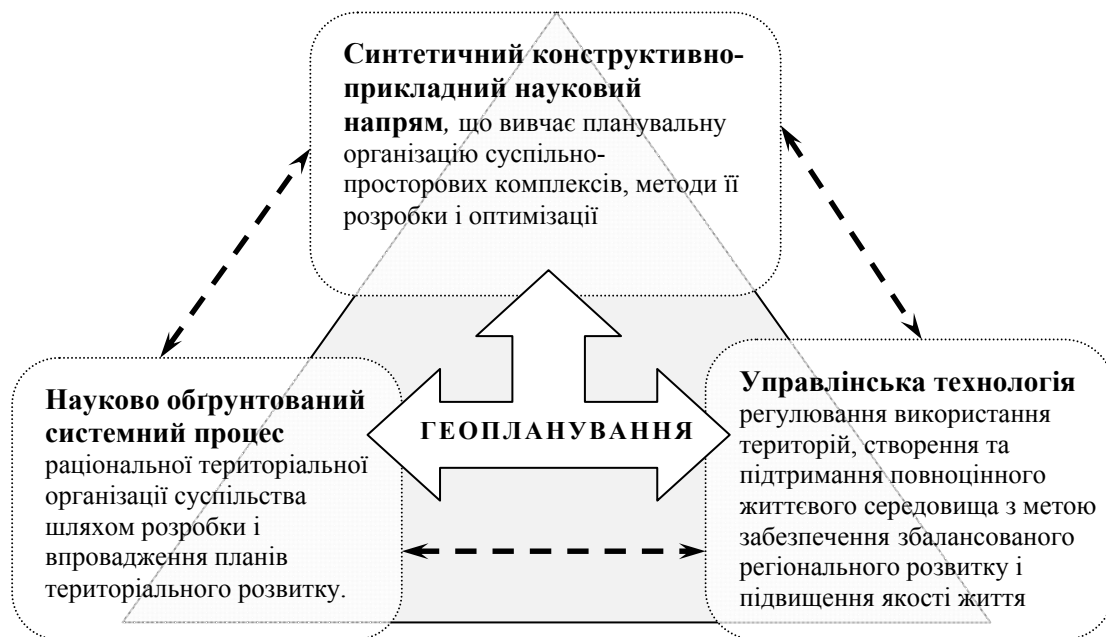

Рис. 1. Зміст геопланування.

На рисунку 2 представлена понятійно-концептуальна схема геопланування, на якій базове поняття «геопланування» співставлене з різними масштабами геопланувальних розробок та з плануванням території регіону за головними макрокомпонентами ландшафтної оболонки - природне середовище, населення, господарство. Показані також концептуальні напрямки геопланування за головними складовими територіальної організації господарства:

= *геопланування природного середовища* за найбільш загальним підходом має на меті створення природного каркасу екологічної безпеки території; за існуючими напрямками планувальних розробок це ландшафтне планування;

= планування розселення може бути назване *екістичним плануванням* (розселенським геоплануванням), що має на меті геопросторове впорядкування розселення населення;

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

= впорядкування господарської діяльності у контексті геопланувальних розробок – це *геопросторове розміщення господарства (господарське геопланування)*.

Рис. 2. Понятійно-концептуальна схема геопланування

Поряд із зазначеними покомпонентними геопланувальними розробками планування території регіону має на меті їх співставний аналіз та розроблення інтегральних геопланувальних картосхем. Такими є каркас антропогенно–техногенних навантажень території регіону (4), та карта (тематична серія карт) які обґрунтовують заключні геопланувальні рішення (5) методом поєднаного аналізу каркасів природної безпеки (1) та антропогенно – техногенних навантажень (4). Змістовна характеристика цих напрямків геопланувальних розробок показана далі.

Цільова настанова геопланування – перехід від моделей (карт) сучасного використання територій регіонів країни до проектних схем (карт) територіальної організації регіонів (країн). Робоча гіпотеза цих робіт така. Наявне використання територій формувалося у процесах їх зростаючого господарського освоєння, без належного планування,

доволі неупорядковане, часом хаотичне. В умовах інтенсифікації природокористування у кожному регіоні зростає дефіцит територій для головних видів господарської діяльності, множаться конфліктні ситуації між різними видами природокористування, різко знижується економічна ефективність природокористування і господарської діяльності в цілому, зростають соціально-екологічні та природоохоронні проблеми. Саме такі проблеми покликали до життя наприкінці ХХ ст. необхідність планування територій і активізували відповідні наукові географічні розробки.

Методична схема геопланування (рис.3) складена чотирма блоками. Додатковою пунктирною обводкою на схемі виділені напрямки досліджень, які на даний час не мають методологічного та методичного обґрунтування і потребують відповідних розробок. Цільова настанова *першого блоку* – складання карти чи тематичної серії карт, що відображують сучасне використання території регіону. У “чистому вигляді” таких карт на даний час не існує. Для їх розроблення необхідно проаналізувати наявне природокористування в регіоні, систематизувати його на головні різновиди, встановити змістовні і технічні особливості їх картографування.

Для головних різновидів природокористування і відповідних варіантів господарського використання територій необхідно визначити наявні протиріччя і конфліктні ситуації: дефіцит земель для основних видів економічної діяльності, випадки територіальної сумісності-несумісності відповідних різновидів природокористування та ін. Проблемні і конфліктні ситуації щодо територіального розподілу видів природокористування та господарської діяльності необхідно показати на картах. Цей напрям тематичного картографування як такий в цілому ще не розроблений.

Для головних видів господарської діяльності будуть потрібні окремі карти їхньої територіальної організації з урахуванням напрямків і масштабів перспективного розвитку. Планування території повинно орієнтуватись на переваги пріоритетних виробництв, галузей і видів економічної діяльності.

Впорядкування території планувальними методами повинно враховувати особливості територіальної організації населення та господарства регіону. Для регіонів з великими містами та міськими агломераціями, скажімо, необхідно уважно розглядати планувальні проблеми їх передмість та приміських зон. Для приморських регіонів відповідно до приморсько-фасадного типу територіальної організації населення і господарства необхідно враховувати соціально-економічну ешелонованість відносно берегової лінії і території, і акваторії.

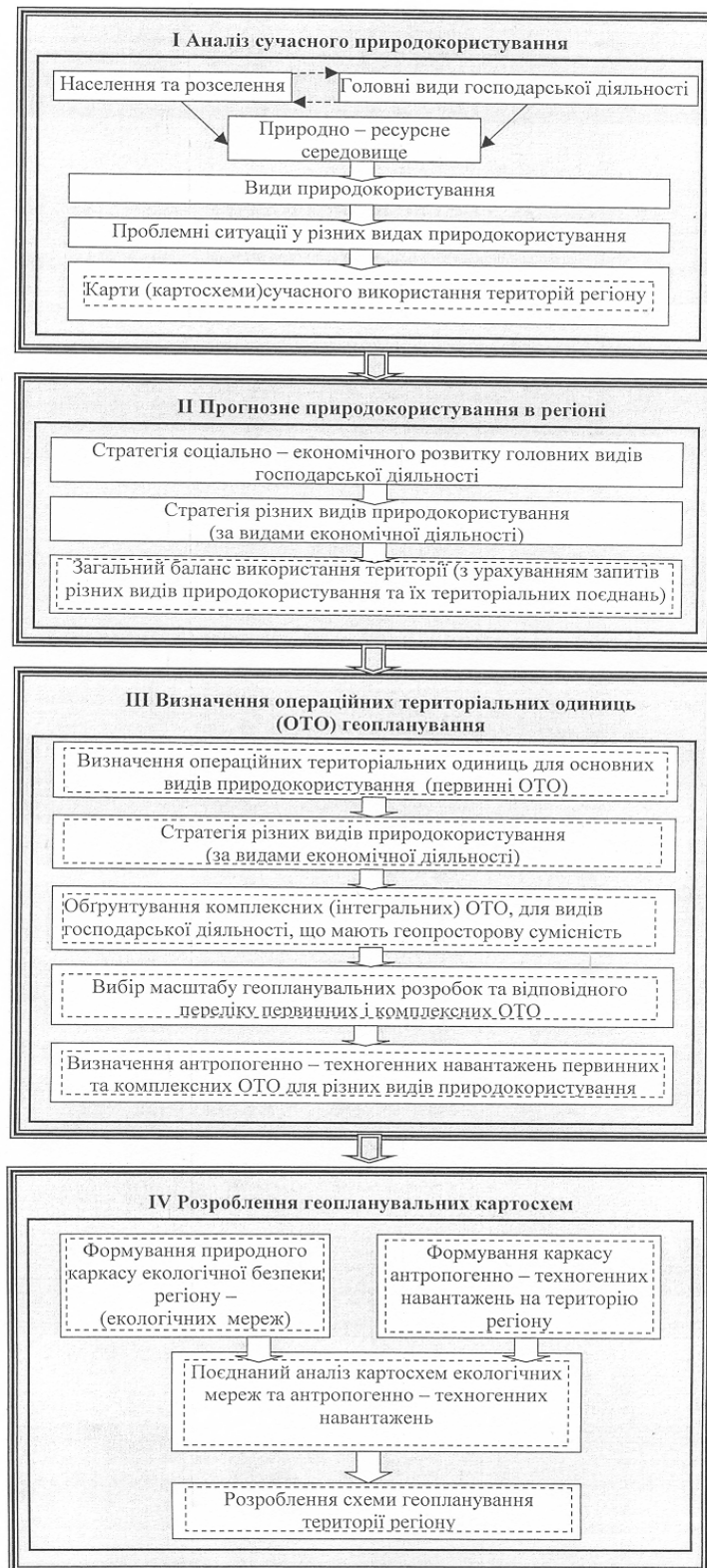

Рис. 3. Методична схема геопланування регіону

* Додатковою пунктирною обводкою на схемі виділені напрямки досліджень, які на даний час не мають методологічного та методичного обґрунтування і потребують відповідних розробок

Другий блок загальної методичної схеми геопланування має на меті обґрунтування природокористування та відповідних видів використання територій регіону на близьку перспективу. У складі цього блоку розроблення стратегій (проектів, програм, концепцій та ін.) соціально-економічного розвитку регіонів. Цей напрям на даний час достатньо розроблений і є важливою складовою сучасної державної регіональної політики. Принагідно нагадаємо, що нині розроблені стратегії соціально-економічного розвитку країни та її регіонів на період до 2015 р.

Потребує поглибленої методологічної та методичної розробки *стратегія головних видів природокористування у регіоні* співставно з пріоритетними видами економічної діяльності у проектних розробках. Ще більш складним є складання *перспективного балансу територій (земель) регіону за пріоритетними видами економічної діяльності та відповідними напрямками природокористування*. Подібні документи для регіонів не розроблялись взагалі. Офіційні баланси земель регіонів (областей) показують їх розподіл за видами земельних угідь і тільки. Для потреб геопланування необхідно показати прогнозний розподіл територій і земель саме за різними видами природокористування та відповідними видами їх господарського використання. Існуючий облік земель за видами угідь і окремими категоріями земель не відповідає потребам геопланування. Зокрема, з'явилися нові категорії земель, що ще не увійшли до чинного обліку земель (землі водного фонду, рекреаційні землі, водно-болотні угіддя). По-друге, найбільш рубриковані за різновидами сільськогосподарські землі не розглядають окремо деградовані та малопродуктивні угіддя, не поділяють орні землі щодо їх використання за різною інтенсивністю.

Підкреслимо, що геопланування на регіональному рівні розглядає поділ території. Як правило, не за окремими видами її використання, а за їх певними просторовими поєднаннями та комбінаціями. Територіальний розподіл використання планувальних ділянок у регіональному масштабі показує вже не окремі види природокористування, а їх геопросторові комбінації, які потребують відповідної типізації та геоecологічної оцінки щодо більшої – меншої конфліктності таких комбінацій.

Стратегії соціально-економічного розвитку регіонів обґрунтовують пріоритетні галузі і види економічної діяльності. Для кожної галузі чи виду економічної діяльності у проектних розробках фігурують їх запити щодо необхідних земель і територій. Але в таких стратегіях відсутні зведені *плани перспективного використання територій і земель регіону*, які б інтегровано і взаємопов'язано розглядали запити різних галузей на території і знаходили б розв'язання конфліктних ситуацій, пов'язаних з дефіцитом земель в умовах зростаючої конкуренції різних видів господарської діяльності.

У *третьому блоці* запропонованої методичної схеми розглянуто проблеми визначення *операційних територіальних одиниць (ОТО)* для

картографування різних видів господарського використання території. Необхідно встановити ОТО для основних видів природокористування. Ними можуть бути, зокрема, види земельних угідь, окремі категорії земель, населені пункти, транспортні мережі, інженерно-технічні системи і комплекси. Картографування використання територій регіонів у середніх, дрібних масштабах не може обмежитись так званими *первинними ОТО*, які показують якийсь один різновид використання територій. У багатьох випадках необхідно картографувати території та географічні об'єкти з поліфункціональним господарським навантаженням, з поєднанням різних видів природокористування та господарської діяльності на одній ділянці. З'являється потреба у виділенні так званих *комплексних ОТО*, які інтегрують характерні поєднання тих чи інших видів природокористування. Більш докладно проблема визначення первинних і вторинних (комплексних) ОТО вже обговорювалась у нашій роботі [12]. І ще одна важлива і складна методологічна та методична проблема геопланування. Для первинних і комплексних ОТО необхідно визначити *рівні антропогенно-техногенних навантажень за різними видами природокористування та їх територіальними комбінаціями та поєднаннями..*

Ключовим завданням геопланування регіонів є розробка *систематики видів використання території*. Для карти (чи серії карт) використання земель (територій і акваторій) регіону необхідно скласти легенду, яка б представила *операційні територіальні одиниці (ОТО)*, що підлягають тематичному картографуванню. Нагадаємо, що на Генеральній схемі планування території України [4] ОТО були представлені *видами використання території*. Перехід від оглядового (дрібного) масштабу картографування до регіонального (середнього) потребує відповідного уточнення та доповнення номенклатури ОТО. Необхідно повною мірою показати всі головні види природокористування в регіоні. Необхідно також враховувати масштаб картографування (орієнтовно 1:200 000) і вибирати ОТО відповідних форм і розмірів, які можуть бути показані на карті такого масштабу. Для такого масштабу мінімальний контур на карті становить 2x2 мм, що за масштабом відповідає 16 га території. Таким чином, ОТО повинні мати характерні ознаки природокористування певного виду, з одного боку, і мінімальні розміри від 10-20 га – з другого. Поряд з *ареальною (контурною)* формою ОТО можуть бути *точковими* (населені пункти, окремі об'єкти), *лінійними* (транспортні магістралі та комунікації) і *мережними* (поєднання реальних точкових, лінійних і ареальних форм).

Заключний **четвертий блок** загальної методичної схеми геопланування вже має певну апробацію. У ньому представлені геопланувальні картосхеми, що завершують проектні розробки природного середовища, з одного боку, і населення та господарства – з другого. Цільова настанова геопланувальної розробки природного

середовища регіону – *формування природного каркасу екологічної безпеки регіону у формі регіональної екологічної мережі*. Формування природних каркасів екологічної безпеки територій у вигляді національної екологічної мережі та регіональних екомереж вже має серйозну нормативно правову основу (закони України 2000 р. та 2004 р., постанова Уряду країни 2000 р., екологічні концепції та програми загальнодержавного та регіональних рівнів та ін.). Перші розробки концепцій і програм формування регіональних екологічних мереж показують, що екомережі можуть займати 15 – 25 % територій регіонів [10].

До складу екомереж входять землі природно – заповідного фонду, водно-болотні угіддя, лісові землі, рекреаційні землі. Але більшу частину територій екомереж представляють *землі водного фонду*, а також *деградовані та малопродуктивні сільськогосподарські угіддя*. Ці категорії земель ще повною мірою не увійшли до діючої системи державного обліку земель і потребують відповідних методичних коментарів. Земельним і водним кодексами України визначені п'ять видів земель водного фонду, для яких встановлені відповідні межі та регламенти господарського використання. Разом з тим землі водного фонду не виділені на місцевості і потребують відповідних земельно-проектних робіт. У більшості випадків вони ще не увійшли до біжучого обліку земель і потребують хоча б схематичного картографування. Подібна ситуація в обліку деградованих та малопродуктивних сільськогосподарських угідь. У біжучому обліку земель можна знайти лише приблизні площі еродованих та деяких інших не продуктивних земель, але для формування екомереж необхідні спеціальні обслідування та картографування таких земель. Таким чином планування територій регіонів повинно враховувати *нові категорії земельного фонду*, які законодавчо встановлені у 1990-х роках, але ще не виділені на місцевості і не показані на планах землекористування. Йдеться про *землі водного фонду*, що мають п'ять різновидів, визначені Земельним і Водним кодексами України, а також про *землі екологічних мереж* – Всеєвропейської, національної та регіональних.

Другим заключним документом повинна бути *картосхема антропогенно-техногенних навантажень на територію регіону*, яка поєднує екістичне геопланування з господарським (рис.1). *Екістичний (розселенський) фактор* – головна складова територіальної організації суспільства. З одного боку, картографування *регіональних систем розселення* має відповідне методологічне обґрунтування і значне поширення у географічних дослідженнях. З другого – поряд з традиційними характеристиками систем розселення у контексті геопланування території потрібна систематика регіональних і локальних систем розселення за видами природокористування та господарської діяльності, за узагальненими рівнями антропогенно-техногенних навантажень на природне середовище.

Картосхеми техногенних навантажень на територію регіону показують рівні техногенного впливу на довкілля поселень, транспортних комунікацій, інженерно – техногенних систем, ареалів різного господарського використання - сільськогосподарських, лісогосподарських, гірничопромислових, рекреаційних.

Проблемними питаннями на даний час є класифікація і типізація міст та інших населених пунктів за їх техногенним навантаженням в залежності від людності та функціональних типів, території техногенного впливу поселень у вигляді їх промислових зон. Не розроблена систематика транспортних магістралей та комунікацій за рівнями техногенного впливу та зонами його поширення на прилеглі ділянки.

На особливу увагу у контексті геопланувальних розробок заслуговують так звані «гарячі ареали» та «гарячі точки» - ділянки й пункти, де рівні техногенного навантаження близькі до критичних чи перевищують їх. Картографування «гарячих ареалів» та «гарячих точок», зон їх техногенного впливу та відповідних санітарно - захисних зон практично не ведеться.

Загальна *систематика господарського використання земель* – селитебного, промислового, сільськогосподарського, лісогосподарського, водогосподарського, рекреаційного, відома. Для потреб геопланування необхідна більш докладна класифікація видів використання територій та акваторій, яка б враховувала більшу – меншу інтенсивність господарської діяльності та відповідні рівні техногенних навантажень на середовище.

Поєднаний аналіз картосхем розселення регіону з відповідними антропогенними навантаженнями та карт господарського використання території з різними рівнями техногенних навантажень дозволяють побудувати інтегральну картосхему антропогенно–техногенних навантажень, яку ми називаємо *каркасом антропогенно–техногенних навантажень* на територію регіону.

Заключним етапом геопланування регіону є співставний аналіз всіх зазначених картосхем, а в найбільш узагальненому вигляді - природного каркасу екологічної безпеки регіону (регіональної екологічної мережі) та каркасу його антропогенно–техногенних навантажень (рис.1). Головні питання, відповідь на які дає такий аналіз:

= забезпеченість регіону ділянками зі слабо порушеною біосферою (ядра екологічної мережі) та природними екологічними коридорами;

= загальний рівень антропогенно–техногенного навантаження території регіону та особливості його геопросторового розподілу;

= ступінь поляризованості ландшафту за взаємною віддаленістю та розмежуванням ділянок чистої природи – біосферних «вікон», та ареалів з максимальними антропогенно-техногенними навантаженнями;

= забезпечення поступових переходів від ділянок максимальних господарських навантажень до заповідних територій і навпаки методом ешелонування антропогенно–техногенних навантажень, тобто поступового їх збільшення чи зменшення;

= негативні впливи екологічних бар'єрів – головних транспортних магістралей та проблеми їх накладання на екологічну мережу;

= особливості геопросторового розподілу «гарячих ареалів» та «гарячих точок» у регіоні та проблеми мінімізації їх негативних впливів.

Завершує геопланувальні розробки *схема (картосхема) планування території регіону*. Таку картосхему розробляють методом співставного аналізу карт регіональної екомережі та антропогенно-техногенних навантажень. Змістовно ключовим завданням такого поєданого аналізу є виявлення критичних невідповідностей між функціональною організацією природного середовища, з одного боку, та планованими варіантами його господарського використання – з другого.

І ще одне постановочне і певною мірою дискусійне методологічне питання. На даний час схеми планування територій *однорівневі*. Є потреба для геопланування регіонів розробляти багаторівневі схеми планування територій відповідно до ієрархічної багаторівневої організації життєдіяльності населення. На схемах геопланування регіонів необхідно розглядати базовий рівень *первинних ОТО* і рівень характерних *територіальних (акваторіальних) поєднань ОТО*, що відповідають мікро- та субрегіональним рівням типових видів природокористування та характерним комбінаціям ОТО. Нарешті, в географічних дослідженнях активно використовують *регіональні мережні структури* природи (ландшафтні карти, екологічні мережі), транспортні мережі та ін..

Пропонуємо виділяти *три рівні геопланування регіону* (табл. 1): *базовий, комплексний, мережевий*.

Ще один важливий методологічний принцип регіонального геопланування полягає в максимальному використанні наявної географічної інформації і в першу чергу - тематичних серій карт. На даний час накопичений значний фактологічний матеріал у вигляді різноманітних тематичних карт та відповідних баз даних, практичне використання яких лишається ще фрагментарним та епізодичним. Для кожного виду природокористування в регіоні необхідно підібрати відповідну серію карт і за їх допомогою встановити найбільш поширені види і форми господарського використання території, що надалі стануть ОТО геопланування.

Складною проблемою геопланування регіонів є врахування специфіки регіонального масштабу картографування. Спроба показати всі види природокористування на території регіону зустрічає чимало технічних труднощів. Навіть на карті 1:100 000 показати

кілька десятків видів природокористування непросто. Слід шукати типові просторові комбінації різних видів природокористування на тих чи інших територіях і надалі розглядати такі ділянки як операційні територіальні одиниці (ОТО) геопланування другого рівня. І у змістовному аспекті більш логічно аналізувати територіальні поєднання певних видів і форм природокористування, оскільки саме вони представляють реальне антропогенно-техногенне навантаження на природне середовище. Наявні плани землекористування регіонів масштабу 1:200 000 не можуть слугувати картографічною основою геопланування, оскільки їхнє навантаження не відповідає видам природокористування. Кращий варіант – природно – географічна основа у вигляді середньомасштабної ландшафтної карти регіону.

Таблиця 1. Рівні геопланування регіону.

Рівень	ОТО та їх характеристика	Геопланувальні елементи, переважні масштаби їх застосування
<i>Базовий</i>	первинні ОТО (з одним видом природокористування)	геопланувальні ареали (від 1:200 000 і крупніше)
<i>Комплексний</i>	комплексні ОТО (з поєднанням кількох видів природокористування)	геопланувальні ділянки (від 1:300 000 і дрібніше)
<i>Мережевий</i>	лінійно-мережні ОТО (природні та соціально-економічні мережі)	геопланувальні мережі (1:200 000 – 1:300 000, залежно від цільових настанов)

Список використаних джерел:

1. Білоконь Ю. М. Регіональне планування: теорія і практика. – К.: Логос, 2003. – 246 с.
2. Бобра Т. В. Ландшафтные основы территориального планирования. – Симферополь: Таврия Плюс, 2003. – 172 с.
3. Багров Н.В., Бокова В.А., Карпенко С.А. Информационно-географическое обеспечение планирования стратегического развития Крыма. – Симферополь: ДиАйПи, 2006. – 188 с.
4. Генеральна схема планування території України. – К.: Державний науково-дослідний інститут проектування міст “Діпромісто”, 2000.
5. Перцик Е.Н. Районная планировка (территориальное планирование). – М.: Гардарики, 2006. – 398 с.
6. Позаченюк Е. А. Территориальное планирование. – Симферополь: Доля, 2003.
7. Топчієв О. Г. Екологічна безпека і раціональна територіальна організація суспільства // УГЖ. – 1993. - № 2. – С. 3-8.

8. Топчієв О. Г. Методологічні трансформації географії в інформаційному суспільстві. //Географія в інформаційному суспільстві. Збірник наукових праць. Українське географічне товариство. –К.: ВГЛ Обрій, 2008. – Т. I. – С. 284-291.
9. Топчієв О.Г. Планування територій у контексті сталого розвитку регіонів //Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення.(Матеріали наукової конференції) – Херсон: ХДУ, 2005. – С.118-123.
10. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики (навчальний посібник для студентів географічних та економічних спеціальностей). - Одеса: Астропринта, 2005. С 423 - 466 с.
11. Топчієв О.Г., Платонова Л.П, Шашеро А.М. Концепція каркасів екологічної безпеки країн і регіонів як сучасна парадигма географії. Сб. научных трудов «Новые географические знания и направления исследований». – Киев: ИД «Академперіодика», 2006. – С. 311-317.
12. Топчієв О.Г., Мальчикова Д.С., Шашеро А.М. Методологічні засади геопланування регіону //Український географічний журнал. - № 1. – 2010. – С. 23-31.
13. Топчиев А. Г., Яворская В. В. Геопланировочная парадигма в украинской географии. – Теория социально-экономической географии: современное состояние и перспективы развития //Материалы международной конференции. – Ростов-на-Дону: Изд. ЮФУ, 2010. – С. 89-97.
14. O.Topchiyev, V.Olijnyuk, T.Melnychenko. The concept of territory geoplanning in Ukrainian geography // Selected aspects of transformation in countries of Central and Central-Eastern Europe. University of Gdansk Peplin, 2010. - p. 52-62.

К. В. Ухаль

*Институт географії НАН України,
katinika@rambler.ru*

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІЙ»

Постановка проблеми. Успішність розвитку тієї чи іншої території обумовлена її інтегральним потенціалом і його складовою – соціально-економічним потенціалом. Тому розробка сучасних наукових підходів щодо дослідження потенціалу території, його структури і напрямів використання є важливим завданням. І значна роль у проведенні такої оцінки належить саме суспільній географії. Комплексне розуміння процесів, які відбуваються в суспільстві, їх зв'язки з оточуючим середовищем, найбільш повно, порівняно з іншими науками, відображені в об'єкті і предметі географії і її суспільної гілки.

Дослідженням потенціалу території та його окремих складових займалися та займаються зарубіжні і вітчизняні вчені, зокрема, слід виділити таких як М.Д.Шаригін, В.О.Анучин, О.О.Мінц, І.В.Комар, Г.О.Приваловська, Д.Сейвер, П.Клоук, Ф.Андерсен, Г.Метчевс, М.М.Паламарчук, Л.Г.Руденко, І.О.Горленко, О.Г.Топчієв, В.П.Руденко, І.Т.Твердохлебов, В.П.Нагірна, Г.П.Підгрушний, Н.Ю.Недашківська та ін.

Метою даної публікації є стислий аналіз основних підходів до дослідження поняття «потенціал території».

Виклад основного матеріалу. У наукових дослідженнях щодо вивчення потенціалу території використовують такі терміни як «економічний потенціал», «соціально-економічний потенціал», «ресурсний потенціал», «інтегральний потенціал». На нашу думку, останній є найбільш влучним, тому що «поєднує всі ресурси території (природні, трудові, виробничі, фінансові, наукові, інтелектуальні, інформаційні тощо), які можуть бути залучені до господарської діяльності, і саму територію як поле взаємодії суспільних і природних компонентів, включаючи її транспортно-географічне положення» [1, с. 33].

Перш за все, розглянемо основоположне поняття «потенціал». Категорія «потенціал» (від лат. *potentia* – сила, можливість) означає – запаси, джерела. Відомим є визначення поняття «потенціал», як такого, що означає засоби, джерела наявні та ті, які можуть бути мобілізовані, введені в дію та використані для досягнення певної мети, здійснення плану, вирішення будь-якого завдання [2]. У даному визначенні увага акцентується на можливості мобілізації наявних засобів.

Ми пропонуємо розглядати поняття «потенціал» як інтегральну форму різноманітних можливостей, властивостей, засобів, умов, нереалізованих резервів певної території, які за відповідних умов можуть бути використані для досягнення конкретних цілей, тобто перейти від можливості у дійсність.

Щодо «потенціалу території», то в широкому розумінні його трактують як відношення між фактичною і граничною (гранично допустимою) ємностями при змінних умовах (з урахуванням додаткових витрат, організаційних заходів, відкриття нових ресурсів, технічного прогресу і т.д.), потенціал - це можливість, реалізація якої вимагає нестандартного підходу, додаткової умови [3, с. 78-79].

Потенціал території як «можливість розширення господарської діяльності на даній території без великих допоміжних затрат на її благоустрій або з додатковими капітальними затратами» [4, с. 544], пропонують розглядати автори фундаментального словника з географії. Визначення змістовне, проте, в ньому за основу береться лише господарська діяльність, а інші аспекти – не розкриті.

З економічної точки зору соціально-економічний потенціал розглядає Б.М.Мочалов, визначаючи його як сукупну здатність галузей народного господарства виготовляти промислову, сільськогосподарську продукцію, здійснювати капітальне будівництво, перевозити вантаж, надавати послуги населенню [5, с. 7]. Також автор наголошує на необхідності розмежовувати показники соціально-економічного потенціалу від показників економічної потужності. Він характеризує останні як фактично досягнутий рівень розвитку виробничих сил на певну дату та підкреслює, те, що

соціально-економічний потенціал розкриває економічну потужність [5, с. 10].

Узагальнюючи всі вищенаведені визначення можна відмітити, що у більшості з них домінує ресурсна теорія, яка базується на аналізі складу та ефективності використання ресурсів для досягнення якісного стану території.

Поняття «потенціал території» не є сталою величиною, воно змінюється в залежності від кількісних і якісних процесів, що відбуваються в суспільстві, а також набуває нових значень в процесі еволюції. Простежується зміна у співвідношенні якості-кількості ресурсів, а також попиту на його різновиди (таблиця 1).

Таблиця 1. Потенціал території: еволюція використання

Період	Ресурси розвитку
Доіндустріальний	Природний потенціал, потенціал географічного положення
Індустріальний	Інфраструктурний, промисловий (або виробничий), демографічний,
Постіндустріальний	Інноваційний, інтелектуальний, фінансовий, інформаційний, культурний, екологічний

Еволюція розуміння інтегрального потенціалу території, можливостей і напрямів його використання, пов'язана з загальними тенденціями розвитку господарства та суспільства в цілому, зокрема переходу від доіндустріальної до індустріальної, а в кінцевому результаті до постіндустріальної стадії розвитку, яка визначається послідовними прогресивними змінами, що ускладнюють просторову структуру.

Доіндустріальна стадія характеризується виникненням продуктивного господарства, при якому були задіяні природні ресурси (земельні, водні, біологічні), також розвитком поділу праці. Даний період характеризується низьким рівнем господарського освоєння території [6]. Простежується залежність від потенціалу географічного положення – освоюються невеликі території з найбільш сприятливими умовами для життя. Стає очевидною обмеженість існуючих засобів та підходів до освоєння ресурсів, а також потреба освоєння нових територій. Це призводить до виникнення та застосування машинної техніки, розвитку системи транспортного сполучення. Починає розвиватися виробничий та промисловий потенціал.

Важливим етапом у формуванні поглядів щодо використання потенціалу території відіграла промислова революція, яка охопила у другій половині XVIII ст. Англію і впродовж XIX ст. поширилася на інші країни Європи, США та Японію. Зрушення відбувалися як у економічному (стрімкий розвиток продуктивних сил, відхід аграрного господарства на другий план, поява нових галузей промисловості

(зростання важкої промисловості), розвиток транспортної системи), так і в соціальному (виникнення нових класів та соціальних груп, відчувалися зміни в розселенні населення і його складі, перебудова політичного устрою, набуло нових значень духовне життя суспільства, активізувалися наукові відкриття) потенціалі.

Індустріалізація, набувши величезних масштабів, призвела до суттєвих змін у природному потенціалі – значне виснаження природних ресурсів, їх видобуток та переробка створили несприятливу екологічну обстановку. Період визначається недостатньою врахованістю можливостей окремих регіонів. Залучення ресурсів відбувається у великих обсягах, зокрема і тих, що не піддаються відновленню, що змушує замислитися над раціоналізацією їх використання.

В умовах постіндустріального суспільства відбувається активне накопичення фінансового капіталу, пріоритетними стають зниження ресурсоемності виробництва, розвиток наукоємних галузей, зростає тенденція до залучення невичерпних ресурсів сонячної та вітрової енергії, вод Світового океану, широкого розповсюдження набуває створення та впровадження інформаційних та ресурсозберігаючих технологій.

Суттєві зміни простежуються і у підходах до дослідження потенціалу території. Якщо в ХХ ст. основну увагу зосереджували на природному, зокрема, земельному потенціалі та ресурсах мінеральної сировини та палива, які вважались основою економічного розвитку країни, то на початку ХХІ ст. у дослідженні потенціалу території значно зросла роль вивчення інтелектуального, інноваційного, культурного, рекреаційного, промислового, фінансового потенціалу, яким раніше приділялась зовсім незначна увага. Особливістю цього періоду стала значна зміненість природного середовища внаслідок людської діяльності, та усвідомлення суспільством важливості збереження невідновлюваних ресурсів, впровадження ресурсозберігаючих технологій при їх використанні.

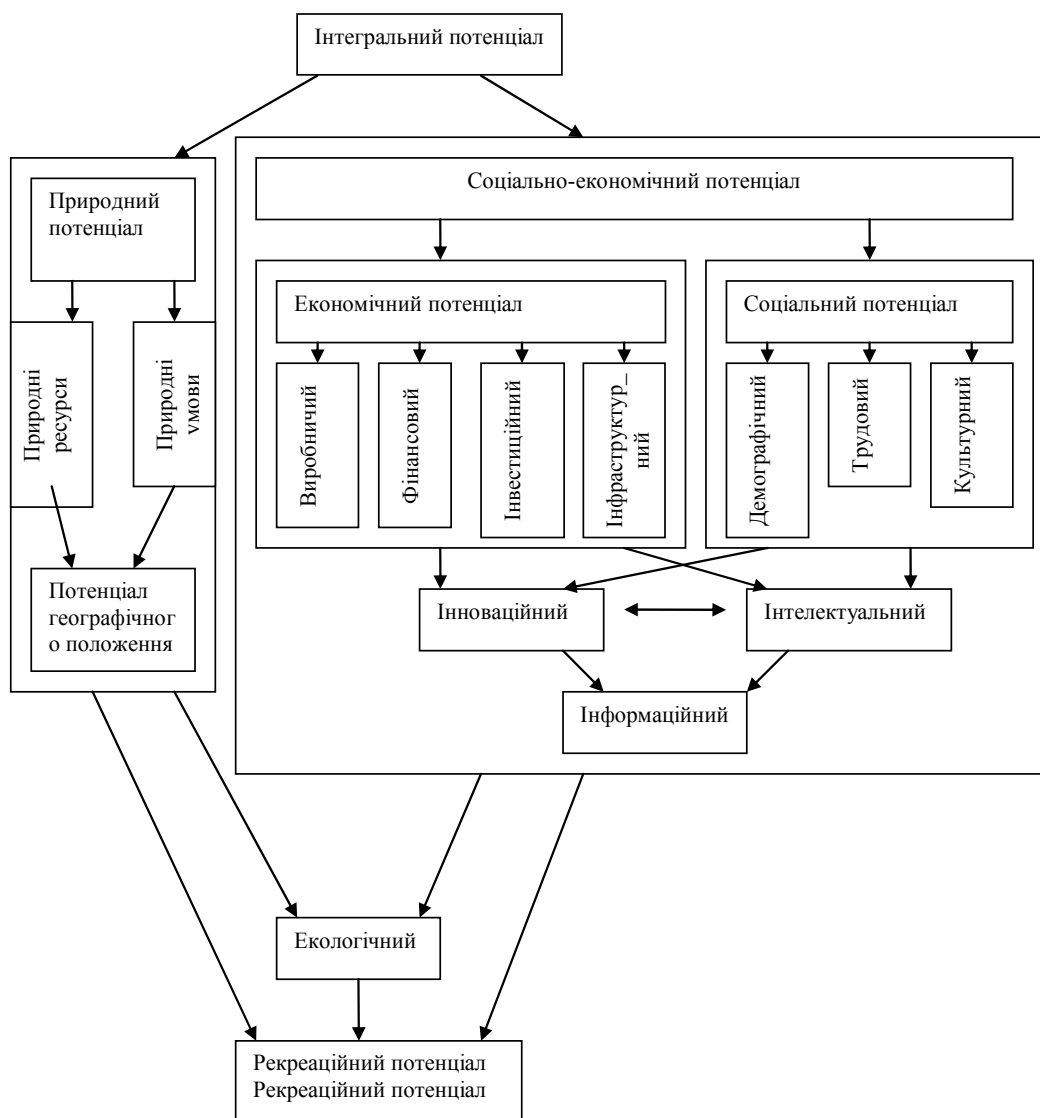
Розглянемо структуру потенціалу території. Багатоманітність зв'язків в ієрархічній структурі потенціалу території ускладнює його по компонентну диференціацію, особливо щодо соціально-економічної сфери. Це пояснює широкий спектр підходів щодо класифікації підсистем та їх визначення. Так одні автори до складу соціально-економічного потенціалу території включають лише людський, природний і виробничий потенціал [7], інші – природне середовище та природні ресурси, населення, виробничо-економічні ресурси, організаційно-управлінський блок, геополітичний потенціал [8, с. 4].

Відповідно, розбіжності простежуються і в по компонентній класифікації – в окремих публікаціях до складу природно-ресурсного потенціалу включають «мінеральні, водні, земельні, лісові, природно-рекреаційні, фауністичні тощо» [9, с. 204], в інших, практично всі

перераховані вище компоненти введені до економічного потенціалу, зокрема: «сучасна система машин і інші знаряддя праці, весь науковий і виробничий арсенал, розвідані та ті, що добуваються, запаси сировини та енергії, трудові ресурси і виробничий досвід» [10, с. 76].

З точки зору суспільної географії доцільно виділяти природний та соціально-економічний потенціал, які, в залежності від ступеню конкретизації, можуть бути розділені на компоненти. Крім того, як інтегруючі складові можна виділити інноваційний, інтелектуальний, інформаційний, екологічний та рекреаційний потенціал.

У загальному вигляді інтегральний потенціал території можливо розглядати за наступною схемою:

Розробка і опис складових кожного елементу, як і розробка системи індикаторів для його оцінки – питання неоднозначне і потребує подальших досліджень. Але, на нашу думку, окремі види заслуговують особливої уваги, зокрема, інтелектуальний,

інноваційний та інформаційний потенціал, які в процесі науково-технічного прогресу істотно впливають на методи, напрями та ефективність використання усіх видів ресурсів. Тому найбільш важливими та ефективними у сучасних умовах є зусилля спрямовані на формування саме цих видів потенціалу. Підтвердження цьому знаходимо у визначенні, даному В.П.Нагірною, яка розглядає інтелектуальний потенціал як найбільш потужний та перспективний ресурс, в основі якого лежить інтелектуальна праця людини, спрямована на створення і розповсюдження інновацій [1, с. 36].

В зв'язку з тим, що поняття «інтелектуальний потенціал» є відносно «молодим», відсутнє єдине однозначне трактування даної дефініції. В залежності від досліджуваної сфери, простежуються різні підходи щодо визначення «інтелектуального потенціалу території». Ресурсний підхід простежується у визначеннях В.А.Іванцова [11], Л.Я.Баранової [12], в його основу покладена теза, про те що інтелектуальний потенціал – це сукупність природних, трудових, фінансових, інформаційних та інших ресурсів, а також технологічні можливості національної економіки використовувати науково-технічні знання для соціально-економічного розвитку.

Інтелектуальний потенціал, як елемент соціального інтелекту, розглядає економіст Ю.М.Канигін, трактуючи останній як здатність суспільства та його підсистем сприймати, зберігати, нагромаджувати знання, продукувати нові ідеї та використовувати у контексті реалізації наукового потенціалу суспільства [13]. Цей підхід аналізує кінцевий результат інтелектуального потенціалу.

Соціологи М.М.Руткевич та В.К.Левашов [14], які трактують інтелектуальний потенціал як інтегральне поняття, яке включає в собі стан розвитку науки, рівень оволодіння населенням науково-технічними знаннями й вміннями, що тісно пов'язане з рівнем освіти та культури населення, поєднують у своєму визначенні два попередніх підходи, ресурсний та результативний. На думку вчених, можливість забезпечити науку новітніми технологіями, а в сфері освіти – підготувати кваліфіковані кадри, є визначальними факторами росту інтелектуального потенціалу.

Важливими умовами формування та розвитку інтелектуального потенціалу є: інвестиції в освіту, розвиток і підтримка здібних дітей, заохочення студентів до навчання – даючи стабільну роботу, виділення коштів на наукові програми, які передбачають, заохочення творчої молоді, підтримка креативних ідей, гідна оплата інтелектуальної праці людини, створення фондів підтримки молодих спеціалістів, організація міжнародних обмінів.

Таким чином, інтелектуальний потенціал – це сукупність людського капіталу, представленого у вигляді будь-якої інтелектуальної діяльності індивіда (знання, мислення, творчі здібності) у поєднанні з системою освіти і науки території, а також вмінням застосовувати інтелектуальний капітал на практиці. До

усього вище перерахованого можна додати так званий штучний інтелект, який представлений машинно-технічним відтворенням інтелектуальної діяльності людини (комп'ютерна техніка).

Отже, для формування високоефективної економіки необхідною умовою є максимальне залучення інтелектуального потенціалу як провідного фактору розвитку конкурентоспроможної економіки, а також органічне поєднання інтелектуального потенціалу в інноваційному процесі.

Інноваційний потенціал – це сукупність різних видів ресурсів, включаючи матеріальні, фінансові, інтелектуальні, інформаційні та інші ресурси, необхідні для здійснення інноваційної діяльності [15, с. 18].

Деякі економісти розглядають інноваційний потенціал, як підсистему економічної категорії - «це частина економічного потенціалу, що забезпечує розвиток науки і техніки і впровадження їх досягнень в економіку, забезпечуючи тим самим її зростання» [16, с. 179], проте, на нашу думку, необхідно додати, що інноваційний потенціал змінює на краще усі спектри суспільного буття, а не лише зростання економіки.

На думку вчених Б.К.Лісіна та В.М.Фрідлянова, інноваційний потенціал - це «сукупність науково-технічних, технологічних, інфраструктурних, фінансових, правових, соціокультурних та інших можливостей, що забезпечують сприйняття й реалізацію нововведень, тобто одержання інновацій» [17].

Більшість підходів щодо визначення інноваційного потенціалу охоплюють два основні напрями дослідження, в яких за основу береться наявність ресурсів та можливість їх використання.

Інновація – це результат інтелектуальної та творчої діяльності людини, який виступає у формі винаходу, це новий, раніше не використовуваний спосіб (ідея, метод) впровадження нововведення, для масштабної якісної зміни суспільних процесів. Проте, слід уточнити, що інновацією є лише те, що значно збільшує ефективність діючої системи (системозмінне). Як наслідок, інновація передбачає позитивну оцінку в будь-якій діяльності чи то у виробничій сфері, чи то значне прискорення або полегшення цієї діяльності. Основоположником теорії інновацій є відомий теоретик Й. Шумпетер, який розумів «інновацію» як будь-яку зміну, яка наступала внаслідок впровадження наукових відкриттів, винаходів або інших удосконалених рішень.

Отже, ми пропонуємо інноваційний потенціал розглядати як існуючі та потенційні можливості впровадження новітніх технологій та ін. нововведень, які забезпечують масштабний (кардинальний) якісний ріст територіальної системи.

До основних принципів формування інноваційного та науково-технічного потенціалів автори праці «Інноваційний розвиток промисловості України» віднесли наступні: урядова підтримка

фундаментальних досліджень; свобода наукової та науково-технічної творчості; правова охорона і патентний захист інтелектуальної власності; інтеграція наукової, науково-технічної діяльності й освіти; підтримка конкуренції у сфері науки й техніки, інноваційної діяльності; конкуренція ресурсів на пріоритетних напрямках НДДКР (Науково-дослідницька діяльність конструкторських розробок); стратегія підготовки та перепідготовки кадрів для нових і новітніх галузей у виробництві; розвиток міжнародного наукового співробітництва [18, с. 53].

На наш погляд, цей перелік слід розширити, додавши важливість проведення моніторингу наявного інноваційного потенціалу, проводити аналіз реального стану, це зокрема, дозволить точніше визначати сильні та слабкі сторони його розвитку та функціонування. Отже, запровадження інноваційної діяльності у всі сфери суспільного життя є необхідною умовою його ефективного та динамічного розвитку, а раціональне використання інноваційного потенціалу вносить позитивні зрушення в територіальні процеси.

Початок ХХІ ст. можна назвати початком епохи інформаційних технологій. І це очевидно, адже останній має стратегічно важливий вплив на розвиток території. Значно змінився статус самої інформації – зросла її соціальна значимість у суспільстві, розширилося коло сфер її впливу, на інформацію покладено нові функції. Крім того, інформацію використовують для вирішення локальних та глобальних проблем у різних сферах суспільного життя. Інформаційний потенціал змінює структуру на напрями виробництва, змінює відношення до матеріальних на користь культурних цінностей.

Наявність розвиненого інформаційного потенціалу доповнює суспільство додатковою якісною характеристикою – інформаційністю і відповідно, змінює статус суспільства на інформаційне суспільство.

У розвитку інформаційного потенціалу є і негативні тенденції, зокрема, збільшення впливу засобів масової інформації на суспільну думку, що виражено й складністю відбору та достовірністю інформації, руйнуванням духовних цінностей.

Таким чином, інформаційний потенціал – це наявні інформаційні ресурси, а також сукупність засобів, методів та умов, які забезпечують можливості їх створення, переробки (обробки), зберігання та реалізації.

Отже, інформаційний потенціал позначений в усіх сферах суспільного життя, та займає високі позиції у структурі соціальної системи, має значний вплив на його подальший розвиток.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що потенціал території в процесі еволюції набув нових значень. Не викликає сумнівів значимість природного середовища та природних ресурсів території для всіх етапів розвитку людства. Вони були і залишаються основою життя, причиною конфліктів, метою перерозподілу та джерелом розвитку. Водночас, на кожному з етапів

усвідомлення наявності та ефективності використання нових видів ресурсів, позначалось стрімким розширенням існуючих і перспективних можливостей суспільства. Якщо в період зародження в його основу вкладалася сукупність наявних природних ресурсів, то згодом додалася можливість їх переробки, а в сучасних умовах – соціальні та організаційні фактори. Якщо спочатку кінцева мета вбачалася у кількісному збільшенні ресурсів у вигляді сировини, робочої сили, основних фондів, то на сьогоднішній день пріоритетним стало їх раціональне та ефективне використання. На перший план вийшли нові елементи потенціалу, яким раніше відводилася зовсім незначна увага (інформаційний, інноваційний), ускладнилася структура вже існуючих. Подібні тенденції означають і потребу систематизації напрацювань, і необхідність розробки критеріїв та підходів до оцінки інтегрального потенціалу та його видів для територій різного рангу.

Список використаних джерел:

1. Нагірна В.П. Інтегральний потенціал території у контексті господарської діяльності регіону. Український географічний журнал – 2010, № 2.
2. Большая советская энциклопедия: В 63-х томах. Т. 34 / Ред. Б.А. Введенский. – М., 1997.
3. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь, М., 1983.
4. Котляков В.М., Комарова А.И. География: Понятия и термины. Пятиязычный академический словарь. – М.: Наука, 2007.
5. Экономический потенциал развитого социализма / под ред. Б.М. Мочалова. – М.: Знание, 1982. – 604с.
6. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560с.
7. Дорошенко Ю.А. Экономический потенциал территории. – С. – Пб: Химия, 1997. – 237с.
8. Жулавский А.Ю. Принципы оценки экономического потенциала территории. «Вісник СумДУ», 1999, №3 (14)
9. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії: Посібник для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів /М.М. Паламарчук, О. М. Паламарчук — К Знання 1998. — 416 с.
10. Игнатовский П. Экономический потенциал и условия действительности хозяйственного механизма. – Плановое хозяйство. – 1980. - № 2
11. Иванцов В.А. Интеллектуальный потенциал, факторы его использования: автореф. дис.к.э.н. – Казань, 2003
12. Баранова Л.Я., Левин А.И. Потребности, доходы, потребление: экон. словарь-справочник. – М.: Экономика, 1988. – 351с.
13. Канигін Ю.М. Інтелект народу / Канигін Ю.М. // Вісник Академії наук України. – 1993. - № 7. – С. 37-47.
14. Левашов В.К. О понятии интеллектуального капитала и способах его измерения / В. Левашов, М. Руткевич // Науковедение. – 2000. - №1
15. Тихонов А.Н. Менеджмент инновационной организации: Уч. пособие – М.: Европейский центр по качеству, 2003.
16. Проблеми управління інноваційним розвитком підприємств у транзитивній економіці: Монографія / За заг. ред. С.М.Ілляшенка. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005. – 582 с.

17. Лисин Б.К., Фридлянов В.Н. Инновационный потенциал как фактор развития //Инновации. – 2002. – №7. – С. 25.
18. Інноваційний розвиток промисловості України / О.І. Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан та ін.; Під ред.. проф. О.І. Волкова, проф. М.П. Денисенка. – К.: КНТ, 2006.

З. В. Філончук

*КВНЗ «Херсонська академія
неперервної освіти»*

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕОГРАФІЇ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ «ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ»

Курс «Фізична географія України» є завершальним для шкільної природничо-географічної освіти, тому значна увага під час його викладання приділяється, крім вивчення нових понять і закономірностей, поглибленню й узагальненню теоретичних знань з фізичної географії.

Основними змістовими акцентами курсу «Фізична географія України» (8 клас) є:

- узагальнення основних наукових понять і закономірностей фізичної географії;
- дослідження проблем перетворення природних ландшафтів на культурні;
- визначення життєвої цінності існуючих на даній території ландшафтів;
- професійна орієнтація школярів;
- розвиток соціально відповідальної поведінки в українському географічному просторі;
- визначення ролі видатних вітчизняних учених-географів у дослідженні території країни.

Серед різних компонентів змісту, в яких закладені об'єктивні можливості формування інтересу до знань, особлива роль належить історично-науковому матеріалу.

Слід зазначити, що в цілому історично-географічний матеріал в шкільному курсі «Фізична географія України» сконцентровано в темі «Географічні дослідження території України». За новою програмою, збільшено кількість годин (з 2 до 4) на вивчення цієї теми з метою глибинного розкриття внеску вітчизняних учених-географів у дослідження території країни.

У програмі визначені державні вимоги до рівня підготовки учнів з теми, відповідно до яких учні повинні називати географічні відомості про територію України різних часів, видатних учених-дослідників природних умов і природних ресурсів України; характеризувати періоди географічного вивчення території України та внесок вітчизняних вчених у дослідження природних умов і

природних ресурсів України; аналізувати (в старій програмі - розповідати) історію географічного вивчення території України; користуватися географічною енциклопедією України та творами відомих географів.

Проте, на нашу думку, ця тема залишається ізольованою в курсі «Фізична географія України», оскільки в програмі далі не має посилань на історію української географії. В шкільних підручниках присутні результати наукових досліджень, проте не має руху ідей та недостатньо представлені особистості вчених при вивченні окремих природних компонентів території України.

В результаті, для учнів географія - це система готових знань, а не наука як діяльність. Без ознайомлення учнів з методами і процесом наукового пізнання, важко досягти повноцінного засвоєння знань, а тим паче, формування наукового географічного мислення. Слід зазначити, що навчальний матеріал, в якому присутня людська особистість сприймається більш активно. Саме через діяльність окремих постатей в науці можна показати динамічність вивчення окремих природних компонентів та природних об'єктів.

Незважаючи на те, що в останні роки стало більше публікацій з даної проблеми у виданнях для вчителів, методичні аспекти впровадження в зміст шкільного курсу історії української географії залишаються до кінця невирішеними [11,12,13,14,19].

Аналіз вчительських публікацій в часопису «Географія та основи економіки» за період 2007-2011 рр. свідчить про те, що вчителі не часто звертаються до спадщини вітчизняних географів. Заслужують на увагу дві публікації І.Б.Климюк, присвячені С.Рудницькому [9,10].

Метою статті є виокремлення методичних аспектів вивчення історії української географії в шкільному курсі «Фізична географія України».

На нашу думку, використовувати історично-географічний матеріал доцільно при вивченні всіх природних компонентів та природних комплексів України, при цьому визначивши час на актуалізацію знань з теми «Географічні дослідження території України». Учень повинен представити особистість вченого, відповідно вчителю разом з учнями слід здійснити історично-економічний екскурс – з'ясувати ті політичні та економічні причини, які спонукали вченого до прийняття певного рішення. Для цього потрібно конкретизувати програмовий матеріал, збагатити його цікавими фактами та систематизувати. Результати нашої систематизації представлено у календарно-тематичному плануванні курсу (додаток 1).

Конкретна історична наукова постать дозволяє на мікрорівні визначити ті загальні фактори наукового прогресу, які впливали на розвиток науки в цілому. Саме на цьому рівні з'являється можливість додаткового вивчення особистісних факторів, які дозволяють вченому здійснити своє наукове відкриття.

Починаючи вивчення теми «Географічні дослідження території України», вчителю слід зазначити, що дослідження в галузі історії української географії продовжуються, та ознайомити учнів з результатами наукової діяльності О.І.Шаблія.

Адже, він значну увагу зосередив на дослідженні творчості визначних українських вчених, які жили і працювали в Україні та за її межами, таких, як С.Рудницький, В.Кубійович, В.Садовський, К.Воблий тощо. Величезним досягненням ученого, гідним наукового наслідування, є створення серії видань про видатних учених, де О.І.Шаблій є редактором, здебільшого автором розвідок і упорядником цих праць.

Для поширення знань про українську географію серед громадськості України за ініціативою О.І.Шаблія, разом з Б.І.Заставецьким, створено Всеукраїнський науково-теоретичний часопис «Історія української географії» (виходить як фахове видання у Тернополі з 2000 р.). Професор, доктор географічних наук, О.І.Шаблій є його шеф-редактором і одним з найактивніших авторів (урок 8,10).

На нашу думку, потребує змістового наповнення тема «Сучасні географічні дослідження України». Тільки в одному підручнику названо Л.Руденка, першого і незмінного директора Інституту географії Національної академії наук України та президента Українського Географічного Товариства П.Г.Шищенка [1].

Слід зазначити, що у листопаді 2011 року Інституту географії Національної академії наук України виповниться 20 років з дня заснування. Одним з найбільших його досягнень є створення Національного атласу України, за що групі розробників та виконавців в грудні 2009 року було вручено Державну премію України в галузі науки і техніки.

Традиційно дослідження Інституту географії здійснюються за такими напрямками: ландшафтознавство, геоморфологія, палеогеографія, суспільна географія, природокористування та сталий розвиток, картографія. Відповідно в Інституті функціонують і структурні підрозділи за цими напрямками, кожен з яких працює за своїми темами (урок 10) [16].

Вчителю доцільно підібрати конкретні приклади сучасних досліджень за цими напрямками.

Оскільки географія – просторова наука, то всі географічні дослідження так чи інакше виливаються в просторове відображення природних і соціальних процесів, виникають нові напрями картографічних досліджень.

Так, В.О.Шевченко (1949р.), доктор географічних наук, професор кафедри геодезії та картографії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, є автором двох стінних карт для середньої школи «Україна. Рослинний та тваринний світ» (1995) та «Україна. Лісогосподарський комплекс» (1996). Використовуючи

карти на уроці, вчителю слід згадати про їх автора, вказавши на те, що він є першим серед картографів України, якого у 1999 році було включено до складу Комісії з теоретичної географії Міжнародної картографічної асоціації (урок 6, 32,33).

Адже, його картографічні здобутки – це започаткування медико-географічного картографування, опис найстарішої картографічної пам'ятки (Межиріч-карта) та інших доісторичних карт, розробка питань карто семіотики тощо [8].

В.А.Пересадько, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геодезії та картографії, декан геолого-географічного факультету Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, започаткувала новий напрям у картографії – еколого-природоохоронний (уроки 10, 47).

У всіх діючих шкільних підручниках відбито факт визначення точки географічного центру України. Надання учням інформації про вченого, який його визначив, сприятиме усвідомленню ролі географічної науки в сучасному житті. За власною методикою В.О.Шевченко у 1989 році визначив географічний центр України (с.Добровеличківка Кіровоградської області), де згодом було встановлено пам'ятний знак. Громада Добровеличківки обрала його своїм почесним громадянином. Оскільки географічний центр є виховним об'єктом молодіжного туризму, то Міжнародна академія дитячо-юнацького туризму та краєзнавства нагородила його найвищою відзнакою – медаллю імені П.П.Семенова-Тян-Шанського (урок 3, 10).

Такий приклад дозволить вчителю зазначити, що саме широкий географічний світогляд та глибокі теоретичні знання дозволили вченому здійснити своє відкриття.

На нашу думку учням цікаво буде дізнатися, вивчаючи тему «Кліматичні умови та ресурси», що І.П.Половина, доктор географічних наук, професор, у 1970 році став наймолодшим доктором географічних наук у колишньому СРСР. Результати його роботи базувались на дослідженнях, проведених безпосередньо під час тривалих виснажливих польотів на літаках-лабораторіях. Результати наукових досліджень були викладені майже в 100 публікаціях. Вражає і той факт, що за час наукових досліджень професор провів у повітрі 3800 годин [7].

Можливо показати історичний шлях створення тематичних карт. Наприклад, картографічні матеріали минулого, включаючи й другу половину XIX ст., через відсутність даних про будову поверхні України практично не давали уявлення про її рельєф. Упродовж кількох віків панувала гіпотеза про зв'язок підвищених місцевостей України з Карпатами, гірські пасма яких, як тоді вважали, ніби простягалися через усю територію України аж до Волги. [5].

Наведення такого факту дозволить вчителю активізувати мислення учнів і створити проблемну ситуацію на уроці.

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

Отже, до історії української географії слід звертатися при вивченні кожного природного компонента або природного комплексу. Так, історія вивчення геологічної будови та відкриття родовищ корисних копалин, створення мережі метеостанцій та дослідження походження ґрунтів, обґрунтування фізико-географічного районування та класифікації ландшафтів сприятиме мотивації учнів до вивчення географії, формуванню наукового географічного світогляду учнів.

Додаток 1
Календарно-тематичне планування курсу
“Фізична географія України”
(52 год., 1,5 год. на тиждень)

№	Тема уроку	Навчальний матеріал теми «Географічні дослідження на території України» в змісті курсу «Фізична географія України»	Кількість годин
1	2	3	4
1.	Фізична географія України, предмет і методи досліджень. Формування території України.	Один із засновників фізичної географії в Україні - академік С. Рудницький (1877— 1937 рр.). Перший президент АНУ - В. Вернадський (1863—1945 рр.).	1
Розділ І. Україна та її географічні дослідження			10
<i>Тема 1. Фізико-географічне положення України</i>			
2.	Географічне положення України та розташування стосовно годинних поясів.	С. Рудницький – автор робіт з історичної та політичної географії. Вдало наведені слова С.Рудницького про географічне положення України при викладенні теми «Фізико-географічне положення України» [4].	1
3.	Практична робота №1. Нанесення на контурну карту об’єктів, що характеризують фізико-географічне положення України. Визначення положення України в годинних поясах.	В.О.Шевченко у 1989 році визначив географічний центр України.	1
<i>Тема 2. Джерела географічної інформації</i>			4
4.	Джерела географічної інформації		1
5.	Способи зображення географічних об’єктів та явищ на картах.	С. Рудницький – засновник української картографії.	1
6.	Картографічні проекції. Види карт.	О.А.Тілло (1839-1900 рр.) – один з перших творців карт України. Сучасні досягнення картографії (В.О.Шевченко, В.А.Пересадько та інш.)	1
7.	Практична робота №2. Опис місцевості та розв’язання		1

ГЕОГРАФІЧНІЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ

	задач за навчальними топографічними картами.		
	<i>Тема 3. Географічні дослідження на території України</i>		4
8.	Географічні дослідження на території України від античних часів до початку ХХ ст.		1
9.	Географічні дослідження України в ХХ ст.	60—90-х рр. ХХ ст. - створення "Атласу природних умов і природних ресурсів" (1978 р.), багатотомної серії "Природа України" (1984—1987 рр.), тритомної "Географічної енциклопедії України" (1989—1993 рр.).	1
10	Сучасні географічні дослідження. Українське географічне товариство.	1991 р.- створено Інститут географії НАН України. Українське географічне товариство.	1
11	Узагальнення знань з розділу «Україна та її географічні дослідження»		1
	Розділ II. Загальна характеристика природних умов і природних ресурсів України		21
	<i>Тема 1. Тектонічні структури</i>		1
12	Характеристика основних тектонічних структур України	К.Феофілатов – відомий дослідник стратиграфії, тектоніки, гідрогеології, геології антропогену України.	1
	<i>Тема 2. Геологічна будова</i>		1
13	Геологічна будова території України	Академік П. Тутковський (1858—1930 рр.), фахівець із геології, палеогеографії, геоморфології, ландшафтознавства.	1
	<i>Тема 3. Рельєф. Геоморфологічна будова</i>		3
14	Особливості рельєфу України	С. Рудницький як автор робіт з геоморфології.	1
15	Геоморфологічна будова території України	Академік В. Бондарчук (1905—1993 рр.) — геолог, геоморфолог, палеогеограф, автор описів краєвидів України, праць про корисні копалини України.	1
16	Закономірності поширення основних форм рельєфу і типів рельєфу.	О.Карпінський довів, що виходи кристалічних порід є основою утворення гірських кряжів. Ці виходи Е.Зюсс назвав «лініями Карпінського».	1
	<i>Тема 4. Мінерально-сировинні ресурси</i>		3
17	Закономірності поширення корисних копалин в Україні.		1
18	Практична робота №3. Встановлення взаємозв'язків між тектонічними структурами, формами рельєфу та корисними копалинами на території України.		1
19	Узагальнення знань з тем		1

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

	«Тектонічні структури. Геологічна будова. Рельєф. Геоморфологічна будова»		
	<i>Тема 5. Кліматичні умови та ресурси</i>		4
20	Своєрідність клімату України. Взаємодія чинників кліматоутворення.	Академік Б. Срезневський (1857—1934 рр.) проводив наукові дослідження з синоптичної метеорології, агрометеорології, кліматології України. Розробив одну з перших схем кліматичного районування України, вивчав вплив метеорологічних чинників на людське здоров'я.	1
21	Основні кліматичні показники. Кліматичні ресурси.	Академік Й. Косоногов (1866—1922 рр.) вивчав метеорологічні явища, процеси в атмосфері, сонячну радіацію, її перебіг протягом року і за сезонами, а також вплив теплового режиму й вологості на ріст і розвиток сільськогосподарських культур. У 1892 р. видатний учений-метеоролог П.І.Броунов організував і очолив Придніпровську с/г метеорологічну мережу станцій [15].	1
22	Погода і небезпечні погодні явища.	В.Н.Каразін (1773-1842 рр.) засновник першої в Україні метеостанції. Автор ідеї про безперервність метеоспостережень. О.Воейков (1842-1916 рр.) – кліматолог, географ, мандрівник. Обґрунтував наявність області високого тиску, яка отримала назву в його честь [20]. О.В.Клосовський (1846-1917 рр.) – ініціатор створення першої великої метеорологічної мережі південно-західної Росії.	1
23	Вплив клімату на здоров'я та господарську діяльність людини		1
	<i>Тема 6. Внутрішні води</i>		5
24	Основні річкові басейни та їх характеристика	Професор П.Крендовський досліджував дельту р. Дніпро, Дніпровський і Бузький лимани, умови виникнення островів у дельті Дніпра (праця «Дослідження Дніпровської дельти», 1876 р.)	1
25	Озера та лимани України		1
26	Практична робота №4. Позначення на контурній карті гідрологічних об'єктів України.		1
27	Підземні води та болота. Причини заболочення.		1

ГЕОГРАФІЧНІЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВІРШЕННЯ

28	Узагальнення знань з тем «Кліматичні умови та ресурси. Внутрішні води»		1
	<i>Тема 7. Ґрунти і земельні ресурси</i>		2
29	Основні генетичні типи ґрунтів України. Карта ґрунтів України.	Академік Г. Висоцький (1865—1940 рр.) — різнобічний учений: географ, ґрунтознавець, геоботанік, лісовод, агроном. Академік П. Погребняк (1900— 1976 рр.) — ґрунтознавець, еколог, фізико-географ.	1
30	Практична робота №5. Аналіз закономірностей поширення ґрунтів на території України.	В.В.Докучаєв (1846-1903 рр.) – дослідження ґрунтів України	1
	<i>Тема 8. Рослинний покрив</i>		1
31	Закономірності поширення рослинного покриву на території України.	Г. Висоцький — різнобічний учений: географ, ґрунтознавець, геоботанік, лісовод, агроном. А.М.Краснов (1862-1914 рр.)	1
	<i>Тема 9. Тваринний світ</i>		1
32	Різноманітність видового складу тварин		1
33	Узагальнення знань з тем «Ґрунти і земельні ресурси. Рослинний покрив. Тваринний світ»		1
	Розділ III. Ландшафти і фізико-географічне районування		11
	<i>Тема 1. Природно-територіальні комплекси</i>		1
34	Природно-територіальні комплекси України	П.А.Тутковський та Б.Л.Личков розробили у 1922 р. одну з перших схем фізико-географічного районування України [15].	1
	<i>Тема 2. Фізико-географічне районування</i>		1
35	Фізико-географічне районування України	Г. Висоцький обґрунтував першу схему природно-географічного районування Східноєвропейської рівнини. Г.Танфільєв опублікував працю «Фізико-географічні області Європейської Росії» (1897 р.)	1
	<i>Тема 3. Зона мішаних і широколистяних лісів</i>		1
36	Зона мішаних і широколистяних лісів	Академік П. Погребняк розробив наукові основи типології лісів України. Його працю "Основи лісової типології" перекладено багатьма мовами.	1
	<i>Тема 4. Зона лісостепу</i>		1
37	Зона лісостепу	.	1
	<i>Тема 5. Зона степу</i>		1
38	Зона степу	Г.Висоцький -дослідник фізико-географічних умов лісорозведення у степовій зоні України. Й.К.Пачоський очолював Херсонський природничий музей.	1

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

	<i>Тема 6. Українські Карпати</i>		2
39	Висотна пояси́сть ландшафтів.	СРудницький В.Кубійович	1
40	Охорона природних комплексів Карпат.		1
	<i>Тема 7. Кримські гори</i>		2
41	Особливості природи Кримських гір	І.Леваківський установив асиметричність у будові Кримських гір (праця «Дослідження над утворенням Таврійських гір» 1881 р.)	1
42	Природоохоронні комплекси Кримських гір		1
	<i>Тема 8. Природні комплекси морів, що омивають Україну</i>		2
43	Фізико-географічна характеристика природних комплексів Чорного і Азовського морів	О.В.Клосовський (1846-1917 рр.) та М.І.Андрусов (1861-1924 рр.) – ініціатори проведення першої в Російській імперії глибоководної чорноморської експедиції.	1
44	Узагальнення знань з теми «Ландшафти і фізико-географічне районування».		1
	Розділ IV. Використання природних умов і природних ресурсів та їх охорона		6
	<i>Тема 1. Геоекологічна ситуація в Україні</i>		3
45	Геоекологічна ситуація в Україні	В. Вернадський - автор вчення про біосферу, роль живої речовини в житті Землі; його праці відіграли важливу роль у розвитку геоекології.	1
46	Вплив геоекологічної ситуації на населення в Україні		1
47	Практична робота №7. Аналіз геоекологічної ситуації в Україні. Нанесення на контурну карту основних природоохоронних об'єктів України.	Нові напрями картографічних досліджень. В.А.Пересадько започаткувала новий напрям у картографії – еколого-природоохоронний.	1
	<i>Тема 2. Використання і охорона природних умов і природних ресурсів</i>		3
48	Національна екологічна мережа України.	Академік П. Погребняк розробив наукові основи охорони природи, еколого-географічних стаціонарних досліджень.	1
49	Моніторинг навколишнього середовища в Україні.		1
50	Узагальнення з теми « Використання природних умов і природних ресурсів та їх охорона »		1
51	Узагальнення та повторення знань з теми «Україна та її географічні дослідження»		1
52	Узагальнення та повторення знань з теми «Ландшафти і		1

фізико-географічне районування»		
---------------------------------	--	--

Список використаних джерел:

1. Булава Л.М. Фізична географія України. 8 клас: Підручник для загальноосвіт. навч. закл. – Х.: АН ГРО плюс, 2008. – 224 с.
2. Денисик Г. Основні етапи розвитку географії в Україні// Географія та основи економіки. – 2000. - №1. – с.30-34
3. Денисик Г. Основні етапи розвитку географії в Україні// Географія та основи економіки. – 2000. - №3. – с.31 – 33
4. Дітчук, І.Л. Фізична географія України: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. України/ І. Л. Дідчук, О. В. Заставецька, І. В. Брущенко. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 256 с.
5. Жупанський Я.І. Історія географії в Україні: Навчальний посібник. – Львів: Світ, 1997. - 264 с.
6. Іванова І. Педагогічна діяльність та спадщина П.А.Тутковського// Географія та основи економіки. – 2000. - №4. – с. – 41-43
7. І.П.Половині – 80 років// Географія та основи економіки. – 2008. - №9. – с.25
8. Криловець М. Творче повноліття Віктора Олексійовича Шевченка//Географія та основи економіки. – 2009. - №9. – с.47
9. Климюк І.Б. Географічний вечір на тему «Степан Рудницький видатний учений і патріот України»//Географія та основи економіки. – 2008. - №11-12. – с.30 – 36
10. Климюк І.Б. Урок-диспут на тему «Чому Степана Рудницького вважають основоположником географії України?»//Географія та основи економіки. – 2009. - №5. – с.29 – 28
11. Косовець О. Борис Срезневський – перший академік-метеоролог в Україні // Географія та основи економіки. – 2009. - №10. – с.39 – 40
12. Костриця М.Ю. П.Тутковський – учений-енциклопедист. (До 150-річчя від дня народження)//Географія та основи економіки. – 2008. - №5. – с.48 – 52
13. Костриця М.Ю. Біля підвалин національної географії. (До 170-річчя з дня народження П.П.Чубинського)//Географія та основи економіки. – 2009. - №1. – с.40 – 44
14. Паламарчук Л.Б. Вшановуємо Павла Платоновича Чубинського)//Географія та основи економіки. – 2009. - №6. – с.42 – 44
15. Пестушко В.Ю. Фізична географія України: Підруч. Для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл./ В. Ю. Пестушко, Г. Ш. Уварова – К.: «Генеза», 2008. – 288 с.
16. Руденко Л. Необхідно наближати географічну науку до географічної освіти»//Географія та основи економіки. – 2010. - №1. – с.2 – 3
17. Скавронський П. Видатний учений-метеоролог Олександр Вікентійович Клосовський // Географія та основи економіки. – 2009. - №10. – с.41-44
18. Українські дослідники Землі/ Упоряд. Н.Муніч, В.Серебрій. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2004. - 123 с.
19. Шаблій О.І. Велична постать фундатора української географії Ст. Рудницького// Географія та основи економіки. – 2008. - №1. – с.40-47
20. Шищенко, П.Г. Фізична географія України: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл./ П. Г. Шищенко, Н. В. Муніч. – К.: Зодіак-ЕКО, 2008. – 240 с.

ТЕРРИТОРІАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗАПРОЕКТОВАНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «НИЖНЬОДНІПРОВСЬКИЙ»

Ландшафти гирл великих рік України вже взяті під охорону: створено заповідник «Дунайські плавні» в гирлі української частини Дунаю, природний національний парк «Дністровські плавні» – в гирлі Дністра. Велика ділянка нижньої течії Дніпра з прилеглими територіями від Каховської ГЕС до Дніпровського лиману є одним з найцінніших заплавно-літоральних об'єктів Європи. Тому закономірним, і нажаль дещо запізним на черзі є створення національного природного парку «Нижньодніпровський» в нижній течії Дніпра.

Проблеми щодо охорони та збереження Нижньодніпровських плавнів розглядаються вже майже 100 років. Ще в Наказі Народного Комісаріату з Продовольства УРСР від 5.11.1924 № 121 на виконання Декрету ВУЦК від 7.03.1923 «Про організацію Управління рибного господарства УРСР» відмічено: «1. Нижние гирла Днепра с его разветвлениями при слиянии с Днепро-бугским лиманом установлен заповедник до 45 кв. верст.; 2. По р. Днепр имеется второй заповедник около с. Львово – «Львовская яма». В 1954 році Радою Міністрів СРСР затверджено заборонений для рибальства водний простір в дельті р. Дніпро. В 1956 році рішенням Виконкому Херсонської Обласної Ради депутатів трудящих № 737 від 6.09.1956 був створений заповідник (заказник) на Бакайському острові (500 га). Про необхідність створення у межах Нижнього Дніпра заповідного об'єкту йдеться в низці наукових праць, починаючи з 20-х років [1-5].

Протягом 2008-2010 нами були проведені комплексні дослідження щодо наукового обґрунтування створення національного природного парку «Нижньодніпровський», яке було передано до управління екології та природних ресурсів в Херсонській області для роботи над етапом узгодження основних позицій з землевласниками та землекористувачами.

Основою майбутнього національного природного парку «Нижньодніпровський» є дельта третьої за розмірами річки в Європі і другої в Чорноморському басейні, яка відзначається виключним біорізноманіттям і має велике значення для його збереження (рис. 1). Національний природний парк «Нижньодніпровський» планується створити на півдні України в Херсонській області в межах 26 селищних та сільських рад Білозерського, Бериславського,

Каховського, Цюрупинського та Голопристанського районів та 4 міських рад. Загальна його площа складає 105700,06 га, яка включає чотири функціональні зони: заповідна (10724,1 га), регульованої рекреації (19531,04 га), стаціонарної рекреації (15292,1 га), господарська (60152,82 га).

Території національного природного парку «Нижньодніпровський» включає 15 об'єктів природно-заповідного фонду України загальнодержавного та місцевого значення. Тут зосереджено близько 1500 видів судинних рослин, більше 1000 безхребетних водних тварин, 67 видів риби, 9 видів земноводних, 9 видів плазунів, 258 видів птахів, 40 видів ссавців. До різних природоохоронних списків занесено 350 видів біоти, серед яких 62 види рослин та грибів, а 288 видів – тварини. До Червоної книги України занесено 147 видів біоти, серед яких 29 видів рослин та грибів, а 118 видів – тварин. До Зеленої книги України віднесено 21 рослинне угруповання. Територія запроєктованого національного природного парку має значний рекреаційний потенціал загальнодержавного та міжнародного значення і повністю охоплюється Нижньодніпровським регіональним екокоридором, що являє собою нижньодніпровську ділянку меридіонального Дніпровського екокоридору Національної екомережі України.

Запроєктований національний парк витягнувся з північного-заходу на південний-схід майже на 120 км, від греблі Каховської ГЕС до межі Херсонської та Миколаївської областей (що проходить на лівобережжі поблизу с. Геройське, а на правобережжі – за с. Олександрівкою); ширина об'єкту коливається від 3 до 7 км. Межі нижньодніпровського національного парку простяглися майже на 300 кілометрів.

Парк починається від острова Козацький, де його межа йде по берегу і напроти селища Козацьке виходить на правий берег р. Козак. Далі межа йде по краю урвистого правого берега, нижче села Отрадокам'янка, включаючи водні екосистеми Отрадокам'янської балки до залізничного мосту та степові схили. Межа продовжується нижче села Миколаївка і йде до села Бургунка, включаючи затоплену частину Бургунської балки. Далі межа йде по правому берегу р. Козак, включаючи степові схили з вапняковими відслоненнями нижче сіл Ольгівка та Львово. Біля с. Тягінка межа круто йде на північ, охоплюючи водні екосистеми пониззя Тягінської балки до автомобільної дороги. Далі межа продовжується нижче сіл Іванівка, Новотягінка, Токарівка та Понятівка, включаючи плавневі екосистеми Інгулецького лиману та вузьку прибережну смугу до автомобільного мосту. За пляжем «Молодіжний» межа переходить на лівий берег р. Дніпро і йде далі, включаючи дачні масиви, оминаючи лівобережжям м. Херсон. На лівобережжі острова Великий Потьомкінський межа переходить на правий берег (острів Карантинний), включає водні екосистеми Стеблівського лиману і далі йде по лівому берегу р.

Кошова, повертає напроти пгт Білозерки на північ, включаючи водні екосистеми озера Білого. Далі межа проходить до с. Дніпровське, далі включаючи села Велетенське та Кизомис виходить до берега Дніпро-Бузького лиману. Тут межа йде круто уверх до села Софіївка. Від нього межа співпадає з автомобільною дорогою і йде через с. Широка Балка до с. Станіслав. Від с. Станіслав межа йде на північний захід вздовж лесових відслонень до с. Олександрівка і до межі з Миколаївською областю. По водній межі з Миколаївською областю межа парку переходить на лівий берег Кінбурнського півострова західніше с. Геройське. Тут парком охоплюються екосистеми солоних озер до Ягорлицької затоки. Межа по берегу доходить до буферної зони Солонозерної ділянки і далі повертає на північ, проходить західніше солепромислових підприємств і виходить на берег Дніпробузького лиману. Тут вона продовжується вздовж автомобільного шляху Геройське-Рибальче, напроти острова Вербки повертає на південь, включаючи псамофітні екосистеми заказника Шаби, і йде по межі соснового лісу виходячи до дороги напроти острова Янушев, далі межа повертає на південь і межує з буферною зоною Чорноморського біосферного заповідника, продовжуючись від заповідника на схід по межі соснового лісу, піднімається круто уверх, до села Рибальче. Далі йде по автомобільній дорозі, оминає штучний ставок, повертає на південь, і йде по межі соснового лісу на схід, включаючи село Забаріно. Біля риборозводних ставків межа знов виходить на дорогу і йде до села Стара Збур'ївка. Від села межа йде по дорозі на м. Гола Пристань, включаючи місто. На сході міста межа парку повертає на південь по дорозі до Великої Кардашинки. Біля правих Солонців межа пересікає дорогу і оминаючи Ліві солонці йде до міста Цюрупинськ, оминаючи риборозводні ставки. Далі межа йде по річці Чайка до автомобільної дороги Херсон-Цюрупинськ. По дорозі межа продовжується до села Саги, оминає його і йде через залізничну станцію Пойма по дорозі до с. Пісчанівка, проходячі через села Казачі Лагері, Кринки, Форсунка до села Дніпряни. Тут межа повертає на острів Британи і правим берегом доходить до острова Козацький.

Плавневі ландшафти р. Дніпро відіграють велику роль у господарській діяльності у зв'язку з особливостями географічного положення на межі річкових та морських шляхів, а також із-за значних природних багатств району. У зв'язку зі значними антропогенними змінами ландшафтів виникла потреба в створенні природоохоронних об'єктів, а саме природного національного парку. Створення національного природного парку забезпечить належну охорону об'єктів, оскільки тільки така категорія у районах інтенсивного господарювання матиме велике значення, як економічне, так і соціальне. Це забезпечить належну охорону об'єктів і одночасно створить умови для масового відпочинку і розумного господарювання.

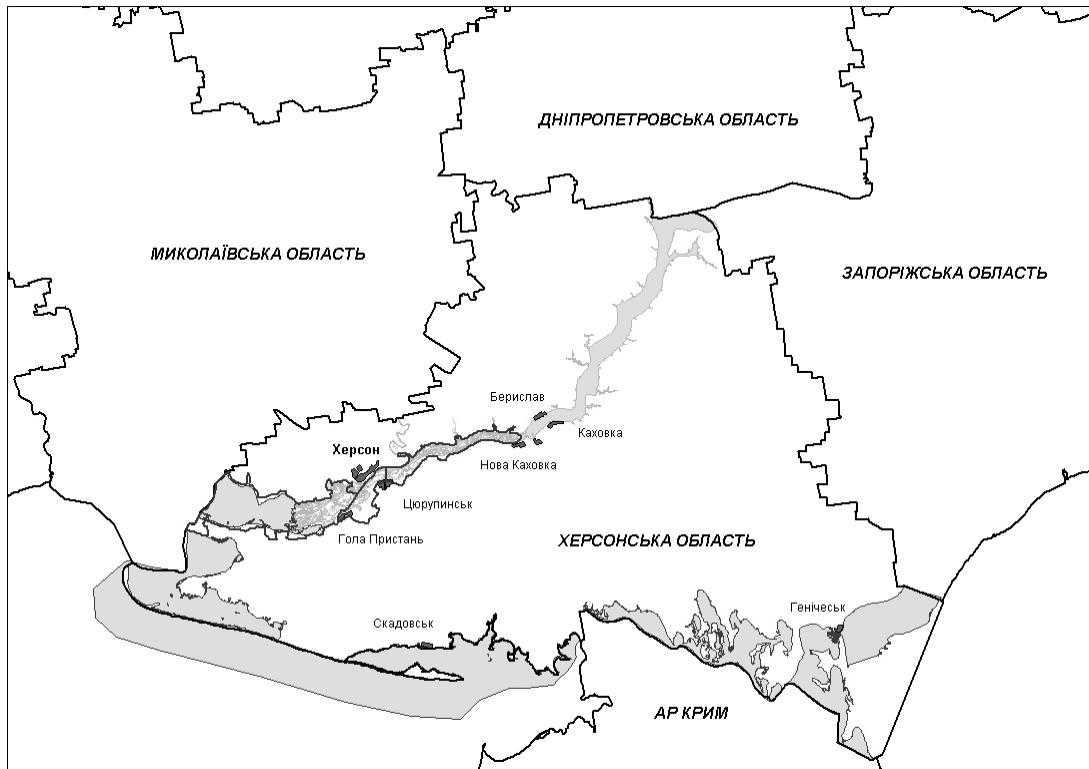

Рис. 1. Орієнтовні межі запроєктованого національного природного парку «Нижньодніпровський».

Список використаних джерел:

1. Бойко П.М. Просторово-часова структура біогеоценозів Нижньодніпровського екокоридору: Автореферат дис... канд.. біол. наук: 03.00.05 – екологія / Дніпропетровськ, 2007.– 20 с.
2. Дубина Д.В. Функціональне зонування території запроєктованого Нижньодніпровського природного національного парку (Херсонська область) // Український ботанічний журнал. – 1986б. – Т. 43, № 3. – С. 94-98.
3. Висоцький Г., Лавренко Є., Махов Г., Рудницький С. Проектований державний пісковий заповідник Дніпровського Низу Херсонської округи // Охорона пам'яток природи в Україні. – Херсон., 1928. – Зб. 2. – С. 1-9.
4. Каминский В.И. Об установлении заповедных зон на Днепре и Днепровском лимане и о нарастании дельты // Бюлл. Всеукр. Черноморо-Азовс. науч.-пром. опыт. станции. – 1923. - №12. – С. 24-30 Перспективная сеть заповедных объектов Украины / Под. общ. ред. Ю.Р.Шеляг-Сосонка. – К.: Наук думка, 1987. – 292 с.
5. Перспективная сеть заповедных объектов Украины / Под. общ. ред. Ю.Р.Шеляг-Сосонка. – К.: Наук думка, 1987. – 292 с.

ГЕОТУРИЗМ: ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. У сучасному світі все більшу популярність у подорожуючих набувають нові альтернативні види туризму. Одним із таких є — геотуризм («геологічний туризм»). Це порівняно новий термін який позиціонується як своєрідну форму пізнавального туризму для реалізації якої важливим є наявність атракційних геоморфологічних територій і відповідний їх менеджмент. Серед головних проблем геотуризму слід виділити наступні: наукові та прикладні дефініції базового терміну «геотуризм», наявність зв'язків геотуризму з іншими напрямками охорони і використання геоспадщини. Актуальною проблемою є також створення геопарків — природоохоронних утворень із провідною геотуристичною функцією.

Аналіз публікацій і досліджень. Офіційно, термін «геотуризм» був затверджений Національною Географічною Спілкою у 2004 р. Його визначення впровадив перший менеджер National Geographic Society з прийняття екологічно раціональних рішень Джонатан Б. Тортелот. Даний термін має два основних варіанти інтерпретації: як форма пізнавального та природничого туризму та як прикладна галузь геолого-геоморфологічних досліджень.

У науковому світі однією із перших, хто поєднав геологію і туризм, стала Мьюрей Грейв, яка в своєму дослідженні «Георізнюмініття: оцінка та збереження абіотичної природи» доводить, що ці два поняття чітко переплітаються одне із одним [15]. Найактивніше науково-прикладні аспекти геотуризму розвиваються у низці європейських країн (Німеччина, Великобританія, Італія, Польща), а також Австралії, США та в азійських країнах (у першу чергу в Китаї). Найповніше наукові дослідження та практику в галузі геотуризму узагальнено в монографії «Geotourism» за редакцією R.K.Dowling та D.Newsome [13] та у науково-популярному часописі «GeoTurystyka», який видають у Польщі. Прикладні аспекти геотуризму знайшли відображення у новій формі охорони і туристичного використання геоспадщини — геопарках [10—12, 19, 20, 22]. У вітчизняній літературі саме до цієї категорії збереження та використання геоспадщини проявили зацікавлення науковці та практики природоохоронної справи [1, 5, 7, 8, 14].

У запропонованій статті основну увагу акцентовано на оцінці існуючих дефініцій поняття «геотуризм», а також окремо розглядається питання створення геопарків.

Мета дослідження — визначення сутності та напрямів науково-практичних досліджень геотуризму, а також висвітлити питання створення та функціонування геопарків, з'ясувавши їхнє значення для охорони геоспадщини, освіти та місцевого соціально-економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Термін «геотуризм» часто ототожнюють із поняттями «екотуризм» «сталий туризм», «альтернативний туризм», його поєднують із подорожами з пізнавальною, навчальною метою, але, насправді, він містить в собі набагато більший зміст.

Геотуризм має значний спектр дефініцій. Сучасний стан використання цього терміна засвідчує, що він означає передусім специфічну форму туризму. За визначенням T.Słomka та A.Kicińska-Świederska [18], геотуризм — це розділ пізнавального туризму, що ґрунтується на вивченні геологічних (геоморфологічних) об'єктів і процесів, а також отриманні від контакту з ними естетичних вражень.

Геотуризм також розглядають як форму туризму на природних територіях та складову екотуризму [13]. Це спеціалізована форма туризму, де головним фокусом уваги виступають геомісця. Ці місця можна відвідувати за допомогою автомобільних, піших, велосипедних і річкових трас. Багато вчених вважають, що геотуризм можна розуміти як нову галузь прикладної геології та геоморфології, що підтримує розвиток альтернативних форм туризму на загальносвітовому рівні. Внаслідок цього зростає роль геоохорони, яка таким чином набуває рівноцінного значення поряд з охороною живої природи [13].

Геотуризм — це вид туризму, який підтверджує унікальність географічного місця — оточення, спадщини, естетики, культури, рельєфної особливості території та унікальності місцевого населення. Геотуризм — вид подорожі, спрямований на збереження природи, культурної спадщини, традицій, вивчення історії, географії, розвиток патріотичних почуттів, популяризацію неповторності тієї чи іншої території, залучення інвестицій. Таким чином, даний вид туризму спрямований на пізнання подорожуючими особливостей певної території її природну, культурну чи історичну спадщину.

Об'єктами геотуризму у першу чергу є геологічні і геоморфологічні утворення, а також природні ресурси ландшафту. В геотуризмі можна виділити кілька складових: природні (форми, процеси) і антропогенні (туризм). На думку R.K.Dowling та D. Newsome [13] сюди входять такі природні утворення як: ландшафти, рельєф, геологічні структури, гірські породи, палеонтологічні утворення. Вони часто представлені вулканічними формами, карстовими чи скельними утвореннями, мінералами.

Основними туристичними компонентами геотуризму є: атракції, заклади розміщення (туристичні притулки, геосанаторії), туристичні траси, інфраструктура обслуговування (візит-центри, путівники),

планувально-управлінське забезпечення (охорона геоспадщини, органи управління).

Основною метою геотуризму є здатність туристів отримати максимальні переваги від подорожі до території, яка має властиві їй особливості, ознайомитися з ними, при цьому не завдати шкоди, а навпаки продовжувати зберігати та охороняти дану унікальну місцевість.

Характер території та її різноманітність відіграють вирішальну роль у можливості розвитку геотуризму. Особливо добрі передумови для цього мають території з різноманітним рельєфом і геологічною будовою, зокрема, гори і передгір'я, більш чи менш глибоко розчленовані височинні території, річкові долини і каньйони, поозер'я і морські узбережжя. Зацікавлення відвідувачів може концентруватися також на підземних об'єктах як природного, так і штучного походження. Здебільшого, це карстові території з численними печерами, а також сліди давньої гірничодобувної промисловості.

Крім самого визначення геотуризму, Національна Географічна Спілка сформувала його основні принципи:

1. Забезпечувати гарний відпочинок для відвідувачів.
2. Надавати високу якість відпочинку та повну інформацію про місцезнаходження, його особливості та цікаві факти.
3. Відкривати для самих жителів території, її унікальність, тим самим запалюючи в них бажання бути залученими у розвиток даного виду туризму.
4. Дотримуватися принципу «отримання найбільшої вигоди — завдаючи найменшої шкоди навколишньому середовищу». Політика розвитку геотуризму на території повинна ґрунтуватися на тому, щоб і будь-яка діяльність приносила найменшу шкоду довкіллю, але водночас і була цікава туристу.

Геотуризм є особливим видом туризму, який поєднує в собі і найпопулярніші, на сьогоднішній день, види подорожей. Кожен із цих видів вносить щось унікальне, те, що і створює унікальність самого геотуризму. Цей вид туризму фокусується на автентичності території, яка є важливою та цікавою, як для місцевого населення, так і для туристів. Ця автентичність може включати в себе флору, фауну, національні парки, шопінг, кухню, родео, навіть місця розміщення, тобто все те, що робить дестинацію унікальною.

Геотуризм, як новий вид туризму, має притаманні йому особливості:

— Взаємне посилення дії (синергізм) — всі елементи географічного характеру працюють воедино щоб створити туристичну дестинацію, яка буде більш привабливою ніж окремі її частини, таким чином відбувається привернення уваги подорожуючих;

— Залучення громади — ця особливість геотуризму означає, що місцеві жителі відіграють велику роль в організації відпочинку в геотуристичних територіях.

— Інформування як відвідувачів, так і приймаючу сторону — резиденти вивчають унікальність та особливості місць і культури певної території, для того щоб знати як саме привабити геотуристів.

— Економічні переваги для жителів території — в процесі освоєння туристами території, туристська індустрія наймає місцевих працівників, користується місцевими послугами, продуктами та послугами постачальників.

— Підтримка цілісності території — свідомі туристи надають особливу перевагу місцевим характеристикам, в той час як резиденти, які отримують економічні переваги від туризму, бережно відносяться до місць, які є унікальними на даній території.

— Прекрасні подорожі — туристи з ентузіазмом приносять додому нові знання та враження. їх розповіді підштовхують друзів, родичів розвідати ті самі місця, вивчити ту саму культуру.

— Збереження та захист дестинації — заохочення бізнес-структур до збереження та охорони місць, привабливих для геотуристів, так як їм це вигідно з економічної точки зору.

— Збереження ресурсів — важливо, щоб бізнес-структури мінімізували водне забруднення, енергоспоживання, водне використання тощо. [17, 21].

Таким чином, вище описані особливості геотуризму надають цьому виду відпочинку унікальності та привабливості.

Одночасно з посиленням інтересу до об'єктів геоспадщини та збільшення кількості бажаючих їх відвідати постала проблема їхнього збереження, а також зросла необхідність подальшого вивчення цих об'єктів.

Охорона об'єктів спадщини Землі та георізноманіття шляхом створення геопарків відповідає цілям Агенти 21, прийнятої на конференції у Ріо-де-Жанейро 1992 р. і підтриманої на Конференції ООН з питань екології та розвитку у Йоганнесбурзі 2002 р. Визнано, що геологічне середовище і ландшафт мають глибокий вплив на суспільство, цивілізацію і культурне різноманіття нашої планети.

Ініціатива створення геопарків надала нового виміру прийнятій 1972 р. Конвенції про охорону світової культурної і природної спадщини шляхом об'єднання суспільного, економічного і культурного розвитку з охороною природного середовища (ЮНЕСКО, 2006) [19].

У 1997 р представники чотирьох природоохоронних територій, які репрезентували винятково цінні об'єкти геологічної й геоморфологічної спадщини у Європі — Геологічний заповідник у Провансі (Франція), Скам'янілий ліс Лесбосу (Греція), Геопарк Герольштен/ Вулканейфел (Німеччина), Парк культури Маєстраго (Іспанія) оголосили про створення на своїх територіях нової форми охорони геоспадщини — геопарків.

Програму розвитку геопарків розроблено ЮНЕСКО у співпраці з Міжнародним союзом геологічних наук (IUGS) та урядовими

інституціями і затверджено у березні 1999 р. на XXIX Генеральній конференції ЮНЕСКО. Завдання цієї програми — скоординувати національні та міжнародні зусилля в галузі збереження геоспадщини, геотопів (геомісць), заповідних геолого-геоморфологічних об'єктів. Програма геопарків тісно пов'язана з Центром світової спадщини ЮНЕСКО та Міжнародною мережею біосферних заповідників «Людина і біосфера» (МАВ) [19].

Міжнародний досвід засвідчує, що геопарки створюють на базі наявних природних, природоохоронних територій (резервати, ландшафтні та національні парки) та охоронних історико-культурних місцевостей (парки культури, історичні центри), у межах яких розташовані цінні об'єкти.

Питання створення геопарків в Україні уже активно обговорюють у наукових колах і природоохоронних організаціях. З'являються наукові публікації щодо створення національних геопарків у Карпатському регіоні, на Поділлі, Побужжі та в Криму [5—8, 14]. Водночас, українська наукова громадськість і керівники природоохоронних організацій ще недостатньо добре поінформовані про можливості й завдання цих природоохоронних установ.

Геопарк — це природоохоронна територія національного значення, на якій розміщені особливо важливі, рідкісні (чи унікальні), естетично привабливі геолого-геоморфологічні об'єкти, що мають наукову, освітню та рекреаційну цінність [16]. Ці об'єкти є складовою загальної концепції охорони, освіти і сталого (зрівноваженого) розвитку, більшість з них має виняткову геологічну, мінералогічну, палеонтологічну і географічну цінність. Крім об'єктів, що репрезентують геологічну спадщину, геопарки охоплюють також археологічні, екологічні, історичні та культурні. Управляють геопарками згідно з державним законодавством країни його розташування [16], однак дотримуються політики охорони і зрівноваженого розвитку; кожен геопарк має свій менеджмент-план.

Однією з головних цілей, які ставлять перед собою всі геопарки, є поліпшення і розширення способів охорони, популяризації геологічних і геоморфологічних об'єктів, що є на їхніх територіях [12]. Для цього геопарки постійно експериментують, розвивають і поліпшують методи діяльності та підтримують наукові дослідження у різних галузях наук про Землю, а також об'єднуються у мережі геопарків для полегшення виконання цих завдань.

Головними завданнями геопарків є наукові дослідження, інвентаризація, картування, охорона і популяризація геологічних об'єктів, збереження скам'янілостей, створення мережі туристичних шляхів, що сполучають об'єкти на території парку з туристичною інфраструктурою, розвиток освітніх програм, організація культурних і наукових заходів і популяризація пам'яток природи [12]. Зарубіжний досвід свідчить, що дані установи є необхідним знаряддям нового способу вирішення проблем охорони природи і зрівноваженого

розвитку територій через популяризацію геотуризму. Багато європейських країн переймають досвід і створюють геопарки на своїх територіях.

Згідно з вихідними засадами функціонування [12, 16, 19, 20, 22], геопарки беруть активну участь у соціально-економічному розвитку регіону розташування шляхом популяризації геоспадщини і розвитку геотуризму, а також співпрацюють із місцевими підприємствами щодо популяризації і створення нових туристських продуктів, пов'язаних із геоспадщиною. Геопарки намагаються осучаснити в громадах відомості про значення охорони і використання унікальної спадщини Землі з метою її збереження для наступних поколінь, проводять акції з вивчення громадської думки щодо проблем природничих (зокрема, й геологічних) наук. Геопарки відіграють активну роль в організації і реалізації освітніх заходів, які стосуються наук про Землю, природного середовища і зрівноваженого розвитку.

На світовому рівні цей вид туризму намагаються розвивати та підтримувати як просто ентузіасти, так і професіонали. Наприклад, Національна Географічна Спілка (National Geographic Society) запровадила Хартію Геотуризму. Статут Хартії визначає принципи, що регулюють розвиток туризму в певному регіоні, пропагуючи ідею туризму, що поважає інтереси місцевого населення, культурного та природного надбання даної місцевості. Такі країни, Провінції та штати, як Румунія, Гватемала, Род-Айланд, Арізона і Арканзас (США), Гондурас, Норвегія вже приєдналися до Хартії.

Території, що претендують на включення їх у міжнародну мережу геопарків, повинні відповідати наступним критеріям [16, 19, 20, 22]:

— включати визначену кількість надзвичайно важливих об'єктів геологічної (геолого-геоморфологічної) спадщини, що мають наукову та освітню цінність, унікальний характер і рекреаційну привабливість;

— одночасно об'єкти геологічної спадщини можуть мати археологічний, історико-культурний та екологічний інтерес;

— на цих територіях розвивається геотуризм, який сприяє розвитку уявлення і знань людей про геоспадщину;

— значна увага повинна приділятися співпраці з місцевими жителями і сприяти освітньому і соціально-економічному розвитку громади;

— повинен існувати менеджмент-план території геопарку, який сприятиме сталому соціально-економічному розвитку;

— геопарк повинен бути складовою частиною глобальної мережі, що демонструє та розповсюджує найкращий досвід стосовно природної спадщини та інтегрується у програми сталого розвитку.

Однією з головних цілей, які ставлять перед собою усі геопарки, є покращення і розширення способів охорони, облаштування і промоції геологічних і геоморфологічних об'єктів, що знаходяться на їх територіях. З цією метою геопарки постійно експериментують,

розвивають і поліпшують свої методи діяльності та підтримують наукові дослідження у різних галузях наук.

Питання створення геопарків в Україні уже активно обговорюється в наукових колах та природоохоронних організаціях. Зокрема, В.Манюк [14] пропонує 25 перспективних для формування геопарків території в Україні. Окремі геопарки обґрунтовано для Подільського та Карпатського регіонів [5, 7, 8]. Сприятливі умови для створення геопарків в Україні існують на базі низки національних і ландшафтних парків та окремих заповідників з багатим геолого-геоморфологічним різноманіттям — Сколівські Besкиди, Подільські Товтри, Гранітно-Степове Побужжя, Медобори, Карадазький, Канівський [2—4].

Отримання статусу геопарків цими заповідними територіями значно покращить їх природоохоронний і туристський імідж і дозволить претендувати на включення до Європейської Мережі Геопарків (European Geoparks Network).

Висновки. Міжнародний досвід засвідчує, що геотуризм розвивається як напрям прикладних геолого-геоморфологічних досліджень і форма пізнавального туризму. Актуальною для України є розробка каталогу геотуристичних атракцій і геотуристичних маршрутів для найбільше привабливих із точки зору геоспадщини регіонів (Крим, Українські Карпати, Поділля). Для вітчизняного природоохоронного законодавства важливим є впровадження нової категорії збереження і рекреаційного використання геоспадщини — геопарків.

Список використаних джерел:

1. Адаменко О. М. «Парк Льодовикового періоду» в Старуні / О. М. Адаменко, Д. О. Зорін, Л. В. Міщенко // Викопа фауна і флора останнього зледеніння: Тези доп. — ІФ.—Краків, 2007. — С. 29—32.
2. Геологические памятники Украины. Справочник-путеводитель / Н. Е. Коротенко, А. С. Щирица, А. Я. Каневський и др. — К.: Наук. думка, 1985. — 154 с.
3. Геологічні пам'ятки України: У 3 т. / В. П. Безвинний, С. В. Білецький, О. Б. Бобров та ін. / За ред. В. І. Калініна, Д. С. Гурського, І. В. Антакової. — К.: ДІА, 2006. — Т. 1. — 320 с.
4. Гриценко Н. Е. Геологічні пам'ятки природи України: проблеми вивчення, збереження та раціонального використання / Н. Е. Гриценко, А. А. Іщенко., Ю. О. Русько, В. І. Шевченко. — К.: ЦНПТ НАНУ, 1995. — 61 с.
5. Зінько Ю. В. Передумови створення геопарку «Дністровський каньйон» / Ю. В. Зінько, Шевчук О. М. // Дністровський каньйон — унікальна територія туризму: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. — С. 7—12.
6. Зінько Ю. В., Кравчук Я. С., Шевчук О. М. Науково-практичні й освітні аспекти геотуризму // Фізична географія та геоморфологія. — К.: Обрій, 2009. — Вип. 55. — С. 127—139.
7. Зінько Ю. В. Проблематика створення геопарків в Українських Карпатах / Ю. В. Зінько, Р. М. Гнатюк., С. Ф. Благодир // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій. — Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. — С. 274—281.

8. Зінько Ю. Передумови створення геопарку «Українські Товтри» / Ю. Зінько, О. Шевчук // Охорона і менеджмент об'єктів неживої природи на заповідних територіях: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. — Гримайлів-Тернопіль: Джура, 2008. — С.94—99.
9. Путівник геологічних екскурсій: II геодинамічна школа для геологів-зйомщиків України. — Львів; Яремча; Рахів; Берегове: ДП «Західукргеологія», 2004. — 35 с.
10. Шевчук Оксана Європейські геопарки: збереження геоспадщини і розвиток геотуризму // Заповідне, рекреаційне природокористування та моніторинг навколишнього середовища. Наукові записки. — 2010. — №1.—С.
11. Alexandrowicz Z. Geopark – nature protection category aiding the promotion of geotourism (Polish perspective) // GeoTurystyka — 2006. — № 2 (5). — S.3—12.
12. Alexandrowicz Z. Geoparki – nowe wyzwanie dla ochrony dziedzictwa geologicznego // Przeg . Geologiczny. — Т.54. —N1.— Warszawa, 2006. — S. 36—41.
13. Geotourism / Edited by Ross K. Dowling and David Newsome. — Elsevier Ltd., 2006. — 260 s.
14. Manyk V. Potential objects for creation of a network national geoparks in Ukraine / Volume of abstracts: ProGEO Symposium «Safeguarding our Geological Heritage» — Kyiv and Kamianets-Podil'sky, 2006. — S. 30—32.
15. Murray Gray, Geodiversity, valuing and conserving abiotic nature Ed. J. Wiley & Sons, chichester, 2004, 434 p.
16. Operational Guideline for National Geoparks seeking UNESCO's assistance. UNESCO, 2004. Paris, 14 p.
17. Pavol Rybar, Jacek Engel, Кіш Галина. Готуризм – новий тренд в туризмі // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання. — Черкаси, 2001. — С.26–32.
18. Słomka T., Kicińska Świederska A. Geoturystyka — podstawowe pojęcia // GeoTurystyka. — 2004. — Т.1. — № 1. — S.5—7.
19. UNESCO Geoparks Programme – a new initiative to promote a global network of geoparks safeguarding and developing selected areas having significant geological features // Hundred and fifty-sixth Session. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization: Executive Board. — Paris, 1999. — S. 1—4.
20. www.europeangeoparks.org
21. www.travel.nationalgeographic.com
22. www.unesco.org/science/earthsciences/geoparks/geoparks.htm – Geoparks.

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ТРАНЗИТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОРСЬКИХ ПОРТІВ УКРАЇНИ

Транзитні функції держави впливають на її геоекономічне і геополітичне положення, визначають роль України у міжнародному поділі праці. Міждержавний транзит через українську територію – це значний національний ресурс, який на сьогодні використовується не повною мірою. Відповідно до тенденцій світового економічного розвитку у найближчому майбутньому очікується суттєве зростання товарообміну у напрямку Європа – країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону, за напрямком європейської осі „Північ-Південь”. За прогнозами суттєве збільшення перевезень транзитних вантажів передбачається в тому числі і для морського транспорту [3]. У зв'язку з цим Україна має потенційні можливості для залучення додаткових транзитних потоків через свою територію за цими напрямками за умову реалізації конкретних заходів щодо подальшого розвитку та модернізації власної транзитної транспортної інфраструктури та створення сприятливих умов для переміщення транзиту територією країни. У цьому контексті зростатиме роль морських портів, як однієї із найважливіших ланок національної транзитно-транспортної інфраструктури.

Дослідженню проблем розвитку транзитних можливостей портового господарства присвячені окремі роботи вчених, Буркинського Б., Затулко А.В., Котлубая О.М., Крижанівського С.В., Левицького І.Е., Топчієва О.Г.

Протягом останніх років зберігається стійка тенденція поступового скорочення обсягу транзиту автомобільним, трубопровідним транспортом. Відносно стабільною є лише ситуація на залізничному транспорті. Погіршення становища України у транзитній сфері може мати незворотний характер, якщо сучасні негативні тенденції не будуть враховуватися на загальнодержавному рівні при розробці національної транспортної політики. Втрата транзиту за умови неможливості принципово збільшити власну вантажну базу суттєво вплине на функціонування всього транспортного комплексу країни.

Що стосується морських портів України, то протягом 2000-х років, зберігалася тенденція до зменшення обсягу транзиту так і зменшення його частки у загальному вантажообігу портів. Так, обсяг транзиту у 2002 році в цілому по всіх морських торгових портах становив 44% від загального вантажообігу, у 2004 році – відповідно 38%, у 2005 – відповідно 36%, у 2010 – 30 % [1, 2].

Чинники, які визначають втрати транзитних вантажопотоків можна розділити на дві групи: зовнішні та внутрішні. Більшість із внутрішніх проблем функціонування транспортного комплексу мають системний характер і потребують вирішення на загальнодержавному рівні та корінного реформування транспортної сфери в цілому. Зовнішні чинники:

- зміна кон'юнктури міжнародного ринку транспортних перевезень (зростання обсягів комбінованих перевезень, зростання вимог до швидкості та якості транспортних послуг та перевезень, зміни у структурі транзитних вантажів на користь контейнерів, і т.д.);
- зростання міжнародної конкуренції на державному рівні за додаткові транзитні потоки;
- різні темпи трансформації та інтеграції національних транспортних систем у міжнародну транспортну систему;
- розширення ЄС та створення більш сприятливих умов для транзиту у Румунії, Болгарії, країнах Балтії;
- транспортна політика Росії щодо модернізації власних портів, транспортної інфраструктури та зменшення залежності від транзиту через територію України.

Внутрішні чинники, які мають техніко-економічний, політичний та правовий характер:

- відставання у темпах розбудови української частини системи міжнародних транспортних коридорів;
- низька якість внутрішньої транспортної мережі, обмеженість швидкості транзитних перевезень, технічно застарілий рухомий склад;
- технічна зношеність основних фондів, базових об'єктів транспортної інфраструктури, відсутність комплексного підходу до технічного оздоровлення галузі;
- низький рівень розвитку інфраструктури державного кордону, низька пропускна спроможність прикордонних пунктів пропуску та відносно висока вартість послуг, що надаються при перетині кордону, складна та тривала процедура проходження кордону, простої на кордоні;
- відсутність або нерозвиненість комплексного, у тому числі інформаційного, обслуговування перевізників та електронного документообігу;
- численні перепони при оформленні міжнародних транзитних вантажів;
- певна невизначеність та недостатня послідовність транспортної політики України;
- недостатня активність України у приєднанні і виконанні міжнародних конвенцій та інших нормативно-правових актів щодо транзитних та транспортних перевезень;
- політична та економічна нестабільність, часті зміни у законодавчому та правовому полі щодо здійснення транспортних

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:

перевезень та процедури перетину кордонів, неузгодженість національних законодавчих актів з відповідними нормами у європейських країнах;

– недостатньо гнучка тарифна політика, яка не завжди враховує зміни у тарифній політиці конкуруючих з нами країн та не сприяє забезпеченню конкурентоздатності перевезень по території України у порівнянні з іншими країнами;

– невизначеність щодо майбутнього функціонування суднового ходу Дунай – Чорне море.

Проблема полягає у тому, що порти є лише однією ланкою, яка забезпечує обслуговування транзиту та експортно-імпортних операцій, важливими ланками загального процесу переміщення транзиту через територію України є залізничний, автомобільний транспорт, пункти перетину сухопутних кордонів у всіх напрямках. Ефективна робота лише портів у цьому транспортному циклі не забезпечує повною мірою кінцевий результат. Тому вирішення проблеми потребує насамперед комплексного підходу, який може бути реалізований лише в рамках принципово нової стратегії держави щодо розвитку транспортного комплексу, єдиної національної транспортної політики спрямованої на координацію дій усіх учасників перевезень, на узгоджений розвиток інфраструктури транзиту, вдосконалення тарифної політики та на формування транзитної привабливості території України та підвищення конкурентоздатності перевезень. Пропозиції по вирішенню проблеми розвитку портів охоплюють декілька напрямків діяльності, які в комплексі здатні сприяти поліпшенню ситуації: заходи спрямовані на розробку концепції національної транспортної політики; заходи спрямовані на вдосконалення тарифної та митної політики; удосконалення законодавчої бази; розвиток, модернізація транспортної інфраструктури портів.

Україні потрібна ефективна стратегія управління транспортним комплексом як цілісною виробничо-економічною системою, яка має базуватися на комплексному підході та на принципі ієрархії пріоритетності цілей, ієрархії загальних національних і локальних (галузевих) пріоритетів, з метою забезпечення статусу України як транзитної держави, забезпечення інтеграції національної транспортної системи у міжнародну транспортну систему, забезпечення довготривалих національних стратегічних інтересів.

Список використаних джерел:

1. Транспортна стратегія України на період до 2020 року./ Міністерство інфраструктури України, - 2011. – 63 с.
2. Затулко А.В. Проблеми та перспективи розвитку морських портів України // Ефективна економіка [Електронний ресурс] – Режим доступу до журналу: www.economy.nayka.com.ua/index.php.

3. Скворцов Г.П. Порты Украины и других стран ОЧЭС. Перспективы развития // Г.П. Скворцов. Материалы конференции Интер-Транспорт 2011.- С. 251-257.

С. Г. Чорний, О. В. Письменний, О. В. Пилипенко

*Миколаївський державний аграрний університет
chorny@trion.mk.ua*

ПРОТИДЕФЛЯЦІЙНА СТІЙКІСТЬ ҐРУНТІВ СТЕПУ УКРАЇН: МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ТА ДЕЯКІ РЕЗУЛЬТАТИ

Вступ. В степовій зоні України одним з важливих чинників деградації земель є дефляція (вітрова ерозія) ґрунтів. Стійкість поверхні ґрунту до видування залежить, в першу чергу, від протидефляційної стійкості (вітростійкості) ґрунту, тобто від його здатності протидіяти руйнуванню під дією пило-вітряного потоку. Іншою складовою стійкості поверхні ґрунту до руйнації сильними вітрами є стан рослинного покриву.

Стан вивчення проблеми та постановка проблеми. Масштабні дослідження щодо протидефляційної стійкості ґрунтів, які були проведені в 40-х - 60-х роках ХХ сторіччя в США та узагальнені в рамках проекту Рівняння вітрової ерозії (Wind Erosion Equation – WEQ) [5] та в 70-х роках ХХ століття в Україні М.Й. Долгилевичем [1], показали, що так звана „критична” швидкість вітру (швидкість, при якій починається масове підіймання часток ґрунту в повітря) пропорційна розміру ґрунтових агрегатів. А тому в якості непрямого універсального показника протидефляційної стійкості часто використовуються показники макроструктури ґрунту, зокрема, це або вміст агрегатів більше 1 мм при сухому просіванні за методикою Савінова („грудкуватість”), або вміст агрегатів розміром більше 0,84 мм (1/30 дюйма) при просіванні на ситах Чепіла [6].

В той же час, очевидно, що для фізичного та математичного моделювання процесів вітрової ерозії необхідно використовувати прямі методи визначення протидефляційної стійкості, що дозволяє отримати найбільш повну інформацію щодо стійкості ґрунтів до дії сильних вітрів. В світовій науковій практиці для таких досліджень використовується аеродинамічні устаткування різного типу.

Сконструйована нами в 2008 році лабораторна аеродинамічна установка дозволяє визначати протидефляційну стійкість спеціальним чином підготовленого ґрунтового зразка в повітряно-пиловому потоці швидкістю 15 м/с. (рис. 1). Абразивний матеріал (пісок) через дозатор вводиться в штучний повітряний потік, розганяється в ньому і попадає на поверхню ґрунтового зразку, який під ударами цього матеріалу руйнується. За формою вихідний ґрунтовий зразок є циліндром 5×5 см (рис. 2).

Рис. 1. Портативна лабораторна аеродинамічна установка.

Стійкість ґрунту до руйнування в повітряно-пиловому потоці (VS) визначається через відношення ваги ґрунту після експозиції в установці впродовж 3 хвилини (b) до його початкової маси, яка дорівнювала 180 грам ґрунту [2]:

$$VS = \frac{b}{180} \cdot 100\%. \quad (1)$$

Варто відмітити, що протидефляційна стійкість згідно (1) розраховується лише у відносних величинах, що є недоліком методики. Але слід визначити, що розрахунок протидефляційної стійкості в абсолютних одиницях, наприклад, сили відкриває перспективи для створення на даних такого вимірювання фізично обґрунтованих математичних моделей дефляції. В свою чергу, наявність адекватних математичних моделей дозволяє розробляти науково-обґрунтовані системи заходів, які попереджають дефляцію та зберігають родючість ґрунтів. А тому метою даної роботи є створення на базі існуючої аеродинамічної установки методики визначення

ГЕОГРАФІЧНІЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ
вітростійкості ґрунту одиницях системи вимірювання СІ та отримання
значень цього показника для основних ґрунтів Степу України.

Рис. 2. Дослідний зразок ґрунту після дії повітряно-піщаного потоку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Очевидно, що процес руйнування ґрунтового зразка пило-повітряним потоком можна розглядати як виконання певної фізичної роботи:

$$A = F \cdot l, \quad (2)$$

де A – робота, дж; F – сила, яка використовується для виконання роботи по руйнації ґрунтового зразка, н; l – величина (частка) ґрунтового зразка, яка була зруйнована та перенесена, м.

В той же час, відомо, що яка завгодно робота визначається, ще як добуток потужності (N , Вт) на час (T , с). А отже сила, яка використовується на руйнацію ґрунтового зразка буде дорівнювати

$$F = (N \cdot T) / l. \quad (3)$$

Очевидно, що потужність пило-повітряного потоку буде розраховуватись як потужність повітряного потоку, але щільність повітря насиченого твердими частками буде більшою ніж щільність «чистого» повітря ($\rho \approx 1,2 - 1,3 \text{ кг/м}^3$). Отже потужність пило-повітряного потоку згідно [4] буде дорівнювати:

$$N = 0,5 \cdot \rho \cdot s \cdot V^3, \quad (4)$$

де, ρ – щільність повітря, насиченого пилом ($\rho \approx 1,6 \text{ кг/м}^3$), s – площа поверхні зразка, на яку безпосередньо діє пило-повітряний потік в процесі експерименту і який приблизно дорівнює площі вихідного отвору через який проходить повітря в лабораторній аеродинамічній установці ($2,54 \cdot 10^{-4} \text{ м}^2$), V – швидкість потоку, м/с ($V = 15 \text{ м/с}$). Розрахунок за рівнянням (4) показав, що потужність пило-повітряного потоку, який створюється лабораторною аеродинамічною установкою дорівнює 0,69 Вт.

Повертаючись до (3) визначимо, що сила, яка використовується при руйнації ґрунтового зразка буде дорівнювати наступному рівнянню:

$$F = 0,69 \cdot T / l \cdot (a / 180),$$

або при стандартному експерименті описаному вище (3 хвилини експозиції в пило-повітряному потоці ($T=180 \text{ с}$), довжині зразка в 5 см ($l = 0,05 \text{ м}$))

$$F = 2484 \cdot (180 / a), \quad (5)$$

З (5) витікає, що при повній руйнації зразка ($b = 0$), $F=0 \text{ Н}$, а, як що при 3-хвилинній експозиції такої руйнації взагалі не спостерігається ($a=180$), то $F = 2484 \text{ Н}$. Очевидно, що протидефляційна стійкість всіх ґрунтів Степу України буде змінюватися саме в цьому діапазоні значень.

Враховуючи (1), перерахунок протидефляційної стійкості з відносних величин (VS) в абсолютні показники сили (F) може відбуватися за наступною формулою:

$$F = 24,8 \cdot VS, \quad (6)$$

За допомогою (6), можна перерахувати вже визначену протиерозійну стійкість ґрунтів Степу України [3] в показниках сили (табл. 1).

Таблиця 1. Протидефляційна стійкість деяких ґрунтів Степу України (шар 0-30 см)

№ №	Ґрунт	Характер використання ґрунтів	Ґрудкуватість, %	Протидефляційна стійкість, Н
1.	Чорнозем звичайний легкоглинистий	рілля	56-69	841-1486
2.	Чорнозем звичайний легкоглинистий	переліг	83	1617
3.	Чорнозем південний важкосуглинковий	рілля	57-80	622-1111
4.	Темно-каштановий супіщаний	рілля	78	1448
5.	Темно-каштановий легкосуглинковий	рілля	81	1557
6.	Темно-каштановий середньосуглинковий	рілля	55	1029
7.	Дерново-піщаний	рілля	54	484
8.	Піщаний (пісок зв'язний)	переліг	32	104
9.	Піщаний (пісок пухкий)	переліг	1	0

Важливе практичне значення отриманих залежностей (3-6) полягає в можливості інтерпретації даних по «ґрудкуватості» (вмісту ґрунтових агрегатів при «сухому» просіванні за Савіновим більш 1 мм) в показниках сили. В роботі [3] був виявлений тісний зв'язок ($r^2=0,96$) між протидефляційною стійкістю (VS , %) та вмістом в ґрунті агрегатів > 1 мм (G , %) :

$$G = 16,82 \cdot VS^{0,35} \text{ при } 84 > G > 0 \quad (7)$$

Вирішивши рівняння (7) відносно VS та підставивши цю змінну в (6), після перетворень отримуємо наступний вираз:

$$F = 24,8 \cdot \exp(2,86 \cdot \ln G - 8,06), \text{ при } 84 > G > 0. \quad (8)$$

Отже рівняння (8) дозволяє оцінити протидефляційну стійкість ґрунтів, в випадку коли відома лише його ґрудкуватість.

Що стосується протидефляційної стійкості ґрунтів Степу України, то данні таблиці 1 показують, що в межах кожного підтипу протидефляційна стійкість може змінюватися досить в широких межах. Причиною такого явище є певна строкатість властивостей

ґрунтів, які визначають вітростійкість – вміст гумусу, гранулометричний склад, вміст карбонатів, а також механічні впливи на поверхню ґрунту в процесі вирощування сільськогосподарських культур.

Одним з інтенсивних впливів на ґрунт є зрошення дощуванням, яке, за рахунок інтенсивного енергетичного впливу, впродовж поливу, приводить до подрібнення агрегатів та до погіршення протидефляційних характеристик ґрунту. Дослідження, які проводилися на чорноземі південному середньо суглинковому на землях дослідного господарства Миколаївського ДАУ показало, що поливи дощувальними машинами (ДМ) «Примус-345» та «Кубань-Л» приводить до зменшення виходу агрегатів більше 1 мм при агрегатному аналізі та різкого погіршення протидефляційних властивостей ґрунту. Після поливу ДМ «Примус-345» з поливною нормою 500 м³/га грудкуватість зменшилася на 13-23 %, а після поливу ДМ «Кубань-Л» поливною нормою 150 м³/га на 3-8 %.

Висновки. Сконструйована нами лабораторна аеродинамічна установка дозволяє визначати протидефляційну стійкість (вітростійкість) ґрунтів в показниках сили. Дослідження ґрунтів степу України показали, що найбільшу протидефляційну стійкість має чорнозем звичайний легко глинистий зайнятий перелогом – 1600 Н, найменші – піщані ґрунтоподібні субстрати – 0-480 Н. Окрім того, протидефляційна стійкість різних підтипів та типів ґрунтів може змінюватися в середині року з причин строкатості властивостей, які визначають вітростійкість, а також під дією механічних впливів на поверхню ґрунту в процесі вирощування сільськогосподарських культур, зокрема, при поливах дощуванням.

Список використаних джерел:

1. Долгилевич М.И. Пыльные бури и агролесомелиоративные мероприятия. - М.: Колос, 1978. - 234 с.
2. Пат. 29131 Україна, (51) МПК А018 13/16. Спосіб визначення протидефляційної стійкості ґрунтів/ Мелашич А.В., Чорний С.Г., Письменний О.В.; заявники і патентовласники: Інститут землеробства південного регіону УААН і Миколаївський державний аграрний університет. - № U200706516; заявл. 11.06.2007; опубл. 10.01.2008, Бюл. №1. - 4 с.
3. Письменний О.В Протидефляційна стійкість ґрунтів степу України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук: спец. 06.01.03 «Агроґрунтознавство та агрофізика». - Харків, 2010. - 20 с.
4. Ярас Л., Хоффман Л., Ярас А. Энергия ветра: Пер. с англ. - М.: Мир, 1982.-256 с.
5. National Agronomy Manual. USDA – NRCS. - 2002. – 227 p.
6. Chepil W.S. A Compact rotary sieve and the importance of dry sieving in physical soil analysis// Soil Sci. Soc. Am. Proc. Vol. – 1962. – 26. - №. 1. - Pp. 4-6.

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ НАРОДЖУВАНOSTІ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Населення України як і багатьох інших країн характеризується демографічною кризою. Чисельність населення щорічно зменшується, показники смертності переважають показники народжуваності, що негативно позначається на статевовіковій структурі населення, звужує основу природного відтворення населення та зменшує демографічний потенціал.

Народжуваність – одна з основних складових формування демографічного потенціалу. Кількісні параметри, що характеризують процес народжуваності визначаються дією складного комплексу чинників, тісно пов'язаних зі сферою особистої та соціальної психології. Суспільні трансформації відображаються на репродуктивній поведінці населення, спричинюють зміну демографічних установок та розповсюдження нових явищ у відтворенні населення.

Аналіз останніх публікацій. Питання відтворення населення і, зокрема народжуваності, знаходяться в центрі уваги демографічної та соціологічної науки, які ґрунтовно вивчають теоретичні та практичні аспекти, чинники формування, розробляють прогнози та обґрунтування демополітичної стратегії розвитку регіонів [наприклад, 2, 6, 7]. Все більше уваги приділяється складності й неоднозначності процесів природного відтворення населення, новим тенденціям у шлюбно-сімейних стосунках, поширенню негативних явищ [5, 7]. Суспільно-географічні дослідження аналізують регіональні відмінності демографічних процесів у їх взаємозв'язку з розселенням, суспільно-економічними процесами та змінами життєдіяльності населення [наприклад, 1, 3].

Суспільні трансформації відображаються на процесах відтворення населення появою і розвитком нових тенденцій, які в свою чергу впливають на формування демографічного потенціалу регіонів – важливої складової людського потенціалу. Таким чином вивчення змін у процесах відтворення не втрачає своєї актуальності. Метою даної роботи є виявлення регіональних відмінностей у сучасних процесах народжуваності, а також у поширенні тенденцій, що негативно позначаються на демографічному потенціалі населення.

Виклад основного матеріалу. Формування демографічного потенціалу населення відбувається під впливом складного поєднання соціально-економічних, культурних, демополітичних та психологічних чинників. Важливу роль відіграє спосіб життя населення та його зміни у процесі суспільного розвитку. На рішення людей у процесі життєвого вибору впливає прагнення до

самореалізації і задоволення життєвих потреб, система цінностей, що визначається вихованням та оточуючим середовищем. Зокрема, це стосується демографічної поведінки населення, трансформація перехід суспільства від індустріальної до постіндустріальної стадії розвитку супроводжується зміною демографічних установок: ставлення до сім'ї і дітей як головного життєвого призначення змінилося на більш прагматичне, про що свідчать сучасні тенденції [7].

За даними Державного комітету статистики України у 2010 р. загальний коефіцієнт *народжуваності* становив 10,8 ‰. У регіональному розподілі показників народжуваності спостерігаються суттєві відмінності: від 14,8 ‰ у Рівненській до 8,9 ‰ у Сумській області. До областей з найвищим в Україні рівнем народжуваності належать Рівненська, Закарпатська, Волинська (понад 14,0 ‰), а також Чернівецька, Івано-Франківська, Одеська та АР Крим (11,8-12,2 ‰). Найнижчий рівень народжуваності зафіксовано у Сумській, Луганській, Чернігівській, Донецькій, Полтавській та Харківській областях (менше 10,0 ‰).

Рівень народжуваності в нашій країні знижувався з середини 1980-х рр., досягнувши свого мінімуму у 2000-2001 рр. Найнижчий рівень народжуваності спостерігався на той час у Донецькій, Луганській, Сумській, Харківській, Полтавській і Чернігівській областях (6,1-6,9‰), найвищий – у Рівненській, Закарпатській і Волинській областях (11,3-10,8 ‰) [4].

Сучасне підвищення народжуваності пов'язане зі структурними чинниками – репродуктивного віку досягло найбільше за чисельністю покоління народжене в середині 1980-х років, що пов'язано з демографічною політикою, спрямованою на стимулювання народжуваності (відпустка по догляду за дитиною, щомісячні виплати). Подібні заходи стимулювання народжуваності - одноразова виплата при народженні дитини - запроваджені в нашій країні з квітня 2005 р., однак, як зазначають фахівці-демографи, ефект подібних заходів є недовготривалим [7].

Серед головних причин зниження рівня народжуваності називають соціально-економічні умови життєдіяльності населення. Так, спад народжуваності на початку 1990-х рр. був реакцією на швидкі неочікувані перетворення у суспільстві, невпевненість у завтрашньому дні спричинила відкладання народжень. Підвищення рівня народжуваності на початку 2000-х рр. викликане реалізацією компенсаційною дією відкладених народжень [2,7].

Зниження рівня народжуваності пов'язано з трансформаційними процесами у шлюбно-сімейних відносинах. Відбувається відхід від традиційної сім'ї, відмова від багатодітності, зростає кількість розлучень, розповсюджені нові види шлюбів, підвищується частка дітей народжених жінками, що не перебувають у зареєстрованому

шлюбі. Такі тенденції проявляються в усіх розвинутих країнах світу, які переживають демографічну кризу.

Тенденція до зростання числа розлучень спостерігається в усіх регіонах України, хоча за її рівнем існують суттєві регіональні відмінності. Найбільш міцні сім'ї характерні для західних областей України – за співвідношенням кількості шлюбів і кількості розлучень найкраща ситуація склалася у Закарпатській, Рівненській, Тернопільській, Волинській, Львівській та Івано-Франківській областях. Несприятлива ситуація - у Херсонській, Запорізькій, Кіровоградській, Черкаській, Полтавській областях, де розпадається понад 50% шлюбів.

Порівнюючи регіони за процесами народжуваності та процесами пов'язаними зі створенням сімей, можна зробити висновок про взаємозв'язок рівня народжуваності і шлюбно-сімейних стосунків. Таким чином можна виділити регіони: 1. з високим рівнем народжуваності і низьким рівнем розлучуваності (Закарпатська, Рівненська, Волинська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська); 2. з середнім рівнем народжуваності і середнім рівнем розлучуваності (м. Київ, м. Севастополь, АР Крим, Київська, Житомирська, Одеська); 3. з низьким рівнем народжуваності та високим рівнем розлучуваності (всі інші області). Останнім часом поширення набуває новий вид шлюбів – офіційно незареєстрований або шлюб за згодою. Офіційна статистика не відображає частку зареєстрованих шлюбів, однак їх розповсюдженість можна опосередковано визначити за кількістю дітей, народжених жінками, що не перебували у зареєстрованому шлюбі.

Кількість дітей народжених жінками, що не перебувають у зареєстрованому шлюбі, зростає в усіх регіонах України. Понад 30 % дітей народжуються поза шлюбом у Херсонській, Миколаївській, Запорізькій та Кіровоградській областях. Характерною особливістю більшості регіонів є вища частка позашлюбних дітей в сільській місцевості (по Україні в селах - 22,3 %, у містах - 20,9 %). Найменше дітей поза шлюбом народжується в західному регіоні – Тернопільській, Рівненській, Львівській, Волинській, Івано-Франківській, Чернівецькій і Закарпатській областях. У цих областях у сільській місцевості частка позашлюбних дітей менша, ніж у містах. Населення західних областей, особливо сільське, є більш релігійним, консервативним та прихильним до традиційних сімейних цінностей. Цей регіон визначається менш тривалою історією колективізації, індустріалізації та урбанізації, що суттєво вплинули на традиційний спосіб життя населення інших регіонів України. Таким чином, вищі показники народжуваності в західних областях України тісно пов'язані з меншою поширеністю розлучень та позашлюбних народжень, хоча для цього регіону теж характерні тенденції до поширення шлюбів без офіційної реєстрації, в першу чергу в міських поселеннях.

Тенденція зменшення народжуваності, поширення нових видів сімейних стосунків, позашлюбних народжень характерна для більшості розвинутих країн світу. Фахівці пояснюють це переходом до постіндустріального етапу розвитку суспільства, коли відбувається зміна світогляду, що веде за собою зміну пріоритетів: найголовнішим в своєму житті людина вважає задоволення своїх потреб від елементарних до потреб самореалізації, саморозвитку [2, 7].

Висновки. Таким чином, Україна характеризується поширенням тенденцій, характерних для демографічної ситуації країн світу з перехідним до постіндустріального типом суспільного розвитку і відповідною трансформацією процесів відтворення. Виявлені регіональні відмінності народжуваності в Україні свідчать про тісний взаємозв'язок способу життя та демографічної поведінки населення. Тому фінансові методи стимулювання народжуваності, посилення соціального захисту сімей з дітьми, розвиток житлової, медичної та освітньої інфраструктури повинні супроводжуватися заходами спрямованими на зміцнення у суспільній свідомості цінностей гармонійних сімейних відносин, підвищення іміджу сімей з дітьми.

Без міграційного приросту чисельність населення України, за прогнозами демографів, буде скорочуватися. Європейські країни проводять міграційну політику вже досить тривалий час, у деяких країнах приріст населення відбувається лише за рахунок мігрантів, репродуктивні установки яких відрізняються від європейських. Важливим напрямком подальших досліджень може стати вивчення демографічної поведінки мігрантів, її трансформації у зв'язку зі зміною місця проживання та впливу на процеси природного відтворення населення України.

Список використаних джерел:

1. Влах М. Р. Регіональні особливості природного руху населення України / М. Р. Влах, І. В. Поручинська, В. І. Поручинський // Географія і сучасність. – Випуск 24. - № 12 (24). – 2010. – С.160-168.
2. Курило І. А. Тенденции рождаемости в Украине за последние сто лет / И. А. Курило // Проблемы народонаселения в зеркале истории: Шестые Валентеевские чтения: Москва, 22-24 апреля 2010 г. МГУ им. М.В.Ломоносова: Сборник докладов / Ред. В. В. Елизаров, И. А. Троицкая. – М.: МАКС Пресс, 2010. – С. 168-165.
3. Логвин М. Духовні аспекти демографічного розвитку регіону / М. Логвин, М. Джаман // Часопис соціально-економічної географії – Випуск 5 (2). – 2008. – С. 140-144.
4. *Населення України 2007: демографічний щорічник* / Державний комітет статистики України. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – 570 с.
5. *Ничипоренко С. В.* Проблеми неповних сімей у контексті демографічного розвитку // Інститут демографії та соціальних досліджень / С. В. Ничипоренко // Демографія та соціальна економіка – 2006. - № 2. - С. 37-43.
6. *Рогожин О. Г.* Демографічні перспективи українського села: історичні передумови, регіональний аналіз і моделювання / О. Г. Рогожин. – К.: Ін-т проблем національної безпеки, 2004. – 296 с.

7. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні. – К.: АДЕФ-Україна, 2008. – 256 с.

В. В. Шаповал, С. С. Звегінцов

*Біосферний заповідник "Асканія-Нова"
імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН
shapoval_botany@ukr.net*

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ГІДРОГЕННИХ ФЛУКТУАЦІЙ У ПОДАХ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО СТЕПУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МОНІТОРИНГУ ЗАТОПЛЕНЬ ВЕЛИКОГО ЧАПЕЛЬСЬКОГО ПОДУ)

Великий Чапельський під є ключовою типологічною одиницею форм мезорельєфу Присивасько-Приазовського низинного степу, виразником геоморфологічної, гідрографічної, едафічної, фітоценотичної тощо самотності усього водозбору. Це унікальне урочище у складі природного ядра біосферного резервату "Асканія-Нова", крупна западина загальною площею водозбірною басейну понад 26 тис. га з частими збереженими схилами, днищем та лощинами, що робить його модельним об'єктом аналізу гідрогенних флуктуацій у цілих подах регіону.

Едафічну специфіку, самотність флори та рослинності поду і його корінної біоти у цілому визначають періодичні паводки – гідрогенні флуктуації, різні за масштабом, відтак перебігом і наслідками. Реконструйований хроноряд найбільш потужних затоплень Великого Чапельського поду за XIX–XXI ст. репрезентують 1838, 1863, 1882, 1884, 1888, 1906, 1911, 1928, 1932, 1935–1936, 1938–1939, 1940, 1941, 1942, 1947–1948, 1953, 1963, 1968, 1978, 1985, 1996, 1998, 2003 та 2010 рр. [2, 3, 9 та ін.]. Таким чином, середня тривалість періоду між сильними заливами Великого Чапельського поду за перерахунку усієї вибірки достеменних дат затоплень складає 7,0 р. Екстраполюючи цикл у 7 р. на ряд крупних затоплень, з початку XX ст. отримуємо 2 пристайні інтерфлювіальні періоди, близькі до таких, що кратні 7 – по 15 р. (1948–1963–1978 рр.) та 4 періоди безпосередньо по 7 р. (1932–1939 рр., 1978–1985 рр., 1996–2003 рр. та 2003–2010 рр.). У цьому контексті варто згадати про Генеральну карту Новоросійської губернії, складену капітаном-геодезистом І.І. Ісленьєвим у 1779 р., де показані поди-озера: Чорна Долина (Кара-Дере), Зелена Долина, Юлкан-Чуплі та ін. [1]. При цьому, вказане затоплення Великого Чапельського поду 1779 р. через означений інтерфлювіальний цикл у 7 р. ($\times n$) "накладається" на відомі затоплення 1863, 1884, 1940, 1947, 1968, 1996, 2003 та 2010 рр.; ще 5 дат (1899, 1906, 1912, 1932 та 1953 рр.) "відхиляються" лише на 1 р., витримуючи при цьому паралельний тотожний цикл: 7 р., 21 р. (7×3), – та близькі кроки у 6 р. і 20 р., а 1928 та 1963 рр., що "зсунуті" з генерального ходу на 2 р., розділені періодом 35 р. (7×5).

У минулому обводнення депресій причорноморського степу було значно масштабнішим. Й.К. Пачоський [8, с. 245] стверджує: "Едва ли можно сомневаться в том, что наши поды представляли из себя когда-то такие озера, какими и сейчас в большом числе пестрят Калмыцкие степи... Эти озера, следовательно, находятся на той стадии своего развития, которая нашими подами пройдена давно...". Археологічні розкопки у Лівобережному Нижньодніпров'ї показують, що стоянки та стійбища заключної пори пізнього палеоліту (17–16, 14–13 тис. р. тому) та катакомбної і сабатинівської культур доби бронзи (XX–XVIII, XV–XIII ст. до н.е.) локалізуються виключно по берегах балок та бортах депресій у високих та середніх зонах, що пояснюється значним рівнем обводнення їх понизь [7].

Отже, поди займають чільну позицію у гідрології та гідрогеології причорноморського степу, функціонуючи за акумулятори стоку (базиси ерозії) та формуючи самотній гідрорежим території з регіональною та локальною приуроченістю щодо інтенсивності та направленості інфільтрації [6]. Ці геокомплекси охоплюють близько 15% загальної площі, однак за активністю фізико-географічних процесів лідирують по області, разом із ерозійно-балковими місцевостями Присивашся [5]. Поза тим, гідрогенні флуктуації є ключовою координатою структури та динаміки фітоценобіоти депресій: флористичного спектру, локалізації зон та пертурбацій зональної рослинності інтразональною тощо. Усе це актуалізує комплексний аналіз структури і функціональності гідрографічного басейну депресій, кліматичних причин та їх граничних значень, що передують затопленню, періодичності та прогностичності, перебігу і локальної специфіки затоплень.

При аналізі мезорельєфу Великого Чапельського поду та його гідрографічного басейну у форматі подово-вододільних місцевостей Лівобережжя Нижнього Дніпра та північно-присиваських балок дотримано оригінальну типологію форм рельєфу з її локально-регіональною деталізацією за параметрами замкнутості ізогіпс та похилості території, що детермінує стік [4]. Розроблена класифікаційна схема визначає поняття "поду" як комплексної геоморфоскульптури, до складу якої входять наступні елементи: днище – практично плоска поверхня, що окреслюється найнижчою замкнутою горизонталлю; схили поду, що формують його замкнуту чашу – борти; і, нарешті, естуарії та конуси виносу водозбірних балок і улоговин, врізаних у схили поду та прилеглі генеральні схили.

Гідрографічну ситуацію території Біосферного заповідника "Асканія-Нова" координують водозбірні басейни серії депресій, але визначальна роль в організації поверхневого стоку даної території належить саме водозбору Великого Чапельського поду [16016 га; 48,1% площі заповідника]. З огляду на лімітуючий екологічний статус фактору водозабезпечення у Присивасько-Приазовському та Дніпровсько-Молочанському низинних степах, періодичні затоплення

Чапельського поду, і депресій регіону загалом, постають невід'ємною функціональною компонентою, атрибутом буферної ємкості та потужним регуляційним механізмом гомеостазу їх екосистем.

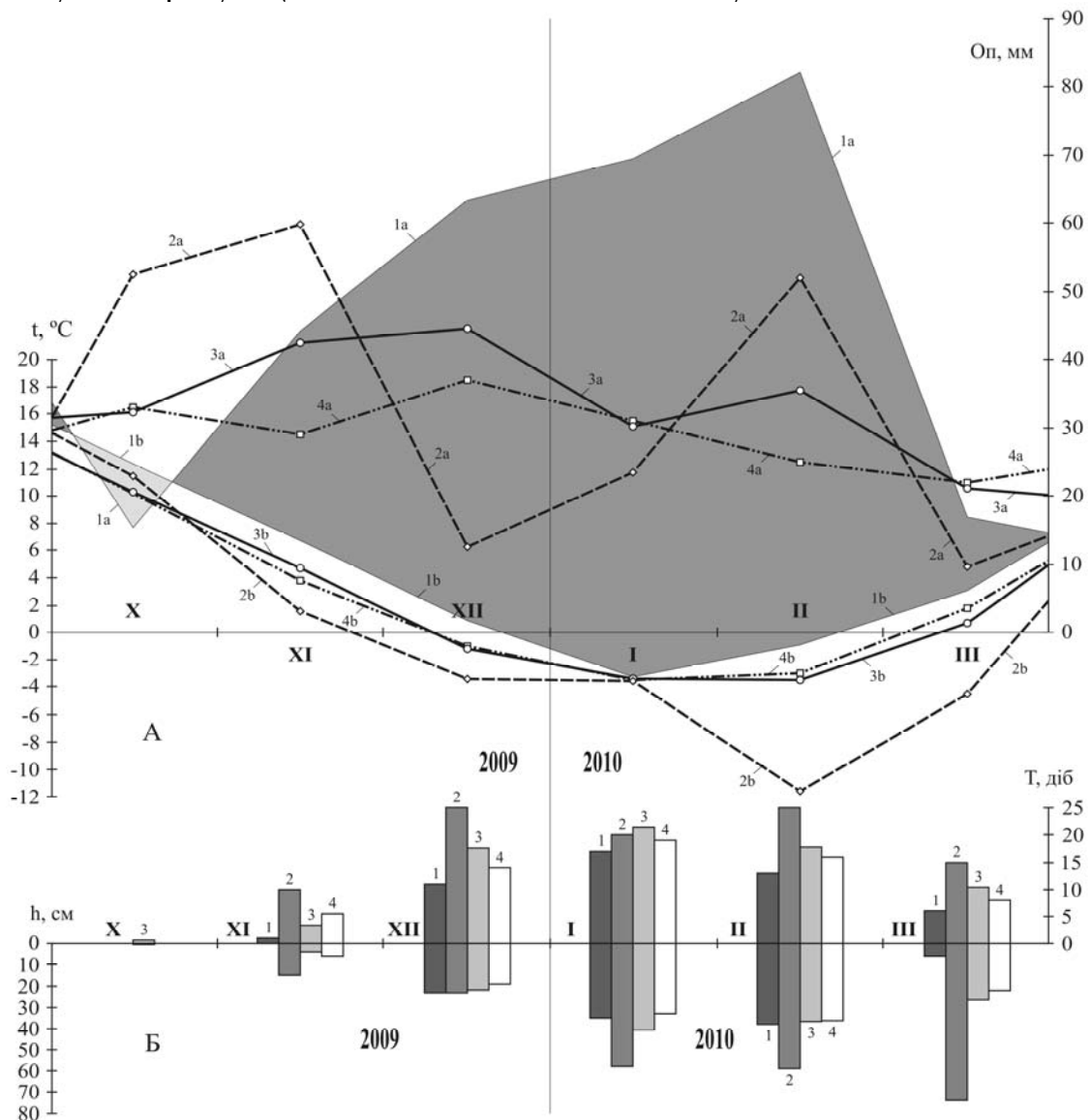

Рис. 1. Фрагменти кліматичних діаграм з X по III міс. 2009–2010 рр. (1) з накладеними 1984–1985 рр. (2), модельною багаторічною затоплень (3) та загальною багаторічною (4)

A – динаміка атмосферних опадів (*Op*) і температури повітря (*t*), *B* – максимальна глибина промерзання ґрунту (*h*) та кількість днів з від'ємними температурами (*T*).

a – атмосферні опади (сума), *b* – середньомісячна температура повітря.

Масштабне паводкове затоплення Великого Чапельського поду, що сталося у лютому 2010 р., було спричинене комплексом кліматичних факторів та збігом їх гранично допустимих (ініціальних) значень, що виразно окреслюються при графічній композиції

фрагментарних клімадіаграм 2009–2010 рр., 1984–1985 рр. (максимальне затоплення у II пол. XX ст.), модельної багаторічної затоплень періоду з 1937 по 2010 рр. та загальної багаторічної (рис. 1).

Насамперед, акцентуємо значні опади у осінньо-зимовий сезон (з I дек. вересня 2009 р. по II дек. лютого 2010 р. включно випало 327,5 мм або 81,9% річної норми), глибоке промерзання ґрунту (максимум у I дек. лютого – 38 см), відносно стрімкий ріст середньодобової температури повітря ($-3,7^{\circ}\text{C}$ у I дек. лютого, $0,1^{\circ}\text{C}$ у II дек., $1,4^{\circ}\text{C}$ у III дек.) та суми позитивних температур ($1,9^{\circ}\text{C}$ у I дек., $4,1^{\circ}\text{C}$ у II дек., $12,8^{\circ}\text{C}$ у III дек.). Як бачимо, роки паводкових затоплень цілком логічно вирізняються значними атмосферними опадами у передуючий осінньо-зимовий період (XI–II) на фоні помітно нижчих температур (I–III). Проте, аномально вологий період 2009–2010 рр. (з XI по II) виявився і аномально теплим – його середньомісячна температура була постійно вищою за таку модельної багаторічної затоплень та загальної норми, тим паче перевершувала температурні параметри передпаводкового часового відрізка 1984–1985 рр. (у лютому – на $8,1^{\circ}\text{C}$). При цьому, січень позиціонує себе безпрецедентно стабільною вузловою точкою – амплітуда його середніх температур складає усього $0,3^{\circ}\text{C}$ (2010 р. $-3,3^{\circ}\text{C}$, 1985 р. $-3,6^{\circ}\text{C}$, модельний ряд затоплень $-3,4^{\circ}\text{C}$ та норма $-3,5^{\circ}\text{C}$). Таким чином, це "біфуркаційний поріг" процесу, грань тригерної (збуреної, хиткої) системи, що цілком координується наступними кліматичними параметрами – синоптичною ситуацією лютого.

Запорукою затоплення, поза атмосферними опадами, є глибоке промерзання ґрунту (рис. 1: Б), таким чином визначальними є не граничні параметри окремого кліматичного фактору, а їх збіг у часі та синергічний ефект або взаємокомпенсуюча роль. Нарешті, перелічені чинники, закладаючи базис, фундамент затоплення, не є самодостатніми без ще одного компонента чи форми їх спільної реалізації – снігу, що результує собою опади за низьких температур. Зрозуміло, що існують побічні фактори, які "масштабують" розмах затоплень, але саме сніг забезпечує акумуляційний ефект, утримуючи запаси води до визначеної критичної точки (за оптимального збігу температурних характеристик); інакше – не дозує її, подібно дощам, а скидає при таненні загальною накопиченою масою.

Власне затоплення Великого Чапельського поду почалось 20 лютого 2010 р., при цьому водозбірні лощини (перебалки, улоговини, видолінки) активно скидали воду 3 доби – до 22 лютого, що стало піком процесу, його граничною фазою, означеною максимальною глибиною та площею водного басейну. 22 лютого виконано заміри глибини води по профілю: південно-східний схил поду [N $46^{\circ}28'9,30''$; E $33^{\circ}52'24,54''$] – центр днища [N $46^{\circ}29'9,78''$; E $33^{\circ}51'16,68''$] – північно-східний схил [N $46^{\circ}29'54,48''$; E $33^{\circ}51'57,30''$], – загальною протяжністю 4,0 км та картування площі затопленої території. Середня глибина води по днищу та схилах поду у пониззі склала

33,2±0,52 см (n=372; lim 1–49 см), а сумарна площа водного дзеркала – 1245,3 га. За результатами об'ємного перерахунку, станом на 22 лютого 2010 р. у Великому Чапельському поді було накопичено 4,13 млн. м³ талої води [10].

Виходячи з аналізу розподілу цього сумарного об'єму, локальний запас води, що складає 85,1±1,81 мм глибини (усереднений показник висоти водного стовпа по днищу – 99,7±1,80 мм – та затоплених схилах без прошарку льоду), істотно поступається транзитному чи збіглому – 25,6% [1 : 2,9], тим самим підкреслюючи генеральну роль водозбірного басейну поду у реалізації екстремуму його природного гідрологічного режиму.

Результати моніторингу за динамікою глибини та контуру водного басейну у Великому Чапельському поді, температурою води і надводного прошарку повітря з накладеними локальними кліматичними параметрами демонструють чимало закономірностей цього флуктуаційного процесу. В узагальненій графічній формі процес осушення паводкового басейну поду ілюструє подекадна хроноєкограма у системі координат глибини та урізу води, суми позитивних температур, атмосферних опадів і відносної вологості повітря (рис. 2).

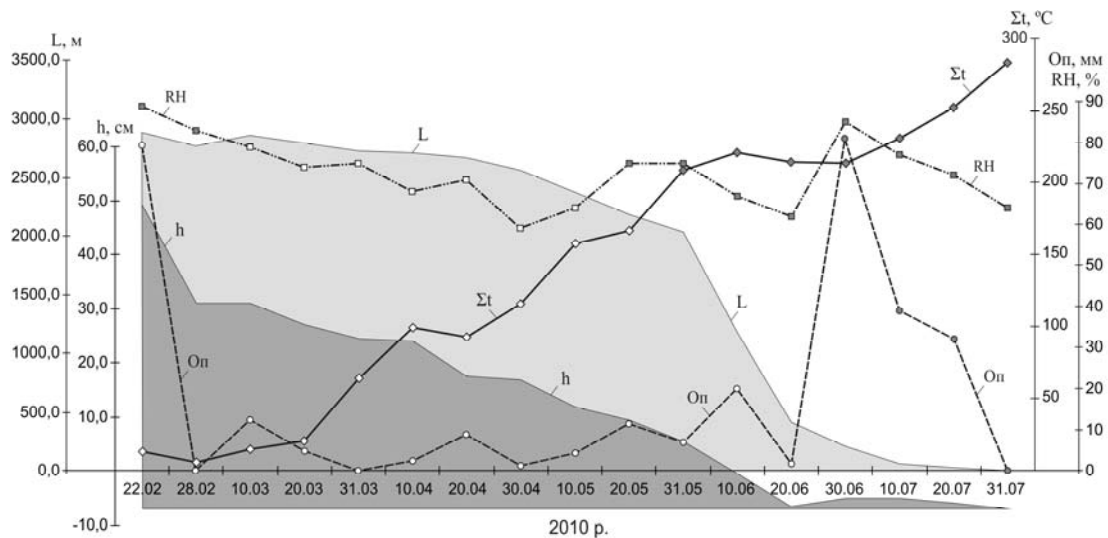

Рис. 2. Генералізована подекадна хроноєкограма паводкового затоплення Великого Чапельського поду у 2010 р. за параметрами глибини (h), краю водного дзеркала по профілю (L), суми позитивних температур (Σt), кількості атмосферних опадів (Op) та відносної вологості повітря (RH)

Передусім означимо різке падіння рівня води (максимум 22 лютого – 49 см) за наступну добу паводку на 17,5 см по вертикалі і 93,3 м по горизонталі. Причина криється у значних втратах води (інфлюкції) на заповнення глибоких шпарин та розломів до глибини 2 м у глейовому горизонті услід за розмерзанням ґрунту та руйнацією "морозного замка". Днище поду – площина, окреслена ізолінією

рельєфу з висотою 20 м н.р.м., – пересохло до 10.06, але у його локальних природних мікрозападинах, що лежать нижче цієї висотної відмітки (до $-0,5$ м), вода зійшла значно пізніше. Саме присутність у рельєфі днища цих контрольних западин змусила опустити графічну ординату глибини до від'ємних значень. Власне, кінцевою датою паводкового затоплення Великого Чапельського поду у 2010 р. є осушення найглибшої ізольованої (без антропогенної трансформації гідрорежиму) западини днища, тому моніторинг припинено лише у I дек. серпня.

У хронології процесу осушення поду окреслюється асиметрична фаза загалом пропорційної динаміки глибини, площі водного дзеркала та об'єму води, що видає надважливі характеристики його морфоскульптури. Йдеться про істотну розбіжність у темпах вертикального та горизонтального сходу води у період з III дек. лютого (фактично, з початку затоплення) по III дек. квітня. За результатами періодичних картувань площа водного басейну 22 лютого складала 1245,3 га, а 06.05 – 855,5 га, таким чином, скоротилась на 389,8 га (31,3%) або у 1,4 рази. Проте глибина води на цей час упала до реперної відмітки 13,0 см, що означає спад у 68,7% (обернено-симетрично до площі) або у 3,8 рази. Аналогічна тенденція притаманна об'єму: 22.02 – 4134,4 тис. м³, 6.05 – 1112,5 тис. м³, – спад у 3,7 рази. Така ситуація реалізується тільки у формах, близьких до конічної (перекинутий конус), де зміни глибини та об'єму не тягнуть за собою істотної зміни площі, але це вимагає високої крутизни їх стінок (оптимально – понад 30–45°). Натомість, днище Великого Чапельського поду є практично пласким, з нахилом 0,009–0,013° до центру і серії локальних мікрозападин пересічною площею 0,2–5,0 га. Це ілюструють результати зйомки рельєфу 1976 р. (нівелювальний ряд по меридіональній осі днища з генералізацією кроку 100 м). Але проблему просто і невимушено вирішує уступ з перепадом висоти 10–20 см по контуру площі, що періодично затоплюється та просідає. У форматі усього днища йдеться не про єдиний уступ, а про їх серію, що означають контури попередніх затоплень, розбіжних за площею та краєм водного дзеркала. Ці незначні перепади "стерті" у рельєфі території і практично не впливають на її похилість, принаймні виходять за рамки візуальної оцінки. Так, за елементарними тригонометричними розрахунками уступ висотою 10 см на відрізьку 100 м дає крутизну усього 3'50" (0,06°), а пролонгуючи горизонтальний катет до 1 км (благо, простору днища вистачає), отримуємо кут нахилу 33" або 0,006°. Та суть у тому, що максимальні уступи і просадки зосереджені у досить вузькій периферичній зоні днища – по його бровці або шлейфу, шириною 60–100 м, – через це пересихання контуру днища означене плинним спадом площі за катастрофічного обвалу глибини та об'єму водного басейну по висоті уступу. Надалі ситуація помітно вирівнюється і лінії глибини, об'єму та площі у графічній екстраполяції ідуть практично паралельно.

Хімічний склад водного витягу з талого паводкового басейну депресій регіону характеризується помітними кількісними варіаціями та істотною різницею суми солей ($\text{lim } 0,0639\text{--}0,1556 \text{ г/л}$). У ступені засоленості та кількісному розподілі солей простежуються антропогенний фактор та зональна приуроченість, при цьому робота водозбірної площі поду з регуляції загального об'єму та сольового складу зібраної води зостається детермінантою його гідрохімічного режиму. Сезонній динаміці хімічного складу пересихаючого водного басейну Великого Чапельського поду притаманне істотне збільшення концентрації солей за оберненої динаміки їх запасу, при цьому протилежна направленість наростання у часі концентрації та площинного запасу солей паводкових вод регулюється температурно-градієнтним механізмом, що позиціонує себе модусом стабілізації геохімічного фону екосистеми поду.

Резюмуючи матеріали моніторингу, підкреслимо, що визначальними хронологічними фазами та гідрологічними характеристиками паводкового затоплення Великого Чапельського поду у 2010 р. були наступні: початок катастрофічного стоку талої води – 20 лютого, пік паводку – 22 лютого, з максимумом глибини по фону днища 49 см, а у його локальних мікрозападинах – понад 90 см, об'єм зібраної талої води – 4,13 млн. м³, площа затопленої території – 1245,3 га, тривалість затоплення / осушення поду – 164 доби.

Розподіл сумарного об'єму води показує, що локальний її запас істотно поступається транзитному [1 : 2,9], тим самим підкреслюючи генеральну роль водозбірного басейну поду у реалізації екстремуму його природного гідрологічного режиму. У контексті проблеми репрезентативності одиниць рельєфу території Біосферного заповідника "Асканія-Нова" у розрізі його функціональних зон треба зазначити, що водозбори форм макрорельєфу охоплені цілинним варіантом лише почасти, що різко послаблює ефект затоплень, скорочує частоту і амплітуду гідрогенних флуктуацій. За результатами хронометричного аналізу багаторічної вибірки затоплень Великого Чапельського поду у XIX–XXI ст., середня тривалість інтерфлювіального періоду та ритму затоплень складає 7 р.

Масштабне паводкове затоплення Великого Чапельського поду у лютому 2010 р. спричинене комплексом кліматичних факторів та збігом їх гранично допустимих (ініціальних) значень. При цьому, визначальними є не граничні параметри окремо взятого кліматичного фактору, а їх збіг у часі та синергічний або взаємокомпенсуючий потенціал. Детермінуючу роль у катастрофічних темпах затоплень грає фактор снігу, що забезпечує акумуляційний ефект, утримуючи запаси води до визначеного порогу.

Графічними атрибутами модельної прогностичної клімадіаграми паводкового затоплення депресій є значні опади у попередній період (листопад – січень), глибоке промерзання ґрунту з реалізацією фази "морозного замка" та стрімкий ріст температури. Поточний прогноз

затоплень набуває високої вірогідності лише з початку лютого, оскільки січень позиціонує себе безпрецедентно стабільною, розподільчою точкою у подальшій синоптичній ситуації.

Закономірностями флюктуаційної динаміки глибини та контуру водного басейну Великого Чапельського поду у 2010 р. є різке падіння рівня води за наступну добу паводку через інфлюкцію, услід за розмерзанням ґрунту та руйнацією "морозного замка"; згінно-нагінні явища з інерційним рухом води, що є причиною частого дисбалансу у динаміці її глибини та поточного напрямку вітру; широка амплітуда вітрової модуляції глибини та урізу води по окремих сегментах поду через експозицію та кут нахилу схилу.

У хронології процесу осушення поду окреслюється асиметрична фаза загалом пропорційної динаміки глибини, площі водного дзеркала та об'єму води, що детермінується специфікою його морфоскульптури – наявністю серії уступів по шлейфу днища, які означають контури попередніх затоплень, розбіжних за площею та краєм водного дзеркала.

Список використаних джерел:

1. Бушаков В. А. Топонимия Биосферного заповедника "Аскания-Нова" / В. А. Бушаков, Н. Е. Дрогобыч // Вісті Біосферного заповідника "Асканія-Нова" : Проблеми біомоніторингу та збереження біорізноманіття. – 1998. – С. 12–19.
2. Веденьков Е. П. Специфика растительности Большого Чапельского пода / Е. П. Веденьков // Вісті Біосферного заповідника "Асканія-Нова" : Проблеми біомоніторингу та збереження біорізноманіття. – 1998. – С. 20–25.
3. Дрогобыч Н. Е. Экологические флюктуации асканийских биоценозов / Н. Е. Дрогобыч, И. К. Полищук // Степи Северной Евразии. Эталонные степные ландшафты : проблемы охраны, экологической реставрации и использования : III междунар. симпоз. : мат. – Оренбург : ИПК "Газпромпечатъ", 2003. – С. 187–190.
4. Звєгінцов С. С. Матеріали до аналізу рельєфу території Біосферного заповідника "Асканія-Нова" та його регіону / С. С. Звєгінцов, В. В. Шаповал // V ботанічні читання пам'яті Й. К. Пачоського : міжнар. наук. конф., 28 вересня – 1 жовтня 2009 р. : тези доп. – Херсон : Айлант, 2009. – С. 108.
5. Маринич А. М. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / А. М. Маринич, В. М. Пащенко, П. Г. Шищенко. – К. : Наук. думка, 1985. – 224 с.
6. Молодых И. И. Грунты подов и степных блюдеч субэзрального покрова Украины / И. И. Молодых. – К. : Наук. думка, 1982. – 159 с.
7. Оленковський М. П. Археозоологічні матеріали та палеоекологічні реконструкції за даними пізньопалеолітичних стоянок Присивашся та подових утворень Нижньодніпровського Лівобережжя України / М. П. Оленковський // Вісті Біосферного заповідника "Асканія-Нова". – 2004. – Т. 6. – С. 116–122.
8. Пачоский И. К. Описание растительности Херсонской губернии : в 3 т. / И. К. Пачоский. – Херсон : Паровая типо-литография С. И. Ольховикова и С. А. Ходушина, 1917. – Т. II : Степи. – 366 с.

9. Шалит М. С. Великий Чапельський під в Асканії-Нова та його рослинність року 1927–1928 / М. С. Шалит // Вісті Державного Степового Заповідника "Чаплі" (к. Асканія-Нова). – 1929. – Т. VII. – С. 165–199.
10. Шаповал В. В. Паводок 2010 р. у Великому Чапельському поді: матеріали моніторингу / В. В. Шаповал, С. С. Звегінцов, С. В. Дрозд // III відкритий з'їзд фітобіологів Херсонщини, 20 травня 2010 р. : тези доп. – Херсон : Айлант, 2010. – С. 36–37.

І. О. Шахман

*Херсонський державний аграрний
університет*

ВОДНІ РЕСУРСИ НИЖНЬОГО ПОДНІПРОВ'Я В УМОВАХ ЗРОШУВАЛЬНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА

Вступ. С кожним роком загострюється проблема взаємодії людини з навколишнім середовищем. Спостереження свідчать про негативну тенденцію змінення річного стоку у зонах впливу зрошувального землеробства. Особливо гостро склалася ситуація в межиріччі Інгул – Інгулець, де потенційний фонд придатних для зрошення земель перевищує зрошувальну здатність місцевих водних ресурсів. В цих умовах зростає актуальність досліджень щодо об'ємів водоспоживання, підвищення результативності досліджень в області раціонального використання і охорони водних та земельних ресурсів. Тому перед сучасними науковцями стоїть проблема оцінювання характеристик стоку в умовах антропогенного впливу і необхідності побудови математичних моделей стоку, які б дозволили імітувати стан водних ресурсів в залежності від виду водогосподарських перетворень.

Матеріали та методи досліджень. Моделювання як засіб досліджень гідрологічних явищ і процесів отримало в гідрології достатньо широкий розвиток. Моделювання річного стоку передбачає побудову діючої математичної моделі, що відповідає властивостям явища або системи, яка розглядається. Таким чином, можна імітувати роботу річної системи і приймати рішення відносно оптимізації різних видів господарської діяльності. В ОДЕКУ розвинуті перспективні методи оцінки впливу водогосподарських перетворень на стік – методи імітаційного математичного моделювання (Є.Д. Гопченко, Н.С. Лобода, 2005).

Стохастичне моделювання рядів побутового стоку виконується окремо для кожного з факторів антропогенного впливу, який досліджується, на основі рівнянь водогосподарських балансів, які описують реальну фізичну картину взаємодії того чи іншого фактора господарської діяльності з річним стоком [1, 4]:

а) при вилученні води з метою зрошення з місцевого стоку:

$$Y_{Поб, P} = Y_{Пр, P} - \frac{M_{0,100-P}}{\eta} f_{3p}; \quad (1)$$

б) при наявності зворотних (скидових) вод з масивів, що зрошуються:

$$Y_{Поб,P} = Y_{Пр,P} + \xi \frac{M_{0,100-P}}{\eta} (1 - \eta) f_{зр}, \quad (2)$$

де $Y_{Поб,P}, Y_{Пр,P}$ – побутовий и природний стік заданою забезпеченістю P , представлений у мм шару стоку;

$f_{зр}$ – сумарна площа масивів, що зрошуються, виражена в частках від загальної площі водозбору F ;

η – коефіцієнт корисної дії зрошувальної системи;

ξ – коефіцієнт зворотних вод, які утворюються за рахунок втрат води на інфільтрацію при зрошуванні сільськогосподарських масивів і надходять до русла річки підземним шляхом;

$M_{0,100-P}$ – зрошувальна норма-нетто з ймовірністю перевищення $100 - P$.

Оскільки зрошення і регулювання стоку практично завжди взаємозв'язані, необхідний комплексний підхід до оцінки їх сумісного впливу на параметри річного стоку річок [1, 4]. Зручним для цих цілей являється використання коефіцієнтів K_A , які відображають ступінь впливу господарської діяльності на будь-який статистичний параметр:

$$K_A = \frac{A_{II}}{A}, \quad (3)$$

де K_A – коефіцієнт впливу господарської діяльності на статистичний параметр A ;

A_{II} – значення параметра побутового стоку при заданому рівні антропогенного впливу, який, характеризується показником f ;

A – значення будь-якого статистичного параметра річного стоку в природних умовах формування, коли $f = 0$.

Результати досліджень та їх аналіз. Моделювання рядів природного річного стоку виконувалось як моделювання послідовностей випадкових величин, пов'язаних кореляцією марковського нелінійного типу з маргінальним трипараметричним гама-розподілом С.М. Крицького і М.Ф. Менкеля [3]. Таке стохастичне моделювання передбачає наявність вихідних даних про статистичні параметри річного стоку в природних умовах його формування. Для визначення середніх багаторічних значень природного річного стоку використовувалась оцінка норм природного річного стоку, виконана із застосуванням карти ізолій кліматичного стоку \bar{Y}_K з наступним визначенням коефіцієнтів переходу від норм кліматичного річного стоку до природного [2]. Для визначення інших параметрів природного річного стоку використовувалися результати їх статистичного районування [5]. Надалі проводилося безпосереднє імітаційне стохастичне моделювання побутового річного стоку згідно

з рівнянь (1, 2). На кожному кроці моделювання показники рівня водогосподарської діяльності задавалися постійними.

В результаті стохастичного моделювання були оцінені коефіцієнти антропогенного впливу (3) річного стоку в умовах господарської діяльності для річок зони недостатнього зволоження (Нижнього Подніпров'я) і отримані наступні функції впливу при зрошуванні річок за рахунок місцевого стоку на середньобогаторічну величину стоку:

$$K_{Y10} = 1,00 - 19,51 \lg(f_{3p} + 1) - 1,00v_0 + 0,808\eta, \quad R = 0,882; \quad (4)$$

$$K_{Y20} = 1,00 - 16,0 \lg(f_{3p} + 1) - 0,820v_0 + 0,645\eta, \quad R = 0,883; \quad (5)$$

$$K_{Y30} = 1,00 - 13,51 \lg(f_{3p} + 1) - 0,620v_0 + 0,520\eta, \quad R = 0,867; \quad (6)$$

$$K_{Y40} = 1,00 - 10,21 \lg(f_{3p} + 1) - 0,523v_0 + 0,433\eta, \quad R = 0,818, \quad (7)$$

де $K_{Y10}, K_{Y20}, K_{Y30}, K_{Y40}$ – коефіцієнти впливу зрошення при вихідній нормі природного річного стоку 10, 20, 30, 40 мм, відповідно.

Залежність змін коефіцієнтів варіації природного стоку при вилученні води на зрошення за рахунок місцевого стоку, для території, що досліджується, надається у вигляді наступних регресійних залежностей:

$$K_{Cv10} = 1,00 + 39,1 \lg(f_{3p} + 1) + 5,40v_0 - 4,95\eta, \quad R = 0,750; \quad (8)$$

$$K_{Cv20} = 1,00 + 23,51 \lg(f_{3p} + 1) + 3,00v_0 - 2,93\eta, \quad R = 0,879; \quad (9)$$

$$K_{Cv30} = 1,00 + 15,61 \lg(f_{3p} + 1) + 1,78v_0 - 1,82\eta, \quad R = 0,868; \quad (10)$$

$$K_{Cv40} = 1,00 + 8,60 \lg(f_{3p} + 1) + 0,932v_0 - 0,961\eta, \quad R = 0,833. \quad (11)$$

Результати проведених імітаційних стохастичних експериментів стосовно коефіцієнтів асиметрії природного стоку в умовах зрошування за рахунок місцевого стоку можна описати наступним чином:

$$K_{Cs10} = 1,00 + 59,61 \lg(f_{3p} + 1) + 4,28v_0 - 4,42\eta, \quad R = 0,750; \quad (12)$$

$$K_{Cs20} = 1,00 + 23,11 \lg(f_{3p} + 1) + 1,42v_0 - 1,45\eta, \quad R = 0,761; \quad (13)$$

$$K_{Cs30} = 1,00 + 14,91 \lg(f_{3p} + 1) + 0,582v_0 - 0,655\eta, \quad R = 0,754; \quad (14)$$

$$K_{Cs40} = 1,00 + 4,79 \lg(f_{3p} + 1) + 0,248v_0 - 0,284\eta, \quad R = 0,753. \quad (15)$$

В результаті стохастичного моделювання були оцінені коефіцієнти антропогенного впливу (3) річного стоку в умовах господарської діяльності для річок зони недостатнього зволоження (Нижнього Подніпров'я) і отримані наступні функції впливу зворотних вод на середньобогаторічну величину річного стоку:

$$K''_{Y10} = 1,00 + 5,08f_{3p} + 1,68v_0 + 0,467\xi - 2,10\eta, \quad R = 0,790; \quad (16)$$

$$K''_{Y20} = 1,00 + 1,95f_{3p} + 0,680v_0 + 0,180\xi - 0,835\eta, \quad R = 0,780; \quad (17)$$

$$K''_{Y30} = 1,00 + 1,26f_{3p} + 0,377v_0 + 0,116\xi - 0,477\eta, \quad R = 0,760; \quad (18)$$

$$K''_{Y40} = 1,00 + 0,738f_{3p} + 0,275v_0 + 0,068\xi - 0,338\eta, \quad R = 0,761. \quad (19)$$

де $K''_{Y10}, K''_{Y20}, K''_{Y30}, K''_{Y40}$ – коефіцієнти впливу зрошення при вихідній нормі природного річного стоку 10, 20, 30, 40 мм, відповідно.

Залежність змін коефіцієнтів варіації природного стоку при наявності зворотних вод для території, що досліджується, можна надати у вигляді наступних регресійних залежностей:

$$K''_{Cv,10} = 1,00 - 3,22f_{3p} - 1,08v_0 - 0,265\xi + 1,31\eta, \quad R = 0,890; \quad (20)$$

$$K''_{Cv,20} = 1,00 - 1,85f_{3p} - 0,587v_0 - 0,160\xi + 0,770\eta, \quad R = 0,866; \quad (21)$$

$$K''_{Cv,30} = 1,00 - 1,41f_{3p} - 0,362v_0 - 0,125\xi + 0,527\eta, \quad R = 0,833; \quad (22)$$

$$K''_{Cv,40} = 1,00 - 0,898f_{3p} - 0,292v_0 - 0,080\xi + 0,402\eta, \quad R = 0,823. \quad (23)$$

Результати проведених імітаційних стохастичних експериментів стосовно коефіцієнтів асиметрії природного стоку можна описати наступним чином:

$$K''_{Cs,10} = 1,00 + 3,71f_{3p} + 0,915v_0 + 0,361\xi - 1,24\eta, \quad R = 0,775; \quad (24)$$

$$K''_{Cs,20} = 1,00 + 1,65f_{3p} + 0,404v_0 + 0,156\xi - 0,520\eta, \quad R = 0,783; \quad (25)$$

$$K''_{Cs,30} = 1,00 + 1,18f_{3p} + 0,265v_0 + 0,111\xi - 0,336\eta, \quad R = 0,789; \quad (26)$$

$$K''_{Cs,40} = 1,00 + 0,598f_{3p} + 0,164v_0 + 0,056\xi - 0,175\eta, \quad R = 0,808. \quad (27)$$

За антропогенними функціями установлені так звані критичні відносні площі зрошувальних масивів, при яких відбуваються суттєві зміни стоку на водозборах Нижнього Подніпров'я (табл. 1).

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Отримана методика врахування впливу зрошення на характеристики річного стоку річок являється реалізацією стохастичної моделі річного стоку, яка дозволяє отримати статистичні параметри річного стоку при наявності на водозборах масивів, що зрошуються за рахунок місцевого стоку та стоку річок-донорів в залежності від заданих чинників водогосподарських перетворень. Достовірність результатів моделювання була підтверджена співставленням характеристик побутового річного стоку, розрахованих за даними спостережень та одержаних в результаті моделювання.

Таблиця 1 – Критичні значення площ зрошування (для рівня оптимального зволоження $v_0 = 0,8$, коефіцієнту, що визначає місцезнаходження зрошувальних масивів відносно водоприймача, $\xi = 0,5$ і коефіцієнта корисної дії $\eta = 0,9$)

Характеристика змінювання водних ресурсів	Норма природного стоку \bar{Y} , мм	Критична відносна площа масивів, що зрошуються $f_{зр}$, %	
		за рахунок місцевого стоку	за рахунок річки-донора
значущі змінення водних ресурсів	10	0,3	8,1
	20	0,4	11,2
	30	1,2	13,5
	40	1,6	20,4
руйнування водогосподарської системи	10	5,2	16,0
	20	6,3	31,7
	30	8,4	45,2
	40	11,2	74,6
невідновне руйнування водогосподарської системи	10	7,7	19,9
	20	9,4	41,9
	30	12,1	61,1
	40	16,4	100

Для річок Нижнього Подніпров'я забір води на зрошення за рахунок місцевих водних ресурсів та збільшення відносної площі зрошувальних земель призводить до зменшення норм річного стоку та збільшення мінливості річного стоку і його асиметрії. При зрошуванні за рахунок річок-донорів наявність зворотних вод та збільшення відносної площі зрошувальних земель спричинює збільшення норм річного стоку та його асиметрії і зменшення мінливості. Ефект впливу зрошування здебільшого визначається зволоженістю території. Найбільш інтенсивне змінювання статистичних параметрів річного стоку спостерігається при оптимальній зволоженості ґрунту для вологолюбивих рослин ($v_0=1,0$). При переході до більш посушливих територій вплив антропогенної діяльності посилюється.

Відносно сучасного стану водних об'єктів слід зазначити, що існуючі площі зрошування викликають тільки значущі змінення водних ресурсів. Отже, можливе відновлення водного режиму річок.

Світовий дослід показує, що витрати на прогнозування і попередження катастроф на 1–2 порядки нижче, ніж витрати на ліквідацію або послаблення наслідків стихійних лих, які вже відбулися. Необхідно розробляти заходи попереджень і обґрунтування рекомендацій, котрі можна отримати за допомогою математичних моделей. Використовуючи системний аналіз, комп'ютерне

моделювання, вдається глибше дослідити механізм утворення стоку в рамках водогосподарських перетворень та запропонувати нові методи прогнозування і моніторингу, виробити правдоподібні сценарії можливого розвитку наслідків впливу господарської діяльності людини на стан водних ресурсів у відповідності до планів економічного розвитку регіонів. Можливість передбачення впливу зрошування на річний стік забезпечить оперативний і довгостроковий контроль за станом водних ресурсів на територіях з розвинутою водогосподарською та меліоративною діяльністю. Одержані результати дозволять своєчасно впроваджувати запобіжні природоохоронні заходи, вирішувати екологічні й соціально-економічні проблеми Нижнього Подніпров'я з метою забезпечення його сталості.

Список використаних джерел:

1. Гопченко Е.Д., Лобода Н.С. Водные ресурсы северо-западного Причерноморья (в естественных и нарушенных антропогенной деятельностью условиях): Монография. – К.: КНТ, 2005. – 192 с.
2. Гопченко Е.Д., Лобода Н.С., Шахман І.О. Оцінювання природних водних ресурсів Нижнього Подніпров'я за метеорологічними даними // Міжвід. наук. зб. України. – Метеорологія, кліматологія та гідрологія. – Одеса. – 2005. – Вип. 49. – С. 485 – 496.
3. Крицкий С.Н., Менкель М.Ф. Гидрологические основы управления речным стоком. – М. Наука, 1981. – 235 с.
4. Лобода Н.С. Расчёты и обобщения характеристик годового стока рек Украины в условиях антропогенного влияния. – Одесса.: Экология, 2005. – 208 с.
5. Лобода Н.С., Шахман І.О. Методика розрахунку річного стоку річок Нижнього Подніпров'я в умовах недостатності даних спостережень // Вісник Одеського державного екологічного університету. – Вип.2. – К:КНТ. –2006. – С. 200 – 207.

А. М. Шашеро

*Одеський національний
університет ім. І.І. Мечникова
laboratorygis@mail.ru.*

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ І СКЛАДУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ГЕОІНФОРМАЦІЙНИХ БАЗ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Знаковою подією в державній політиці України стало прийняття у 2000 році закону «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки». Законом передбачено створення каркасу екологічної безпеки країни як єдиної системи територій, що підлягають особливій охороні, які складені землями природно-заповідного фонду, оздоровчого та рекреаційного призначення, історико-культурного призначення, а також землями лісового та водного фонду, ділянками під природною рослинністю у складі земель сільськогосподарського призначення.

Незабаром у 2004 році був прийнятий ще один Закон України «Про екологічну мережу», який конкретизував правові засади і норми щодо створення національної та регіональних екологічних мереж в Україні [1, 2, 3].

На даний час у формуванні екологічної мережі Одеської області реалізовані такі етапи: розроблена за постановою Кабінету Міністрів України (2000 р.) і затверджена Обласною Радою концепція формування екологічної мережі Одеської області як складової національної екологічної мережі; розроблена «Програма формування національної екологічної мережі в Одеській області на 2005-2015 роки» і затверджена відповідними постановами обласної ради 18.11.2005 р. № 705-IV [6, 7]; розроблена проектна схема регіональної екологічної мережі Одеської області. На порядку денному стоїть складна робота з уточнення складу та визначення меж екологічної мережі Одеської області.

Вчені географи вирішують задачу створення екомереж по різному. За думкою деяких авторів, в основі проектування екомереж повинні лежати як флористичні, фауністичні, геоботанічні та біоценотичні, так і ландшафтні підходи [11].

На нашу думку формування регіональних екологічних мереж можливо провести на засадах аналізу землекористування в регіоні, яке передбачає зміни в структурі земельного фонду області на підставі відповідних обґрунтувань. Тим більше, що у системі державного земельного обліку регіону створені потужні геоінформаційні бази даних земельного фонду, які систематично розширюються та вдосконалюються. За допомогою геоінформаційних технологій, які дозволяють об'єднати бази даних просторової інформації з елементами геостратегічного аналізу, з'явилась змога створити картографічну–геоінформаційну модель екологічної мережі Одеського регіону. З одного боку, геоінформаційні технології можуть представити результати просторового аналізу в класичній картографічній формі, а з другого – забезпечити варіативність аналізу (відображення різних просторових аналітичних зображень та їх комбінацій).

Практичний досвід розроблення концепції, програми та проектною схеми регіональної екологічної мережі Одеської області з наступним уточненням її меж та складу дозволив обґрунтувати загальну методичну схему формування екомережі на основі геоінформаційних баз землекористування. За допомогою накладання та комбінації декількох інформаційних шарів (слоїв) можливо розробити методику цифрового картографування екологічної мережі і створення баз даних в системі ГІС відповідно до типів земель, які в неї увійдуть.

Процес створення карти екологічної мережі включає в себе збір базової та тематичної інформації, а також просторову прив'язку тематичних шарів (слоїв) відносно опорних об'єктів (адміністративних меж, річкової і дорожньої сітки, геодезичних

пунктів і т.д.). Базовим просторовим елементом цифрової карти являється топографічна карта масштабу 1:50 000. Такий масштаб на нашу думку є оптимальним для регіональних розробок. Нагадаємо, що перші спроби створення картосхем екологічної мережі проводилися на картографічних основах 1:200 000 масштабу. Інші тематичні блоки повинні співпадати з топографічною основою за просторовою точністю та номенклатурою зображених об'єктів.

Першим етапом в методичній схемі створення уточненої картосхеми екологічної мережі було проведення співставного аналізу земель, які повинні увійти до екологічної мережі, з категоріями земель у геоінформаційних базах даних.

Першою категорією земель, що входять до екологічної мережі, є землі *природно-заповідного фонду*. Ці землі мають свою рубрикацію. На планах землекористувань чітко визначені межі об'єктів ПЗФ і території лісів та лісо-вкритих площ. Але про пряме перенесення на карту екологічної мережі можна говорити лише стосовно лісових та лісовкритих земель, тому що межі природно-заповідних об'єктів стрімко змінюються і потребують перевірки на відповідність сучасній ситуації з подальшим уточненням їх меж. Така ж ситуація склалася і з рекреаційними та курортними землями. На планах землекористування ці землі показані досить приблизно. Об'єкти потребують подальшої їх паспортизації. Треба сказати, що досі у більшості цих територій не визначений правовий статус. Території, які показані на картах землекористувань, не відповідають реальній ситуації.

Другою категорією, яка входить до екологічної мережі в якості екологічних коридорів, є землі *водного фонду*. Законодавчо в Україні виділені такі категорії земель водного фонду: а) водоохоронні зони; б) прибережні захисні смуги; в) берегові смуги; г) смуги відведення; д) зони санітарної охорони. Для цих земель встановлений нормативно-правовий статус і введені обмеження щодо господарського використання. Разом з тим, на даний час землі водного фонду на місцевості (в натурі) не виділені, і їх використання практично не регламентоване. Виділення земель водного фонду в натурі та їх картографування на планах землекористування потребує відповідного фінансування, проектування та інших організаційно-господарських заходів. Однак в рамках нашої розробки ми спробували провести межі *водоохоронних зон*, які встановлюються для всіх водних об'єктів - вздовж обох берегів річок, вздовж узбереж морів і лиманів, навколо озер і водосховищ. Їх межі визначають спеціальним земельним проектуванням, але в будь-якому випадку водоохоронні зони будуть включати в себе заплавні землі, а для малих річок - і нижні тераси. Що і було показано на картосхемі.

У складі водоохоронних зон виділяються *прибережні захисні смуги*, які теж потребують визначення їх на планах землекористувань та в натурі. В рамках створення ескізної картосхеми екологічної мережі була спроба показати цю категорію земель на планах

землекористувань за нормативами водного кодексу (для *малих* річок та ручаїв, а також ставків площею менше трьох гектарів – 25 м; для *середніх* річок, водосховищ і ставків площею від трьох гектарів і більше - 50 м; для *великих* річок, водосховищ і озер - 100 м.). Якщо крутизна схилів, прилеглих до водних об'єктів, перевищувала 3°, то мінімальна ширина прибережних захисних смуг подвоювалась. Вздовж моря, навколо морських заток і лиманів була проведена прибережна захисна смуга шириною 2 км. від урізу води. Взагалі межі водоохоронних зон встановлюються на основі спеціального земельного проектування. Зони відведення та санітарні смуги зовсім не показані на планах землекористування і потребують подальшого проектування.

Третя категорія земель, що входить до екологічної мережі і являє собою одну з найважливіших складових, це *водно-болотні угіддя (ВБУ)*. В межах регіону до складу водно-болотних угідь (ВБУ) можуть бути віднесені очеретяні асоціації, заліснені заплави річок, внутрішні озера і лагуни, лимани, дельти, морські затоки, піщані й галечникові коси, штучні водойми та ін. Всі ці об'єкти лише частково показані на планах землекористувань. В Одеській області на даний час інвентаризовано 21 ділянку водно-болотних угідь; з них 9 мають статус міжнародних ВБУ. Статус національних мають 4 об'єкти ВБУ. На території Одеської області водно-болотні угіддя частково входять до земель водного фонду або до об'єктів ПЗФ. Переважно інвентаризовані ділянки, які входять до ПЗФ. Ті ж ділянки, що входять до земель водного фонду, потребують детальної інвентаризації та нанесення на плани землекористувань.

Четверта категорія земель - *малопродуктивні й деградовані сільсько-господарські угіддя*, які внаслідок інтенсивного та нераціонального використання втратили свій агровиробничий потенціал. Це еродовані, заболочені, перезволожені, засолені, забруднені важкими металами, кам'янисті, кислі сільськогосподарські угіддя. До складу екомережі, зокрема її природних коридорів, можуть включатися також сільськогосподарські угіддя екстенсивного використання (сіножаті, пасовища), відкриті землі тощо.

Якщо сіножаті і пасовища чітко виділені на планах землекористувань, то інші категорії сільськогосподарських угідь теж не мають прямого відображення. Тому для проведення співставного аналізу поширено на плани землекористування в першому варіанті були накладені карти крутизни схилів з градацією 0-3⁰; 3-5⁰; 5-7⁰; більше 7⁰. Останнім часом в Одеській області проведена інвентаризація сільськогосподарських земель за ступенем їх змитості. Це дало змогу в другому варіанті на плани землекористувань накласти карту змитості ґрунтів. У третьому варіанті все об'єднувалося на одній схемі

В своїй більшості контури змитих ґрунтів не співпадали з картографованою крутизною схилів, особливо в північних районах

області. Тому для більш досконалого дослідження, коректіровки і уточнення нам прийшлося звернутися до карт агровиробничих груп ґрунтів. За цим дослідженням до екологічних коридорів увійшли фрагменти ріллі на середньозмитих та сильнозмитих ґрунтах. За агротехнологічними групами це II ґрунтозахісна, III група консервації та IV гідроморфна групи. До складу екологічних коридорів віднесені також масиви багаторічних плодових насаджень, лісосмуг і відкритих (незадернованих) земель.

Другим етапом в методологічній схемі є складання самої картосхеми екологічної мережі. Оскільки виділення ядер екологічної мережі достатньою мірою регламентовано і зрозуміло, то уточнення меж екологічних коридорів заслуговує найбільшій уваги. Після відображення на схемі всіх категорій земель, які входять до екологічних коридорів, схема мала вигляд окремих, не пов'язаних між собою контурів. Але екологічні коридори виступають лінійними та неперервними ділянками, які повинні з'єднувати між собою екологічні ядра. При накладанні на контури окремих категорій земель, що входять до екологічних коридорів, карти схилів та змитості ґрунтів з'явилася змога проведення меж екологічних коридорів по контуру перекриття всіх складових. Якщо виникала ситуація, що до екологічних коридорів потрапляли контури ріллі, ми знову ж зверталися до карти агровиробничих груп ґрунтів. Проаналізувавши, на яких ґрунтах знаходиться ця рілля (ерозійно небезпечні і т.д.), вирішували, увійде цей контур до екологічного коридору чи ні.

Додаткові вимоги щодо конфігурації екологічних коридорів регіональної екомережі такі: вони повинні бути узгодженими і співпадати з природними (екологічними) коридорами національної екомережі України та Всеєвропейської екологічної мережі.

Список використаних джерел:

1. Закон України "Про екологічну мережу України" (1864-IV, від 24.06.2004 р.).
2. Закон України „Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки” (№ 1989-III від 21 вересня 2000р.).
3. Олещенко В., Мовчан Я., Парчук Г. Нормативно-правові підстави для розбудови екомережі України //Розбудова екомережі України. – Київ, 1999. – С. 7-12.
4. Основні напрямки державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Затверджено Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 року № 188/98-ВР. Київ-1999.
5. Програма формування національної екологічної мережі в Одеській області на 2005-2015 роки (наук. керівник проф. О.Г.Топчієв). – Одеса: Одеська обласна рада. 2004, рукопис.
6. Програма формування національної екологічної мережі в Одеській області на 2005-2015 роки” . Рішення Одеської обласної ради від 18.11.2005 р. № 705-IV.
7. Регіональна програма охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Одеська область.

Затверджена сесією Одеської обласної ради (№ 238-XXIII від 17.11.2000 р.).

8. Розроблення стратегії України по створенню Нижньодунайського зеленого коридору та опис об'єктів, які включаються в систему території, що підлягають охороні //Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України. К.:2000. –119 с.
9. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики (навчальний посібник для студентів географічних та економічних спеціальностей). - Одеса: Астропринт /Одеський національний університет ім. І.Мечникова, 2005. - 650 с.
10. Топчієв О.Г., Платонова Л.П, Шашеро А.М. Концепція каркасів екологічної безпеки країн і регіонів як сучасна парадигма географії. Сб. научных трудов «Новые географические знания и направления исследований». – Киев: ИД «Академперіодика», 2006. – С. 311-317.
11. Формування регіональних схем екомережі (методичні рекомендації) /За ред. Ю.Р.Шеляга-Сосонко. – Київ: Фітосоціоцентр, 2004. – 71 с.

Л. Г. Шилова

Мелітопольська ЗОШІ4

ВАЖЕЛІ ЗБІЛЬШЕННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Вступ. Південь України володіє достатнім туристичним потенціалом: біосферний заповідник «Асканіє-Нова», Приазовський Національний природний Парк, Кам'яна Могила, Національний Заповідник Хортиця, Крим з античними містами, давніми городищами, царськими палацами, з мистецькими галереями, каньйонами, водоспадами, печерами, застиглими вулканами, грязьовими вулканами. Багато туристів відвідають ці природні дива і краси творіння людських рук.

Відмічаємо, що за роки незалежності України багато робиться для того, щоб виявити, дослідити, підготувати для туристів історичні археологічні та культурні об'єкти для культурного, наукового туризму, але далеко недостатньо у порівнянні з піклуванням про аналогічні об'єкти за кордоном.

Проблему виявляємо в актуалізації існуючих важелів збільшення туристичного потенціалу та виявленні нових.

Мета – акцентувати увагу на важелях туристичного потенціалу, призначення яких необхідне для збільшення притоку туристів.

Завдання- підкреслити не тільки історичне значення Хортиці, як осередка Козацької Вольниці, а й значення її для патріотичного виховання підростаючого покоління;

- означити унікальність Херсонесу Таврійського;

- формувати уявлення, що побудова туристичної інфраструктури та унікальність Керченського комплексу зробить Керч привабливішим об'єктом, як для українців, так і для закордонних туристів;

- аналізуючи туристичні аспекти і можливості Ольвії, углядіти шлях народження ще однієї перлини світового значення на півдні України;

- вважати за доцільність вивчення закордонного досвіду з туристичного бізнесу, проводити дослідження з цього питання і поширювати тоді вже свій збагачений досвід.

Хортиця. Національний заповідник «Хортиця» -- науково-дослідна та рекреаційно-освітня установа, яка здійснює охорону пам'яток історії, культури та природних об'єктів, а також збирає, вивчає, зберігає та популяризує пам'ятки, пов'язані з історією запорізького козацтва. Зважаючи на природну та археологічну унікальність заповідника та з метою здійснення державної охорони і збереження його цілісності, постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1993р. №254 «Про національний заповідник «Хортиця» державному історико-культурному заповіднику надано статус національного». До його складу входять сам острів Хортиця і прилеглі до нього острови та скелі: Байда, Дубовий, Розстебин, Три Стоги, Середня, Близнюки, урочище Вирва на правому березі Дніпра. Загальна площа заповідника становить 2,359 34 га.

За останні роки створено 3 меморіально-туристичні об'єкти : «Тарасова стежка», «Скіфський стан», «Протовче». Для популяризації заповідника видано більше двадцяти видів друкованої продукції. На острові проводяться берегоукріплювальні роботи. Тут вже не лунають постріли браконьєрів і подоланий психологічний стереотип, що буцімто заповідник у межах потужного індустріального міста не можливий. Можливий. Він є, розвивається і кожен українець та багато мандрівників із-за кордону мріють обов'язково побувати, побачити і проїнятися духом цього унікального, археологічного, історичного, славетного куточка України. Хортиця з її славетним минулим виховує патріотизм.

В.І. Чабаненко у своєму творі «Савур-Могила» писав : « ... унизу котив свої води Славута, а далі маячила Хортиця. Тарас Шевченко все дивився на острів, розпитував людей про козацтво і сам багато розповідав, гнівно говорячи про царицю Катерину, яка зруйнувала козацьке гніздо.[6]. Наступного дня Шевченко на човні поплив на острів. Із хвилюванням наближався Тарас до Хортиці, сльози блищали на його очах. Він зійшов на берег козацької вольниці і пішов угору, оглядаючи довкола священну хортицьку землю» [5].

Херсонес. Руїни Херсонесу є унікальним пам'ятником історії та культури. Рішенням уряду України тут створений Національний заповідник і всі старожитності знаходяться під охороною держави. Заснований Херсонес Таврійський вихідцями з Гераклії Понтійської та острова Делоса в 528-527 рр. до н.е. і проіснував біля двох тисяч років. Він був значним політичним, економічним та культурним центром регіону і відігравав значну роль в розвитку багатьох народів давності. Спочатку він займав невелику територію та був обнесений

оборонним муром, його мешканці займались сільським господарством. На початку IV ст. до н.е. херсонесіти проникають в Північно-Західний Крим і Херсонес з невеликого автономного полісу перетворюється у центр територіального державного утворення. У III ст. до н.е. в Криму виникла пізньоскіфська держава з центром у Неаполі Скіфському (м.Сімферополь). Скіфам потрібні були землі для землеробства. Херсонес самотужки не міг справитись з ворогами і звернувся за допомогою до царя Понтійської держави Мітридата VI Євпатора і той ліквідував скіфську загрозу. Херсонес увійшов у склад Понтійського царства, хоча й зберіг внутрішнє самоврядування, але втратив свою незалежність – в місті був розміщений понтійський гарнізон і царю платили данину. Але коли Мітридат отримав поразку у війнах з Римом, Херсонес опинився під впливом Римської імперії. В місті стояв вже римський гарнізон, були перебудовані оборонні мури і вежі. Проходили віки, мінялись хазяї, (гунни, тюрки) зростали оборонні вежі. У другій половині IX-X вв. н.е. Херсонес був тісно зв'язаний з Київською Руссю і відіграв важливу роль в російсько-візантійських відносинах. Київський князь Володимир за проханням імператора Василія II послав йому воєнну допомогу, але імператор не виконав договірних зобов'язань, тоді Володимир оволодів Херсонесом і зажадав собі в жони сестру імператора Анну, а Візантія вимушена була укласти мирну угоду. Сам Володимир прийняв християнську віру і у 988р. охрестив Київську Русь. У 1223р. в Криму з'являються татари, в XIVв. контроль над містом взяли генуезці, а в 1399р. татари знову зруйнували місто. В XV ст. мешканці Херсонесу остаточно покидають його. Черговими загарбниками були турки-османи. Нове життя Херсонесу почалося в 1827р., коли були початі перші археологічні розкопки, які продовжуються і зараз. Саме завдяки самовідданій праці декількох поколінь вітчизняних археологів і істориків можна ознайомитися з історією і культурою цього унікального центру людської цивілізації. [4]

ООН (ЮНЕСКО) включила Херсонес у число 150 самих значних давніх пам'ятників, де він стоїть в одному ряді з такими «чудесами світу» ,як єгипетські піраміди, афінський Парфенон і римський Колізей.

Ольвія. На півдні України у пониззі Дніпра і Бугу колись жили леви, леопарди, вепри, тури. Їхні кістки і досі знаходять археологи на місці античної колонії, центром якої була місто-держава Ольвія, яка проіснувала тисячу років. Сьогодні це чи не єдине в світі античне місто, яке під землею зберіглося у первозданному вигляді. Заснована вихідцями з грецького міста Мілет у 647-646рр. до н.е. і існувала до IVст. нашої ери. В епоху розквіту V-IIIст. до н.е. досягла найбільшого розміру (50га) із населенням 23-25 тис. мешканців. Ольвія була оточена міцними мурами й оборонними вежами,забудована критими черепицею кам'яними спорудами. Багаті ольвіюполіти прикрашали житла колонами, фресками, мозаїкою. Існувала розгалужена система

водопроводу з глиняних труб. Майдан і центральні вулиці, вимощені кам'яними плитами, прикрашали статуями богів і героїв, різбленими в камені портретами заслужених громадян та мармуровими плитами з декретами міста-держави. У центрі Ольвії на головній площі (агорі) стояв будинок для культових обрядів і купецьких зібрань, вівтар і кам'яні водоймища. Навколо площі містились будинки державних установ, гімнасія(школа для юнацтва), театр, іподром. До агори примикало священне місто, де були храми і жертівники. Навколо міста був некрополь - великий цвинтар. На півночі і півдні від Ольвії розташовувалися десятки городищ і селищ грецьких поселенців та місцевого населення. Ольвія випускала свою монету. Її населення підтримувало зв'язки з Афінами, Коринфом, Родосом, Пергамом, Александрією, та Малою Азією. Греки асимілювалися, перед усім зі скіфами, переймали мову і різновиди одягу. Після встановлення над містом у 40х рр. Вст. до н.е. скіфського протекторату – у місті стало більше скіфів і був побудований палац скіфського царя Скіла. [2].

Археологічні розкопки дають різноманітні речі домашнього вжитку – амфори, глеки, тарелі, сковороди, керамічний посуд для парфумів. Унікальною знахідкою є чотирикілограмовий олімпійський диск, який метали дискоболи. Три таких знайдено в Греції. У нас – четвертий у світі. В Ольвії знаходять також знаряддя ремесел-ткацтва, кушнірства, різьблення по кістці і камінню. Упродовж століть археологічні експонати вивозились звідси у Петербург, Москву, Київ, Одесу. Ольвійські шедеври є і у різних музеях світу - Луврі, Берлінському, Британському, Метрополітен-музеї у Нью-Йорку. Старший науковий працівник Інституту археології НАНУ, кандидат історичних наук Валентина Крапівіна каже: « Експонатів так багато, що вистачить на експозицію світового значення. Ми могли б представити різні історичні періоди Ольвії - архаїку, класику на сучасному рівні з реконструкціями, моделюванням, екранами. У новому приміщенні мають бути також і реставраційні майстерні і місце для музейних фондів, навчальні аудиторії і зали для тематичних виставок. Зараз потоку туристів нема. За рік до 200 осіб. Смішно, як для світової перлини! Але ж створюються проекти аби дати заповіднику «друге дихання» і надати відвідувачам можливість зануритися в життя стародавніх ольвіополітів через «експериментальну археологію». [1] Один із проектів «реконструкції простору» передбачає побудову поряд з Ольвією кварталів, де можна було б розташувати майданчики для музикування, ремесел, гончарні печі, ткацькі верстати – і проводити майстер-класи. Подібна реконструкція існує під Берліном. Там мелють зерно на жорнах, є двори для худоби. Відвідувач може пожити якийсь час у такому поселенні, переодягнувшись у відповідний одяг, скуштувати страв, побачити, як робляться речі, які є в музеї і спробувати їх виготовити власноручно. Сучасній людині переживання такого історичного досвіду дає розуміння того, як складно було жити раніше без

електроніки, електрики, оптики. Особливе враження справляють знайдені в Ольвії стародавні медичні інструменти (ланцет, якийсь молоточок). Виявляється, що мешканці Ольвії вміли робити трепанацію черепа. Були знайдені останки людей, які мали заліковані травми. Це викликає повагу і усвідомлення цінності самого життя, яке слід берегти. В Ольвії були цікаві громадські звичаї, їх теж можна було б «програвати». До речі, сюди на археологічну практику за студентськими програмами приїждять старшокурсники з Німеччини, Данії, на місяць їдуть в Ольвію, потім на Тибет, у Грецію, Єгипет. У комплексі Ольвії можна було б відтворювати життя різних соціальних груп за історичними періодами – архаїчний, класичний, еллінський, римський. За тисячу років існування Ольвії змінювались закони, правила й умови життя. Можна було б залучати університети, які скеровували б сюди студентів і відновлювали юридичну і побутову структуру суспільства. Це була б «школа самоуправління». Молодь усвідомлювала б, як в умовах яскравої еллінської чи римської демократії можна моделювати соціальну ситуацію. Так, вивчаючи давнину (бо минуло вже тисяча шістьсот років, як не існує Ольвія), могли б її досягнення втілювати і в своє життя. Тут доречними були б грецькі, скіфські, сарматські табори і навіть турецькі – понад 200 років тому тут була Османська імперія. Серед сімох найбільших мудреців світу греки називали скіфа-ольвіополіта Анахарсіса [7].

Тут планується студентський табір на 250 місць (будиночки з водопроводом), бо поки що волонтери і археологи живуть у наметах, готують страви на вогнищах.

Керівник ольвійської археологічної експедиції каже, що вчені готові читати лекції, як з історії Ольвії так і про античну добу в історії України. Це і лекції палеозоолога, антрополога, керамістів, реставраторів, мистецтвознавців. Цим самим міг би задовольнятися попит наукового туризму, а наша б держава економічно зміцнювалась би.

Керч. Розташована на перетині торгових шляхів і дві тисячі п'ятсот років була місцем постійного спілкування різних етносів і культур. Скіфи, сармати, готи, елліни, римляни, пізніше – візантіїці, генуезці, турки і татари залишили тут матеріальні сліди своєї історії. Саме тому з початку XIX ст. і до сьогоднішнього часу Керч є одним з найголовніших центрів вивчення античної та середньовічної спадщини. Завдяки безпрецедентній кількості пам'яток ще у 1826 р. в Керчі було відкрито Музей старожитностей, який впродовж майже ста років координував археологічні дослідження не тільки в Криму, а й на всьому Північному Причорномор'ї. У 1987 р. на базі археологічного музею був створений Керченський державний історико-культурний заповідник, до складу якого входять 5 античних міст, 14 пам'яток археології та архітектури національного значення. Зокрема, це склеп Деметри з унікальними розписами, які у західній науковій літературі називають «українською Джокондою» та царські кургани заввишки в

кільканадцять метрів. Кульмінацією відродження музею стало відкриття у 2005р. «золотої скарбниці», де тепер можна побачити найбільш коштовні знахідки – від золотих прикрас до оздобленої коштовностями зброї. Таких залів, де можна виставляти коштовності, в Україні нараховують одиниці, причому майже всі вони у Києві. Останні роки під егідою Керченського заповідника працюють до 10 археологічних експедицій з України, Росії, Польщі. Це при тому, що переважна більшість музеїв нашої держави не проводить жодної.

Авторитетна польська дослідниця професор Магдалена Мончинська, яка очолює кафедру археології Лодзинського університету, вважає Керч унікальним містом для археології часів Великого переселення народів. Вона переконана в тому, що концентрація значної кількості пам'яток на невеликій території дає можливість здійснити масштабні дослідження і отримати результати, які вплинуть на світову науку [3]. Французький археолог Мішель Казанський з Національного Музею старожитностей (м.Сен-Жермен-ан-Ле), одного з найважливіших археологічних музеїв Європи стверджує, що Східний Крим є унікальним з точки зору можливостей вивчення контактів між варварами та античною цивілізацією.[1] До цього додаються безпрецедентні археологічні комплекси часів Візантії, які дозволяють вивчити перші кроки християнства на теренах сучасної України. Не зменшуючи науковість туристичного потенціалу Керченський регіон туризму дозволяє наочно і фізично доторкнутися до саме розвитку нашої планети, тобто спостерігати «дихання» планети Земля (газові та грязьові виверження грязьових вулканів Керченського п-ова). Цей аспект вивчення доквілля ще ні інфраструктурно, ні сервісно не організований, тому вчителям, які виступають в ролі керівників туристичних груп учнів доводиться самім піклуватися про транспорт, щоб добратися до грязьових вулканів та відшукувати вчених, фахівців своєї справи.

Висновки. Майже у кожної людини є велика потреба знати, а краще бачити, як жили його предки, і навіть самому хочеться декілька днів пожити в античних умовах, відчути себе тим же скіфом, зайнятися їхніми ремеслами, пошити та поносити їхній одяг. Історичні та географічні знання минулого роблять людину більш чуйною, а головне вчить цінувати все сучасне, бути бережливими у відношенні до того, що збереглося до нас, так як культурна спадщина викликає до культурного з нею поводження. За доцільне вважаємо : - більше приділяти увагу створенню туристичної інфраструктури;

- поліпшити сервісне обслуговування;
- проводити популяризацію і пропаганду туристичних об'єктів;
- урахувати комплексність пропагуємих об'єктів, та їхню унікальність;
- створити рекламні телерадіопередачі;
- проводити археологічні експедиції з дослідженнями;

- знаходити, аналізувати і застосовувати закордонний досвід освоєння туристичних об'єктів.

Список використаних джерел:

1. Е. Молев. Эллины и варвары. На северной окраине античного мира; М.: ЗАО Центрополиграф, 2003г.
2. Я. Музиченко. Ольвія-значить щаслива. Україна молода, 30.09.2010
3. Г. Радіонова. Домівка скарбів. Керченський п-ів. Україна молода, 01.05.2008
4. С. Сорочан, В. Зубарь, Л. Марченко. Херсонес. Наследие тысячелетий «Таврида»
5. В. Супруненко. Запорожский край. Популярная энциклопедия. 2000г.
6. В. Чабаненко. «Савур-Могила». Хортиця: цифри, факти, коментарі.
7. В. Черемис. Ольвія. Київ, 1993.

С. Г. Ярьоменко

*Одеська національна академія
харчових технологій*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТРУКТУРУВАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ

Проблема структурування в політичній географії є досить актуальною, як і в цілому, в географії. Політична географія і її розділ – геополітика, страждають від суб'єктивності структурування геопростору, або мають ідеологічні нашарування. Класичні концепції Г. Маккіндера, С. Коена, Зб. Бжезинського намагаються створити універсальну геополітичну структуру, спираючись на класичні принципи дуалізму суходолу і моря (таласократії та телурократії), розташування центрів сили, поділу на регіони.

Структурування простору дає можливість виділити об'єкт дослідження, процеси та взаємозв'язки елементів даної структури. Доцільно згадати, що таке геополітичний простір, який можемо розглядати з позиції утворення, що внутрішньо упорядковане, складне, що має багатовимірну, багаторівневу структуру. Складовими геополітичного простору є території, держави, групи держав з одного боку, з іншого – соціально-політичні, соціально-економічні, культурно-історичні (чи етнополітичні) геосистеми, що мають різні рівні, вагу, ранги в залежності від внутрішньої складності, «величини» чи «об'єму».

Фундаментальною проблемою структурування геополітичного простору є пошук закономірностей будови, організації цього простору, розробка методології і методики геополітичних структурних досліджень.

На нашу думку, дослідження геополітичних структур або елементів політико-географічного простору мають проходити за основними параметрами:

1) просторові – вивчення площі, протяжності, геополітичного розташування відносно центрів сили, макророзташування відносно основних центрів світової економіки і т. д.;

2) компонентні дослідження – дослідження, що мають стосуватись вивчення, аналізу та подальшої теоретизації отриманих даних при вивченні різних геосистем: соціально-економічних, соціально-політичних, етнокультурних і т. д.;

3) наявність міжкомпонентних зв'язків – спирається на уявлення про багатовимірність простору (на основі розробок В.О. Дергачова про концепцію Великих багатовимірних просторів), який є багатошаровим, з одночасним існуванням різних за видами геосистем, що взаємно впливають один на одного і знаходяться в певних відношеннях один до одного, що сприяє певному структуруванню геопростору, формує його структуру. Якість, особливості таких зв'язків сприяють виникненню різних за природою геосистем, впливаючи на диференціацію геополітичного простору;

4) дослідження меж, кордонів – є одним з ключових питань не тільки політичної географії, а й географії загалом. Виділення за певними характеристиками меж сприяє виокремленню специфічних суспільно-політичних чи соціально-політичних, етнополітичних геосистем [2].

Для подальшої структуризації геопростору необхідно вводити таксони, оскільки саме вони стають індикаторами зміни рангу, рівня або масштабу геопростору, сприяють створенню цілісної системи понять. За Е. Б. Алаєвим, «таксони – територіальні одиниці, що мають специфічні кваліфікаційні ознаки», а таксонування – «один з основних методичних прийомів і методологічних підходів в географії, яка намагається оперувати не абстрактними територіями, а такими просторами, які мають чіткі класифікаційні і типологічні принципи» [1].

Вважаємо, що для структурування геопростору визначальними є територія і рівні геопростору, функції (роль), внутрішня (територіальна) структура регіонів. Крім цього, структурування пов'язане з критеріями виділення меж цих регіонів. Структурування геопростору пов'язане з двома підходами – «строогого» та «нестроогого» поділу. Межі регіону, за В. Бунге, мають бути чіткою лінією і не утворювати перехідних або розмитих зон. У той час Г. де Блій та П. Муллер виділяють перехідні зони між світами (великими частинами геопростору), є прихильниками концепції перехідних зон [3].

В геополітичному просторі на макрорегіональному рівні є території, що займають «проміжне» або маргінальне положення щодо сусідніх геополітичних регіонів. Такі простори відрізняються інтенсивними зв'язками між різними культурами, гео економічними полюсами, мають динамічну природу. Позиція автора полягає в тому, що розвиток геополітичного простору відбувається за циклами, що

характеризуються гегемонією однієї з країн світу, в першу чергу у військово-політичній та економічній сферах. Кожен геополітичний регіон знаходиться на різних етапах росту або спаду. Зі спадом центру геополітичного регіону (країна) суміжні зони або простори мають тенденції до розширення [5].

Можна сказати, що геополітичний простір складається з геополітичних регіонів та зон, які розташовані між ними. В структурі геополітичного регіону виділяємо центр регіону, країни різного геополітичного статусу та периферійну зону, що включає в себе частково зони між геополітичними регіонами, які ми пропонуємо назвати стиковими. Крім цього, треба брати до уваги цивілізаційні, культурно-історичні, етнополітичні, релігійні межі, що часто накладаються в межах геополітичних регіонів та стикових зон.

Список використаних джерел:

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Андрущенко (Гринько) С.В. Україна в сучасному географічному середовищі: Монографія / С. В. Андрущенко (Гринько). – К.: Логос, 2005. – 286 с.
3. Блїй Г. де, Муллер П. Географія: світи, регіони, концепти / Пер. з англ.; Передмова та розділ «Україна» О. Шаблія. – К.: Либідь, 2004. – 760 с.
4. Книш М. М. Методологія макрорегіоналізації / М. М. Книш // Географія і сучасність. Збірник наукових праць НПУ імені М. П. Драгоманова. – К.: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. Вип. 21. – 255 с.
5. Ярьоменко С.Г. Геополітичне та гео економічне позиціонування України в стиковій зоні Балто-Чорноморсько-Каспійського простору: дис. геогр. геогр. наук / С. Г. Ярьоменко. – Одеса, 2010. – 237 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Brade Isolde - Dr. rer.nat., Senior Researcher / Projektleiterin, Leibniz-Institut fuer Laenderkunde, Leibniz Institute for Regional Geography.

Абдураман Айдер - старший викладач кафедри теорії і методики фізичного виховання і спортивних дисциплін Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Андерсон Володимир - кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри економічної та соціальної географії Одеського національного університету імені Іллі Мечникова.

Бабіцька.О. – науковий співробітник Інституту гідротехніки і меліорації Національної академії аграрних наук України.

Балабанов Геннадій – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедрою країнознавства і туризму Національного авіаційного університету.

Барановський Микола - доктор географічних наук, доцент, професор кафедри географії, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя.

Бейдик Олександр - доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства і туризму географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Белова Олена – лаборант, пошукувач, Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова

Богадьорова Лариса - кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету.

Бойко Михайло – доктор біологічних наук, професор, професор кафедри ботаніки Інституту природознавства Херсонського державного університету.

Бондар В'ячеслав - провідний інженер, Інститут географії НАН України

Вишневський Віктор - доктор географічних наук, професор, професор кафедри країнознавства і туризму Національний авіаційний університет.

Воровка Володимир - кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії, декан природничо-географічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького.

Гавриленко Віктор – заслужений природоохоронець України, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, директор

Біосферного заповідника «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна НААН.

Гавришок Богдан - аспірант кафедри фізичної географії, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка.

Галич Тарас - науковий співробітник відділу просторового економічного розвитку та місцевого самоврядування, Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України.

Гладкий Олександр - доктор географічних наук, доцент, професор кафедри економічної і соціальної географії географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гнатюк Олексій - магістрант 2-го року навчання географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гнедашев Вадим - співробітник, КЗ «Якимівський районний історико-краєзнавчий музей».

Гнедашев Віктор - Директор, КЗ «Якимівський районний історико-краєзнавчий музей».

Григор'єва Олеся - аспірант кафедри природокористування та земельного кадастру, Белгородський державний національний дослідницький університет (Російська Федерація).

Грицевич Володимир - кандидат географічних наук, доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Гришко Світлана - аспірант кафедри фізичної географії, Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського.

Грищенко Надія - завідувач навчально-дослідницької лабораторії суспільно-географічних досліджень кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства, аспірант, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.

Давидов Олексій - кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри екології та географії Херсонського державного університету.

Діко Ольга – секретар природничо-географічного факультету, магістр географії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Єргіна Олена - кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри фізичної географії та океанології, Таврійський національний університет ім Вернадського.

Єршомін Олексій - студент 4-го курсу Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б Хмельницького.

Заволока Юлія - кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії та регіонознавства геолого-географічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Запотоцький Сергій - кандидат географічних наук, доцент, докторант кафедри економічної та соціальної географії географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Звегінцов Сергій – науковий співробітник лабораторії біомоніторингу і заповідного степу Біосферного заповідника «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна НААН.

Зеркаль Марина – провідний інженер інженерно-планувального відділу ДП Український державний науково-дослідний інститут проектування міст “Діпромисто” імені Ю М Білоконя.

Зубрицька Світлана – магістрант кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету.

Ігнатенко Євгеній – магістрант, Одеський національний університет імені Іллі Мечникова.

Кисельов Юрій - кандидат географічних наук, докторант, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Ключко Людмила - кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Ковальова Катерина - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету.

Кондратенко Анастасія – магістрант спеціальності «Географія» Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Кононенко Олена - кандидат економічних наук, завідувач НДЛ “Регіональних проблем економіки і політики” географічного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Коріневська Вероніка - кандидат географічних наук, асистент кафедри прикладної екології, Одеський державний екологічний університет.

Котова Олена – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики фізичного виховання і спортивних

дисциплін Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Кравець Оксана - вчитель географії вищої категорії, вчитель-методист, КЗ "Загальноосвітня школа – інтернат" Високопільська гімназія" Херсонської обласної ради.

Куделина Світлана – старший викладач кафедри економічної і соціальної географії Одеського національного університету імені Іллі Мечникова.

Кузьмін Віталій – начальник управління житлово-комунального господарства Херсонської Обласної державної адміністрації.

Кулєшова Ганна - кандидат географічних наук старший викладач, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна.

Кучер Ігор - аспірант, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна.

Левада Ольга - кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії, Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Богдана Хмельницького.

Лисецький Федір –доктор географічних наук, професор, професор кафедри природокористування та земельного кадастру, Белгородський державний університет (Російська Федерація).

Лісовський Сергій - доктор географічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу природокористування та збалансованого розвитку Інститут географії НАН України.

Мальчикова Дар'я - кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету.

Мариніна Ольга - аспірант кафедри природокористування та земельного кадастру, Белгородський державний національний дослідницький університет (Російська Федерація).

Мартинюк Віталій - кандидат географічних наук, старший викладач кафедри екології та збалансованого природокористування, Рівненський державний гуманітарний університет.

Марциневська Лариса - кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри природокористування та земельного кадастру Белгородський державний національний дослідницький університет. (Російська Федерація).

Марченко Оксана - кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України та краєзнавства, заступник декана природничо-географічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького.

Машкова Ольга – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету.

Мезенцев Костянтин - доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мезенцева Наталія - кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри економічної та соціальної географії географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мельничук Анатолій - кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Меліхова Тамара - кандидат географічних наук доцент кафедри фінансів і природокористування Національний університет водного господарства та природокористування.

Мойсієнко Іван – кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки Херсонського державного університету.

Нарожня Анастасія - аспірант кафедри природокористування та земельного кадастру, Белгородський державний національний дослідницький університет (Російська Федерація).

Непша Олександр - старший викладач кафедри фізичної географії і геології, заступник декана природничо-географічного факультету з виховної роботи та практик Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Немець Костянтин - доктор географічних наук, завідувач кафедри гідрогеології, професор кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Немець Людмила - доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії та регіонознавства геолого-географічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Новосад Наталія - ТК «Оріон-Інтур», генеральний директор.

Носирєв Олександр - аспірант, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна.

Олещенко Анастасія - кандидат географічних наук, науковий співробітник науково-дослідного відділу ДП Український державний науково-дослідний інститут проектування міст “Діпромiсто” імені Ю.М. Білоконя.

Олійник Валентина - кандидат географічних наук, викладач, Одеська національна академія харчових технологій.

Палеха Юрій - доктор географічних наук, доцент кафедри містобудування КНУБа, заступник директора з наукової роботи, керівник базового центру ГІС Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст „Діпромiсто” імені Ю.М.Білоконя.

Петришина Ольга - аспірант, Інститут географії НАН України.

Пилипенко Ігор – кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету.

Пилипенко Олег – аспірант кафедри ґрунтознавства та агрохімії Миколаївського державного аграрного університету.

Підгрушний Григорій - доктор географічних наук, завідувач відділу суспільно-географічних досліджень Інституту географії НАН України.

Письменний Олег – кандидат сільськогосподарських наук, старший викладач кафедри ґрунтознавства та агрохімії Миколаївського державного аграрного університету.

Пічура Віталій - старший викладач, Херсонський державний аграрний університет

Поливач Катерина - кандидат географічних наук, науковий співробітник відділу картографії Інституту географії НАН України.

Пономарьова Олена – завідувач відділу заповідної справи та біоресурсів Державного управління навколишнього природного середовища в Херсонській області

Растворова Марія - магістрант 1-го року навчання географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ромашенко Михайло – доктор технічних наук, професор, академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України, директор Інституту гідротехніки і меліорації Національної академії аграрних наук.

Рябцев Михайло – кандидат технічних наук, головний гідролог Каховської гідрогеолого-меліоративної експедиції.

Савчук Дмитро - кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії Інституту гідротехніки і меліорації Національної академії аграрних наук.

Сайчук Віктор - аспірант кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заступник начальника управління праці та соціального

захисту населення управління праці та соціального захисту населення Полонської районної державної адміністрації Хмельницької області.

Саркісов Аршавір – кандидат географічних наук, викладач кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету.

Сломінська Людмила – аспірант, Інститут географії НАН України.

Смаль Валентина – кандидат географічних наук, доцент, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя.

Соболь Ольга - кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри охорони довкілля та збалансованого природокористування Херсонського державного аграрного університету

Соломаха Ірина - кандидат географічних наук, науковий співробітник Центру геоінформаційних систем ДП Український державний науково-дослідний інститут проектування міст “Діпромисто” імені Ю.М.Білоконя.

Стащук Юлія - аспірант, Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Стрельбіцька Ольга - аспірант, Одеський національний університет імені Іллі Мечникова.

Суханова Ганна - старший викладач кафедри теорії і методики фізичного виховання і спортивних дисциплін Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Тамбовцев Геннадій – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії України та краєзнавства Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького.

Тітенко Зоя – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Одеського національного університету імені Іллі Мечникова.

Тимашова Валентина - вчитель-методист з географії, Мелітопольська ЗОШ№14.

Топчієв Олександр – заслужений діяч науки і техніки, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри економічної та соціальної географії Одеського національного університету імені Іллі Мечникова.

Ухаль Катерина - аспірант, Інститут географії НАН України.

Ушаков Віктор - старший викладач кафедри теорії і методики фізичного виховання і спортивних дисциплін Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Філончук Зоя - завідувач науково-методичної лабораторії географії та економіки КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», вчитель-методист.

Ходосовцев Олександр – заслужений працівник освіти, доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри ботаніки Херсонського державного університету.

Хомич Лариса - кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри економічної та соціальної географії Одеського національного університету імені Іллі Мечникова.

Цуркан Ігор - кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету.

Чорний Сергій - доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри ґрунтознавства та агрохімії Миколаївського державного аграрного університету.

Шабашова Людмила - кандидат географічних наук, науковий співробітник Інституту географії НАН України.

Шаповал Віктор - кандидат біологічних наук, завідувач лабораторії біомоніторингу і заповідного степу Біосферного заповідника «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна НААН.

Шахман Ірина - кандидат географічних наук, доцент кафедри охорони довкілля та збалансованого природокористування Херсонського державного аграрного університету.

Шашеро Антоніна - науковий співробітник кафедри економічної та соціальної географії, Одеський національний університет імені І.І.Мечникова.

Шевченко Анатолій - кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу, Інститут гідротехніки і меліорації Національної академії аграрних наук.

Шилова Лідія - вчитель-методист з географії, відмінник народної освіти, почесний член географічного товариства України, Мелітопольська ЗОШ№14.

Ярьоменко Сергій - кандидат географічних наук, викладач, Одеська національна академія харчових технологій.

**РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:
ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ
ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ**

Збірник наукових праць

Відповідальний за випуск: Пилипенко І. О.
Художнє оформлення Мальчикова Д. С.
Технічний редактор Вишемирська С. В.

Формат 60×84
Папір офсетний
Умовно-друк. арк. 26,9
Наклад 300 прим.

Видавництво ПП Вишемирський В. С.
Свідоцтво серія ХС № 48 від 14.04.2005
видано Управлінням у справах преси та інформації
73000, Україна, м. Херсон, вул. 40 років Жовтня, 138,
тел. (050) 514-67-88, 44-16-37, e-mail: vvs2000@inbox.ru